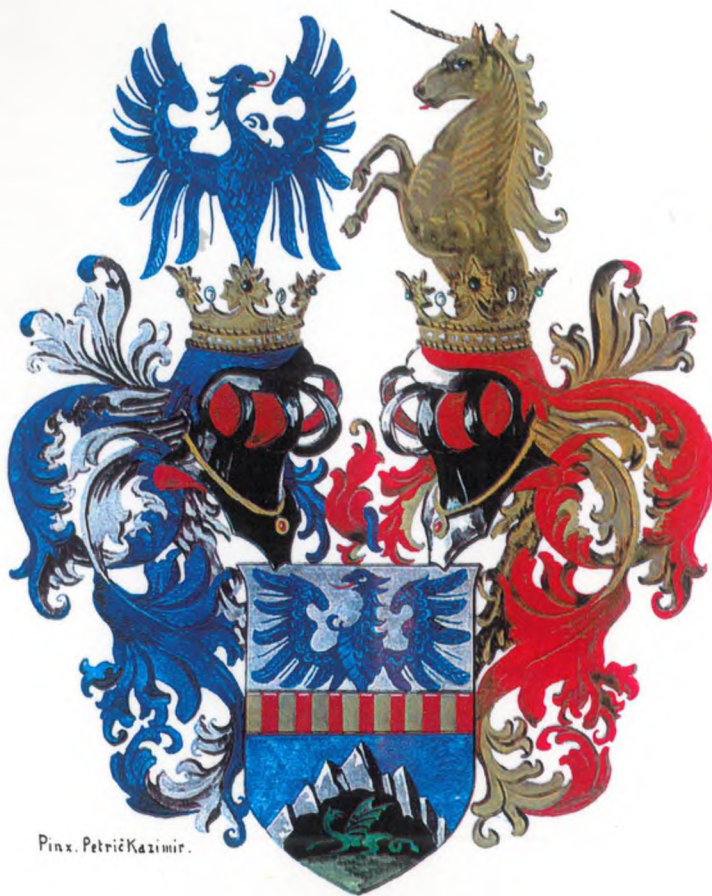

I KRONIKA 55

2007

časopis za slovensko krajevno zgodovino

Pinx. PetričKazimir.

Gorup von Slavinjski
Kistler 1903

Odgovorni urednik :

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica :

Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor :

mag. Sonja Anžič (Ljubljana), dr. Marjan Drnovšek (Ljubljana), dr. Aleš Gabrič (Ljubljana), dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Eva Holz (Ljubljana), dr. Olga Janša-Zorn (Ljubljana), dr. Miha Kosi (Ljubljana), Irena Lačen Benedičič (Jesenice), mag. Vlasta Stavbar (Maribor), mag. Nadja Terčon (Piran) in dr. Maja Žvanut (Ljubljana)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena :

31. januarja 2007

Naslednja številka izide : junij 2007**Prevodi :**

Cvetka Puncer – angleščina,

mag. Niko Hudelja – nemščina

Bibliografska obdelava :

Breda Pajsar

Uredništvo in uprava :

Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino

Aškerčeva cesta 2, SI-1000 Ljubljana

tel. 01 24 11 200

Letna naročnina :

za posameznike 20 EUR,

za upokojence 15 EUR

za študente 10 EUR,

za ustanove 26 EUR.

Cena posamezne številke v prosti prodaji 9,20 EUR.

Izdajatelj :

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun :

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinancirajo :

Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS

Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije

Ministrstvo RS za šolstvo in šport

Računalniški prelom :**Tisk :**

Grafika-M s.p.

Naklada :

1000 izvodov

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo Historical Abstracts, ABC-CLIO (USA), Bibliography of the History of Art, Medline

Na naslovni strani :

Grb Josipa Gorupa pl. Slavinjskega, 1903

(slika Kazimirja Petriča po originalu iz Arhiva državnega dvornega urada na Dunaju)

KAZALO

Razprave

Anja Dular :	Dunajski tiskar, založnik in knjigotržec Johann Thomas Trattner in slovenski knjižni trg 18. stoletja	1
Metoda Kemperl :	Fuchsov načrt za dvorec Slivnica pri Mariboru ...	13
Stanislav Južnič :	Ljubljanski profesor Jožef Jakob Maffei, njegovi sorodniki, sodelavci in učenci	17
Stane Granda :	Dr. Jožef Muršec-Živkov v revolucionarnem letu 1848/49	29
Jože Maček :	Dedni in dosmrtni člani ter cerkveni dostojanstveniki gosposke zbornice dunajskega državnega zbora (1861–1918) v povezavi s slovenskimi deželami	41
Damir Globočnik :	<i>"Presvitli cesar so videli nas in mi njih, in – spoznali smo se"</i> Utrinki s poti cesarja Franca Jožefa I. od Ljubljane do Jesenic 16. in 17. julija 1883	55
Vesna Bučič :	Josip Gorup pl. Slavinjski – med gospodarstvom, umetnostjo in družino	75
Igor Zemljič :	Oris zgodovine knjižnic v Lenartu in njegovi okolici do druge svetovne vojne	93

Gradivo

Špela Pahor :	Življenje in spomini gospe Otilie Grisanci iz Pirana	105
---------------	---	-----

Odzivi

Katarina Keber :	<i>V levem devžju</i> slovenskega zgodovinopisja – Koroška	123
------------------	---	-----

Po razstavah

Pozdrav iz Bele krajine, Kočevske, osrednje Dolenjske in Posavja. Gospodarske dejavnosti na razglednicah do sredine 20. stoletja (<i>Majda Pungerčar</i>)	129
--	-----

Jubileji

Osem desetletij dr. Vesne Bučič (<i>Gojko Zupan</i>)	133
---	-----

Ocene

Matjaž Bizjak: Urbarji briksenske škofije (Die Urbare des Hochstifts Brixen) 1253–1464 (<i>Lilijana Žnidaršič Golec</i>)	135
Lilijana Žnidaršič Golec: Kapiteljski arhiv Ljubljana. Inventar fonda (<i>Maja Žvanut</i>)	137
Primož Kuret: Ljubljanska filharmonična družba : 1794–1919 : kronika ljubljanskega glasbenega življenja v stoletju meščanov in revolucij (<i>Aleš Gabrič</i>)	138
Hedvika Zdovc: Sejmi na Celjskem v 19. in prvi polovici 20. stoletja (<i>Alenka Kačičnik Gabrič</i>)	140
Drago Medved in dr. (ur.): Zreški zbornik 2006 (<i>Jasmina Litrop</i>)	143
Jožko Kragelj: Modrejce in Modrejčani (<i>Boštjan Lužnik</i>)	145
Kronika Rihemberka – Branika II (<i>Špela Ledinek Lozej</i>)	146
Tina Bahovec in Teodor Domej (ur.): Das österreichisch-italienisch-slovenische Dreiländereck : Ursachen und Folgen der nationalstaatlichen Dreiteilung einer Region (<i>Polona Mlakar</i>)	147
Vigenjc. Glasilo Kovaškega muzeja v Kropi (<i>Tita Porenta</i>)	150
Godešič skozi tisočletje 1006–2006 (<i>Marjana Žibert</i>).....	152
Navodila avtorjem	155

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 655.58(436.1)"17"
prejeto: 30. 6. 2006

Anja Dular

doc. dr., muzejska svetnica, Narodni muzej Slovenije, Prešernova 20, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: anja.dular@nms.si

Dunajski tiskar, založnik in knjigotržec Johann Thomas Trattner in slovenski knjižni trg 18. stoletja

IZVLEČEK

Založniška in tiskarska hiša Johanna Thomasa Trattnerja (1719–1798) je v sedemdesetih letih 18. stoletja razširila svoje delovanje po celotni monarhiji, odprli so podružnice v Gorici in Trstu, Pešti, Innsbrucku, Linzu, Varaždinu in Zagrebu. Poleg tega je imel zveze s trgovci v več kot dvajsetih krajih – npr. v Brnu, Varšavi, Leipzigu, Frankfurtu na Maini, kjer je prodajal s pomočjo posrednikov. V Ljubljani je imel dobre sodelavce med predstavniki kranjskih knjigotržcev. Zanj jezikovne razlike niso predstavljale ovir, prej je znal iz tega kovati dobiček. Tiskal in prodajal je knjige v nemščini, latinščini, italijanščini, francoščini, hrvaščini, češčini, madžarščini in tudi slovenščini.

KLJUČNE BESEDE

Tiskarstvo, Janez Tomaž Trattner, 18. stoletje, Avstrija, Dunaj, kulturna zgodovina

ABSTRACT

THE VIENNESE PRINTER, PUBLISHER AND BOOKSELLER JOHANN THOMAS TRATTNER AND THE SLOVENE BOOK MARKET OF THE 18TH CENTURY

The publishing and printing house of Johann Thomas Trattner (1719–1798) has broadened in the 70ies of the 18th century its activity over the entire monarchy; they opened branches in Gorizia, Trieste, Pest, Innsbruck, Linz, Varaždin and in Zagreb. In addition, Trattner had contacts with tradesmen in over twenty towns – for example in Brno, Warsaw, Leipzig, Frankfurt am Main, where he was selling with the help of agents. In Ljubljana, he had good co-operators among the representatives of Carniolian booksellers. To Trattner, language differences did not present obstacles; he rather coined profit from them. He printed and sold books in German, Latin, Italian, French, Croatian, Czech, Hungarian languages and as well in Slovene.

KEY WORDS

Printing, Johann Thomas Trattner, 18th century, Austria, Vienna, cultural history

Zakaj pisati o Johannu Thomasu Trattnerju – v različnih publikacijah je prilagajal svoje ime jeziku tiskovine (Johann Thomas Edler von Trattner / Jean Thomas de Trattner / Ivan Thomas plem. Trattner) – tiskarju, knjigotržcu, uspešnem poslovnemu, možu, ki je zaznamoval dunajsko družabno in družbeno življenje 18. stoletja? V zadnjih letih je izšlo več razprav o njegovem delu in življenju, po katerih lahko na kratko povzamemo njegov življenjepis in delo, ki ga je vodilo geslo "Labore et favore / Arbeit und Gunst / Delo in milost".¹ Pa vendar lahko k mozaiku o njegovem delu dodamo nekaj podatkov o povezavah z našim prostorom, o sodelovanju s kranjskimi knjigotržci, o slovenskih tiskih in pomembnih knjižnih izdajah mož, ki so bili doma v naših krajih ali pa so bili z njimi povezani. Ne nazadnje pa je bil Trattner osebnost, ki je v 18. stoletju pokazal, kako je mogoče delovati na širokem in jezikovno raznolikem področju, kakršna je bila nekdanja monarhija. Nehote se nam zastavlja vprašanje, ali ne bi bilo možno potegniti iz njegovega dela tudi kakšen nauk za delo v današnji raznoliki evropski družini.

Johann Thomas Trattner se je rodil v vasi Jormannsdorf pri Bad Tatzmannsdorfu na južnem Gradiščanskem, kraju, na meji med Madžarsko in Avstrijo, zato se v literaturi pojavlja včasih kot njegova rojstna država Madžarska. Tudi letnica in datum rojstva sta bila šele pred nedavnim korigirana, tako je zdaj po genealoških študijah ugotovljeno, da se je rodil 20. decembra 1719² in ne 1717, kakor je bilo doslej splošno sprejeto v literaturi. Družina je bila protestantska, a mati je umrla ob njegovem rojstvu, oče, kmet, ki je živel od manjšega posestva, pa dve leti kasneje. Tako je dečkovo vzgojo prevzelo materino sorodstvo v Dunajskem Novem mestu (Wiener Neustadt), vzgajali so ga v katoliškem duhu.

Leta 1735 je tam začel spoznavati črno umetnost in se v štirih letih izučil za tiskarja. Od septembra 1739 je delal na Dunaju, najprej v delavnici Petra von Ghelena, kjer je bil tiskar in stavec tudi tujejezičnih knjig. Zelo pomembno je bilo, da je tu spoznal redakcijsko delo pri časopisu, kar je s pridom izkoristil na svoji nadaljnji poklicni poti.

12. maja 1748 je kupil lastno tiskarno in se tako osamosvojil, a se ob tem tudi zadolžil za 4000 goldinarjev. Kljub temu, da je bil njegov finančni položaj vse prej kot rožnat, je honorar za prvi tisk razdelil med reveže. Prav s tem dejanjem si je pridobil veliko naročil – predvsem iz kroga jezuitov in od tu je šla njegova kariera le še navzgor.

Naj o njegovem družinskem življenju zapišemo še to, da je bil dvakrat poročen, prva žena Maria von Retzenheim mu je v petindvajsetih letih zakona rodila enajst otrok, a le Josef Anton je prerasel otroška leta, iz drugega zakona s Theresio Nagel je med desetimi otroci preživela le hči Franziska Xaveria. Vendar sta se velike slovesnosti ob petdesetletnici Trattnerjevega dela v tiskarstvu – maja 1798 – udeležila od ožjega sorodstva le vnuk Johann Nepomuk Thomas Trattner (sin je namreč leta 1779 umrl) in hči. Že čez dva meseca in pol pa sta ga spremila na zadnji zemeljski poti, kajti 31. julija 1798 je Johann Thomas plemeniti Trattner umrl.

Johann Thomas Trattner, grafika Johann Ernst Mansfeld, 1781 (po I. Jaklin, *Das österreichische Schulbuch im 18. Jahrhundert aus dem Wiener Verlag Trattner und dem Schulbuchverlag*).

¹ Jaklin, *Das österreichische Schulbuch*; Henke, Winkler, *Geschichte*, str. 175 ss.

² Jaklin, *Das österreichische Schulbuch*, str. 21.

*Johann Maximilian Kolb po Franzu Josephu Sandmannu,
Dunaj – Graben pred 1859, jeklorez
(Narodni muzej Slovenije, Grafični kabinet, inv. št. G-4649).*

Poslovni uspehi in širitev delovanja

Že v drugem letu, odkar je imel lastno tiskarno, je Trattner pridobil naslov univerzitetnega tiskarja, leta 1754 pa še dvornega tiskarja. V začetku leta 1752 je odprl knjigarno in livarno črk. Leta 1756 je ob tiskarni uredil še knjigoveznico. Za vsa ta delovna področja je leta 1759 zgradil v Josefstadtu – tedaj še predmestju Dunaja – Typographische Palast. V njej je bila tiskarna s 37 tiskarskimi prešami, vrezovalnica črk, livarna, bakroreznica, tiskarna za grafike, knjigoveznica, knjigar- na in skladišča.

Vsaka tiskarna pa je odvisna od osnovne surovine – papirja. Ker so bile avstrijske tiskarne v prvi polovici 18. stoletja večinoma odvisne od uvoženega papirja, je Trattnerjeva odločitev, da postavi papirnico v Ebergassingu (1767), danes okraj Dunaj okolica – vzhodno od Dunaja, poslovno razumljiva. V letu 1785 je uredil papirnici še na

Dunaju in v Linzu. Za vse te poslovne poteze je dobil ideje tudi na svojih študijskih potovanjih. Leta 1764 je prepotoval nemške dežele, Švico, Francijo, Anglijo in Nizozemsko. O papirništvu je seveda največ lahko izvedel na Holandskem.

V sedemdesetih letih se je odločil še za eno veliko dejanje. V središču Dunaja na Grabnu je dal sezidati na prostoru, kjer je prej stalo več hiš, mogočni dvorec – Trattnerhof. Baročna palača, ki je imela pet nadstropij, je bila zgrajena med letoma 1773 in 1777 po načrtih Petra Mollnerja, a je bila leta 1911 porušena. Njeno pročelje so krasile kariatide. V pritličju je bila tiskarna, knjigarna s papirnico. Glavna tiskarna pa je še naprej ostala v Josefstadtu. Trattnerhof je postal središče družabnega življenja.

Na Dunaju je Jakob Bianchi leta 1772 osnoval *Lekturkabinett*. Take izposojevalnice knjig, ki so delovale v okviru knjigarn, so imeli najprej – konec 17. stoletja v Angliji. Izposojali so predvsem

dramske tekste in romane. V Švici, Franciji in Nemčiji je postala to splošna praksa šele v drugi polovici 18. stoletja, ko začno izposojati knjige knjigarnarji v Frankfurtu, Berlinu in Göttingenu. V Münchnu in na Dunaju sta bili prvi javni izposojevalnici knjig ob knjigarnah odprti leta 1772. Dunajski *Lekturkabinett* je deloval od leta 1777 pod okriljem knjigarne Johanna Thomasa von Trattnerja – na Grabnu. Abonenti so lahko brali predvsem politične časopise in časnike ter leposlovje. Letna članarina – 24 goldinarjev, nikakor ni bila nizka, toliko je namreč zaslužil kočijaž v dveh mesecih ali pa sobarica v vsem letu.³ Johann Kasper Riesbeck je v potopisnem delu *Briefe eines reisenden Franzosen über Deutschland an seinen Bruder zu Paris* leta 1783 opisal Trattnerjevo dunajsko izposojevalnico knjig v njegovi veliki palači: "Tam najdeš vse časopise, vsa periodična glasila in brošure. Morda je to del načrta, da se ustanovi akademija ali znanstveno društvo."⁴

V Trattnerhofu na Grabnu je bila kapela sv. Jurija in koncertna dvorana. Najznamenitejši mož tedanjega dunajskega glasbenega življenja Wolfgang Amadeus Mozart je tu večkrat koncertiral. Družini pa sta bili tudi sicer povezani. Mozart je namreč v letu 1784 v tiskarjevi palači stanoval, v njegovih vrtovih naj bi nastal tudi večji del *Requiem*.⁵ Trattner je bil boter Mozartovemu sinu. In končno, Trattnerjeva druga žena je bila Mozartova učenka. Njej je skladatelj posvetil klavirsko sonato v c-molu.⁶ V Trattnerhofu pa so odmevali tudi zvoki plesne glasbe, saj je bil tu vsak mesec ples, v predpustnem času pa celo vsak teden. Zabavali so se v kazinu, ki je bil v prvem nadstropju, organizirana je bila loterija, avkcije, v pritličju je bila gostilna *Zur grossen Tabakspfeife*, kasneje preimenovana v *Zur Französin*. V obdobju največjega razcveta je Trattnerjevo dunajsko podjetje zaposlovalo okoli 200 ljudi.⁷

Vse bogastvo Trattnerjevega tiskarskega podjetja in razkošno opremljeno palačo je opisal v knjigi *Beschreibung einer Reise durch Deutschland und die Schweiz in Jahre 1781* Christoph Friedrich Nicolai: "Na Dunaju je devet tiskarn, največja med njimi pripada dvornemu tiskarju von Trattnerju. V njegovi veliki palači na Grabnu so 4 tiskarski stroji, v Josephstadtu še 16. V posebni sobi delajo trije korektorji, ki so zadolženi, da pregledajo in popravijo, kar pride iz tiskarne. Vodovod je napeljan

tako, da imajo tudi v drugem nadstropju hiše v tiskarni vodo za umivanje. Nadalje je tam livarna črk s šestimi pečmi, tiskarna za bakroreze s šestimi prešami, knjigoveznica, kjer dela 10 ljudi, veliko skladišče za papir, ki ga sam izdeluje v papirnem mlinu v Ebergassingu, nekaj ur oddaljenem od Dunaja. Nikjer v Nemčiji ni takega podjetja kot je Trattnerjevo."⁸

Tiski

Oglejmo si nekaj pomembnejših Trattnerjevih tiskov. Seveda je izraz "pomembnejši" problematičen, če moramo izbirati med okoli 8000 tiski, polovico so jih natisnili na Dunaju, ki so prišli na svetlo v petdesetih letih delovanja podjetja. Med seboj so bili precej različni, od drobnih tiskovin do monumentalnih del. Pa so tisti tiskani drobiži v jeziki raznih narodov monarhije včasih večkrat omenjeni in bolje predstavljeni kot debele monografije.

Leta 1753 je natisnil delo *Tabula Peutingeriana*, znameniti cestni zemljevid Rimskega imperija – *Peutingeriana tabula itineraria: quae in avgusta bibliotheca Vindobonensi nunc servatur adscripta*. Vindobonae : ex typographia Trattneriana, 1753. Tiskarsko vsekakor zelo zahtevno delo, saj je bilo potrebno po rokopisni predlogi, ki jo je hranila Dvorna knjižnica na Dunaju, danes avstrijska Nacionalna biblioteka, izdelati bakroreze (poznamo ime graverja – Salomon Kleiner) in nato tiskati 11 listov zemljevida velikega formata. Delo vsebuje tudi obsežen komentar. Zanimivo je, da je knjigo kupil tudi Žiga Zois in je skupaj z njegovimi drugimi knjigami danes v NUKu.⁹ Omenimo še eno pomembno geografsko publikacijo in sicer delo Petra Anicha in Blasiusa Hueberja *Atlas Tyrolensis* (1774). Zemljevid je prva moderna kartografska publikacija, za katero so izdelali natančne geodetske meritve na terenu, ponovno so preverjali razdalje, višinske točke. Zahtevni pa so bili tudi postopki povezani z izdajo atlanta, ki so ga nato več kot sto let brez sprememb ponatiskovali, saj je veljal za zelo natančnega.

Znane so bile Trattnerjeve izdaje antičnih avtorjev s komentarji, ki so praviloma izhajali v več zvezkih – na primer Polibij, Vergilij, Lizias, Platon.

³ Matino, *Die deutsche Leihbibliothek*, str. 751 ss.

⁴ Prav tam, str. 753.

⁵ Jaklin, *Das österreichische Schulbuch*, str. 33. Ta podatek temelji na izpovedi sodobnika in deloma korigira Mozartov življenjepis.

⁶ Jaklin, *Das österreichische Schulbuch*, str. 31 ss.; Cloeter, *Johann Thomas Trattner*, str. 95.

⁷ Drustmüller, *500 Jahre Druck in Österreich*, str. 207.

⁸ Povzeto po Jaklin, *Das österreichische Schulbuch*, str. 28 ss.

⁹ V prvem desetletju 19. stoletja so si Vodnik, Kopitar in Zois zelo prizadevali, da bi dobili izvod te publikacije; tako je nastala v tem času znamenita Vodnikova kopija zemljevida, deloma posneta po Trattnerjevi izdaji, ki je danes v Narodnem muzeju Slovenije. Zois jo je očitno kupil šele kasneje (Kastelic, Vodnikova kopija, str. 98 ss.).

V 18. stoletju so ob Dunajski dvorni knjižnici nastala pomembna dela s področja bibliotekarstva. Peter Lambeck je v devetih knjigah opisal zgodovino avstrijskega bibliotekarstva – *Commentarium de Augustissima bibliotheca Caesarea Vindobonensi libri (1766–1790)*, drugo izdajo je založil Trattner. V njegovi tiskarni so natisnili tudi več teoretičnih del in priročnikov za tiste, ki so se ukvarjali s knjigo – npr. *Grundriss der Bibliographie (1777)*, *Einleitung in der Bücherkunde (1777–1796)*. Trattner je bil založnik priročnika, prvega avstrijskega literarnozgodovinskega leksikona *Das gelehrte Oesterreich (1776–1778)*, ki ga je sestavil pravnik Ignaz de Luca.

Glede na novosti, ki so nastale na področju izobraževanja v sredini 18. stoletja, je razumljivo, da je bil velik prispevek Trattnerjeve založbe tudi pri izdajanju knjig s področja naravoslovja. Deloma so bili to splošni priročniki ali opisi specifičnosti avstrijskih dežel – npr. živalskih in rastlinskih vrst – *Kramer, Wilh. Heinr.: Elechus vegetabilum et animalium per Austriam inferiorem observatorum, sistens ea in classes ordinies, genera et species redacta (1756)*. Številne so bile izdaje učbenikov za matematiko, fiziko, mehaniko. Med avtorji takšnih knjig, ki so jih izdajali in večkrat ponatiskovali pri Trattnerju, omenimo le Nicolaja Louisa de Lacaille – *Lectiones elementares mathematicae, seu elementa algebrae et geometriae (1758)*; *Lectiones elementares mechanicae, seu brevis tractatus de motu et aequilibrio ex editione Parisina anni 1757 in latinum traductus a G. Scherffer (1759)*; *Ad lectiones elementares astronomiae physicae et geometricae (1762)*. S tem smo se deloma že dotaknili tematike, ki je prinašala podjetju uspeh – to je tiskanje učbenikov, drug pomemben in takorekoč neustavljiv vir dela za tiskarje pa je bil in verjetno je še vedno, tiskanje raznih uradnih dokumentov in zakonov. Iz Trattnerjeve tiskarne so prišli številni korpusi pravnških priročnikov – npr. *Constitutio criminalis Theresiana (1769)*.

Garancija za uspeh – povezave z dvorom

Trattnerja pa moremo presojati tudi kot zelo poslovno uspešnega moža, ki je znal v pravem trenutku navezati stike s pravimi ljudmi. S tedanjim avstrijskim dvorom je bil povezan na človeški ravni – Marija Terezija je bila botra več Trattnerjevim otrokom. Po francoskem vzoru pa so se morali prestolonasledniki izučiti ene obrti in Jožef, Leopold in Karel so šli v uk k dvornemu tiskarju.

Poleg naziva dvornega knjigarja (1751) in tiskarja (1754) je Trattnerju dvorna pisarna podelila vrsto privilegijev in s tem zaščitila njegovo delo, drugačne zaščite avtorskih pravic tedaj še ni bilo,¹⁰

oziroma mu dodelila predprave v primerjavi s sodobniki.¹¹ Tako je v štiridesetih letih – med 1752 in 1792 – prejel vrsto privilegijev oziroma dovoljenj za širitev svojega podjetja – livarna črk (1772), papirnica (1771), ustanavljanje podružnic (Innsbruck 1766; Linz 1783).

Druga kategorija privilegijev je ekskluzivno dovoljenje za tiskanje posameznih naslovov. Med njimi so na primer prevodi antičnih del, posamezne strokovne knjige itd. Že med temi moramo opozoriti na določen "spregled", kajti leta 1755 mu je bil podeljen tudi zaščitni akt za tiskanje verskih obrednih knjig – Missali in Brevirji – v vseh dednih deželah za obdobje petnajstih let. Po pravilih o dodeljevanju privilegijskih pravic naj jih takim knjigam ne bi podeljevali.¹²

V tretjo skupino privilegijev za Trattnerjevo delo pa moramo uvrstiti tiste knjige, za katere ni nosil nobenega rizika, saj je imel kupce tako rekoč zagotovljene; to je bila le zaščita pred konkurenco na teh področjih. V času Marije Terezije in Jožefa II. so bile izvedene temeljne šolske reforme in uvedeno obvezno šolstvo. Trattner si je pridobil predprave za tisk učbenikov za višje šole (1753) in za nižjih šest razredov (1756), za prodajo gimnazijskih knjig in s tem povezano knjigotrško mrežo v raznih predelih monarhije (1776) ter za tisk knjig za normalko (1782). K uspešni prodaji učbenikov je prispevalo tudi dejstvo, da so ob reformah prepovedali prodajo starih učbenikov in ABC tablic. Prav tako pomemben korak, kot je bila vzpostavitev tiska in mreže za prodajo učbenikov, je začetek izdajanja dveh strokovnih časnikov – *Intelligenz Blatt (1763)* in *Commerzial Zeitung (1767)*. Tudi tu lahko govorimo o poslovnih potezi – tisk je bil namenjen določeni skupini ljudi. Še večja skupina pa so bili pripadniki vojske in le Trattner je smel zanje tiskati koledarje in šematizme; večletne privilegije za to je dobil leta 1756 in 1757. Kot dvorni tiskar je izdajal zbirke zakonov. Končno naj v tem kontekstu omenimo še Trattnerjevo ekskluzivno pravico za tiskanje poročil o poroki prestolonaslednika – leta 1760.¹³

Podružnice tiskarne

Na naslovnica Trattnerjevih knjig iz druge polovice 18. stoletja je pogosto zapisanih več krajev izdaje. Tako je omenjena poleg Dunaja še Praga, Pešta in Trst. V nadaljevanju pa želimo predstaviti nekaj podatkov o podružnicah dunajske tiskarne. Prve so nastale na obrobju slovenskega etničnega prostora.

¹¹ Seznam privilegijev objavlja I. Jaklin, *Das österreichische Schulbuch*, str. 56 ss.

¹² Armstrong, *Before copyright*, str. 165 ss.

¹³ Jaklin, *Das österreichische Schulbuch*, str. 56 ss.

¹⁰ Dular, Iz zgodovine, str. 21 ss.

Gorica (1754) in Trst (1756 – vsaj do 1771)

Leta 1754 naj bi Johann Thomas v. Trattner ustanovil tiskarno v Gorici, a nimamo konkretnih podatkov, kaj naj bi tam natisnil ter koliko časa naj bi delovala.¹⁴ Podatek je problematičen tudi zato, ker v bibliografiji goriških tiskov 18. stoletja omenjajo le knjige, natisnjene po letu 1755, ko sta imela vodilno vlogo med tiskarji in založniki že Giuseppe Tommasini in Valerio de Valerij. Pač pa je leta 1778 izšlo pri Trattnerju delo *Synopsis juris ecclesiastici publici et privati*, kjer sta kot kraj izdaje zapisana Dunaj in Gorica – *Vindobonae et Goritiae*; natisnjena je bila namreč pri Valeriju v Gorici.¹⁵ Torej je bil Trattner kljub vsemu še kasneje povezan z goriškimi založniki knjig.

Več podatkov imamo o Trattnerjevem delu v Trstu. Leta 1756 je tam ustanovil tiskarno, zanj je podjetje vodil faktor Franjo Matija Vinković. Tiskali so dela v nemščini, italijanščini, latinščini, hrvaščini in slovenščini.¹⁶ Po vpisih v knjigah, kjer se kot kraj izdaje navaja poleg drugih tudi Trst, lahko ugotovimo, da je bila Trattnerjeva tiskarna tam prisotna vsaj do leta 1771.

Innsbruck (1766–1798)

S tem ko je leta 1766 odprl knjigarno in tiskarno v Innsbrucku, je Trattner razširil svoje podjetje na Tirolsko. Tiskal je knjige in periodična glasila, ki so bila povezana z zgodovino in aktualnimi dogodki v tej deželi. Zemljevid *Atlas Tyrolensis* iz leta 1774 slovi po natančnosti s kartografskega stališča, zahtevno delo pa je predstavljal tudi za tiskarje.¹⁷

Varaždin (1773–1776) in Zagreb (1776–1793)

V drugi polovici 18. stoletja, po šolskih reformah Marije Terezije, je v številnih avstrijskih deželah nastalo vprašanje, kako priti do učbenikov v nacionalnih jezikih. Hrvatje so imeli dodaten problem, saj dotlej hrvaški jezik še ni bil "standardiziran". Tiskarji, ki so tiskali na Dunaju ali v Pešti za potrebe šol v hrvaškem kraljestvu, niso pripomogli k poenotenju tiskanega jezika.¹⁸ S prihodom tiskarja Ivana Toma plem. od Trattner, kakor se je podpisoval v hrvaških tiskih, se je situacija spremenila. Najprej je deloval v Varaždinu, kjer je dobil koncesijo in začel tiskati leta 1773. Naslednje leto so mu podelili privilegij za 20 let za tiskanje hrvaških šolskih knjig. Tiskarno v Varaždinu je

leta 1776 uničil požar; takrat je Trattner svojo dejavnost premaknil v Zagreb, kjer lahko sledimo delu podjetja do leta 1793.

V zagrebški Trattnerjevi tiskarni so natisnili 52 različnih publikacij, če pa k temu prištejemo še varaždinske tiske, koledarje in časopise, leta 1789 je namreč začel izdajati *Kroatischer Korrespondent*, je ta številka trikrat večja. V dvajsetih letih je namreč izdal okoli 150 različnih tiskov. Pomembno vlogo pa je imel tudi na področju knjigotrštva. Po popisu zaloge v letu 1779 lahko vidimo, da je prodajal v Zagrebu preko 1600 različnih naslovov.¹⁹

Linz (1778–1798)

Leta 1778 je Trattner odprl knjigarno v Linzu, po treh letih in pol – v začetku leta 1782 – pa je dobil dovoljenje, da lahko tam uredi tudi tiskarno. Kljub hudi konkurenci na področju knjigotrštva, v Linzu sta imela do tedaj vodilno vlogo Franz Xaver Münzer in Maria Theresia Frener, ki se jima je leta 1782 pridružil še Christian Friederich Wappler, je bil zelo uspešen. Ohranjeni so knjigotrški katalogi in časopisni oglasi, ki kažejo, kaj vse je bilo mogoče pri Trattnerju v osemdesetih letih 18. stoletja v Linzu kupiti. Ponujal je leposlovje, knjige s področja prava, teologije in naravoslovnih ved ter muzikalije.²⁰

Trattnerjeva tiskarna v Linzu je bila sorazmerno velika, saj je imela kar 6 tiskarskih strojev. Na njih je tiskal uradne tiskovine, publikacije o aktualnih dogodkih in klasična dela. Popularni so bili priročniki s področja medicine in peroidična glasila.²¹

Pešta (1782–1788)

Poseben primer je Pešta, saj je na tiskarskem in knjigotrškem področju tu delovalo več predstavnikov širše družine Trattner. V 18. stoletju so 14% knjig na Madžarskem natisnili v njihovih tiskarnah. Vendar omejimo se le na Johanna Thomasa Trattnerja starejšega. V Pešti je leta 1782 ustanovil tiskarsko in knjigotrško podjetje in bil na Madžarskem prisoten vsaj do leta 1788.²² Dvomi, ki se pojavljajo v literaturi v zvezi z njegovo dejavnostjo v tej deželi – tu naj bi že v 18. stoletju tiskala le Matija in njegov sin Johann Thomas Trattner²³ – so bili v novejših madžarskih študijah ovrženi.

¹⁴ Berčič, *Tiskarstvo*, str. 94.

¹⁵ Grossi, *Tipografia Goriziana*, str. XI ss.

¹⁶ Berčič, *Tiskarstvo*, str. 94.

¹⁷ Drustmüller, *500 Jahre Druck in Österreich*, str. 327.

¹⁸ Velagić, Tiskarji in založniki hrvaških knjig, str. 15 ss.

¹⁹ Jembrih, Johann Thomas Edler von Trattner, str. 25 ss.

²⁰ Henke, Winkler, *Geschichte*, str. 175 ss.

²¹ Drustmüller, *500 Jahre Druck in Österreich*, str. 306.

²² Ecsedy, *A könyvnyomtatás Magyarországon*, str. 220 ss.

²³ Jembrih, Johann Thomas Edler von Trattner, str. 21.

Knjigotržec

Doslej smo poudarjali Trattnerjeve uspehe predvsem na tiskarskem področju, vendar ni nič manj uspešen kot knjigarnar. Prodajal je seveda prvenstveno svoje tiske, nemške tiske pa je za svoje prodajalne kupoval predvsem na knjigotrškem sejmu v Leipzigu. Tu je hotel doseči, da bi mu drugi knjigotržci priznali 33% ali tretjinski popust zaradi visokih stroškov prevoza. Žal s tem ni uspel, zanj niso naredili izjeme in priznan mu je bil, kot vsem drugim, le 16% popust. Zaradi tega se je Trattner ne brez soglasja dvora lotil ponatiskovanja strokovnih del in leposlovja, ki so sicer izšla v nemških deželah in v Avstriji niso uživale privilegijske zaščite.²⁴ Marija Terezija naj bi ga na eni izmed avdijenc celo spodbudila z besedami: "Dragi Trattner, za našo državo uvoz knjig ni pomemben, veliko je treba predvsem tiskati. Lotiti se je treba ponatisov, ko izidejo originalna dela. Ponatiskujte jih."²⁵ Seveda so bili ti ponatisi izdani, ne da bi avtorjem plačali honorar. Stroški so bili tako nižji, zato pa knjige tudi cenejše. Trattner je na ta način predstavljal hudo konkurenco na tržišču.

Johann Thomas Trattner je v drugi polovici 18. stoletja razširil svoje delovanje in ustanovil več podružnic tiskarne – v Pešti, Trstu, Gorici, Innsbrucku, Linzu in Zagrebu.²⁶ V številnih srednjeevropskih mestih pa je Trattner prodajal knjige prek lokalnih knjigotržcev. Tako je vzdrževal stike s prodajalci knjig v Brnu, Frankfurtu na Majni, Gradcu, Celovcu, Leipzigu, Pragi, Temišvaru in Varšavi. Tudi v Ljubljani se je lahko oprl na obstoječo knjigotrško mrežo, kar je posreden dokaz, kako dobro je bila razvita knjigotrška dejavnost na Kranjskem.

Johann Thomas Trattner je izdal vrsto knjigotrških katalogov, s katerimi je seznanjal kupce o novostih v svojih prodajalnah. 47 takih katalogov hranijo v avstrijski Nacionalni biblioteki in privatni zbirki profesorja dr. Otmarja Seemannna na Dunaju.²⁷ K temu seznamu lahko dodamo – *Verzeichnis der Bücher, welche bey Joh. Thomas Edlen v. Trattner, k. k. Hofbuchdrucker und Buchhändler, in seinem Gewölbe zu Innsbruck, in der Pfarrgasse Nro. 26, das ganze Jahr hindurch zu haben sind* (Innsbruck, 1783). Knjižica obsega 79 strani.²⁸ S sistematičnim pregledom vseh Trattnerjevih tiskov pa bi verjetno lahko seznam njegove ponudbe dopolnili še s popisi, ki jih je večkrat dodal na koncu svojih tiskov. V zagrebški izdaji slovarja latinsko

hrvaško nemškega slovarja *Radices Latinae linguae* iz leta 1788 je na primer dodan seznam *Nachfolgende Bücher sind in der Edel von Trattner'schen Buchhandlung um beigesetzte billige Preise zu haben*. Na seznamu je 53 knjig.²⁹ Upoštevati pa je potrebno še reklamne objave v časopisu.

Kaj je bilo na policah Trattnerjevih knjigarn, lahko sklepamo po načrtu, ki ga je objavil leta 1772 – *Plan zur allgemeinen Verbreitung der Lektüre in den k. k. Staaten durch wohlfeile Lieferung für alle Fächer der Wissenschaften*. Na seznamu so dela, ki posegajo na vsa področja znanosti in umetnosti – teologija, pravo, medicina, filozofija, fizika, matematika, naravoslovje, politika, ekonomija, tehnika, leposlovje, upodobljajoča umetnost, učbeniki in vojaške znanosti. Kupiti pa je bilo mogoče tudi knjige o obdelavi lesa, vrtnarstvu, lovu in ribolovu.³⁰ Obsežen seznam knjig je objavil tudi leta 1798 – *Catalogus der von Joh. Thom. Edlen v. Trattnern, kaiserl. königl. Hofbuchdruckern und Buchhändlern, auf eigene Kosten verlegten Bücher*.³¹ Po pregledu tega seznama lahko ugotovimo, da je tudi v zadnjem letu svojega življenja v knjigarnah ponujal po vsebini zelo raznolike knjige.

Povezave s slovenskim ozemljem Slovenski tiski

Trattnerjevi sodobniki na Kranjskem so bili tiskarji Adam Friderik Reichard, njegova žena Ana Elizabeta, Jurij Heptner, Janez Friderik Eger, Ignac Alojz Kleinmayr, še več imen lahko naštejemo med knjigotržci. Torej je bila osrednji slovenski prostor glede na intelektualno produkcijo knjig v slovenščini, s tiskarnami dobro pokrit. Med slovenskimi tiski druge polovice 18. stoletja tako najdemo le tri Trattnerjeve.

V Trattnerjevi tržaški tiskarni so leta 1757 natisnili *Compendium ritualis Labacensis, cum appendice Germanica, et Carniolica*, obredni priročnik, ki ga je sestavil teološki pisatelj Lovrenc Pogáčnik. Latinsko besedilo ima v dodatku na osemnajstih straneh litanije in molitve v slovenščini. Istemu avtorju pripisujejo še dve drugi besedili – *Missae propriae dioeceseos labacensis* in *Dioecesarum labacense*. Vsi trije teksti so povezani z ljubljansko škofijo, izšli pa so v Trstu leta 1757. Zakaj se avtor ni obrnil na kranjske tiskarje, ni mogoče ugotoviti, morda je lahko vzrok v tem, da je tedaj vodila ljubljansko tiskarno predstavница nežnejšega spola – Ana Elizabeta Reichard.

²⁴ Henke, Winkler, *Geschichte*, str. 177.

²⁵ Wittmann, *Buchmarkt und Lektüre*, str. 98.

²⁶ Durstmüller, *500 Jahre Druck in Österreich*, str. 204 ss.

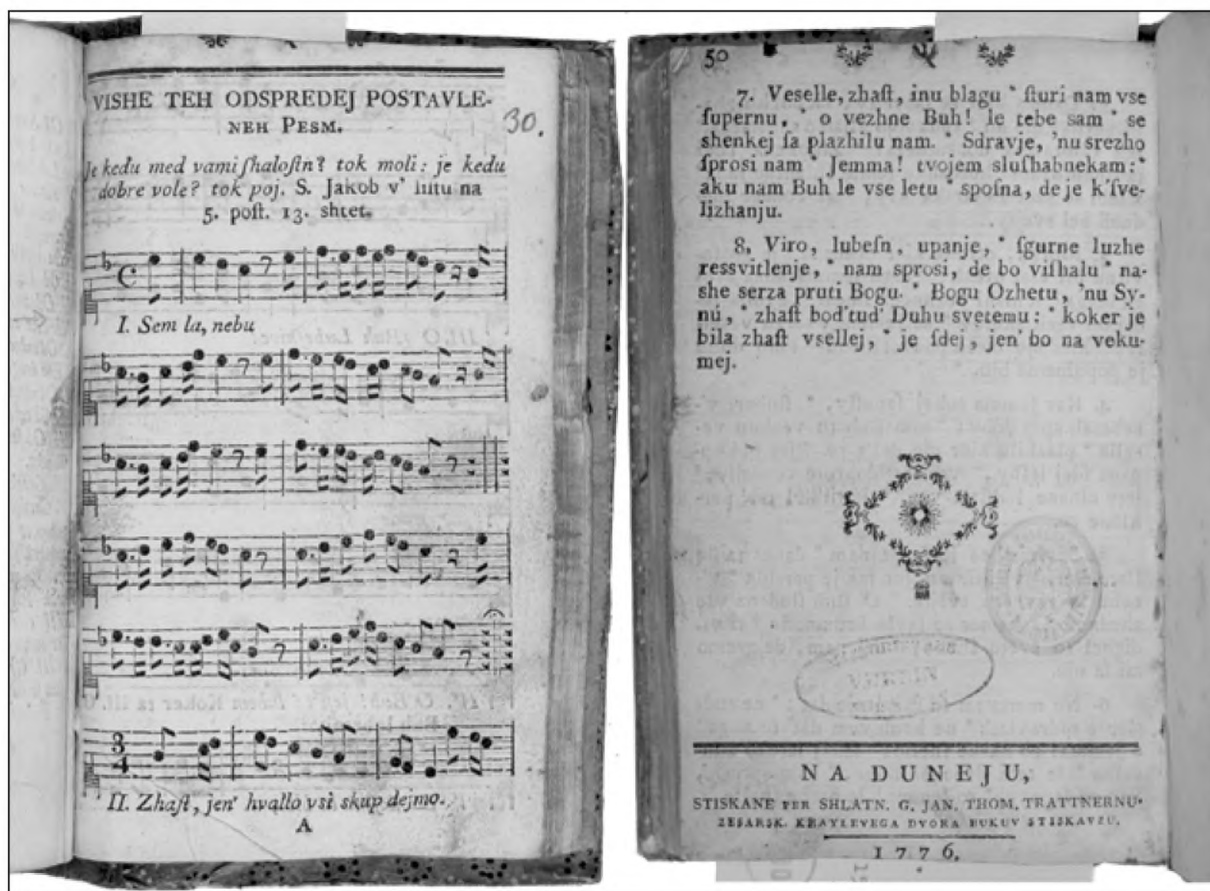
²⁷ Jaklin, *Das österreichische Schulbuch*, str. 262 ss.

²⁸ *Veröffentlichungen*, str. 83.

²⁹ Jembrih, Johann Thomas Edler von Trattner, str. 32.

³⁰ Giese, Johann Thomas Edler von Trattner, str. 1175 ss.

³¹ Österreichische Nationalbibliothek Wien, sg. 68.651-A.

*Maksimilijan Adam Jošt Redeskinij, Vishe teh odspredej postavljenih pesm/
Na Duneju stiskane per shlath. G. Jan. Thom. Trattnernu zesarsk.
Kraljylevega Dvora bukuv stiskavzu 1776
(Narodni muzej Slovenije, Knjižnica sig. 30).*

Na Dunaju pa je Trattner natisnil pesmarico nabožnega pisatelja in glasbenika Maksimilijana Adama Jošta Redeskinija *Vishe teh odspredej postavljenih pesm / Na Duneju stiskane per shlath. G. Jan. Thom. Trattnernu zesarsk. Kraljylevega Dvora bukuv stiskavzu 1776*. Naj omenimo še to, da je to prva slovenska knjiga, v kateri so note tiskane z okroglimi tipi.

Marko Pohlin je sestavil, priročnik oz. seznam slovenskih rimanih besed, prvi slovenski pripomoček za pesnike – *Adjumentum poeseos Carniolicae: tamquam appendix ad Grammaticam Carnolicam*, tiskala pa ga je Trattnerjeva dunajska tiskarna leta 1798. Knjižica obsega 86 strani.

Tiski avtorjev s slovenskega prostora oz. avtorjev, ki ta prostor obravnavajo

V obravnavo pa moramo pritegniti tudi dela avtorjev, ki so delovali na našem prostoru oz. so bili Slovenci, čeprav niso objavljena v slovenščini. Na prvem mestu naj tu omenim Jurija Vego, zna-

menitega matematika, inženirja in vojaškega stratega. Trattner je tiskal več njegovih razprav in priročnikov s področja matematike. Bibliografija Vegovih del je obsežna, največ ponatisov in izdaj so doživeli logaritemski priročniki in tabele.³²

Prva Vegova dela, ki so izšla v knjižni obliki v 80. letih 18. stoletja, je založil dunajski tiskar Trattner – *Vorlesungen über die Mathematik. Erster Band* (1782); *Zweyter Band* (1788); *Dritter Band* (1788) in dodatek (1790). Leta 1783 pa je pri njem izšla prva izdaja nadvse uporabnih logaritemskih tablic – *Logarithmische, trigonometrische, und andere zum Gebrauche der Mathematik eingerichtete Tafeln und Formeln*.

Za nekatere Vegove knjige poznamo tudi cene, saj so navedene v Trattnerjevem knjigotrškem katalogu *Catalogus der von Joh. Thom. Edler v. Trattner, Kaiserl. Königl. Hofbuchdruckern und Buchhändlern, auf eigene Kosten verlegten Buecher, Wien gedruckt mit eigenen Schriften* (1798). Prve

³² Povšič, *Bibliografija Jurija Vego*.

logaritmične tablice niso bile več naprodaj, tretji zvezek predavanj iz matematike je stal 2 goldinarja 15 krajcarjev, *Praktische Anweisung zum Bombenwerfen mit Hilfstafel*, kar je sicer eno izmed poglavij v tretjem zvezku predavanj, posebej uporabno za vojsko, pa 12 krajcarjev.

Profesor na dunajski medicinski fakulteti Marko Anton Plenčič iz Solkana se je v drugi polovici 18. stoletja ukvarjal z nalezljivimi boleznimi in epidemijami. Leta 1762 je pri Trattnerju objavil obsežno delo o tej problematiki – *Opera medico physica, in quatuor tractatus digest*.³³ Podobni problematiki je posvetil tudi znanstvene razprave, ki so izšle pri istem založniku leta 1764, 1765 in 1767.

Zaključek univerzitetnega študija je bila na dunajski univerzi v 18. stoletju obramba doktorske teze. Način predstavitve novih dognanj je bil glede na tematiko oz. znanstveno področje nekoliko različen, nekatera so izšla tudi v tiskani obliki. Tako je univerzitetni tiskar Trattner v letu 1766 tiskal disertaciji dveh Slovencev in sicer Ljubljana Franca Nikolaja Sedeja *Dissertatio chemico-medica, de sulphure, spiritu ejus volatili, et acido caustico* in Janeza Krstnika Urbasa iz Planine *Dissertatio inauguralis medica de sanitatis natura*. Oba sta zaključila študij na medicinski fakulteti.

Več pomembnih članov hrvaške jezuitske province je bilo doma iz vzhodnih slovenskih pokrajin. Tako je Trattnerjeva zagrebška tiskarna tiskala dela Ptujčanov Antona Kukca *Julii Tranquilli Animagversio in Commentationem de Electricitate medica* (1789) in Antona Raispa *Tropaeum Iosephi II. Romanorum Imperatoris semper Augusti Ode*, ter nabožnega pisatelja, Črnomaljca Ivana Muliha, ki je pisal v hrvaščini – *Prodestva kratka i gotova za vsze protuletne dobe Nedelje od perve Korizmene do Trojachke iz Szvetoga Pizma* (1782). Na Vinici v Beli krajini pa je bil doma jezikoslovec in matematik Ivan Vitkovič. Njegova hvalnica *Carmen Honoribus Domini Francisci de Paula e Comitibus Balassa de Balassa-Gyarmath* je bila natisnjena v zagrebški Trattnerjevi tiskarni, žal pa ne vemo letnice izida.

Z zgodovino Kranjske je tesno povezano ime zdravnika in naravoslovca Giovannija Antonija Scopolija. V času, ki ga je preživel v Idriji, je ustvaril nekaj temeljnih del s področja botanike in zoologije in s tem ponesel glas v svet tudi o naših krajih. Njegova bibliografija obsega trideset enot³⁴ in med njimi sta dve za Slovence posebej pomembni; natisnila ju je dunajska Trattnerjeva tiskarna: *Flora Carniolica: exhibens plantas Carniolae indigenas et distributas in classes naturales cum differentiis specificis, synonymis recentiorum, locis*

natalibus, nominibus incolarum, observationibus selectis, viribus medicis – opis in klasifikacija rastlin s Kranjske na podlagi Linnéjevega sistema je izšel leta 1760. Tri leta kasneje (1763) pa je isti založnik objavil še delo o žuželkah, ki so prav tako razvrščene v rodove in razrede, kot jih je opredelil švedski naravoslovec Carl Linné – *Entomologia Carniolica: exhibens insecta Carnioliae indigena et distributa in ordines, genera, species, varietates, methodo Linnaean*. Po katalogu Trattnerjeve knjigarne iz leta 1798 poznamo ceno tega dela, ki je bilo 35 let po izidu še na tržišču; stalo je 1 goldinar 8 krajcarjev.

Goriški grof Rudolf Coronini s Kromberka je objavil pri Trattnerju na Dunaju genealoško raziskavo o goriškem plemstvu – *Tentamen genealogico-chronologicum promovendae seriei Comitum et rerum Goritiae* (1752).

Tiski, namenjeni slovenskim deželam

Poleg splošnih in specialnih priročnikov in izdaj pravnih aktov npr. *Constitutio criminalis Theresiana* (1769), *Synopsis juris ecclesiastici publici et privati quod per terras haereditarias Augustissimae imperatricis Mar. Theresiae obtinet* (1776), ki jih je Trattner izdajal kot dvorni tiskar, moramo omeniti še specialne tiske, ki obravnavajo posamezne dežele oz. so namenjeni njim. Delo *Diplomataria sacra Ducatus Styriae Mariae Theresiae Augustae* (1756) so imeli nekoč tudi v kartuziji v Žičah. Bogato ilustrirana in izredno lepo tiskana je tudi knjiga o zgodovini plemstva na Koroškem – *Specimen Archontologiae Carinthiae* (1758). Med knjigami za mladino in učbeniki pa omenimo delo o koroški zgodovini – *Geschichte des Herzogthums Kärnten zum Gebrauche der studirenden Jugend in den k. k. Staaten* (1781).

Povezave s kranjskimi knjigotržci – oglasi

Pri obravnavi Trattnerjevega dela pa se moramo nedvomno dotakniti tudi njegovih trgovskih povezav z našim prostorom. Močno je bil namreč povezan s kranjskim knjigotrštvom. V drugi polovici 18. stoletja lahko ugotavljamo celo, da je šla večina povezav tudi z nemškim prostorom prav prek dunajskega Trattnerja. Verjetno ne nazadnje tudi zaradi cenejših tiskov – ponatisov, kot smo že uvodoma omenili. Kakšen pomen je imelo dejstvo, da si sodeloval s Trattnerjem, nam kažejo oglasi. Ljubljanski knjigovez Andrej Clemens, tiskar Ignac Merk in knjigotržec Viljem Henrik Korn so skupaj z zagrebško Trattnerjevo knjigarno in knjigarnarji v več kot dvajsetih srednjeevropskih mestih leta 1789 zbirali prednaročila za novo izdajo dela Corneliusa Jansena *Tetrateuchus sive commentarius in*

³³ Borisov, *Oris razvoja kirurgije*, str. 93 ss.

³⁴ Petkovšek, *J. A. Scopolii*, str. 163 ss.

Sancta Jesu Christi Evangelia. Knjiga naj bi obsegala prek sto tiskarskih pol.³⁵

Mihael Promberger v prilogi "Laibacherice" – *Kundschaftsblatt* leta 1784 oglasom za zalogo svoje knjigarne dodaja, da je pri njem možno poleg naštetih knjig kupiti tudi mnoge druge, predvsem vse publikacije Tratterjeve založbe.³⁶ V knjigotrškem katalogu iz leta 1784 pa je ponujal tudi Vegove Trigonometrične tablice, torej Trattnerjevo prvo izdajo tega dela.³⁷

Knjigovez in knjigotržec Alojz Raab je leta 1776 za 28 krajcarjev prodajal Trattnerjev tisk – pesmarico *Osem inu shestdeset sveteh pesm* Maksimilijana Adama Jošta Redeskinija, ki jo je priporočal vsem učiteljem in organistom.³⁸ Zbiral je tudi prednaročila za knjigo Ignaza de Luca *Das gelehrte Oesterreich* (1777–1778).³⁹

Povezave pa so veljale tudi na drugih nivojih

Že leta 1776 je *Wochentliches Kundtschaftsblatt* prinesel celostranski oglas z reklamo, kjer je zapisano, da dvorni tiskar in knjigarnar plemeniti Trattner pripravlja četrto loterijo za knjige, grafike in zemljevide: "Za vso publiko sem vse knjige, ki jih ne uporablja vsakdo, dal proč, in sem izbral take, ki so vam všeč, so uporabne in so v podporo. Nadalje sem uredil, da bo stava za vse 3 razrede 2 fl., najvišji dobiček 500 fl. in najmanjši 1 fl 10 kr.; torej vsak igralec, ki nima sreče, ne more več izgubiti kot 50 kr. Prvi razred ima 10.000, drugi 9.000 in tretji 8.000 srečk. Številke, ki v 1. razredu zmagajo, ne igrajo več v 2. in 3. razredu in tako naprej, v drugem in 3. Vložek za 1. razred je 1 fl., za 2. – 40 kr., za 3. – 20 kr., za vse tri pa 2 fl. Pri zbiralcu naročil – v Ljubljani je to založnik *Kundtschaftsblatta* Joh. Fried. Eger, kjer so na voljo srečke za 1. razred, se mora narediti tudi obnova za 2. in 3. razred, kdor ne bo vplačal za 2. in 3. razred, ne bo upoštevan. Žrebanje za 1. razred bo 6. maja, za 2. razred 10. junija, za 3. razred 8. julija. Stroške pošiljanja dobitka do Ljubljane prevzema Trattner. Dunaj 30. marca 1776."⁴⁰ Torej je Trattner vedel, da ima potencialne kupce knjig oziroma igralce v loteriji za knjige tudi na Kranjskem. Sicer vemo, da sta bili taki knjižni loteriji v Linzu – pri knjigotržcu Franzu Antonu Iglerju že leta 1768 in 1774. Za Trattnerjevo loterijo

leta 1776 pa je prinesel oglas tudi časopis v Linzu.⁴¹

Johann Thomas v. Trattner pa je bil povezan z nekaterimi pomembnimi možmi iz naših krajev tudi kot prostozidar oziroma njihov somišljenik. Člani tega skrivnega združenja so bili praviloma vsi najpomembnejši tiskarji in knjigotržci v srednji Evropi v drugi polovici 18. stoletja, tako Trattner kot Kleinmayr in Korn, ki sta delovala v Ljubljani, a ta problematika bo predstavljena na drugem mestu.

Sklep

Trgovci s knjigami imajo neverjetno moč, da na nevsiljiv način ponudijo tudi nove ali pa boljše rečeno svoje ideje in poglede na svet. Trattner je to v veliki meri izkoristil. V tem prispevku sem želela predstaviti njegovo uspešno poklicno delo na področju tiskarstva, založništva in knjigotrštva. S prilagodljivostjo tedanjemu večjezičnemu trgu je pokazal pot do kupcev na geografsko zelo širokem področju. Izpostavila sem slovenske tiske in knjige povezane z našim prostorom, ki jih je založil. In končno sem s povezavami s knjigotržci z našega prostora želela pokazati, kakšno je bilo to sodelovanje ter ne nazadnje tudi poudariti, da so imele tiskarne in knjige v osrednji Sloveniji v 18. stoletju primerno mesto. Predpostavljamo namreč lahko, da se sicer Trattner tu ne bi oprl le na obstoječo knjigotrško mrežo.

ČASOPISNI VIRI

Laibacher Zeitung, 1784, 1789.
Wochentlichs Kundshaftsblatt des Herzogthums Krain, 1776.

LITERATURA

Armstrong Elizabeth: *Before copyright: the french book-privilege system 1498–1526*. Cambridge : Cambridge University Press, 1990.
Berčič, Branko: *Tiskarstvo na Slovenskem: zgodovinski oris*. Ljubljana : Odbor za proslavo 100-letnice grafične organizacije na Slovenskem, 1968.
Borisov, Peter: *Oris razvoja kirurgije na Slovenskem do začetka 20. stoletja in njen prispevek k razvoju slovenske znanstvene medicine*. Ljubljana : Univerza v Ljubljani, Medicinska fakulteta, 1974.

³⁵ *Laibacher Zeitung*, št. 103, 26. 12. 1789.

³⁶ *Laibacher Zeitung*, *Wochentliches Kundtschaftsblatt*, št. 48, 49 in 50, 1784.

³⁷ Privezano k *Laibacher Zeitung* št. 42, 1784.

³⁸ *Wochentliches Kundtschaftsblatt des Herzogthums Krain* 1776, str. 91.

³⁹ Prav tam, str. 159 ss.

⁴⁰ Prav tam, str. 254.

⁴¹ Henke, Winkler, *Geschichte des Buchhandels*, str. 177 ss.

- Cloeter, Hermine: *Johann Thomas Trattner. Ein Großunternehmer im Teresianischer Wien*. Graz/Köln : Böhlau, 1952.
- Dular, Anja: Iz zgodovine tiskarskih privilegijev. *Zgodovinski časopis* 52, 1998, str. 21–36.
- Durstmüller, Anton: *500 Jahre Druck in Österreich*. Wien : Hauptverband der graphischen Unternehmungen Österreichs, 1982.
- Ecsedy, Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800*. (ur. Pavercsik Ilona). Budapest : Balassi kiado, 1999.
- Giese, Ursula: Johann Thomas Edler von Trattner. *Archiv für Geschichte des Buchwesens*, 3, 1961, str. 1175–1186.
- Grossi, Adrianna: *Annali della Tipografia Goriziana del Settecento* (ur. Marco Menato). Gorizia : Biblioteca Statale Isontina, 2001 (Biblioteca di studi Goriziani 2).
- Henke, Rudolf Maria in Winkler, Gerhard: *Geschichte des Buchhandels in Linz* (ur. Fritz Mayrhofer, Walter Schuster in Maximilian Schimböck). Linz : Archiv der Stadt Linz, 2002 (Historisches Jahrbuch der Stadt Linz 1999/ 2000).
- Jaklin, Ingeborg: *Das österreichische Schulbuch im 18. Jahrhundert aus dem Wiener Verlag Trattner und dem Schulbuchverlag* (ur. Peter R. Frank in Murray G. Hall). Wien : Praesens, 2003 (Buchforschung, Beiträge zum Buchwesen in Österreich 3).
- Jembrih, Alojz: Johann Thomas Edler von Trattner in njegovo značenje u tiskarstvu, nakladništvu i knjižarstvu Austrije i Hrvatske 18. stoljeća. *Typographia Trattneriana* (ur. Josip Stipanov). Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 1999, str. 5–45.
- Kastelic, Jože: Vodnikova kopija Tabule Peutingeriane. *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo*, 23, 1942, str. 98–100.
- Kosić, Ivan: Typographia Trattneriana u riznici Nacionalne i sveučilišne knjižnice. *Typographia Trattneriana* (ur. Josip Stipanov). Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica 1999, str. 47–174.
- Martino, Alberto: *Die deutsche Leihbibliothek: Geschichte einer literarischen Institution*. Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1990 (Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen 29).
- Petkovšek, Viktor: *J. A. Scopoli, njegovo življenje in delo v slovenskem prostoru* (ur. Ernest Mayer). Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1977 (Razprave IV. razreda 20/2), str. 89–104.
- Povšič, Jože: *Bibliografija Jurija Vege* (ur. Ivan Vidav). Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1974 (Dela 3. razreda za matematične, fizikalne in tehnične vede 10).
- Velagič, Zoran: Tiskarji in založniki hrvaških knjig v zgodnjem novem veku. *5. založniška akademija, 21. knjižni sejem* (ur. Miha Kovač). Ljubljana : Strokovno združenje založnikov in knjigotržcev pri GZS in Cankarjev dom, 2005, str. 15–17.
- Veröffentlichungen des Tiroler Landesmuseums Ferdinandeum* 25, Innsbruck, 1995.
- Wittmann, Reinhard: *Buchmarkt und Lektüre im 18. und 19. Jahrhundert*, Tübingen, 1982 (Studien und Texte zur Sozialgeschichte der Literatur, 6).

Z U S A M M E N F A S S U N G

Buchhändler Johann Thomas Trattner und der slowenische Buchmarkt im 18. Jahrhundert

Johann Thomas Trattner (1719–1798) war eine der führenden Persönlichkeiten des Wiener gesellschaftlichen und geselligen Lebens in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Er besaß eine Buchdruckerei und eine Buchhandlung in der Innenstadt. An seiner Seite begegnet man den angesehensten Künstlern, Vertretern des öffentlichen Lebens und des österreichischen Hofes.

Der Verlags- und Buchdruckerbetrieb Johann Thomas Trattners weitete seine Tätigkeit in den siebziger Jahren des 18. Jahrhunderts auf das Gebiet der gesamten Monarchie aus. Es wurden Niederlassungen in Görz und Triest, in Pest, Innsbruck, Linz, Varaždin und Zagreb gegründet. Darüber hinaus unterhielt Trattner Beziehungen zu Händlern in mehr als zwanzig Orten, etwa Brünn, Warschau, Leipzig, Frankfurt am Main, wo er durch Vermittler Buchhandel betrieb. In Laibach (Ljubljana) fand er unter den Krainer Buchhändlern gute Mitarbeiter. Sprachliche Unterschiede stellten für ihn kein Hindernis dar, vielmehr wusste er daraus Kapital zu schlagen. Er druckte und verkaufte Bücher in deutscher, lateinischer, italienischer, kroatischer, tschechischer, ungarischer und auch slowenischer Sprache.

Buchhändler verfügen über eine außerordentliche Fähigkeit, neue, oder besser gesagt, ihre Ideen und Weltanschauungen unaufdringlich zu verkaufen. Trattner nutzte das in großem Maße. Im vorliegenden Beitrag unternimmt die Verfasserin den Versuch, seine erfolgreiche Berufstätigkeit im Bereich des Buchdrucks, des Verlags und Buchhandels vorzustellen. Durch seine Anpassung an den damaligen mehrsprachigen Markt wies er auf

Verkaufschancen auf einem geographisch sehr ausgedehnten Gebiet hin. Die Verfasserin stellt die slowenischen Drucke und die mit dem slowenischen ethnischen Raum verbundenen Bücher heraus, die er verlegt hat. Aufgrund der Verbindungen mit den Buchhändlern des slowenischen Raums weist sie darauf hin, wie diese

Zusammenarbeit verlief, und geht nicht zuletzt auch auf die Tätigkeit der Druckereien und Buchhandlungen im zentralen Slowenien im 18. Jahrhundert ein. Es kann vorausgesetzt werden, dass sich Trattner hier nicht nur auf das bestehende Buchhandelsnetz gestützt hat.

1.03 Kratki znanstveni prispevek

UDK 728.82(497.4 Slivnica)"17"
prejeto: 14. 8. 2006

Metoda Kemperl

dr. umetnostne zgodovine, docentka, Filozofska fakulteta, Oddelek za umetnostno zgodovino,
Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: metoda.kemperl@guest.arnes.si

Fuchsov načrt za dvorec Slivnica pri Mariboru

IZVLEČEK

Predstavljen je načrt mariborskega arhitekta Janeza Nepomuka Fuchsa (1727–1804) za dvorec Slivnica pri Mariboru, ki sodi v arhitektovo pozno fazo oz. v devetdeseta leta 18. stoletja. Je edini do sedaj znani Fuchsov načrt za plemiška bivališča, saj sta mu prezidavi gradov Betnava pri Mariboru in Zaježda v Hrvaškem Zagorju le pripisani. Načrt nam bo služil pri atribuiranju drugih poznobaročnih dvorcev na Štajerskem in njegovi okolici.

KLJUČNE BESEDE

Janez Nepomuk Fuchs, baročna arhitektura, Slivnica pri Mariboru, grajska arhitektura

ABSTRACT

FUCH'S PROJECT OF THE MANSION SLIVNICA NEAR MARIBOR

Presented is the project by the Maribor architect Janez Nepomuk Fuchs (1727–1804) for the mansion Slivnica near Maribor, which belongs in the architect's late phase – in the 90ies of the 18th century. The project is the sole up to the present time known Fuch's project of noble residences as the rebuilding of the castles Betnava near Maribor and Zaježda in the Croatian Zagorje are only attributed to him. The project will serve with the attributing of other late baroque mansions in Styria and its vicinity.

KEY WORDS

Janez Nepomuk Fuchs, baroque architecture, Slivnica near Maribor, castle architecture

Da je poznobaročni arhitekt Janez Nepomuk Fuchs iz Maribora gradil sakralne stavbe tudi po svojih načrtih, je znano že od začetka šestdesetih let 20. stoletja, ko je Rochus Kohlbach objavil njegov načrt za Marijino cerkev na Vurberku iz leta 1772, hranjen v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu (Steiermärkisches Landesarchiv Graz).¹ Cerkev, ki so jo gradili med letoma 1773 in 1776, sicer ni bila zgrajena po teh načrtih, je pa Fuchs načrt uporabil pri gradnji dveh drugih župnijskih cerkvah in sicer v Dvorjanah (1782) in Brežicah (1781–1782).² Fuchsu sta bili nedavno pripisani tudi prezidavi dvorcev Zajezda v Hrvaškem Zagorju in Betnava pri Mariboru iz sedemdesetih ali osemdesetih let 18. stoletja,³ vendar razen precej utilitarnih načrtov za nekaj šol in župnišč, njegovih načrtov za profane stavbe do sedaj nismo poznali. Da je ta mariborski arhitekt načrtoval tudi plemiška prebivališča, dokazuje načrt za novogradnjo dvorca Slivnica pri Mariboru, hranjen v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu.⁴

Načrtovan dvorec je enokrilen in je z glavno fasado obrnjen proti glavni cesti. Je dvonadstropen in podkleten. Fasada je enajstosna. Osrednje tri osi tvorijo rizalit, ki le rahlo izstopa iz stavbne črte fasade. Rizalit krona profilirano trikotno čelo, vrh katerega stoji vaza, v polju pa je okrogla kartuša z urno številčnico. Širok portal, do katerega vodi rahlo nasut dovoz, se zgoraj elipsasto zaključuje. V temenu ima kartušo, ki je obdana z volutama, spodaj pa ima na obeh straneh odbijača. Skozi ta vhod se namreč lahko pripelje s kočijo na dvoriščno stran. Nad portalom je pravokotno okno s temenskim kamnom, ki ga vmesna tabla povezuje s prav takim oknom v drugem nadstropju. Osi so med sabo ločene z lizenami, ki so zgoraj in spodaj med seboj povezane. Fasadi ob rizalitu sta povsem preprosti, predrti s pravokotnimi okni, pri čemer sta po dve osi obrobljeni z lizenami. Pritličje, ki je v celoti rusticirano, ima skoraj kvadratna okna, pod njimi pa se odpirajo še manjša okna kleti. Od nadstropja je pritličje horizontalno ločeno s profiliranim zidcem.

Kletni prostori, ki so med drugim namenjeni shranjevanju vin in zelja, so križno banjasto obokani. Pritličje ima v širini vhoda prehod na dvoriščno stran. Na levi strani so večje sobe, name-

njene bivanju sodarja, upravnika in čuvaja, za shranjevanje mleka in posod, na desni je manjša križno obokana soba – pekarna, ki vodi v večjo banjasto obokano. Ta služi za stanovanje služinčadi, zraven pa njihova kuhinja in shramba. Na levi strani proti dvorišču je soba za izgnance in soba za dekle; vmes je stranišče. Na desni dvoriščni strani je stopnišče, preko katerega se pride v prvo in drugo nadstropje.

V prvem nadstropju so sobe proti glavni fasadi ravno stropane, manjše sobe proti dvorišču pa obokane s češkimi kapami. Največja soba nad vodom je jedilnica. Dve sobi levo poleg nje sta namenjeni za stanovanje vsakokratnega uradnika, desno pa sta soba za pisarja in urad. Levo na dvoriščni strani je shramba, vogalna soba pa je otroška soba. Vogalna soba nasproti pri stopnišču je arhiv. Tudi v tem nadstropju je tako kot v pritličju na vsaki strani po eno stranišče.

V drugem, gosposkem nadstropju so prostori oblikovani prav tako kot nadstropje niže. Nad jedilnico je še ena taka dvorana, levo od nje sta sobi namenjeni dnevnomu bivanju lastnika, preko katerih se pride v njegovo spalnico. Ta je povezana tudi s komornikovo sobo, vmes pa je stranišče. Na desni sta sobi za goste in kapela.

Na dvorišču, ki je z vseh strani obzidano, je na desni hlev za 12 konj, levo pa kolarnica za kočijo in trije svinjaki. Med stavbama stoji v osi dvorca vodnjak.⁵

Načrt ni datiran, vendar ga zaradi klasiističnega videza lahko datiramo v Fuchsovo pozno obdobje oz. v devetdeseta leta 18. stoletja.

Slivniški grad je arhivsko izpričan že leta 1428, a o njegovi zgodovini in lastnikih v 18. stoletju vemo bore malo.⁶ Do gradnje po načrtih Janeza Nepomuka Fuchsa očitno ni nikoli prišlo. Do šestdesetih let 19. stoletja, ko je Klemens grof Brandis stavbo prezidal, je grad namreč ohranil renesančno podobo s konca 16. stoletja.⁷

To štirikrilno utrjeno bivališče se je lastniku konec 18. stoletja očitno zdelo bodisi nefunkcionalno oz. preveliko, ali pa je bilo vzdrževanje tako velike stavbe zanj predrago, zato se je odločil, da ga podre in na njegovem mestu sezida le preprost enokrilen dvorec.

¹ Kohlbach, *Steirische Baumeister*, str. 459–461.

² Kemperl, *Romarske cerkve*, str. 188, 190.

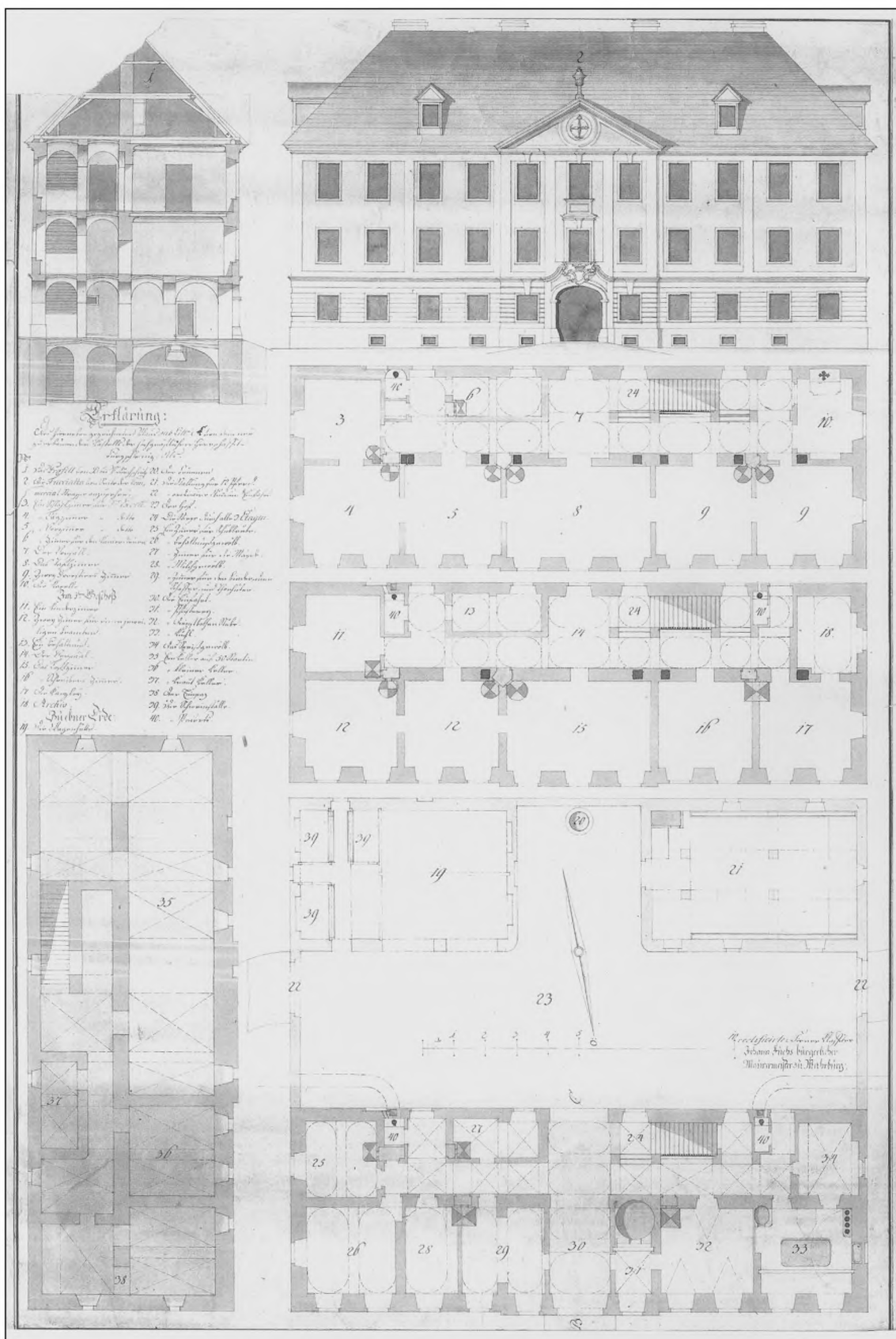
³ Kemperl, Hoffer, str. 44. Za dvorec Zajezda je že Vladimir Marković zapisal, da določene značilnosti kažejo sorodnost z župnijsko cerkvijo v Selnici ob Dravi, a je prezidavo dvorca datiral prezgodaj – v leta malo pred 1740 (Marković, *Barokni dvorci*, str. 14, 15, 100, 101). Kasneje se je izkazalo, da je prezidava selniške cerkve dokumentirano delo Janeza Fuchsa iz leta 1773 (Kemperl, *Romarske cerkve*, str. 190).

⁴ StLA, Pläne Steiermark, Mappe 41, Nr. 302a. Načrt je sicer omenjen že v: Kemperl, Fuchs, str. 56, 57.

⁵ Za pomoč pri prevodu nekaterih besed se zahvaljujem prijateljema doc. dr. Borisu Golcu in mag. Igorju Weiglu.

⁶ Leta 1738 je gosposčino z dvorcem vred kupil Franc Ludvik grof Khuenburg (Stopar, *Grajske stavbe*, str. 124, 125).

⁷ Stopar, *Grajske stavbe*, str. 124–128.

Fuchsov načrt za dvorec Slivnica pri Mariboru iz 90. let 18. stoletja (hrani StLA).

Čeprav Fuchsov načrt ni bil realiziran, pa nam bo morda pomagal pri atribuiranju drugih pozno-baročnih dvorcev na Štajerskem in njeni okolici.

Partizanska knjiga : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1990.

VIRI

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv Graz
Pläne Steiermark.

LITERATURA

- Kemperl, Metoda: Johann Nepomuk Fuchs. *Saur Allgemeines Künstler Lexikon*. Band 46. München/Leipzig : K. G. Saur, 2005, str. 56–57.
- Kemperl, Metoda: Jožef Hoffer (1700.–1764.) – arhitekt brez meja. *Podravina*, 7, 2005, str. 33–46.
- Kemperl, Metoda: *Romarske cerkve-novogradnje 17. in 18. stoletja na Slovenskem: Arhitekturni tipi, poslikava, oprema*. Ljubljana, 2001 (tipkopis doktorske disertacije).
- Kohlbach, Rochus: *Steirische Baumeister*. Graz : Grazer Domverlag, 1961.
- Marković, Vladimir: *Barokni dvorci Hrvatskog Zagorja*. Zagreb : Nacionalna i sveučilišna biblioteka, 1995.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. I., Območje Maribora in Ptuja*. Ljubljana :

Z U S A M M E N F A S S U N G

Fuchs' Entwurf für Schloss Schleinitz (Slivnica) bei Marburg (Maribor)

Im vorliegenden Beitrag wird ein Entwurf des Marburger Architekten Johann Nepomuk Fuchs (1727-1804) für Schloss Schleinitz (Slivnica) bei Marburg (Maribor) vorgestellt, der in die späte Schaffensphase des Architekten bzw. in die neunziger Jahre des 18. Jahrhunderts gehört. Es handelt sich um seinen einzig überlieferten Entwurf für adelige Wohnstätten, werden ihm doch die Umbauten von Schloss Windenau (Betnava) bei Marburg und Zaježda im kroatischen Zagorje lediglich zugeschrieben. Der Entwurf dient uns als Stütze bei der Attribuierung anderer spätbarocker Schlösser in der Steiermark und in der Umgebung des Schlosses.

1.02 pregledni znanstveni članek

UDK 51:929 Maffei J.
271.5(497.4)"17"
prejeto: 20. 4. 2006

Stanislav Južnič

dr. zgodovinskih znanosti, Inštitut za matematiko, fiziko in mehaniko, Jadranska 19, SI-1000 Ljubljana
e-mail: stanislav.juznic@fmf.uni-lj.si; stanislav.juznic-1@ou.edu

Ljubljanski profesor Jožef Jakob Maffei, njegovi sorodniki, sodelavci in učenci

IZVLEČEK

Prispevek je nastal ob dvestoletnici smrti ljubljanskega profesorja matematičnih ved Maffeija. Predstavljeni so njegovi sorodniki in njihova pomembna vloga v političnem življenju Gorice, Šempetra in Trsta. V Maffeijevem ljubljanskem obdobju je izpostavljena njegova pomoč Gabrijelu Gruberju in vpliv na Jurija Vego. Orisane so težave, ki so pestile jezuita Maffeija po prepovedi jezuitskega reda leta 1773; nakazani so vzroki, zaradi katerih se je potem prelevil v prostozidarja.

KLJUČNE BESEDE

Ljubljana, Gorica, Šempeter, Dunaj, jezuiti, prostozidarji, Gabrijel Gruber, Jožef Jakob Liberatus Maffei pl. Glattfort, Jurij Vega

ABSTRACT

THE LJUBLJANA PROFESSOR JOŽEF JAKOB MAFFEI, HIS RELATIVES, COLLABORATORS AND STUDENTS

The contribution is dedicated to the bicentennial of the death of the Ljubljana professor of mathematical sciences, Maffei. His relatives and their significant role in the political life of Gorizia, San Pietro and Trieste are shown. In Maffei's Ljubljana period his assistance to Gabrijel Gruber and his influence on Jurij Vega are indicted. The difficulties which the Jesuit Maffei met with after the suppression of the Jesuit order in 1773 are described, as they are the reasons which caused Maffei to convert to freemasonry.

KEY WORDS

Ljubljana, Gorizia, San Pietro, Vienna, Jesuits, freemasonry, Gabriel Gruber, Josef Jacob Liberatus Maffei von Glattfort, Georg Vega

Uvod

Sodelovanje med jezuiti v Ljubljani in v Gorici je bilo vseskozi nadvse tesno. Zato ne preseneča pomembna vloga, ki jo je Goričan Jožef Jakob Maffei odigral v Ljubljani kot Gruberjev navigacijski podravnatelj in profesor matematičnih ved na višjih šolah. Maffeijevo uspešno poklicno pot so podpirali pomembni sorodniki. Kakšna so bila dejanja in nehanja goriških in tržaških Maffeijev v prevratnem nestrpnem času francoske revolucije?

Maffeijev rod

Jožef Jakob Maffei¹ je bil rojen v družini tajnika goriških stanov Krištofa pl. Maffeija² in (Marije) Ane.³ Za krstna botra sta mu starša izbrala Jožefa grofa Thurna⁴ in Marijo Rosalijo grofico Thurn, poročeno Edling.⁵ Boter Jožef grof Thurn ni le izbral ime Jožefu Jakobu Maffeiju, temveč mu je s svojim vplivom dodobra utrl poklicno pot; botrova mlajša brata, Karel Anton⁶ in Nikolaj Marija,⁷ sta bila namreč pomembna jezuita v Padovi.

Že leta 1274 so Maffeiji živeli v Bologni, ena njihovih vej pa se je preselila na Tirolsko. Druga veja je iz Bologne odšla v severnejšo Verono, kjer sta bila rojena general Alessandro Maffei in njegov

brat, fizik, pisatelj, pesnik, arheolog ter astronom markiz Francesco Scipione Maffei.⁸

Krištof Maffei, oče Jožefa Jakoba, se je preselil s Tirolske, ko je dobil obetavno službo v Gorici.⁹ Od 1. maja 1742 do 17. oktobra 1745, dne 5. decembra 1745 ter od 20. oktobra 1751 do 9. avgusta 1752 ga dokumenti navajajo kot tajnika goriških deželnih stanov. Marija Terezija mu je dne 15. septembra 1761 potrdila star plemiški naslov Glattfort, ki so si ga bili Maffeiji pridobili že 20. novembra 1657 kot vikarji bavarskega volilnega kneza Ferdinanda Marije.¹⁰ Ob pogrebu Krištofove žene Ane leta 1760 plemiškega priimka Glattfort še niso uporabili, njegov sin Jožef Jakob pa ga je ponosno uporabil v glavi tiskanega zaključnega izpita svojega študenta Jurija Vege in sošolcev avgusta leta 1775 v Ljubljani.

Leta 1770 je bil Krištof znova izpričan kot cesarski tajnik. Imel je več hiš v Gorici, posest v goriškem predmestju Sv. Roka ter v bližnjih danes slovenskih krajih Šempeter, Bukovica, Bilje, Prvačina, Vogrsko in Kostanjevica.¹¹ Maffeiji so stanovali v Toscolanu (Tusculanum) ob še danes tako imenovani cesti pri gradu Sv. Roka ob mestni meji. Njihovo hišo s kapelico pod sv. Markom so imenovali vila Maffei, po slovensko Mafejšče (Mafejšče), kar stari Šempeterčani pomnijo še danes. Grofje Coroniniji so po letu 1860 na mestu Maffejeve vile postavili novo zgradbo.¹²

Mlajši bratje Jožefa Jakoba Maffeija so bili Karel,¹³ Ferdinand,¹⁴ Alojz¹⁵ in Anton.¹⁶ Starejši od

¹ Jožef Jakob Liberatus Maffei pl. Glattfort (krščen 17. 8. 1742 pri farni cerkvi sv. Hilarija v Gorici; rojen bržkone dan ali dva dni prej; SJ Dunaj, 19. 10. 1757; † Dunaj, 22. 8. 1807 ali oktobra 1807 (Schiviz, *Der Adel*, str. 117; Lukács, *Catalogus generalis*, 2, str. 920; Chiesa, *Sulla nobile casata*, str. 52; Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 1: str. 264, 267; Lukács, *Catalogus generalis*, 2, str. 920; NUK Ms 1544, *Historia Annua*, 421 (št. 23 leta 1773)). Tu in nadalje "SJ" označuje vstop v jezuitski red, številke pa kažejo vrstni red omembe med profesorji jezuitskega kolegija v Ljubljani. Kjer ni navedeno drugače, so rodoslovni podatki povzeti po zbirki v lasti pisca.

² Krištof Fabjan Maffei pl. Glattfort (Cristoforo Fabiano, Christian, * Tirolska, 1700; † Gorica, 1. 6. 1772).

³ Marianna Weidhardt, poročena pl. Maffei (Maria Anna, * 1713; † Gorica, Sv. Hilarij, 23. 3. 1760).

⁴ Grof Jožef Thurn-Hoffer (* 5. 8. 1681; † 15. 10. 1775).

⁵ Schiviz, *Der Adel*, str. 117. Grofica Marija Rosalija Thurn-Hoffer-Valsassina (* 1693; † 22. 11. 1769), 27. 3. 1740 poročena z grofom Janezom Krstnikom Frančiškom Antonom pl. Edlingom in Haidenschaftom († 20. 12. 1744). Botra sta bila otroka bratrancev, goriškega grofa Rajmunda Bonifacija Thurn-Hofferja (Raimond, * 16. 5. 1638; † 6. 9. 1714) in grofa Karla Maksimilijana Thurn-Hoffer-Valsassine (* 1653; † 1716). Deda botrov sta bila brata grof Janez Filip Thurn-Hoffer (* 1598; † 1650) in grof Janez Krstnik Matija Thurn-Hoffer (Raimondino, * okoli 1600). Praded botra in botre je bil goriški glavar grof Rajmund VI. Thurn-Hoffer (Raimond, Turizmund, Raimondo della Torre, † 17. 8. 1623), ki se je poročil z dedinjo devinskega kastelana, od nje prevzel dodatni priimek Hoffer, sezidal devinsko cerkev in samostan.

⁶ Grof Karl Anton Thurn-Hoffer (* 20. 1. 1683; SJ; † Padova).

⁷ Grof Nikolaj Marija Thurn-Hoffer (* 25. 4. 1686; SJ; † Padova).

⁸ Markiz Francesco Scipione pl. Maffei (* Verona, 1. 7. 1675; † Verona, 11. 2. 1755 (Poggendorff, *Biographisch-Literarisches Handwörterbuch*, 2, str. 10)).

⁹ Chiesa, *Sulla nobile casata*, str. 45, 47.

¹⁰ Ferdinand Marija (* München, 31. 10. 1636; † 26. 5. 1679).

¹¹ Chiesa, *Sulla nobile casata*, str. 45.

¹² Chiesa, *Sulla nobile casata*, str. 54; Martelanc, *Šempeter*, str. 22, 26; sporočilo profesorja Enza Pavletiča iz Gorice.

¹³ Karel Aleksander Marija pl. Maffei (Carlo Alessandro Maria, krščen 2. 2. 1744 pri Sv. Hilariju v Gorici; † Trst, 24/25. 12. 1824). Mati je bila zapisana kot Anna. Krstna botra sta bila Karl von Romani in Alexander von Cesare (Schiviz, *Der Adel*, str. 118).

¹⁴ Ferdinand Jožef Ludvik pl. Maffei (* 25. 8. 1745, krščen 27. 8. 1745 pri Sv. Hilariju v Gorici). Mati je bila zapisana kot Marianne. Krstna botra sta bila Ferdinand grof Lanthieri in Jožefina grofica Attems (Schiviz, *Der Adel*, str. 119).

¹⁵ Alojz Franc Pij pl. Maffei (Alois Franz Pius, * 11. 7. 1748 krščen pri sv. Hilariju v Gorici; SJ Gorica, 17. 10. 1763; † 1773). Mati je bila zapisana kot Marianne. Krstna botra sta bila Franz von Cesare in Katharina von Vogtberg (Schiviz, *Der Adel*, str. 121; Lukács, *Catalogus generalis*, 2, str. 920).

¹⁶ Anton Peter Fortunat pl. Maffei (* 22. 2. 1752, krščen 23. 2. 1752 pri Sv. Hilariju v Gorici; † Sv. Hilarij v Gorici 4. 9. 1827). Mati je bila zapisana kot Maria Aurora. Krstna botra sta bila Anton grof Rabata in Kassandra grofica Coronini, rojena Kobenzl (* 1703), žena Janeza Karla Coroninija grofa Cronberga (Schiviz, *Der Adel*, str. 123, 406; Smole, *Graščine*, str. 199).

a. 16. Set. 1755.
Sono fiorini sessanta di L. S. L'uno; che Io ho ricevuto
ricevo dall' Illmo sig. Giuseppe del S. R. I. Conte di
Strassoldo; Eguali per l' Inter. in rag. di 6. p. p.
maturato nel passato Agosto, sopra un Capitale di
fl. 1000. che teneva l' Illmo sig. Conte Nicolo Francesco
di lui Fratello, in Conformità di sua obbligazione,
alla qual. Effede.
Cristoff. Maffei

Podpis Krištofa Maffeija malo po trinajstem rojstnem dnevu njegovega sina matematika Jožefa Jakoba pod posojilo 1000 fl sosedu grofu Strassoldu. Maffei tedaj še ni uporabljal plemiškega pridevka Glattfort (ASP, Atti Giurisdizionali e privati – II: Serie diverse. Affari Economici – II, št. 61).

njega pa so bili Jožef Bernard,¹⁷ Franc Janez¹⁸ in Vincenc¹⁹ ter sestra Marija Frančiška²⁰ in Marija Klara.²¹ Karel Maffei je bil začetnik pomembne veje Maffejev v Trstu. Papež Klemen XIII. je dne 13. avgusta 1768 podpisal njegovo imenovanje za pontifikalnega svetnika. Dne 31. decembra 1776 je postal član sveta tržaških patricijev in dobil zlato medaljo. Konec leta 1784 se je vpisal v "Accademia degli Arcadi romano-sonziaci", ki je razvila svojo novo kolonijo v Trstu. Leta 1780 so goriški Arkadijci prav tako postali uradna podružnica rimskih. Prvi predsednik goriških Arkadijcev je bil grof Guido Kobenzl.²² Leta 1587 so Kobenzli v Gorici sezidali palačo in jo deset let pozneje podarili jezuitom. Bili so tesno povezani s svojimi goriškimi sosedi Maffeiji. Sestra Gvida in Janeza Karla Filipa

Kobenzla²³ je bila krstna botra najmlajšemu bratu matematika Maffeija, Antonu Petru Fortunatu. Janez Karel Filip Kobenzl je leta 1741 v Bayreuthu vstopil med prostozidarje²⁴ in bil tako zgled mlajšim Maffeijem.

4. marca 1794 je bil Karel Maffei skupaj z bratom Francem Janezom povišan v barona. Od junija 1798 do julija 1799 je pomagal velikemu mojstru malteškega reda, baronu Ferdinandu de Hompeschu, ki se je po Napoleonovi zasedbi Malte mudil v Trstu. Za prijazno pomoč v stiski je bil Karel 18. maja 1799 odlikovan, šest dni pozneje pa ga je papež Pij VI. imenoval za tajnega komornika klobuka in meča.²⁵

Po Napoleonovi zasedbi Trsta je večina tržaških Arkadijcev skupaj s Karlom Maffeijem leta 1809 vstopila v francosko prostozidarsko ložo. Patricij Karel Maffei je skupaj z drugimi odposlanci počastil prehod Ilirskih provinc v okvir francoskega cesarstva; Napoleon jih je sprejel v Parizu na svoj rojstni dan 15. avgusta 1810. Predstavniku Trsta Maffeiju so delali družbo delegati Istre, Goriške, Kranjske, Koroške, Reke, Dalmacije, Dubrovnika, Boke Kotorske, civilne in vojne Hrvaške.

¹⁷ Jožef Bernard Dominik Gabrijel pl. Maffei (Giuseppe Bernardo Domenico Gabriele, krščen 24. 3. 1733 pri Sv. Štefanu v Vipavi (Chiesa, *Sulla nobile casata*, str. 5).

¹⁸ Frančišek Janez Neri pl. Maffei (Francesco Giovanni Neri, Giovanni Francesco, * Vipava, 23. 11. 1738; † Gorica, 8. 1. 1826 (Chiesa, *Sulla nobile casata*, str. 53)).

¹⁹ Vincenc Karel Anton pl. Maffei (Wenceslao Carlo Antonio de Maffei, krščen 27. 7. 1740 pri Sv. Štefanu v Vipavi (Chiesa, *Sulla nobile casata*, str. 50)).

²⁰ Maria Francesca pl. Maffei (krščena 13. 5. 1735 pri Sv. Štefanu v Vipavi (Chiesa, *Sulla nobile casata*, str. 50)).

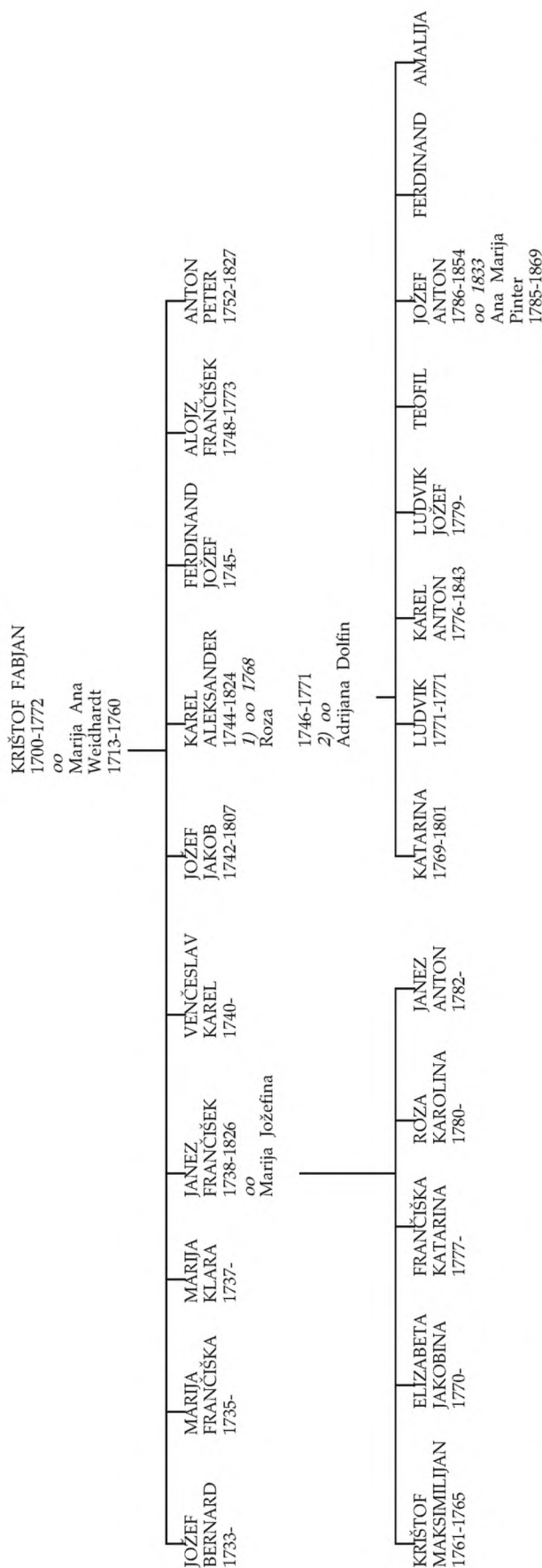
²¹ Maria Klara pl. Maffei (krščena 19. 5. 1737 pri Sv. Štefanu v Vipavi).

²² Grof Guido Kobenzl (Gvidon, Guido, Guidobaldo Cobenzl, * Gorica, 1716; † 1797).

²³ Grof Janez Karel Filip Kobenzl (Cobenzl, * Ljubljana, 1712; † 1770).

²⁴ Košir, *Brat Vega*, str. 105; Mesesnel, *Cobenzl*, 83.

²⁵ Chiesa, *Sulla nobile casata*, str. 53.

Glavni guverner Ilirskih provinc, maršal Marmont, je Karla Maffeija opisal kot *"zelo cenjenega in edinega, ki ga vidim na mestu tržaškega župana"*. In res je Karel Maffei sedel na tržaškem županskem stolu od leta 1809 do leta 1813, ko je dobil cesarsko službo predsednika tržaškega mestnega sveta.²⁶ Njegov starejši brat Franc Janez Maffei pa je bil goriški župan v letih 1812 in 1813. Tako so Maffeiji ob koncu Napoleonove dobe spadali k Francozom naklonjeni smetani severnih Ilirskih provinc. Napoleon jih je nagradil z najuglednejšimi službami, čeravno župani (*maire*) niso imeli v rokah dejanske oblasti; ta je pripadla intendantom.²⁷

Karlovin sin Jožef Anton Maffei,²⁸ se je dne 3. februarja 1833 poročil z Ano Marijo Pinter pri Sv. Nikolaju v Ljubljani. Priči sta bila advokat Maksimilijan pl. Wurzbach²⁹ in njegov sin, doktor filo-

Grb družine Maffei
(za pomoč se zahvaljujem dr. Mihi Preinfalku).

²⁶ Chiesa, *Sulla nobile casata*, str. 53.

²⁷ Za opombo se zahvaljujem dr. Jan ezu Šumradi.

²⁸ Jožef Anton pl. Maffei (Giuseppe Antonio, * 1786/88; † 1854 (Chiesa, *Sulla nobile casata*, str. 51)).

²⁹ Maksimilan Wurzbach vitez Tannenberg († 1854).

zofije Karel pl. Wurzbach.³⁰ Jožef Anton Maffei je postal komorni tajnik, več rodov njegovih potomcev pa je živelo v Ljubljani.

Mlajši brat jezuita Jožefa Jakoba Maffeija, Alojz, je prav tako vstopil k jezuitom. V letih 1764 in 1765 je bil novic na Dunaju, naslednje leto pa je ponavljal govorništvo z dijaki v Leobnu. Od leta 1767 do 1769 je študiral filozofijo na Dunaju in utrjeval snov s tamkajšnjimi študenti jezikov. Leta 1770 je predeloval matematična poglavja s slušatelji graške univerze in pri tem pokazal podobno nadarjenost za številke kot starejši brat Jožef. Leta 1771 in 1772 je Alojz predaval gramatiko na Reki ter v domači Gorici, nato pa se lotil študija bogoslovja v Gradcu. Vzpon obetajočega učenjaka je prekinila smrt ravno ob prepovedi jezuitskega reda.

Gruberjev pomočnik

Jožef Jakob Maffei je nižje študije končal v Gorici. Čeprav so tam predavali znameniti matematiki Peveri,³¹ Radieucig,³² Kauffmann³³ in botanik Wulfen,³⁴ študija ni nadaljeval v domačem kraju. Raje se je odpravil v Gradec k profesorju matematike in fizike Podaju,³⁵ ki je dve leti prej učil Gabrijela Gruberja. Poda je rad hodil v hribe z Janezom Antonom Scopolijem in baronom Ignacem Bornom,³⁶ pozneje pa je postal vpliven prostozidar. Jožef Jakob Maffei je pri Podaju v letih 1761 in 1762 študiral filozofijo. Po tretji probaciji v Judenburgu leta 1770 se je vrnil v domačo Gorico.

Takoj po koncu Maffeijevih študijev filozofije v Gradcu je tamkajšnjo Podajevo katedro za fiziko prevzel nekdanji ljubljanski profesor Biwald.³⁷ Med prakso na nižjih študijih je Maffei v Gorici sodeloval s pomembnim biologom Michelaz-

zijem,³⁸ ki ga je Linhart pozneje dvakrat (leta 1786 in 1787) brez uspeha predlagal za profesorja astronomije na višjih študijih v Ljubljani. Maffei je opravil bogoslovne študije v Gradcu. Za Gruberjevega pomočnika se je kalil s poučevanjem civilnega in vojaškega stavbarstva, v šolskem letu 1771/72 pa je bil prefekt in katehet na elitni dunajski viteški Terezijanski akademiji. Jeseni leta 1772 je prevzel katedro za matematiko v Ljubljani.³⁹ V kranjski prestolnici je zapisoval tudi tekoče dogodke na jezuitskem kolegiju kot "zgodovinar hiše". Med mašami je pridigal v nemškem jeziku, čeravno je znal tudi slovensko. Ostal je dolgih sedem let, vse dokler se mu Kranjska ni dovolj zamerila in se je dokončno preselil na Dunaj.

Dne 4. junija 1772 je cesarica Marija Terezija z dvornim dekretom vse vode v monarhiji razdelila med dva oddelka (*Divisionen*). V prvega je vključila celotno Savo od Kranjske do Zemuna, Kolpo, Ljublanico, Muro in Dravo. Dvorna komisija za plovbo je upravo navigacijske direkcije prvega oddelka postavila ravno v Ljubljano, direktorski stol pa zaupala Gabrijelu Gruberju. Njegov pomočnik je bil sprva prejšnji navigacijski komisar, ljubljanski jezuit Mühlbacher,⁴⁰ ki je od leta 1765 do 1767 študiral filozofijo pri Biwaldu v Gradcu in utrjeval snov s študenti matematike. Naslednji dve leti je predaval na ljubljanskih nižjih študijih, nato pa je od leta 1770 do prepovedi jezuitov študiral bogoslovje v Gradcu. Na seji odbora Kranjske kmetijske družbe, katere član je bil tudi Maffei, so dne 20. aprila 1774 Mühlbacherja, Giehla⁴¹ in Hacqueta izbrali za popisovalce kranjskih naravnih bogastev in zbiralce gradiva za politično zgodovino dežele. Kranjska kmetijska družba je 19. septembra 1774 pridobila metalurga, botanika in kemika Mühlbacherja za predavanja iz naravoslovja in celo eksperimentalne fizike, vendar je slednja kljub temu prevzel nekdanji jezuit Ambschell.

Leta 1773 si je Gruber za navigacijskega podravnatelja izbral Maffeija, ki pa zaradi prepovedi jezuitov nikoli ni opravil zadnjih zaobljub. Kot nekdanji jezuit je bil dne 9. oktobra 1773 potrjen

³⁰ Karel Wurzbach baron Tannenber (* Ljubljana, 28. 10. 1809; † 16. 5. 1866).

³¹ Jožef Peveri (* Palmanova v Benečiji, 8. 7. 1717; SJ Dunaj, 1735; † Gorica, 2. 11. 1769 (Lukács, *Catalogus generalis*, 2, str. 1204–1205)).

³² Franc Radieucig (Radjevič, * Gorica, 13. 9. 1725; SJ Dunaj, 15. 10. 1740; † po 1773 (AS 1073, *Diar.*, I/40r, 1793^v/13 (november 1763); NUK, Ms 1544, *Historia Annua*, str. 369, št. 12 (1765); Lukács, *Catalogus generalis*, 3, str. 1332)).

³³ Jožef Kauffmann (* Dunaj, 22. 8. 1725; SJ Trenčin, 20. 10. 1741; † 1791 (AS 1073, *Diar.*, I/40r, 1753^v/ št. 17, 1810^v/ št. 18, 1817^v/ št. 19, 1824^v/ št. 18, 1831^v/ št. 21, 1836^v/ št. 12 in 1842^v/ št. 21)).

³⁴ Franc Ksaver Wulfen (* Beograd, 5. 11. 1728; SJ Košice, 14. 10. 1745; † Celovec, 17. 3. 1805 (AS 1073, *Diar.*, I/40r, 1784^v/št. 10; NUK, Ms 1544, *Historia Annua*, str. 350, št. 10, 355)).

³⁵ Nikolaus Poda von Neuhaus (Boda(nus), * Dunaj, 4. 10. 1723; SJ Dunaj, 22. 1. 1740; † Dunaj, 29. 4. 1798).

³⁶ Baron Ignaz Born (* Karlsberg (Kapnik) na Sedmograškem (Transilvanija), 1742; † 1791).

³⁷ Gottlieb Leopold Biwald (Gotlob, * Dunaj, 26. 2. 1731; SJ 17. 10. 1747; † Dunaj, 8. 9. 1805).

³⁸ Augustin Michelazzi (Michelazi, Michellazzi, * Reka, 14. 9. 1732; SJ Dunaj, 17. 10. 1750; † Dunaj, 20. 5. 1820 (Balabanič, *Padri gesuiti naturalisti*, str. 107, 112; Stoeger, *Scriptores*, str. 277; Korade, *Filozofska i prirodnoznanstvena djela*, str. 35–38)).

³⁹ Martinović, *Ljetopis filozofskih i prirodnoznanstvenih istraživanja*, str. 92–94; Korade, *Filozofska i prirodnoznanstvena djela*, str. 36, 37; Balabanič, *Padri gesuiti naturalisti*, str. 107; Reisp, *Višje šole*, str. 170.

⁴⁰ Franc Ksaver Mühlbacher (Millbacher, * Ljubljana, 16. 10. 1744; SJ Dunaj, 18. 10. 1760; † Stanislawow v Šleziji, 1826 (Umek, *Plovba po Savi*, str. 257)).

⁴¹ Joannes Nepomuk Giehl (Giell, * na gradiščanski strani Bruck a.d. Leitha, 16. 5. 1734; SJ Dunaj, 17. 10. 1753; † po 1773 (Lukács, *Catalogus generalis*, 1, str. 419)).

za profesorja matematike na liceju v Ljubljani. Skupaj s fizikom Gregorjem Schöttlom⁴² sta zaslužila po 500 goldinarjev na leto, kar je bilo le pol plače Gabrijela Gruberja. Po prepovedi jezuitov je Maffei stanoval v Petermanovi hiši, kjer je bil doma sloveč slovenski jezuitski pridigar Ludvik Dizma.⁴³ Bivališče in obede si je delil s svojim navigacijskim ravnateljem Gabrijelom, njegovim mladim polbratom Antonom Gruberjem in leta 1773 nastavljenim ljubljanskim profesorjem poljedelstva Giehlom.

Maffei je Gruberju pomagal začeti šest let trajajočo obnovo jezuitske cerkve sv. Jakoba, ki jo je poškodoval grozovit požar leta 1774. Kljub protestom je moral pod pritiskom vrhovnega nadzornika študijev škofa Herbersteina⁴⁴ zapustiti ljubljanski licej.⁴⁵ Ob Herbersteinovih spletkah proti jezuitom je iz Ljubljane odpotoval po decembru 1777, ko je Struppi⁴⁶ zamenjal njegovega nadrejenega Gruberja pri gradnji ljubljanskega prekopa. Zagovor in promocija študenta Vege je bila tako med zadnjimi pedagoškimi dejavnostmi profesorjev Maffeija in Gregorja Schöttla na ljubljanskem liceju. Gregor Schöttl je bil sorodnik starejšega ljubljanskega profesorja matematike Janeza Schöttla,⁴⁷ ki je pri nas zaslovel z astronomskimi meritvami.

Učitelj Maffei

Maffei je ob prihodu v Ljubljano zasebno razkrival skrivnosti uporabne matematike petindvajsetletnemu baronu Žigi Zoisu; tako je razbremenil Gruberja, ki je dotlej skrbel za naravoslovno izobrazbo mladega bogataša. Vsi trije so znali slovensko; k pouku je gotovo spadala kakšna slovenska beseda, čeravno so bili slovenski matematični izrazi v povojih še v Vodnikovih dobi. Nabrane izkušnje pri poučevanju Zoisa je Maffei kmalu s pridom uporabil kot Colloredov⁴⁸ domači učitelj.

Avgusta 1775 je najboljši Maffeijev študent Jurij Vega končal študij filozofije v Ljubljani skupaj s Kranjčanom Fideliusom Poglajenom in Škofjelo-

čanom Matejem Kalanom. Poleg Maffeija in Gregorja Schöttla je Vegov končni izpit vodil še Tschokel (Čokl). Po prepovedi jezuitskega reda leta 1773 je nabožni pisatelj Andrej Conti na višjih študijih v Ljubljani poučeval etiko kot začasni profesor. Za njim je mesto prevzel Herbersteinov zaupnik Franc Pogačnik, ki je študij cerkvenega prava končal pri poznejšem ljubljanskem rektorju Riegerju na Dunaju. Logiko in metafiziko je poučeval začasni profesor Jurij Japelj, poznejši član omizja Maffeijevega učenca Zoisa. Japlja je dne 29. novembra 1773 zamenjal Anton Tschokel z Dunaja; kot Herbersteinov kandidat je nasprotoval Maffeiju in Schöttlu, ni pa se branil sodelovati z njima pri Vegovem izpitu. Nekaj dni po Tschoklovi smrti dne 8. aprila 1779 je njegov položaj prevzel Jožef Novak.⁴⁹ Ta je leta 1767 naredil redovne zaobljube in postal profes cistercijske opatije v Stični, ki jo je za nekaj časa zapustil. Kljub poučevanju v Ljubljani je bil ob ukinitvi samostana v Stični leta 1784 tam arhivar in opatov tajnik.⁵⁰ Na ljubljanskem liceju je predaval o nad milijon let stari Zemlji in podobnih novostih; zato se je sprl z rektorjem Antonom Ambschlom, kar je bil povod za začasno ukinitve ljubljanskih filozofskih študijev v času, ko se je Maffei že varno ustalil na cesarskem Dunaju.

Ob končnem izpitu so Vega in sošolci objavili 187 Maffeijevih tez iz matematike, med njimi pet tez o geodeziji in sedemnajst o balistiki.⁵¹ Maffejeve teze o balistiki so bile zapisane kot zadnje med tezami iz matematike, čeprav njihova vsebina danes sodi k fiziki. V 174. tezi so Maffeijevi študentje opisali parabolo pri metu pod kotom 45 stopinj in izračunali višino meta pod kotom 15 stopinj. V 184. tezi so ponovili opis parabole meta in izračunali maso smodnika potrebnega za izstrelitev z določeno začetno hitrostjo. Vegi pozneje tako ljube možnarje so obravnavali v tezah 173, 179 in 183.

Izpitne teze so bile natisnjene v latinščini, privezali pa so jih pred nemški prevod Makove knjige *Physikalische Abhandlung*. Absolventi jezuitskih višjih šol so pogosto poudarili pomen svojih izpitov z njihovo vezavo ob kakšno pomembno sodobno knjigo. Maffei je Madžara Maka⁵² spoznal že med skupnim službovanjem na Terezijanišču,

⁴² Gregor Schöttl (* Steyer, 14. 2. 1732; SJ Dunaj, 18. 10. 1747; † Ljubljana, 5. 11. 1777).

⁴³ Ludvik Dizma Peterman (* Ljubljana, 10. 11. 1721; SJ 1739; † 27. 12. 1798).

⁴⁴ Grof Karel Janez Herberstein (* Gradec, 7. 6. 1719; † Ljubljana, 7. 10. 1787).

⁴⁵ Čermelj, *Jurij Vega*, str. 12–13; Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 1, str. 267.

⁴⁶ Baron Vincenc Jurij Struppi (* 1733; † 1810).

⁴⁷ Janez Krstnik Schöttl (* Steyr, 23. 6. 1724; SJ 28. 10. 1739; † 1777).

⁴⁸ Knez Joseph Maria grof Colloredo-Mels in Wallsee (Walse, Waldesee, Waldsee, * Regensburg, 11. 9. 1735; † 26. 11. 1818) vicegrof Melsa, veliki kancler malteškega reda.

⁴⁹ Jožef Novak (Nowak, * Gorica, 1747; cistercijan Andrej 10. 8. 1770; † Stična, 25. 4. 1788).

⁵⁰ Čermelj, *Jurij Vega*, str. 13; Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 1, str. 265–267, 269; Mlinarič, *Stiška opatija*, str. 796, 858.

⁵¹ Maffei, Tschokel, Schöttl, *Tentamen Philosophicum*, str. 30–32 (teze 90–94, 171–187).

⁵² Paul Mako von Kerek Gede (* Jász-Apath, 9. 7. 1723; SJ Eger, 21. 10. 1741; † Buda ali Pešta, 19. 8. 1793 (Sommer-vogel, *Bibliothèque*, 5, str. 388; Lukács, *Catalogus generalis*, 2, str. 932; Poggendorff, *Biographisch-Literarisches Handwörterbuch*, str. 21)).

latinsko inačico Makove knjige pa so objavili tudi v Maffeijevi domači Gorici. Tako si lahko mislimo, da je prav Maffei odločilno pripomogel k izbiri knjige, v katero so Vega in sošolci privezali svoje izpitne teze.

Objavo so domiselno posvetili Francu Antonu pl. Raabu,⁵³ ki mu je cesarica marca 1771 zaupala gradbena dela na vodah, po prepovedi jezuitskega reda leta 1773 pa ga je postavila za dvornega svetnika. Raab se je veliko ukvarjal z urejevanjem reke Mure, tako da izbira posvetila ni mogla biti bolj posrečena; tako Vego kot sošolca Poglajena je Gruber zaposlil prav na Muri.

Na izbiro knjige za privez Maffeijevih izpitnih vprašanj so vplivale tudi tesne povezave s prevajalcem, Maffeijevim in Makovim dunajskim študentom Retzerjem.⁵⁴ Retzer je 24. maja 1782 stopil v novo ložo Resnična sloga. Istega leta je postal mojster; njegov vpliv pa je zaostajal kvečjemu za voditeljema lože, Bornom in Sonnenfelsom.⁵⁵ Pripadal je celo najvišjim krogom reda iluminatov, ki ga je 1. maja 1776 na Bavarskem ustanovil nekdanji jezuit Adam Weishaupt,⁵⁶ profesor prava v Ingolstadt.⁵⁷ Retzer je bil skupaj s Tobijo Gruberjem eden poglavitnih piscev Bornovega dunajskega prostozidarskega glasila. Objavil je manj odmevne raziskave o elektriki. Z Vego se je pogosto srečaval v loži, vendar ni prisostvoval njegovemu sprejemu med prostozidarje. Leta 1800 je Retzer postal baron,⁵⁸ sočasno z dva meseca starejšim Vego.

Prevod Makove knjige *Physikalische Abhandlung* je bil skupaj z latinskim originalom prvič objavljen na Dunaju leta 1772. Po rimski šegi oštevilčenemu uvodu je sledilo 125 strani glavnega teksta. Mako ni priložil slik, razen skice neurja pred naslovnico, pod katero je postavil stiha iz Ovidovih Metamorfoz.

V uvodu je Mako opisal raziskovanja električne iskre. V prvem delu je poročal o naravi strele, v drugem pa o blisku. Sprejel je Franklinovo teorijo o višku s pozitivno in o primanjkljaju z negativno elektriko.⁵⁹ Benjamin Franklin je bil vpliven prostozidar in obenem dober prijatelj jezuita Boškovića ob prepletanju obeh družb, ki si očitno nista bili sovražni.

Naslovnica Retzerjevega prevoda Makove knjige *Physikalische Abhandlung* v prvi izdaji iz leta 1772.

Vega in Maffei sta bila gotovo ponosna, ko sta videla, da je Mako citiral celo Valvasorjevo Slavo⁶⁰ z opisom dveh vodometa v Cerkniškem jezeru. Ko se z neba bliska in strelja, se sliši donenje, kot da bi obenem tolkli ob različne pavke. Cerkniška vodometa sta se zdela podobna votlinama. V enem je Valvasor opazil svetlobo, iz drugega pa se je vzdigovala megla nabrana ob neurju. Valvasor ni dvomil, da pojav povzroča elektrika, čeravno bi mu danes težko verjeli na besedo. Boškovičev prijatelj, izdelovalec prvih strelovodov v Torinu piarist Giacomo Battista Beccaria, je poročal o

⁵³ Maffei, Tschokl, Schöttl, *Tentamen Philosophicum*, str. 1. Franc Anton pl. Raab (* St. Leonhard na Koroškem, 21. 12. 1722; vitez 1755; † Dunaj, 20. 4. 1783).

⁵⁴ Joseph Friedrich von Retzer (Retler, * Krems, 25. 6. 1754; † Dunaj, 15. 10. 1824).

⁵⁵ Carl Joseph Nepomuk baron Sonnenfels (* Mikulov (Nikolsburg) na Moravskem, 1733; † Dunaj, 25. 4. 1817).

⁵⁶ Adam Weishaupt (* 1748; † 1830).

⁵⁷ Weisberger, *Speculative Freemasonry*, str. 136, 137, 144, 145, 148.

⁵⁸ Sporočilo dr. Matevža Koširja, 3. 11. 2003.

⁵⁹ Mako, *Dissertatio physica*, str. 4, 1–57, 59–125.

⁶⁰ Valvasor, *Die Ehre*, 50/4, str. 49; Mako, *Dissertatio physica*, str. 41.

podobnih vodnih vrtincih v Modeni.⁶¹ Gotovo je prav opis raziskovanj rojaka Valvasorja dokončno prepričal Maffei, Vego in njegove sošolce, da so dali teze za svoj končni izpit vezati ravno v Makovo knjigo.

Na zadnjih dvajsetih straneh prvega dela je Mako povzel opazovanja strel po vsej Evropi. Leta 1761 je strela je udarila v njegov domači dunajski akademski kolegij. Z bakrene strehe je stekla navzdol, ne da bi poškodovala leseno ohišje; nato je glasno udarila ob zvon. Od tam je po vodniku med trdnim ohišjem in streho prodrila v kapelo sv. Ksaverja ter končno udarila v posrebrni in pozlačeni kip Matere Božje. Strela je leta 1770 ponovno zadela majhen stolp istega kolegija; potovala je po bakreni strehi, se spustila po železnih vratih in prodrila v sobe.⁶² Leta 1770 je spet nevarno počilo, tokrat v vrata dunajskega kolegija.⁶³ Mako je opisal še bliskanje v Benetkah 26. maja 1752 in 18. junija 1764,⁶⁴ neurje v Temišvarju 1. februarja 1772⁶⁵ ter strela, ki je stopila pozlačeno kroglo v Berlinu 20. julija 1772.⁶⁶ O dogodkih v Temišvarju mu je bržkone poročal tamkajšnji navigacijski ravnatelj, jezuit Tobija Gruber.

Jezuit Biwald je postavil prvi strelovod na Štajerskem.⁶⁷ Kranjci seveda niso zaostajali za sosedi; v nadaljevanju Maffeijevih matematičnih izpitnih tez je ljubljanski profesor Gregor Schöttl v svoji zadnji 38. fizikalni tezi obravnaval železni strelovod na drogu.⁶⁸ Maffei je ljubljanski rektor Ambschell je opisal strela v samostanski cerkvi sv. Martina: "*Leta 1782 je udarila strela tri milje južno od Ljubljane na Kranjskem v križ stolpa cerkve redovnic (...) od koder je skozi samostan stekla v zemljo*".⁶⁹ Dogodek je sprožil splošno zanimanje. Zato je Ambschell strelovod iz žice postavil na stolp visoke stavbe v bližini svojega ljubljanskega stanovanja in s tem postal pionir sodobne obrambe pred strelo na Kranjskem. V strelovodih so tedanji neuki opazovalci pogosto videli novost dvomljivega slovesa. Tako je leta 1783 bodoči revolucionar, odvetnik Maximilian Robespierre, na sodišču v Arrasu branil francoskega plemiča, ki naj bi z nastavitvijo strelovoda vznemirjal sosede in celo samega gospoda župana.

V drugem delu knjige je Mako sprejel Franklinov pogled na naravo strele in številnih vremenskih pojavov.⁷⁰ Opisal je Bianchinijevo pismo (16. december 1758) o poskusih s strela pri devinskem gradu "*ob mejah Kranjske*".⁷¹ Stoletje pozneje se je za Bianchinijeva raziskovanja zanimal ljubljanski gimnazijski profesor fizike in poznejši ravnatelj Mitteis;⁷² v gimnazijskem šolskem poročilu je opisal še spor med Nolletom in Franklinom,⁷³ kar pa se njegovim dunajskim kritikom ni zdelo ravno posrečeno.

Mako je povzel Bianchinijev⁷⁴ poskus iz leta 1750, ko je zapičil v tla kot sveča ravno helebardo in jo povezal z verigo. Opazil je svetlikanje, znano pod imenom "oganj sv. Helene" oziroma sv. Erazma. Bianchini je ugotavljal, da je električna materija iz ozračja vstopila v helebardo. Poskus je trajal le četrt ure, nato pa so se morali nadebudni raziskovalci pred nevihto skriti pod streho devinskega gradu. Grajski kastelan je bil Maffei jev boter Jožef Thurn-Hoffer, dokler ni Devina leta 1774 skupaj z gradovoma Zagraj (Sagredo) in Vipolže (Vipulzano) po njem prevzel mlajši brat, grof Janez Krstnik.⁷⁵ Tako je Maffei dobro poznal delo Bianchinija, ki je leta 1754 opisal še izvir in tok ponikalnice Timav v pismu Goričanu Gvidu Kobenzlu.

Mako je vedel, da zvok ne premika zračnih gmot na večje razdalje. Zato je pravilno domneval, da z zvonjenjem ni mogoče učinkovito preganjati oblakov, ki grozijo s strela.⁷⁶ Podobna stališča je leta 1778 zagovarjal tudi Korošec Joseph Herbert,⁷⁷ profesor fizike in sodelavec ljubljanskega rektorja Ambschlla.

Mako je obravnaval razmeroma nove električne poskuse, denimo razprave objavljene v Hannovru leta 1761.⁷⁸ Opisal je le malo lastnih odkritij. Boškovića ni omenjal, saj le-ta o elektriki ni veliko objavljajal. Mako je bil eden najpomembnejših Boškovičevih zagovornikov, še posebno glede problemov vakuuma in neskončno majhnih količin, ki so se jih jezuiti naučili reševati šele z Boškovičevo fiziko.⁷⁹ Ker so bili tudi ljubljanski jezuiti naklonjeni Boškovičevim idejam, je Gregor Schöttl nje-

⁶¹ Mako, *Dissertatio physica*, str. 17, 42

⁶² Prav tam, str. 49.

⁶³ Prav tam, str. 72.

⁶⁴ Mako, *Physikalische Abhandlung*, str. 46, 47.

⁶⁵ Mako, *Dissertatio physica*, str. 77.

⁶⁶ Mako, *Dissertatio physica*, str. 50; Mako, *Physikalische Abhandlung*, str. 50.

⁶⁷ Kunitsch, *Biographie des Herrn Leopold Gottlieb Biwald*, str. 27.

⁶⁸ Maffei, Tschokl, Schöttl, *Tentamen Philosophicum*, str. 52.

⁶⁹ Ambschell, *Anfangsgrunde*, 1792, IV knjiga, III poglavje, 4. del, odstavek 199; NUK, Ms 1544, *Historia Annua*, str. 474 (osmrtnica).

⁷⁰ Mako, *Dissertatio physica*, str. 85.

⁷¹ Mako, *Physikalische Abhandlung*, str. 93–95; Mako, *Dissertatio physica*, str. 93–95.

⁷² Mitteis, *Predavanje o strelu*, str. 88–89. Heinrich Mitteis (* Praga, 1. 4. 1822; † Dunaj, 15. 5. 1876).

⁷³ Mitteis, *Abbé Nollet*.

⁷⁴ Mako, *Physikalische Abhandlung*, str. 93.

⁷⁵ Grof Janez Krstnik Thurn-Hoffer (Hofer, * 27. 4. 1699; † 15. 2. 1783).

⁷⁶ Mako, *Dissertationes physicae*; Dadić, *Povijest*, 1, str. 355.

⁷⁷ Joseph baron Herbert (* Celovec, 3. 9. 1725; SJ 1740; † Dunaj, 28. 3. 1794 (Poggendorff, *Biographisch-Literarisches Handwörterbuch*, 1, str. 1074)).

⁷⁸ Mako, *Dissertatio physica*, str. 91.

⁷⁹ Mako, *Calculi differentialis*, str. 6–8.

Strela od morski obali, odtisnjena pred naslovnico prevoda Makove knjige Physikalische Abhandlung, vezane ob izpitne teze profesorjev Maffeija, Schöttla in Tschokla, ki so jih zagovarjali Vega in sošolci avgusta 1775.

govi "slavni krivulji sil" posvetili kar dve izpitni vprašanji;⁸⁰ izbira Makove knjige za privez izpitnih tez je bila tudi po tej plati povsem pričakovana.

Maffei v cesarskem mestu

Leta 1778 je nekdanji jezuit Jožef Jakob Maffei postal zasebni učitelj matematike, mehanike in

fizike kneza Josepha Colloreda. Ta je bil pravkar postal vrhovni poveljnik habsburških topničarjev in si je želel od Maffeija zvedeti kaj več o znanstveni podlagi sodobne balistike. Knez je bil zadovoljen z Maffeijevim poukom in ga je kmalu povišal v osebnega tajnika. Leta 1789 je knez postal feldmaršal in naslednje leto najvišji poveljnik armade.⁸¹ Izhajal je iz dunajsko-češke veje, njegovi sorodniki, goriški grofje Colloredo, pa so bili v večkratnem svaštvu in botrstvu z Maffeiji. Nečak jezuita Jožefa Jakoba Maffeija oz. sin njegovega brata Karla, zemljiški posestnik in okrožni komisar Ferdinand Maffei,⁸² se je poročil z Jožefo rojeno Segher, baronico Weissenhaus. Njuna hči Jožefa⁸³ pa se je 18. julija 1870 v stolni cerkvi sv. Hilarija v Gorici poročila s Ferdinandom grofom Colloredom, sinom Jakoba grofa Colloreda in Elizabete, rojene pl. Mayer. Jožefa je bila dne 10. oktobra 1884 pri fari apostolov sv. Petra in Pavla v Gradišču krstna botra nečaku Karlu Francu Jožefu Mariji, prvorojencu svojega brata sodnika viteza Petra Maffeija pl. Glattforta.⁸⁴ Otrok je bil rojen že 30. avgusta 1884, vendar so s krstom dolgo odlašali. Peter se je 2. maja 1883 poročil pri fari apostolov sv. Petra in Pavla v Gradišču. Za nevesto si je izbral Katarino Marijo grofico Panigai, hčer Rajmunda in Ane Lucije Rose, rojene Lalich. Poročni priči sta bili zakladnik Sigmund grof Attems in dragonski oficir Jakob grof Panigai. Vendar je Petrova žena umrla manj kot tri leta po poroki.

Ceprav Colloredo prostozidarjev ni imel ravno v čisljih, je Jožef Jakob Maffei leta 1781 v prestolnici postal prostozidarski vajenec, leta 1782 pomočnik, naslednje leto pa mojster. Leta 1784 je posegel še po višjih stopnjah dunajske prostozidarske lože Okronano upanje (*Zur gekronten Hoffnung*). Le počasi je napredoval med prostozidarji, ker se je redko udeleževal dela lože;⁸⁵ tudi zavoljo Colloredovega nasprotovanja se ni hotel preveč izpostavljati. Born je dunajske prostozidarje usmerjal v znanstveno društvo; kmalu po sprejemu novembra 1781 je postal starešina najpomembnejše dunajske prostozidarske lože Resnična sloga (*Zur Wahren Einheit*), ki se je marca 1781 odcepila od lože Okronano upanje.⁸⁶ Polkovnik in tajni svetnik baron Struppi se je včlanil v Bornovo ložo Resnična sloga dne 1. julija 1785. Tri mesece

⁸¹ Košir, *Brat Vega*, str. 77.

⁸² Ferdinand vitez Maffei (* 1797; † sv. Hilarij v Gorici, 21. 3. 1874 (Schiviz, *Der Adel*, str. 416)).

⁸³ Jožefina pl. Maffei, poročena grofica Colloredo-Mels (* 1841 (Schiviz, *Der Adel*, str. 322)).

⁸⁴ Peter Josef Anton Maria vitez Maffei Glattfort (* 1841 (Schiviz, *Der Adel*, str. 217, 322, 347, 432)).

⁸⁵ Košir, *Brat Vega*, str. 76–77; Šömen, *Molčече nevidno bratstvo*, str. 84.

⁸⁶ Košir, *Brat Vega*, str. 82, 87–88.

⁸⁰ Maffei, Tschokl, Schöttl, *Tentamen Philosophicum*, str. 40 (tezi XV in XVI).

pozneje je Vega zaprosil za članstvo v isti Bornovi loži.⁸⁷

Maffei je kot krušni oče pomagal Vegi med študijem v Ljubljani, močno pa je vplival celo na njegovo poklicno pot. Hvaležni Vega mu je zato posvetil drugo izdajo svojega Logaritemsko-trigonometrijskega priročnika leta 1800.

Ob koncu 18. stoletja je Maffei postal prošt v mestecu Stará Boleslav in prelat "s škofovsko mitro" kraljevine Češke.⁸⁸ Pri napredovanju so mu seveda koristile pomembne službe njegovih bratov v Gorici in Trstu. Razmeroma majhno katoliško mesto Stará Boleslav ima danes nad 5.500 prebivalcev. Večkrat je trpelo v vojnah; nazadnje so ga leta 1757 deloma požgali v prusko-habsburškem spopadu med sedemletno vojno.

Zaključek

Gruber in Maffei ponazarjata sodelovanje med goriško in ljubljansko višjo šolo v letih pred francosko revolucijo. Maffei sam resda ni veliko objavljaj, a tudi bera tiskanih del samega Gruberja je bila razmeroma skromna. Oba sta se raje posvečala praktičnemu delu, predvsem stavbarstvu, urejevanju voda in poučevanju. Maffei je s svojimi predavanji v Ljubljani, predvsem pa z vzgojo nadarjenega Jurija Vege, veliko doprinesel k razvoju matematičnih ved na Kranjskem in širše v Evropi. Kot značilen srednjeevropski izobraženec se je z odličnim obvladovanjem latinskega, italijanskega, nemškega in slovenskega jezika zlahka gibal v najvišjih znanstvenih in političnih krogih.

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 1073 – Zbirka rokopisov (Diar.– *Diarium Ministri jezuitskega kolegija v Ljubljani*, I/37r, I/38r, I/39r, I/40r).

ASP – Archivio Storico Provinciale, Gorica

Atti Giurisdizionali e privati – II: Serie diverse. Affari Economici – II

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana

Ms 1544 – Zbirka rokopisov, *Historia Annua Collegij Labacensis*, 1722–1773

LITERATURA

Ambschell, Anton: *Anfangsgrunde der allgemeinen auf Erscheinungen und Versuche gebauten Naturlehre*. I–VI. Wien, 1791–1799.

Balabanić, Josip: Padri gesuiti naturalisti: Giuseppe Agosti, Francesco Saverio Wulfen e Agostino Michelazzi. *I Gesuiti e gli Asburgo*, (ur. Sergio Galimberti, Mariano Mal). Trst : Lint, 1995, str. 102–114.

Chiesa, Walter: Sulla nobile casata dei Maffei. Dal predio di Toscolano alla podesteria di Trieste. *Estratto da Bore San Roc*. No. 13, 2001, str. 45–58.

Ciperle, Jože: Ljubljanska gimnazija (1773–1808), I. del. *Kronika*. 28, 1980, str. 111–127.

Čermelj, Lavo: *Jurij Vega*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1954.

Dadić, Zarko: *Povijest egzaktnih znanosti u Hrvata*. Zagreb : SNL, 1982.

Korade, Mijo: Filozofska i prirodnoznanstvena djela profesora filozofije u 18. stoljeću. *Vrela i pri-nosi*. 18, 1990/91, str. 21–67.

Košir, Matevž: Brat Vega, prostozidar. *Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike*. 15–16, 2002, str. 75–111.

Kunitsch, Michael: *Biographie des Herrn Leopold Gottlieb Biwald...* Grätz : Tanzer, 1808.

Lukács, Ladislaus S. J: *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Jesu (1555–1773)*, I–III. Romae : Institutum Historicum S. I., 1987, 1988.

Maffei pl. Glattfort, Jožef Jakob Liberatus; Tschokl, Anton; Schöttl, Gregor: *Tentamen Philosophicum ex Logica, Metaphysica / Algebra, Geometria, Trigonometria, Geodesia, Stereometrisa (sic!), Geometria Curvarum, Balistica et Physica, tam Generali, quam Particulari...* ŠLjubljanaČ, 1775.

Maffei, Marchi Scipione: *Della formazione dei fulmini. Trattato raccolto da varie sue lettere in alcune delle quali si tratta degl'insetti*. Verona, 1747.

Maffei, Marchi Scipione: *Riflessioni sopra gli argomenti del Sig. Marchese Scipione Maffei a favore della sua nuova opinione intorno alla formazione dei fulmini*. Vicenza, 1748.

Maffei, Marchi Scipione: *Arte Magica dileguata, lettera al padre Innocenzo Ansaldo*. Verona : A. Carattoni, 1750.

Maffei, Marchi Scipione: *Apologia del congresso notturno della lammie a sua risposita di Girolamo Tartarotti all'arte magica dileguata del Sig. Marchi Scipione Maffei ed all'opposizione del Sig. Assessore Bartolomeo Melchiori*. Venezia, 1751.

Maffei, Marchi Scipione: *Arte Magica Annichilata libri tre*. Verona : A. Andreoni, 1754.

Mako, Paul von Kerek-Gede: *Calculi differentialis et integralis institutio, quam in tironum usum elucubratus est P. Mako e S. I. Vindobonae : Ioannis Thomae nob. de Trattner*, 1768.

⁸⁷ Prav tam, str. 80.

⁸⁸ Čermelj, *Jurij Vega*, str. 12–13; Vega, *Nekrolog*, str. 268.

- Mako, Paul von Kerek-Gede: *Dissertatio physica de natura et radiis Fulguris...* Vienna : Trattner, 1772. - Ponatis: Goritiae : Vakeriis, 1773. - Prevod: *Physikalische Abhandlung von den Eigenschaften des Donners...* Wien : Trattner, 1772. - Ponatis prevoda: Ljubljana : Eger, 1775 (privezano: Maffei, Tschokl, Schöttl: *Tentamen Philosophicum...*) - Popravljen ponatis: Budaë, 1781.
- Martelanc, Jožko: *Šempeter skozi čas*. Nova Gorica : Branko, 1977.
- Martinović, Ivica: Ljetopis filozofskih i prirodno-znanstvenih istraživanja hrvatskih isusovaca. *Isusovačka baština u Hrvata*. Zagreb : Muzejsko-galerijski centar. 1992, str. 87–97.
- Mesesnel, France: Cobenzl. *Slovenski biografski leksikon*. Ljubljana : Zadružna gospodarska banka. 1925–1932, str. 83.
- Mitteis, Heinrich: Abbé Nollet in seiner Stellung gegen Benjamin Franklin. *Programm und Jahresbericht des kaiserl. königl. Obergymnasiums zu Laibach, Schuljahr 1856 (Laibach : Druck von Ign. V. Kleinmayr & Fedor Bamberg)*. 1856, str. 3–12.
- Mitteis, Heinrich: Predavanje o strelu pri Muzejskem društvu v Ljubljani 2. 1. 1856. *Jahresheft des Vereins des Krainischen Landes-Museums*. 2, 1858, str. 88–89.
- Mlinarič, Jože: *Stiška opatija 1136–1784*. Novo mesto : Dolenjska založba, 1995.
- Poggendorff, Johann Christian: *Biographisch-Literarisches Handwörterbuch zur Geschichte der exacten Wissenschaften*. Leipzig : Johann Ambrosius Barth, 1763. Ponatis 1898.
- Reisp, Branko: Višje šole na slovenskem ozemlju v XVII. in XVIII. stoletju. *Kronika*. 10, 1962, str. 163–172.
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in der Matrikel des Herzogtums Krain*. Görz : samozaložba, 1905.
- Schmidt, Vlado: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem. I. del*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1963.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1982.
- Sommervogel, Carlos: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus, Première partie: Bibliographie par les Pères Augustin et Aloys de Backer, Nouvelle Édition par Carlos Sommervogel, S.J. Strasbourgeois*, Bruxelles-Paris : publiée par la province de Belgique, Tome I–IX, 1890–1900.
- Stoeger, Joannes Nepomuk: *Scriptores Provinciae Austriacae Societatis Jesu ab ejus origine ad nostra usque tempora. Collectionis scriptorum ejusdem Societatis universae*. Viennae : Typis congregationis Mechitharisticae. Tomus I–II, 1855.
- Šömen, Branko: *Molčeče nevidno bratstvo. Prostožidarstvo na Slovenskem*. Murska Sobota/Zagreb/Ljubljana : Magnolija, 2002.
- Umek, Ema: Plovba po Savi v 18. stoletju. *Zgodovinski časopis*, 40/3, 1986, str. 233–268.
- Valvasor, Johann Weikhard: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*. Laybach/Nürnberg : Wolfgang Moritz Endter, 1689.
- Vega, Jurij: Nekrolog. Georg Freyherr von Vega. *Intelligenzblatt der Allgemeinen Literatur-Zeitung*. Jena: Johann Christian Gottfried Göpferdt, 1803, str. 268–269.
- Weisberger, R. William: *Speculative Freemasonry and the Enlightenment. A Study of the Craft in London, Paris, Prague and Vienna*. New York : Columbia University Press, 1993.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Laibacher Professor Joseph Jakob Maffei (Jožef Jakob Maffei), seine Verwandten, Mitarbeiter und Studenten

Der vorliegende Beitrag ist Maffei, einem Laibacher Professor der mathematischen Wissenschaften anlässlich seines 200. Todestages gewidmet. Es werden die Verdienste dieses bedeutenden Pädagogen gewürdigt und zum ersten Mal in der Historiographie seine Familienherkunft eingehend erforscht. Maffei wurde nach seiner Ausbildung am Wiener Theresianum als Assistent für Gabriel Gruber (Gabrijel Gruber), dem Navigationsdirektor und Leiter der "Navigationsschule" eingestellt. Beide waren Jesuiten, gerade dieser Orden widmete der Ausbildung von Matrosen, der Schifffahrt, der Geodäsie sowie dem Baugewerbe besondere Aufmerksamkeit.

Gruber und Maffei erwarben die besonders für Professoren der nautischen Mathematik erforderlichen Kenntnisse in Graz und Wien. Beide setzten ihre Vorlesungen auch nach der Aufhebung des Jesuitenordens fort, gab es doch außer ihnen keine so hochgebildeten Fachleute in den slowenischen Landen. Zu Maffeis und Grubers Zeiten war Laibach (Ljubljana) wesentlich mehr auf Seewesen und Schifffahrt ausgerichtet, als es heute der Fall ist. Darum nimmt es nicht wunder, dass auch die wissenschaftliche Laufbahn von Georg Vega (Jurij

Vega) in ihren Vorlesungen begonnen hat. Maffei blieb ihm sein ganzes Leben lang Ziehvater und Freund.

So wie Gruber veröffentlichte auch Maffei nicht viel. Überliefert sind seine Prüfungsthesen, die Georg Vega am Ende seines Studiums verteidigte. Dem zufolge spiegeln sich seine umfassenden wissenschaftlichen Erkenntnisse und Ergebnisse vor allem in den Erfolgen seiner Schüler und in dem Ansehen wider, das er bei seinen Zeitgenossen genoss.

Den Weg für ihre Berufserfolge in Wien ebneten sich Maffei und Vega in zwei unterschiedlichen Freimaurerlogen. Maffeis Freimaurerverbindungen offenbaren manche interessante Ähnlichkeiten, die Jesuiten und Freimaurer verbanden. Nach der Aufhebung ihres Ordens im Jahr 1773 traten Jesuiten verhältnismäßig oft den Freimaurern oder sogar den Illuminaten bei. Die politische Überzeugung scheint dabei kein besonderes Hindernis gebildet zu haben. Der Reiz, einer Gesellschaft voller Geheimnisse anzugehören, war nach wie vor groß.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 32.019.5(436.4 Gradec)"1848"

929 Muršec J.

prejeto: 10. 8. 2006

Stane Granda

dr. zgodovinskih znanosti, profesor, znanstveni svetnik, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU,
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: sgranda@zrc-sazu.si

Dr. Jožef Muršec-Živkov v revolucionarnem letu 1848/49

IZVLEČEK

Dr. Jožef Muršec je bil v revolucionarnem letu tajnik društva graških Slovencev in Slovanov, ki se je imenovalo Slovenija. Svojo praktično politično moč, ki se je naslonila na njegovo mrežo za razširjanje slovenskih in slovanskih knjig v letih pred revolucijo, je društvo dokazalo ob volitvah v frankfurtski in dunajski parlament in pri podpisovanju peticije za Združeno Slovenijo. Osebnostno se je Muršec najbolj izpostavljala na publicističnem področju.

KLJUČNE BESEDE

Jožef Muršec, društvo Slovenija, Gradec, leto 1848

ABSTRACT

DR. JOŽEF MURŠEC-ŽIVKOV IN THE REVOLUTIONARY YEAR 1848/49

Dr. Jožef Muršec was during the revolutionary year 1848/49 secretary of Slovenija, the society of the Graz Slovenes and Slavs. The society proved its practical political power that leaned on its net, for the circulation of Slovene and Slavic books in years during the revolution, at the elections into the Frankfurt and Vienna parliaments, and with the signing of the petition for the United Slovenia. Personally, Muršec was most engaged in the field of journalism.

KEY WORDS

Jožef Muršec, society Slovenia, Graz, the year 1848

Jožef Muršec (1807–1895) je ob izbruhu marčne revolucije na Dunaju ravno dopolnil 41 let.¹ Bil je torej v najboljši moški dobi, dovolj mlad, da je bil še vedno voljan imeti načrte in si za njihovo uresničitev prizadevati, in dovolj star, da je razmere trezno presojal. Mladostna zaletavost, če jo je sploh kdaj imel, ga je že minila, utapljanje v spominih mu še ni bilo potrebno. Mesto veroučitelja na graški realki mu je zagotavljalo ne toliko ugleden kot udoben družbeni položaj. Imel je varno prihodnost, kar je v nemirnih časih silno pomembno.

Bolj kot Murščevo ilirska prizadevanja je bila za njegovo vlogo v revolucionarnem letu 1848/49 usodna njegova dotedanja dejavnost pri širjenju slovenskih in slovanskih knjig in časopisov. Ni mu prinesla le položaja osrednje osebnosti v Gradcu in med slovenskimi duhovnimi sobraty v sekovski škofiji, ampak se je uveljavil tudi v Slomškovi lavantinski škofiji. Oba skupaj sta pravzaprav predstavljala že nekakšno medškofijsko vodstvo štajerskih Slovencev. Upoštevati moramo namreč dejstvo, da je Muršcev položaj znotraj škofije olajševalo dejstvo, da ni imel dušnopastirskih obveznosti v župniji in je bil tako manj nadzorovan tako s strani župljanov kot škofa Romana Zängerleja, ki pa je že po dobrem mesecu revolucije umrl. Naj se sliši to še tako grdo in nečloveško, toda odsotnost osrednje cerkvene osebnosti v škofiji slovenskim duhovnikom sekovske škofije ni škodila. Stolni kapitelj v Gradcu je bil zaradi revolucije in nekaterih proticerkvenih izpadov v glavnem štajerskem mestu nekoliko prestrašen, nagibal se je celo na nemško stran, gotovo pa tudi ambicije zasesti izpraznjeno mesto, niso krepile njegove enotnosti. Seveda pa Jožef Muršec mreže svojih prijateljev in sodelavcev pri širjenju slovenskih in slovanskih knjig in časopisov ni gradil z neko politično perspektivo, ampak zgolj iz narodnih in kulturnih potreb, katerih namen je bil širiti in prodajati tovrstni tisk. Njenega pomena se v prvih dneh revolucije sploh ni zavedal, ampak je dojel njen pomen šele takrat, ko je nanjo navezal delovanje graške Slovenije.

Izdaja *Kratke slovenske slovnice za pervence* leta 1847, o kateri so obsežno poročale tudi Bleiweisove Novice, sprva kot obvestilo,² kasneje tudi obširneje,³ mu je vseslovenski ugled ne le povečala, ampak tudi utrdila. Njegovo zavzemanje za uvajanje slovenskega jezika v šole in urade je s tem dobilo dodatne dimenzije, saj je politična zahteva dobila s tem praktično ozadje.

Dr. Jožef Muršec (1807–1895) (*Slovenska kronika* XIX. stoletja 1800–1860, str. 318).

Trditev, da je bil Jožef Muršec ob izbruhu marčne revolucije ne le osrednja osebnost graških in štajerskih Slovencev, ampak ena osrednjih osebnosti vseh Slovencev (škof Anton Martin Slomšek, s katerim sta prijateljevala, je imel zaradi svoje odgovorne službe dokaj zvezane roke), se zdi mogoče komu malo pretirana, ker danes ni več toliko znan. V vseh teh treh pogledih Muršec zagotovo zasluži najvišje mesto med našimi najznamenitejšimi predniki. Le "kranjskocentrističnemu" zgodovinopisju in dejstvu, da ni bil ne radikal ne pomembnejši literat, moramo pripisati njegovo, gotovo neustrezno mesto v našem kolektivnem zgodovinskem spominu. Če bi imeli Slovenci več tako sposobnih in delavnih mož, kot je bil Živkov iz Biša, bi bila naša preteklost drugačna.

Jožef Muršec je moral imeti ob izbruhu revolucije že dokaj izoblikovane politične nazore. Kakšen odnos je imel do vladarja in do družbenega sistema, ki je bil še fevdalen, v podrobnostih ne vemo, po vsem tem, kar vemo o njem, pa lahko z veliko gotovostjo trdimo, da družbenega sistema, zlasti pa prevladujočega negativnega odnosa do kmetov ni podpiral. V ospredju njegovega zanimanja je bilo narodno vprašanje. Kot dokaz za to naj spomnimo samo na že zgoraj omenjeno po-

¹ Osnovne biografske podatke povzemam po Baševem članku v Slovenskem biografskem leksikonu.

² Oznanilo novih slovenskih bukev. *Novice*, 12. 1. 1848.

³ Slovstvo. *Novice*, sedem nadaljevanj od 19. julija do 27. decembra 1848.

sredovanje knjig, nabiranje različnega gradiva za slovarje, pisanje slovnice in tudi nagibanje k ilirizmu. Domnevamo, da je imel pojme okoli slovenstva in Slovenije že povsem razčiščene, gotovo bistveno drugače kot na primer mnogi na Kranjskem. Vedno, ko govorimo o Muršču, se moramo zavedati, da pokrajina, iz katere izhaja, prednjači med takratnimi Slovenci v narodni zavesti.

Ne glede na številne zgodovinske vire, pa naj bodo to časopisni članki ali pa pisma,⁴ ne moremo ugotoviti njegove neposredne reakcije na prve vesti o marčnih političnih spremembah na Dunaju. Poizkušali smo ugotoviti posredno, po pismih, ki jih je prejel kot odgovore na svoja. Pri tem je potrebno omeniti, da so Voduškovo pismo, ki naj bi bilo napisano 29. marca,⁵ kot tudi Trstenjakovo 13. aprila⁶ in seveda nedatirano Murščevo,⁷ v resnici mesec mlajša, kot je to domneval njihov izdajatelj. Tako nam ostaja za spoznavanje njegovih nazorov kot eden prvih virov njegov znameniti članek "Theilweise Beleuchtung der drückenden Sprach- und damit verknüpften Lebensverhältnisse der Slovenen in Steiermark, Krain, Kärnten, Istrien, im Triester und Görzgebiete" v *Gratzer Zeitung*, ki ga Muršček biograf Franjo Baš označuje kot "prvo pomembno slov. žurnalistično delo".⁸ Predvsem ga ne smemo razumeti kot obračun z nemštvom v monarhiji, ampak z dotedanjimi političnimi in družbenimi razmerami, ki so dušili naravni razvoj Slovencev. Njegova objava je silno odmevala tako med Nemci kot Slovenci. Slovenska stališča do aktualnih vprašanj, zlasti do velikonemških načrtov, so popolnoma jasna. Proti njim je bilo treba podpirati in zahtevati obstoj Avstrije. Iz pisma celjskega opata Matije Voduška 29. aprila lahko razberemo, da je Muršček podobna sporočila širil tudi v zasebnih pismih. Isti mož, ki so mu celjski liberalci precej grenili takratno delovanje v mestu ob Savinji, je v nemškem pripisu k slovenskemu odgovoru na Murščevo pismo tudi zapisal: "Kdo je potem avtor izvrstnega sestavka o slovenskih razmerah v *Gratzer Zeitung*?"⁹ Vprašanje o avtorstvu, opat je skoraj gotovo sumil Muršča, govori najmanj toliko o njem kot tudi nazorih enega takratnih najuglednejših Celjanov in Slomškovega prijatelja.

Naslednje pomembno Murščevo dejanje je oblikovanje graške variante peticije za Združeno Slovenijo. Kot je znano, je s tem načinom izražanja političnih načrtov začel koroški Slovenec Matija

Majar.¹⁰ Iz Trstenjakovega članka¹¹ v Bleiweisovih Novicah, napisan je bil 12. aprila, objavljen pa teden dni kasneje, izvemo, da je svoje peticije razpošiljal po Štajerski. Imela je osem točk in je izražala veliko narodno zavest in navdušeno pričakovanje sprememb; bila je polna Majarjevega duha, bi lahko rekli malo patetično, manjkalo pa ji je tiste pravniške hladnosti, ki jo taki dokumenti zahtevajo. Majar v Celovcu ni bil povsem sam, za seboj je imel vsaj nekaj mladih slovenskih bogoslovcev, ni pa imel družbe kot dr. Jožef Muršec v Gradcu, med katero moramo omeniti zlasti kasneje znamenitega pravnika Josipa Krajnca. Vasilij Melik, ki je izvršil primerjavo med graško, verjetno Murščevo, in Majarjevo peticijo, ni ugotovil samo mnogo podobnosti, ampak celo pokazal, da ima graška zaključno besedilo peticije prevzeto po koroški. "Izpustili so Majarjevo prvo, šesto in sedmo točko, združili četrto in peto, tako, da so ostale štiri. Formulacije so razširili. Tako so točko o Zedinjeni Sloveniji, ki je postala zdaj prva, precizirali s formulacijo "ukinitvev zgodovinskega razkosanja na dežele in združitve našega slovenskega ozemlja po jezikovni meji v eno deželo" ostala pa je "Majarjeva koncentracija nas vseh v en narod". Dodali so kot zahtevo "po preudarku tudi ustanovitve slovenske univerze, kar je bila prva taka zahteva. Po Majarju so prevzeli točko o zvezi s Hrvati, dobesedno so posneli "vselej zveste in viteške brate", toda povezavo so konkretizirali "z ukinitvijo ali olajšanjem carinske meje, s skupnimi višjimi šolami itd, po vzajemnem sporazumevanju". Spremenili in v celem skrajšali so uvod, črtali so utemeljitve posameznih točk. Po Majarju so posneli tudi njegov zadnji odstavek (za točkami zahtev), vendar pa so zapisali samo začetne besede: "v teh točkah itd".¹² Graška varianta peticije je bila sestavljena kmalu po Majarjevi, saj je začela krožiti med tamkajšnjimi Slovenci 16. aprila (takrat naj bi bila ustanovljena tamkajšnja Slovenija), objavljena pa je bila 22. istega meseca v *Gratzer Zeitung*, nekako kot aktualna vest k zgoraj omenjenemu Murščevemu članku. Če bi vedeli, kdaj in kje so to besedilo oblikovali, bi to lahko šteli kot neformalni dan ustanovitve graške Slovenije, ki je že tako prva med takratnimi tovrstnimi društvi. Čeprav o tem Muršček, ki je postal njen tajnik, v svoji rokopisni zgodovini graške Slovenije ne govori, pa lahko z veliko verjetnostjo domnevamo, da ni bil le poleg, ampak je v ta namen verjetno ponudil tudi svoje stanovanje. Njegov standard je bil takrat že bistveno boljši kot mnogih njegovih rojakov, čeprav se moramo hkrati zavedati, da Slovenci takrat v Gradcu niso bili le študentje, pro-

⁴ Fran Ilešič, Korespondenca dr. Jos. Muršča. *Zbornik Slovenske matice*. VI. zvezek (1904) in VII. zvezek (1905).

⁵ Ilešič, Korespondenca VI, str. 159–160.

⁶ Ilešič, Korespondenca VII, str. 2–3.

⁷ Prav tam, str. 56.

⁸ Slovenski biografski leksikon, 2. knjiga, str. 182–184.

⁹ Glej opombo 5.

¹⁰ Melik, Majarjeva peticija, str. 286–294.

¹¹ Bratje Slovenci po Krajnski, Koroški in Štajarski deželi!

¹² Melik, Majarjeva peticija, str. 292.

fesorji in duhovniki, ampak je bilo med njimi tudi nekaj uglednih meščanov. Kolikšen je neposreden delež Živkovega pri oblikovanju graške peticije, je seveda lahko zgolj ugibanje. Politično in jezikovno je veliko bolj dodelana kot Majarjeva, skratka, to je politični tekst. Posebno moramo opozoriti na "ilirsko točko" o povezavi s Hrvati, ki je tu v primerjavi z Majarjevo veliko bolj slovensko samozavestna; govori namreč le o nekem sodelovanju, "po vzajemnem sporazumevanju", ki samo po sebi predpostavlja dva samostojna faktorja, ne pa enoto, ker se ta sama s seboj ne more sporazumevati. Nenazadnje kaže prav "hrvaška" točka graške peticije tudi notranjepolitični posluh, saj je znano, da je povezovanje s Hrvati škofa Antona Martina Slomška izredno prizadelo: *"Pretirano naprežanje prenapetega Majarja sproža tu na Koroškem splošno indignacijo; nihče od nas ne bo sodeloval pri tej agitaciji; hočemo ostati avstrijski Slovenci, ne želimo pripadati ne Nemški zvezi ne hrvaštvu (Kroathenthum)."*¹³ Kot je znano, ni takšno Majarjevo postavljanje zahtev po povezavi s Hrvati, ki so zahtevali ukinitve celibata, pa tudi sicer so bili nižje na lestvici ugleda med državljani, razburilo le Slomška, ampak je moral posredovati tudi krški škof Adalbert Lidmanský, ki je Majarja zaradi pritožb dveh advokatov, od katerih je bil eden "kre-mežljav" Slovenec, opomnil in kasneje celo premestil na sv. Višarje. Muršec je bil sam toliko pаметen, da je take momente upošteval in zato lahko ravno v takih formulacijah slutimo njegovo neposredno sodelovanje. Seveda pa bi bilo veliko bolje, če slovenska peticija ne bi vsebovala nikakršne "hrvaške" točke, ne glede na to, da je v obmejnih predelih tudi med preprostim prebivalstvom nedvomno obstajala določena volja za "koristne" povezave in stike. Večvrednostni občutek prebivalcev dežel s slovenskim prebivalstvom je bil le premočan in ga je bilo zlahka obrniti proti slovenskim prizadevanjem. Ko so zbirali podpise k peticiji Dunajske Slovenije, so jih nekateri zavračali: "nočemo postati Hrvati (*Krobothen*)."¹⁴ Tak očitek je bil proti slovenskemu narodnemu gibanju leta 1848 zelo učinkovit. Odbijal ni le nekaterih Slovencev, ampak tudi neslovence, ki so živeli v naših krajih. Na naše ljudi so bili že navajeni, nenazadnje so se jim tedaj tudi še bali zameriti, če so nameravali še živeti med njimi. Postati pa Hrvat? Ne, to pa ne! Saj še Avstrijci niso, saj so Ogri!

Še bolj pomembno dejstvo kot domnevni Muršcev delež pri oblikovanju graške slovenske peticije pa je bila njegova vzpostavitev stika z dunaj-

sko Slovenijo, ki je omogočila poenotenje slovenske politike v letu 1848. Ta je bila formalno ustanovljena 20. aprila, vendar bi kot neformalen rojstni datum lahko šteli 29. marec, ko so se dunajski Slovenci zbrali v stanovanju dr. Matije Dolenca in poslali kranjskim stanovom znamenito adresno. Žal arhiv dunajskega slovenskega društva ni ohranjen, pa tudi graškega ne v celoti, saj manjkajo kopije dopisov ali pisem. Tako ne vemo, s katerimi dunajskimi rojaki je imel Muršec stike. Da bi že uporabljali telegraf, ki je med obema mestoma deloval, je bolj malo verjetno. Gotovo sta bila med sodelavci njegov rojak Fran Miklošič in Peter Kozler, vodilna člana tamkajšnje Slovenije. Muršec je torej slovenske Dunajčane obvestil o ustanovitvi graškega slovenskega društva. Omenil jim je tudi svoj članek v *Gratzer Zeitung*.

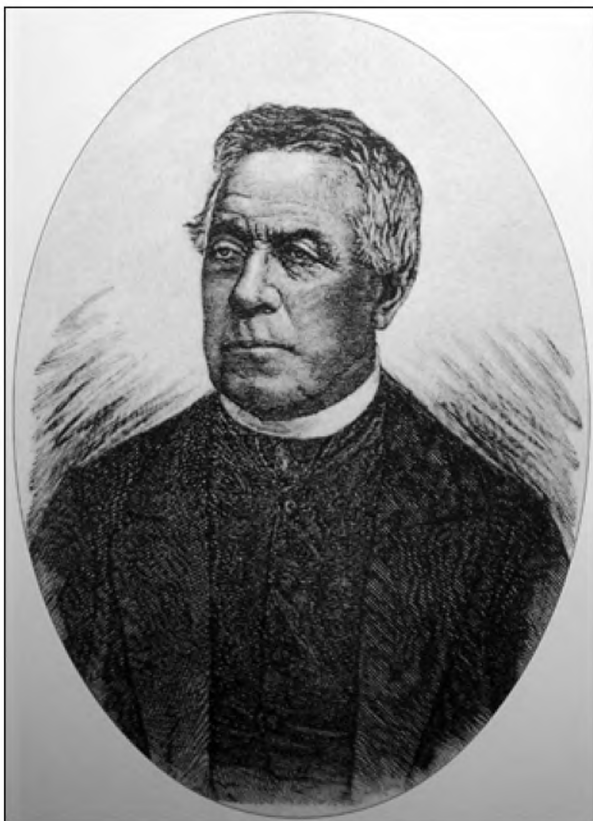
Podpredsednik dunajskega društva dr. Hladnik mu je že 26. aprila napisal odgovor, iz katerega je razvidno, da si je to želelo ožjo povezavo in koordinacijo med obema, ki naj bi potekala preko tajnika graškega društva. Hkrati ga je obvestil, da pripravlja dunajsko društvo peticijo *"im Sinne Mayers"*, ki ji bodo dodali 3000 tiskanih primerkov poduka o slovenskih zahtevah za preprosto prebivalstvo. Peticija bo naslovljena na vladarja, poslana pa bo prihodnjemu dunajskemu državnemu zboru. Pričakovali so namreč, da bodo z zakonom ukinjene dotedanje dežele in v tem videli realno možnost za nastanek Slovenije. Obvestil ga je, da pričakujejo Majarjevo obvestilo o njegovi peticiji oziroma o možnostih vzporednega delovanja. Veliko bolje bi bilo, da bi zbirali podpise le pod eno, seveda dunajsko. Glede te so računali na Majarjevo sodelovanje, saj naj bi jo on razposlal po Štajerskem. Iz tega sledi, da za graško oziroma domnevno Murščevo na Dunaju niso vedeli, saj je Hladnik ne bi tako mimogrede obšel. Graškega osrednjega časopisa žal niso spremljali. Tajnik graškega društva naj bi sporočil, koliko izvodov peticije in spremljajočega besedila potrebuje, hkrati pa naj bi jim pomagal vzpostaviti stike z zavednimi Slovenci povsem na jugu Štajerske. Prosili so ga tudi za informacijo, ali je *Gratzer Zeitung* že objavil znamenito Palackyjevo zavrnitev sodelovanja avstrijskih Slovanov v vsenemškem Frankfurtskem parlamentu, ki jo je dunajska Slovenija poslala njegovemu uredništvu. Priloženi izvod znamenitega Čehovega odgovora naj bi Muršec posredoval grofu Antonu Aleksandru Auerspergu – Anastaziju Grünu, ki naj bi se nekemu članu dunajskega slovenskega društva pritožil, da ga ne pozna. Kot je znano, je bil omenjeni grof, ki ga večina Slovencev pozna kot nekdanjega Prešernovega gojenca, med poglavitnimi zagovorniki volitev v Frankfurtski parlament in se je z dunajsko Slovenijo zaradi tega zapletel v javno polemiko. Zanimiva je tudi Hladnikova ideja, da naj bi Mur-

¹³ Slomškovo pismo Mihaelu Stojanu 19. aprila (!) 1848, ne marca, kot piše v *Arhivu za zgodovino in narodopisje*, Knjiga I., str. 74.

¹⁴ Pismo Ivana Straha Muršču 20. 6. 1848 (Ilešič, Korespondenca VI, str. 167).

šec svoj članek tiskal posebej, prepis pa poslal tudi tiskarju Blazniku v Ljubljano ali pa dunajski Sloveniji, da bi ga ta razširila. Poslal naj bi ji tudi vse tisto, kar je že ali pa bo dalo graško društvo objaviti.¹⁵

Iz tega znamenitega pisma lahko zelo veliko razberemo. Kot prvo in najpomembnejše bi omenili Murščevo prepričanje, ki gotovo izhaja iz dobrega poznavanja slovenskih razmer, da bodo slovensko "politiko" leta 1848 vodili dunajski rojaki. Bili so najbližje viru informacij in centrom odločanja, hkrati pa tudi intelektualno in politično za to najbolj primerni. Muršec se je torej zavestno odpovedal samostojni akciji štajerskih Slovencev in tudi v praksi pokazal, da mora združeno Slovenijo voditi en center, da je v ključnih trenutkih nespametno drobiti moči. Hkrati nam Hladnikovo pismo posredno tudi kaže osebnostne poteze osrednjega graškega rojaka, ki je tudi v teh časih pokazal, da želi svojemu narodu predvsem služiti, ne pa postati njegov voditelj. Tega načela se je držal pravzaprav vse življenje. Muršec je pričakovanja dunajske Slovenije izpolnil nad vsemi pričakovanji. Ne

Matija Majar Ziljski (1809–1892) (*Slovenska kronika* XIX. stoletja 1800–1860, str. 317).

vemo, ali ji je pošiljal zelene tiske, toda pri podpisovanju dunajske peticije za združeno Slovenijo je Štajerska nekajkrat presegla ostala slovenska področja. Od ohranjenih 51 peticij, jih je bilo kar 34 podpisanih po njegovi zaslugi. Ob tem naj priznamo, da ne znamo zadovoljivo pojasniti podatka iz zadnjih dni aprila ali v začetku maja, da so na Štajerskem zbrali že 11.000 podpisov k slovenskim prošnjam,¹⁶ kot tudi onega iz pisma Antona Krefta Muršču 25. aprila, da ima peticija, ki je bila pred nekaj dnevi objavljena v *Gratzer Zeitung*, veliko podpisov.¹⁷ Nobeden od obeh podatkov se ne more nanašati na peticijo dunajskih Slovencev, ker ta še ni bila tiskana. Na podlagi tega, kar je doslej znanega, lahko domnevamo, da gre za podpise k Majarjevi, za katero vemo, da je bila poslana na Štajersko.¹⁸ Žal so v tem času glede spremljanja političnega dogajanja med Slovenci ljubljanske Novice precej odpovedale: "Več obširnih sostavkov, ki smo jih iz Gradca in nekterih drugih krajev za Novice ali doklade dobili, že spravljamo v ta namen, da jih bomo vredniku političkih novic izročili, kteriga vsak dan v Ljubljano pričakujemo."¹⁹ Očitno se je urednik ustrašil, da bi se preveč oddaljile od narave kmetijskih in obrtnih novic ali pa je bil kritiziran, da postaja preveč političen. Kam so dejansko prešli članki, ki bi nam lahko veliko pojasnili o dogajanju med Štajerskimi Slovenci in dejavnosti Jožefa Muršca, ne vemo. V časopisu *Slovenija*, ki je začel izhajati v drugi polovici leta v Ljubljani, jih iščemo zaman.

Politično društvo graških Slovencev Slovenija je bilo že omenjeno kot tudi Murščeva funkcija v njem. Ker je bilo v glavnem mestu štajerske dežele kar nekaj na družbeni lestvici uglednejših Slovencev, na primer profesor slovenskega jezika Lovrenc Kvas, si Živkov ni prizadeval, da bi bil njen predsednik, čeprav je dejansko bil njena osrednja osebnost.

Murščeva poglobitno delo v revolucionarnem letu 1848/49 je tako prepleteno z graško Slovenijo, da ju je težko ločevati. Ker obstojata o društvu tako Murščeva rokopisna zgodovina,²⁰ ki je v slovenskem prevodu objavljena v Triglavskih listih,²¹ kot tudi obsežna razprava,²² njene vsebine

¹⁶ Slovenske reči. *Novice*, 10. 6. 1848.

¹⁷ Ilešič, Korespondenca VII, str. 59.

¹⁸ Bratje Slovenci po Krajnski, Koroški in Štajarski deželi! *Novice*, 19. 4. 1848. Glej tudi zgoraj citirano Slomškovo pismo.

¹⁹ Odgovor vredništva novic častitim slovenskim dopisnikom. *Novice*, 10. 5. 1848.

²⁰ StLA, Handschrift N 778. Opis delovanja graške Slovenije dopolnjujejo tudi tiskane priloge, ki jih je Muršec skupaj z rokopisom izročil graškemu arhivu.

²¹ P. St., Graška Slovenija v letih 1848 in 1849. *Triglavski listi* 1–2, 1933–1934, str. 4–10.

²² Granda, Graška Slovenija, str. 45–84.

¹⁵ Hladnikovo pismo Muršču 26. 4. 1848 (Ilešič, Korespondenca VII, str. 62–64).

tu ne bomo ponavljali, ampak opozarjamo le na nekatera ključna dejstva.

Graška Slovenija je bilo resnično društvo in ne le neka neformalna skupina posameznikov. Imeli so statut, žig in izkaznice. Poleg graških Slovencev so bili njeni člani tudi rojaki iz slovenskega dela dežele. Prevladovali so duhovniki, bilo je pa tudi nekaj laičnih poklicev. Njena osrednja skrb je bilo usmerjanje slovenskega političnega življenja v povezovanju z ostalimi slovenskimi društvi. Nobeno od slovenskih društev v letu 1848 ni glede organiziranosti niti malo primerljivo z graškim. Zanimivo je, da so Ljubljana oz. *Novice* (*Gratzer Zeitung*) je bil zelo razširjen pri nas in ga je Bleiweis gotovo prebiral) slabo spremljale dogajanje med graškimi Slovenci. O ustanovitvi dunajske Slovenije so *Novice* poročale že 2. maja, o graški pa šele 31. maja in še to posredno: "*Častiti gosp. Dr. Muršec so v imenu Graškiga slovenskiga zbora poslali vredništvu Novic serčni pozdrav 'premilim bratom domorodcam Ljubljancem in vsim po celim Krajnskim', ki je podpisan od 21 Slovanov. Vredništvu ni moč, vsih sostavkov v Novice vze-ti... Imenovani 'pozdrav' smo izročili Ljubljanskemu 'slovenskemu zboru'.*"²³

Ljubljansko Slovensko društvo je bilo ustanovljeno 25. aprila. V njegovi zapuščini ni tega dokumenta. Zakaj se je Bleiweis tako obnašal do graških Slovencev in njihovega društva, ne vemo. Druge razlage skoraj ni, kot da so se mu zdeli v tem času preradikalni. Kasneje, zlasti jeseni 1848, ko je dunajska Slovenija prenehala delovati, se je povezava med graškim in ljubljanskim društvom silno okrepila. Graška Slovenija je dejansko začela priznavati osrednje mesto ljubljanskemu društvu. Ne glede na to, da se graško slovensko društvo ni nikoli zavihtelo na čelo narodnega gibanja, kar bi se glede na najboljšo notranjo organiziranostjo bilo sposobno, pa je z vztrajnim in brezkompromisnim delovanjem doseglo, da ga je upoštevala tudi oblast. Ko je ob oktobrskih nemirih na Dunaju grozila nevarnost nemirov tudi na Štajerskem, ko so iz glavnega mesta prišli celo poslanci revolucionarjev, je oblast v Gradcu pritegnila tamkajšnjo Slovenijo k posvetovanjem, katerih namen je bil pomiriti ljudi. O takšnem položaju so ostala slovenska društva lahko le sanjala.

Načini delovanja graške Slovenije, ki jo je nemški javnosti naznanil, jo teoretično utemeljil ter ji določil vsebino delovanja Muršcev znameniti članek, so bili raznovrstni. Njena poglobitna načela, očitno je bil takšen tudi značaj dr. Jožefa Muršca, so bila izogibanje osebnim sporom in skrajnostim ter popolno podrejanje zastavljenim ciljem. Začela je s publicistiko, v kateri so se Jožefu Muršču kma-

lu pridružili še nekateri znameniti društveniki, med katerimi moramo na prvem mestu omeniti pravnika Jožefa Krajnca in Čeha Josipa Dragony-Kenovskega. Objavljali niso le v *Gratzer Zeitung*, ki jim je postal kmalu nenaklonjen, ampak tudi v drugih časopisih, celo na Češkem. Med slovenskimi časopisi jim je bila najbolj naklonjena ljubljanska *Slovenija*, pa tudi *Celske slovenske novine* so jim bile odprte. Ponatiskovali in prevajali so jih tudi nekateri neslovenski časopisi. Nekaj člankov so bili prisiljeni objaviti kot komercialne priloge, nekakšne plačane oglase graških časopisov ali pa so krožili kot samostojni tiski. Kdo je vse to plačeval, ne vemo. Glede na Murščevo osebno skromnost in pripravljenost prispevati za skupno dobro smo lahko prepričani, da je njegova denarnica bila na široko odprta.

Jožef Muršec – Živkov pa ni bil le človek pere-sa, ampak tudi dejanj. Omenili smo že podpisovanje peticije dunajske Slovenije, spregledati pa ne gre niti volitev v Frankfurtski kot tudi Dunajski parlament.

Slovenci, v mislih imamo seveda večino vodilnih in najbolj glasnih, volitev v vsenemški parlament kot demokratično zastopstvo prebivalcev ozemlja nekdanjega nemškega cesarstva niso podprli. Sprva je bilo res kar nekaj omahovanj, toda bolj ko se je bližal dan volitev, bolj je naraščal odpor proti njim. Govorjenje o demokraciji ni moglo preglasiti negotovosti glede nejasnih obljub o možnosti lastnega narodnega kulturnega in političnega razvoja. Koroški Slovenec Matija Majar – Ziljski jih je zavrnil že pred 11. aprilom, ko je eden takrat najbolj vidnih Čehov František Palacky – sledili naj bi mu vsi avstrijski Slovani – napisal svoj negativen odgovor na vabilo in pozval, naj se priključijo parlamentu. Seveda je bil njegov tekst bolj odmeven in ga je večina avstrijskih Slovanov razglašala kot svoje skupno negativno stališče. Dunajska in graška Slovenija sta ga dali natisniti in razširjati med ljudi. Graško društvo v sodelovanju z dunajskim, ki je akcijo konec aprila vodilo v vseslovenskem okviru, pa je ljudi tudi neposredno podučevalo, da pravolitev in volitev ni treba le zavračati ali bojkotirati, temveč proti njim pisno protestirati. Volitve so bile namreč posredne: najprej so morali izvoliti volilne može, ti pa so nekaj dni kasneje izvolili poslanca.²⁴ Muršec osebno je moral biti pri tem zelo aktiven. Okoli 20. aprila je glede tega pisal celjskemu opatu, ta pa mu je 29. istega meseca odgovoril: "*Prezlo ste mi vstregli in me s svojo povestjo* (sporočilom, op. S. G.) *de Austriansko, kteriga se Slovensko serčno doži, napreduje ino nemški nevarni zavez omaguje... Nam za zdaj obstojnost Austrianske države veliko više velja ko*

²³ Slovenske reči. *Novice*, 31. 5. 1848.

²⁴ Melik, Frankfurtske volitve, str. 69–134.

Slovensko, če ovo obstoji, bo tudi toto živelo."²⁵ Kot vidimo, boj proti velikonemški ideji, ki so jo predstavljale frankfurtske volitve, ni potekal zgolj in samo v smislu protivelikonemštva, ampak kot boj za obstanek Avstrije. Celjski opat Matija Vodušek se je dejansko izredno angažiral in imel tudi zato leta 1848 s svojimi meščanskimi farani številne sitnosti. Novica o njegovih težavah je prišla tudi do njegovega prijatelja škofa Antona Martina Slomška, ki tega ni bil prav nič vesel, saj se je bal za usodo cerkve in jim je prve tedne revolucije odsvetoval politično aktivnost, čeprav neposlušnih zato ni preganjal: *"Kaj je torej vzrok tvojega bridkega poraza, mi še ni povsem jasno. Osebna poročila pravijo, da si hotel preko študentov kmete odvrniti od volitev. Drugi pripovedujejo, da si imel govor proti Frankfurtskemu parlamentu in so te nemškutarji (Deutschthümer) razglasili za izdajalca domovine. Kot povzemam od vsega, si nasprotnik vsega, kar je povezano s Frankfurtom."*²⁶ Iz tega citata lepo vidimo, kdo in kako je narodno tedaj deloval: duhovščina in študentje.

Kako važna je bila neposredna udeležba sodelavcev graške Slovenije, pokaže primer radgonskega kaplana Antona Krefta. *"Včeraj je bila volitev volilnih mož v okraju Neuweinsberg, 1300 Slovencev iz naše fare je proti temu protestiralo in zahtevalo zapisati v zapisnik, da nočejo pripadati nemški zvezi, da zahtevajo, da tudi njihov jezik upoštevajo v šolah, da zahtevajo, da bi bili v uradih slovenski uradniki, da naj bi prejeli zakone in dopise v njihovem jeziku. – Moral sem intervenirati in kmete poskušal pomiriti, toda svetovali so mi, naj kot Slovenec ne vplivam izdajalsko. Kdo je v tem kotu na to vplival – na ostalih gospodstvih so volitve že mimo. Ljudje so prepričani, da gre za njihove interese na primer glede desetine in zemljiške odveze – se razume, da v tem smislu glasno delujejo nemški uradniki."*²⁷

Poleg pomena prisotnosti ustrezno poučenega slovenskega agitatorja iz citata tudi razberemo, da se pravilci niso toliko odločali za Nemce in proti njim, ampak, da je bilo treba ljudi pridobiti na vse drugačne načine: zahtevati slovenske uradnike, da bodo lahko sami kmetje urejevali pri oblasteh svoje zadeve, brez posrednikov in prevajalcev, dobivali slovenske zakone in obvestila, da bodo sami brali zakone in obvestila. Pristaši volitev so jih prepričevali, da z volitvami kmetje odločajo glede dajatev in desetine oziroma njihove odprave. K sreči so bili med njimi mnogi taki, ki so jih dotlej ravno najbolj privijali. Šele ko poznamo oblike in načine

boja za in proti, lahko dojamemo pomembnost volilnega rezultata na slovenskem Štajerskem: podobno kot okoli Radgone je bilo tudi pri pravolitvah okoli Celja, kjer sedem okrajev ni volilo,²⁸ v Ptujju so izvolitev poslanca zavrnili, v Sevnici pa so ga izvolili le z 8 glasovi.²⁹ Graška Slovenija se je zelo aktivno vključila tudi v dopolnilne in nadomestne frankfurtske volitve v prvih mesecih leta 1849.

Resnično velik uspeh pa je graška Slovenija dosegla pri volitvah v dunajski parlament.³⁰ Že pri volitvah v frankfurtskega oziroma v propagandi proti njemu je pogosto zaslediti misel, da bo dunajski za naše ljudi pomembnejši, ne zgolj zato, ker bo to njihov, avstrijski, kjer bodo urejali prihodnje odnose v lastni državi, ampak ker bo razpravljalo o načinu odprave fevdalne obveznosti. Da se bo to s koncem leta zgodilo, je vladar Štajercem obljubil že 11. aprila, vendar je odločitev glede odškodnine zemljiškim gospodom in načina njenega izračunavanja in plačevanja prepustil prihodnjemu vseavstrijskemu parlamentu.

Kot je znano, je cesar obljubil sklic avstrijskega parlamenta že 15. marca. Medtem ko je bila prva obljuba glede njegove sestave še zelo nejasna, pa je ustava, ki jo je izdal vladar 25. aprila, že bolj jasna. Ljudje so prisluhnili zlasti tistim določilom, po katerih bo parlament dovoljeval *"pobero štibor in davkov"* in imel pravico *"prošnje prejemati in jih zboru v posvetovanje izročiti; tode take prošnje posameznih ljudi ali celih družb smejo le po enim ali drugim zborniku zbornici predložene biti."*³¹ Naknadno je bilo določeno, naj bi se državni zbor prvič sestel 26. junija. Zaradi volilnih pravil (volilni red je bil izdan 9. maja), ki so možnosti volitev onemogočila delavcem in drugim najnižjim slojem,³² je prišlo med 15. in 17. majem na Dunaju do velikih nemirov. Vladar je moral obljubiti le enodomni parlament in razširiti volilno pravico.

Pri volitvah leta 1848 – volili so v frankfurtski in dunajski parlament in razširjene deželne stano-ve, za katere pa se je uveljavilo ime deželni zbori – pri nas še ni bilo strank. Kandidate so predlagala razna društva, neformalne skupine, številne so bile tudi samokandidature, ko so se posamezniki preko časopisov ali s samostojnimi lepaki ponujali voliv-

²⁸ Štajerska dežela. *Slovenske novine*, 8. 3. 1848.

²⁹ Graški časopis ino Slovenija. *Slovenske novine*, 1. 9. 1849.

³⁰ Apih, *Slovenci*, str. 147–155.

³¹ *Novice* so 3. maja 1848 v posebni prilogi prinesle slovenski prevod ustave. Citata sta vzeta iz § 47 in § 48.

³² § 31: *"Pri volitvi volivcov smejo voliti in zvoljeni biti: a) Vsak avstrijski podložnik brez razločka vere, da je le 24. leto dopolnil;*

b) Kdor ima popolne državne pravice;

c) Kdor šest mescov v volitnim kraju stanuje.

Delavci za plačilo na dan ali na teden (dninanrji), posli in ljudje, ki imajo iz deželskih milostnih naprav pomoč, ne morejo voliti." (Priloga k *Novicam* 7. 6. 1848).

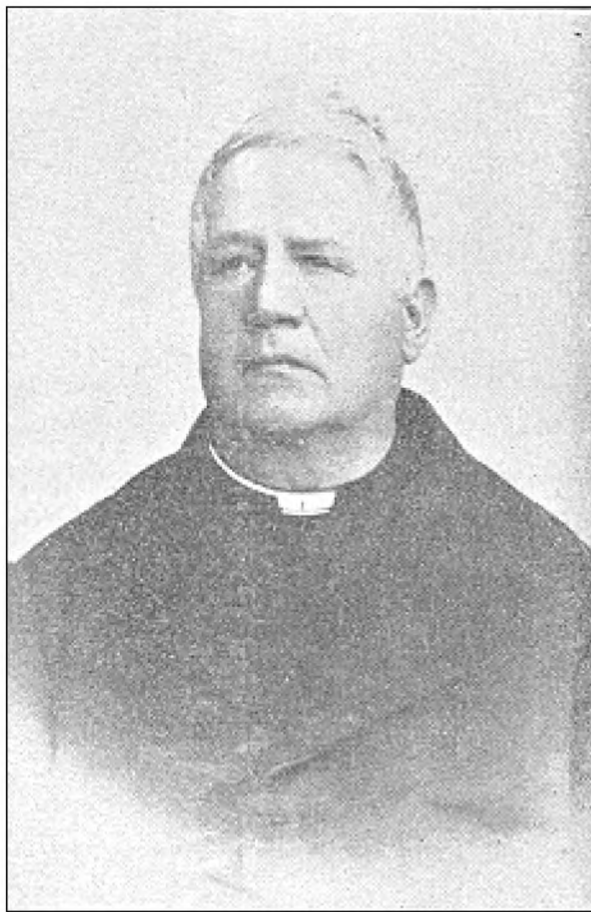
²⁵ Ilešič, Korespondenca VI, 1904, str. 159–160.

²⁶ Slomšek Vodušku 2. maja 1848 (Kovačič, *Arhiv za zgodovino in narodopisje*, I, str. 101–102).

²⁷ Anton Kreft Muršču 25. 4. 1848 (Ilešič, Korespondenca VII, str. 59).

cem. Seznam ljudi, ki naj bi jih volili slovenski volivci, je predlagala tudi dunajska Slovenija. Na seznamu je tudi vrsta članov graške Slovenije, med njimi tudi *"Muršec Jožef, profesor v Gradcu"*.³³ Dvomimo, da se je predlagal sam, ampak so ga verjetno uvrstili med možne kandidate kar sami dunajski Slovenci. Seznam, ki je svojevrsten imenik naših takratnih najuglednejših rojakov, ima veliko pomanjkljivost, saj so premalo pazili na to, da bi uvrstili nanj tudi ljudi, ki uživajo sloves branilcev kmečkih interesov. Tak mož je bil na Kranjskem na primer okrajni komisar iz Smlednika Mihael Ambrož, na Štajerskem je bil tak gotovo radgonski kaplan Anton Kreft. Slednji je bil sicer na seznamu dunajske Slovenije, vendar je bilo takih mož premalo. Graški Sloveniji so manjkali taki ljudje predvsem v celjskem okrožju, kjer so bili kmetje socialno veliko bolj radikalni kot na primer v mariborskem. Na dr. Štefana Kočevarja, silno navdušenega Slovenca in enega najmarljivejših sodelavcev graške Slovenije, sicer zdravnika iz Podčetrčka, ki bi zaradi svojega strokovnega in človeškega ugleda imel med Celjem in Savo verjetno dobre možnosti, so očitno prezrli, čeprav so bili nanj opozorjeni. Med kmeti, pa ne samo pri nas, ampak praktično po vsem cesarstvu, je namreč prevladovalo prepričanje, da lahko kmečke interese lahko zastopa le kmet. Zaradi svoje številčnosti večina naših meščanov, izjema so bila glavna deželna mesta, skorajda ni imela možnosti, da bi prodrla s svojimi kandidati.

V takih razmerah je bilo postavljanje, recimo jim slovenskih kandidatov, silno težavno. To še toliko bolj, ker prisotnost duhovnikov, ki so zaradi ugotavljanja volilne pravice morali sodelovati pri volitvah v Frankfurtski parlament, za volitve v dunajskega ni bila predvidena. Tudi sicer v letu 1848 kmečki in meščanski volivci duhovnikov niso bili pripravljeni voliti, ker jih je imela prejšnja oblast preveč podrejene in so morali zanjo opravljati veliko najmanj popularnih opravil, kot so sodelovanje pri rekrutacijah, oklicevanje raznih državnih obveznosti, tlak za ceste... O konkretni protiduhovniški propagandi nam poroča framski kaplan Oroslov Caf: *"Le ne poslušajte duhovnikov, ne podpisite se,"³⁴ deržite se raji Nemcev, zakaj? duhovniki pre to delajo, da bi se ženili radi, da bi Vas Rusom ino krivi veri v pest spravili, če pak, ve, z nemci deržite, ne boste imeli ne tlake, ne desetine, desetega peneza, kazni, veršnika, ne mešnikom meš, pogrebšine, pač štole plačevati."*³⁵ Murščeva pisma, ki jih je v Zbornikih znanstvenih in po-

Davorin Trstenjak (1817–1890) (Vošnjak, Spomini I, str. 145).

učnih spisov Slovenske matice leta 1904 in 1905 objavil dr. Fran Ilešič, originali pa so v rokopisnem oddelku ljubljanske Narodne in univerzitetne knjižnice, so eden najboljših virov za revolucionarno leto 1848/49 in nam tudi o tem nudijo kar nekaj podatkov.

Jožef Muršec ni določal kandidate na pamet, ampak je povprašal po deželi. Ignacij Orožen iz Celja mu je poslal imena najprimernejših: *1) Dr. Kočevar, 2) škof Slomšek :pa mislim, de bi ne šli/, 3) Dr. Šubic – Urek – Konšek – Anton Wolf :fajmošter per s. Petru blizo Rogaca/: dehant Bruner :učen in moder gospod/: Straha ne poznam: gospod Janez Lichteneger oskerbnik Blagonske graščine. dr. Knezu se blodi po glavi; Gurnik je pa, kakor veter žene."*³⁶ Kot vidimo, so na dr. Kočevarja pomislili, vendar prepozno za tiskani razglas dunajske Slovenije, ki ga je dal Peter Kozler preko

³³ Imena mož, kateri so podpisanimu zboru pripravnici zdejo ... *Novice*, 14. 6. 1848.

³⁴ Mišljena je peticija za Združeno Slovenijo.

³⁵ Caf Muršču, 27. 5. 1848 (Ilešič, Korespondenca VII, str. 25–26).

³⁶ Orožen Muršču, 7. 6. 1848 (Ilešič, Korespondenca VII, str. 68–69).

Mihaela Ambroža tiskati že 4. junija.³⁷ Seveda pa s tem še zdaleč niso bile izčrpane možnosti, da ga vseeno ne bi kandidirali. Ko so zbrali imena kandidatov, jih je bilo potrebno razporediti v najbolj primerne volilne okraje. Anton Kreft je sporočal, verjetno sredi junija, Muršču: *"Vi meni pišete, da bi za Ptuj G. dr. Miklošica priporočal, za sv. Lenarta pa G. Dominkuša. Davorin [Trstenjak] pa je meni pisal, da naj gledim, da se pri sv. Lenarti Miklošic izvoli – za Ptuj že on eniga domorodca ma. – no tako sim dozdej delal, zdaj je že žmetno inace, drugači se ljudje zmenjšajo – če pa vi inace mislite – hitro pišite. – Pri sv. Lenarti pridejo Lotmeržani, Lokavčani, z – Praneka, z – gornje Radgone, Žahenturna, kteri so vsi za Miklošica."*³⁸

Silno zagnani ptujski kaplan Davorin Trstenjak je tako 17. junija Muršču, ki je vodil slovenska prizadevanja, da bi imeli resnično narodne predstavnike v parlamentu, izrazil soglasje k njegovemu predlogu in dodal: *"V naznamjenji ino naročnji Vašem zavoljo poslancov ste Vi na pravim ino na čistini. Pervič more dr. Miklošič pri Sv. Lenarti zvolen biti, zakaj ta pridejo neke komisijske,"*³⁹ *ktere Dominkuša ne ljubijo, ino tote bi znale vse druge pomotit, tak da bi nebi eden ne drugi zvolen bil. V Ptujem volitnem okraju de Dominkuš več prijateljev najšel."*⁴⁰ Iz teh pisem, manjkajo nam seveda tista, ki jih je pisal Muršec, lahko povsem nedvoumno vidimo njegovo vlogo tako pri zbiranju primernih kandidatov kot določanju volilnih okrajev, v katerih naj bi bili izvoljeni. Vse kaže, da je tudi glede samih volitev dajal zelo neposredna navodila, sicer se prizadeti ne bi izgovarjali, da na izvolitev ne morejo neposredno vplivati. Glede na današnje nazore o volitvah, zlasti predvolilni mir, se zdijo taka naročila komu malo nenavadna, toda v tistih časih, ko je bila demokracija še povsem v povojih, je bilo to povsem normalno.

Štajerski Slovenci so imeli možnost izvoliti svoje kandidate v naslednjih volilnih okrajih: Slovenj Gradec, Maribor, (Slovenske) Konjice, Lenart (Šentlenart), Ptuj, Celje, Sevnica. Ohranjeni viri ne dopuščajo trditve, da je graška Slovenija predvidela vse kandidate. Vsekakor pa ji lahko pripišemo naslednji uspeh: Slovenj Gradec – dr. Jožef Krajnc, Šentlenart – dr. Fran Miklošič, Ptuj – Andrej Dominkuš.⁴¹ V Konjicah in Celju sta bila izvoljena kmeta Šturm in Županec, v Sevnici pa pravnik Alojz Smrekar, ki je dejansko živel v Gradcu, imeti

pa je moral v domačih krajih silen ugled, sicer med tako radikalnimi kmeti, kot so bili tamkajšnji, ne bi mogel uspeti. Zakaj in kako je v Mariboru zmagal meščan Josef Schmiederer, bo potrebno še raziskati. Volilni uspeh je bil za graško Slovenijo nedvomno izjemen in s podobnim se ne more pohvaliti nobeno takratno slovensko društvo. Navedeni citati pa nam še povedo, da je zasluga društva dejansko Murščeva in zasluga njegovih prijateljev ter sodelavcev.

Ko je decembra 1848 odstopil mariborski poslanec Schmiederer, je Graška Slovenija predlagala za avstrijski parlament Josipa Dragonya – Krenovskega. V 1000 izvodih so izdali poseben lepak, vendar niso uspeli.⁴²

Dr. Jožef Muršec in njegova Slovenija sta se leta 1848/49 na Štajerskem silno uveljavila. Že samo spor okoli nošenja zastav oziroma narodnih oznak v študentski legiji graške narodne straže v začetku maja – Slovenci so zaradi nestrinjanja z nemškimi iz nje izstopili – jim je prinesel sloves vplivnega političnega dejavnika. Politični ugled je graški Sloveniji zaradi vrste uspešnih potez, ki smo jih zgoraj obravnavali, naraščal, kar pa se je kazalo predvsem v njenem obrekovanju in podtikanjih v nemškem graškem časopisju. Poleg splošnega, zlasti pa kulturnega zaostajanja Slovencev, so jim radi očitali sebično vztrajanje pri "separatističnih" ciljih, nespoštljiv odnos do nemške kulture, zagovarjanje ruskih interesov in nenasprotovanje tamkajšnjemu političnemu sistemu. Najbolj je njihove nasprotnike razbesnelo postavljanje zahteve po Združeni Sloveniji, kar je predpostavljalo delitev štajerske dežele po narodni meji. To so šli kar za izdajo Štajerske. Graška Slovenija je imela nekaj svojih simpatizerjev tudi v štajerskem deželnem zboru, ki pa so običajno ravno pri utemeljevanju nujnosti razdelitve dežele in njenega dotedanjega premoženja odpovedali. *Gratzer Zeitung* in vrsta drugih časopisov niso bili niti proti plačilu pripravljeni objavljati javno izraženih stališč društva do aktualnih vprašanj. Člani društva so vseskozi vztrajali na poudarjanju zvestobe državi in vladarju ter to izkazovali še posebno z raznimi prireditvami in nabirkami za ranjene avstrijske vojake ali Hrvate, ki so se borili z Madžari. Ob vseh tej akcijah so vedno nastopali kot Slovenci in avstrijski Slovani, katerih domovina je Avstrijsko cesarstvo, ki mora skrbeti tudi za njihove pravice. Še posebno so radi poudarjali § 4 avstrijske ustave: *"Vsakimu narodu je čisto ohranjenje njegove narodnosti in njegovega jezika zagotovljeno."*⁴³

³⁷ Kozler Muršču, 5. 6. 1848 (Ilešič, Korespondenca VII, str. 72–73).

³⁸ Anton Kreft Muršču, nedatirano (Ilešič, Korespondenca VII, str. 60–61).

³⁹ Mišljeni so volivci nekaterih okrajev.

⁴⁰ Trstenjak Muršču, 17. 6. 1848 (Ilešič, Korespondenca VII, str. 4–5).

⁴¹ Velidova, Volitve, str. 437–438.

⁴² *Slovenija*, 9. 1. 1849.

⁴³ Prevod iz *Priloge Novic*, 3. 5. 1848.

Gradec, Glavni trg (po Josef Rabl, Illustrierte Führer durch Steiermark und Krain, Wien 1885).

Nasprotniki seveda takšnega zagovarjanja avstrijskega cesarstva niso spregledali in tudi oblasti ne, ki so bile dokaj velikonemško orientirane. Muršec je bil ob vsem tem silno vprežen v delo, saj ni bil le formalni tajnik graške Slovenije, ampak tudi njena gonilna sila. Vse akcije so tekle preko njega tako na Štajerskem kot v povezovanju z drugimi deželami. Še več! Skrbel – in to tako z izborom ljudi kot tudi z zbiranjem potrebnega denarja – je za pot in bivanje slovenskih zastopnikov na Slovanskem shodu v Pragi in na zasedanju hrvaškega sabora v Zagrebu. K sreči je bil duhovnik in še to katehet, ne v dušnem pastirstvu, in je imel več časa. Poleg svojega vsakodnevnega dela, tajniških in organizacijskih poslov pri društvu, publicističnega dela, pa je moral delati še razne drobne usluge, kot na primer kupovati blago za žensko(!) obleko, ki ga je potreboval dr. Štefan Kočevar, da bi obdaroval z njim vzgojiteljico svoje hčere.⁴⁴ Nič manj nenavadna ni tudi prošnja Stanka Vraza, da mu da v Gradcu popraviti ročaj sablje in nožnico zanjo. Seveda je moral založiti tudi denar. Popravljeno mu je moral prinesiti na vlak, ko se je peljal skozi Gradec.⁴⁵

Kot smo že omenili, nam o Murščevem delovanju v revolucionarnem letu 1848/49 nudita veliko podatkov njegova rokopisna zgodovina graške Slovenije s prilogami, ki je v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, in objavljena korespondenca. Ostaja pa tudi še tretji sklop pričanj o njem, ki ga predstavljajo njegovi članki. Vsi omenjamo predvsem tistega aprilskega, pozabljam pa na vse ostale, raztresene po takratnih slovenskih in še nekaterih nemških in verjetno tudi hrvaških ter čeških časopisih. Zaslužili bi posebno študijo, ki ne bi zahtevala toliko časa kot predvsem denarja, ker mnogi takratni časopisi v današnji Sloveniji niso dostopni. Mogoče se bo kdaj pokazala priložnost, da jih bo zbral in obdelal kakšen študent Univerze v Mariboru, čeprav njihova zahtevnost verjetno presega pogoje za diplomsko delo. Ob tem ne bo potrebno paziti le na načelne stavke, ampak tudi takšne, kot je njegovo poročilo o novi maši pri Sv. Bolfenku konec avgusta ali v začetku septembra 1849. Na videz nepomemben članek, ki opisuje okrasitev prostora, v bistvu poroča o narodni zavesti tamkajšnjih prebivalcev: *"Očivestno se vidi, da se Slovenec svoje narodne časti ino vrednosti od dne do dne bolj zave, serčno veseli, ino veselo vživa! Bog daj srečo!"*⁴⁶

⁴⁴ Kočevar Muršču, 29. 6. 1848 (Ilešič, Korespondenca VI, str. 140).

⁴⁵ Vraz Muršču, 21. 5. 1848 (Ilešič, Korespondenca VII, str. 66–67).

⁴⁶ *Slovenija*, 14. 9. 1849.

Graška Slovenija je bila edino društvo, ki so v mestu nastala leta 1848 in ki je preživelo konec revolucije. V političnem gibanju Slovencev v revolucionarnem letu 1848/49 je sodelovalo precejšnje število Slovencev. Trditev, da je bilo prizadevanje za slovenski nacionalni program omejeno predvsem na ozke intelektualne kroge, ne ustreza dejstvom. Tudi ni res, da ni bilo nikakršnih uspehov. Združene Slovenije ni bilo, bila pa je vrsta dosežkov na jezikovnem in šolskem področju, narasla je slovenska zavest in potlej je tudi država upoštevala Slovence kot enoten narod in jih tako tudi imenovala. Slovenska prizadevanja na številnih področjih so se okrepila in jih tudi Bachov absolutizem, ki je sledil revoluciji, ni mogel zatreti.

Neposreden vtis po dokončnem zlomu revolucije v začetku marca 1849, je bil za mnoge sicer pričakovan, toda kljub vsemu velik stres. Nekatere je nedoseganje nekega velikega uspeha tako prizadelo, da so postali narodno mlačni, se odtujili ali postali celo nasprotniki Slovencev. Josip Muršec – Živkov, zrel mož, je bil drugega kova. *"Pravi domorodec je tudi v mali reči zvest, da ve, ki iz malih reči velike zrasto, da ve, ki izgled podbadja ino ki dosti složnih kaj premore ino opravi. Pravi rodoljub se ne straši in se ne sme zogniti ktere koli nevihte, protivnosti, težave ali nevarnosti, temoč se zvesto deržaje postav, reda, pravice, resnice ino ljubeznive pravednosti stoji mož beseda, vsikdar stanovitno ino serčno za domovino ino narodne zadeve, toliko zvesteje, kolikor velkša je potreba ali soperna opora. Novim okljšinam primeri samo način prizadetja, truda ino dela, ali Bog obvarji, da bi kda plašivo popustil, odstopil, obmolknil ali se narodu izneveril. To bi bilo napol izdajstvo; Domovine ali narodnosti ne podpirati ino braniti iz vseh moči, je jo nemarno sovražniku prepustiti!"*⁴⁷ Izhajajoč iz takih nazorov se je tudi v porevolucijski krizi obnašal zelo samozavestno, predvsem pa ni obupoval nad svojimi rojaki.

Jožef Muršec-Živkov je ena osrednjih slovenskih osebnosti 1848/49. Pisati o revoluciji, jo celo ocenjevati, njega pa niti omeniti, pomeni nič razumeti ali pa gre za načrtno tendencioznost.

VIRI

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv Graz Handschriften.

ČASOPISNI VIRI

Novice, 1848.
Slovenija, 1849.
Slovenske novine, 1848, 1849.
Triglavanski listi, 1933, 1934.

LITERATURA

- Apih, Josip: *Slovinci in 1848. leto*. V Ljubljani : Matica slovenska, 1888.
- Baš, Franjo: Muršec, Jožef, Živkov. *Slovenski biografski leksikon*. 2. knjiga, Maas-Qualle ((ur.) France Kidrič in Franc Ksav. Lukman). V Ljubljani, 1933–1952, str. 182–184.
- Granda, Stane: Graška Slovenija v letu 1848/49. *Zgodovinski časopis*, 28, 1974, str. 45–84.
- Ilešič, Fran: Korespondenca dr. Jos. Muršca. *Zbornik Slovenske matice*. VI. zvezek (1904) in VII. zvezek (1905).
- Kovačič, Franc: *Arhiv za zgodovino in narodopisje*. Knjiga I. Maribor : Zgodovinsko društvo v Mariboru, 1930–1932.
- Melik, Vasilij: Frankfurtske volitve 1848 na Slovenskem. *Zgodovinski časopis*, 2–3, 1948–1949, str. 69–134.
- Melik, Vasilij: Majarjeva peticija za Zedinjeno Slovenijo 1848. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 15 (L.), 1979, str. 286–294.
- Velidova, Ljuba A.: Volitve v Avstrijski državni zbor v slovenskih deželah v letu 1848. *Zgodovinski časopis*, 40, 1986, str. 437–438.

⁴⁷ Obletno obhajilo Slovenije v Gradcu. *Slovenija*, 29. 5. 1849.

ZUSAMMENFASSUNG

Dr. Jožef Muršec-Živkov im Revolutionsjahr 1848/49

Dr. Jožef Muršec-Živkov setzte sich bereits vor der Märzrevolution von 1848 als die zentrale slowenische Persönlichkeit in Graz durch. Dieses Ansehen erwarb er sich durch seine sprachliche Tätigkeit, vor allem aber durch das Verbreiten von slowenischen und slawischen Büchern unter seinen steirischen Landsleuten. Gerade dadurch schuf er sich einen Kreis von Freunden und Mitarbeitern, auf den er seine politische Organisation der steirischen Slowenen im Jahr 1848 stützte. Sein Verein *Slovenija* mit Sitz in Graz erfasste nicht nur dortige Landsleute aus intellektuellen Kreisen, sondern auch Studierende, Schüler und Seminaristen. Mitarbeiter wurden auch in südsteirischen Städten und ländlichen Gebieten rekrutiert. Von Bedeutung war auch der Anteil an Geistlichen aus den Bistümern Seckau und Lavant. Muršec war Vereinssekretär, in der Tat leitete er den Verein, beide Funktionen sind demnach schwer voneinander zu trennen. Auf jeden Fall gab er den Ton an

durch seine persönliche Haltung, indem er persönlichen und anderen Streitigkeiten aus dem Weg ging und alles der Erreichung des Zieles unterordnete. So setzte sich die Grazer *Slovenija* nicht nur in der slowenischen Umgebung durch, sondern stellte einen bedeutenden Faktor in Graz selbst dar, was besonders in den Erwägungen zum Ausdruck kam, die Hilfe seitens der steirischen Bauern für das aufständische Wien zu organisieren.

Jožef Muršec und die Grazer *Slovenija* bestanden die ganze Zeit auf der Notwendigkeit des Fortbestehens Österreichs, sie widersetzten sich seinem Einschluss in das Deutsche Reich. Sie forderten eine Umgestaltung der Monarchie, allem voran die Erfüllung der slowenischen Forderungen nach dem Vereinigten Slowenien und dem Slowenischen als Amtssprache. Seine Gegner verleumdete ihn, indem sie ihm vorwarfen, er trete für eine Kroatialisierung der Slowenen ein und betreibe eine russophile Propaganda.

Die Grazer *Slovenija* war der einzige Grazer Verein, der aus dem Revolutionsjahr hervorging und dieses überlebte. Nach der Unterdrückung der Revolution, wurde Muršec nicht von Mutlosigkeit befallen. Ganz im Gegenteil: Mit einem noch größeren Eifer setzte er sich für die Erfüllung der Gesetzesbestimmungen zugunsten der Slowenen im Schulwesen ein.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 342.534(436.1)"1861/1918"
331.31 (497.4)(045)
prejeto: 19. 5. 2006

Jože Maček

akademik, zaslužni univ. profesor, dr. agronomskih, ekonomskih in zgodovinskih znanosti,
Biotehnična fakulteta, Jamnikarjeva 101, SI-1111 Ljubljana

Dedni in dosmrtni člani ter cerkveni dostojanstveniki gosposke zbornice dunajskega državnega zbora (1861–1918) v povezavi s slovenskimi deželami

IZVLEČEK

V prispevku je kratek oris nastanka gosposke zbornice (Herrenhaus) dunajskega državnega zbora (Reichsrat). Glavnino tvori seznam dednih in dosmrtnih članov ter knezoškofov in knezonadškofov v obdobju obstoja te zbornice (1861–1918), ki so imeli kakršno koli zvezo s slovenskimi deželami. Zajetih je 24 dednih, 20 dosmrtnih članov ter 10 cerkvenih knezov.

KLJUČNE BESEDE

ustavna zgodovina, dunajski državni zbor (Reichsrat), gosposka zbornica (Herrenhaus), dedni člani, dosmrtni člani, cerkveni dostojanstveniki (knezoškofje in knezonadškofje), slovenske dežele

ABSTRACT

*HEREDITARY AND LIFELONG MEMBERS AND CHURCH DIGNITARIES OF THE UPPER HOUSE
OF THE VIENNESE PARLIAMENT (1861–1918) AND THEIR CONNECTIONS WITH
SLOVENE PROVINCES*

The contribution brings a brief outline on the foundation of the Upper House (Herrenhaus) of the Viennese parliament (Reichsrat). The main part of the article is a register of hereditary and lifelong members and prince bishops in the period of the existence of the mentioned Chamber (1861–1918) that were in any whatsoever connection with Slovene lands. Included are 24 hereditary members, 20 lifelong members, and 10 Church princes.

KEY WORDS

Constitution history, Viennese parliament (Reichsrat), Upper House (Herrenhaus), hereditary members, lifelong members, Church dignitaries (prince bishops and prince archbishops), Slovene provinces

Pri preučevanju lastništva gospostva Laško (grofje Vetter von der Lilie, za njimi grofje Wildestein, nato ponovno grofje Vetter von der Lilie) sem naletel na navedbo, da sta bila dva grofa Vetter von der Lilie člana gosposke zbornice. Za dedno članstvo v gosposki zbornici je bila praviloma potrebna velika nedeljiva zemljiška posest, ki je zagotavljala, da se premoženje rodu ne bo drobilo ali zmanjšalo. Za to je najbolj ustrezala pravna oblika družinskega fidejkomisa ali pa ustrezna določila v družinskih statutih, ki so zagotavljala nedeljivost zemljiške posesti. Družina grofov Vetter von der Lilie pa je imela ne prav veliko posest na Moravskem in le družinski fidejkomis za nekdanje gospostvo v Laškem, ki pa je po zemljiški odvezi postalo tudi sorazmerno malo pomembno. Menil sem, da je bil ta fidejkomis najbrž podlaga za sprejem v gosposko zbornico, čeprav noben član te družine nikoli ni bival v Laškem in so imeli svoj sedež vedno na Moravskem. Ta misel se je izkazala kot pravilna. Grofa Vetter von der Lilie sta bila najprej dosmrtna, nato pa dedna člana gosposke zbornice na podlagi fidejkomisa, s katerim nista imela nikakršne ozemeljske zveze, temveč sta od njega dobivala le rente. To je bila pobuda, da sem raziskal, če je na slovenskem ozemlju še kaj takih primerov oziroma kateri člani gosposke zbornice so imeli zemljiška veleposestva na slovenskem ozemlju, ki so bila (vsaj delno) podlaga za sprejem med njene člane. Seveda pa v prispevku ne bomo prikazali njihovega delovanja v omenjeni zbornici.

V naslednjem bomo zgolj v obrisih prikazali, kako je nastajala gosposka zbornica. Čeprav se je v Avstriji dogodil prehod od stanovskih ustavnih pogledov do zamisli iz zahodne Evrope prodirajočih reprezentativnih ustav prav tako pozno kakor nenadno, namreč šele po izbruhu marčne revolucije 1848, so ustavni eksperimenti v letih 1848 in 1849 že nakazali različne strukturne elemente prve zbornice v okviru dvozbornočnega sistema.¹ Dvornim krogom pa tudi bolj ali manj vsem drugim političnim akterjem je bilo jasno, da bo bodoči parlament – državni zbor (Reichsrat) sestavljen iz dveh domov, zgornjega in spodnjega. Dvodomni sistem so imeli tudi v drugih tedanjih državah, v Angliji že od 1344 z zgornjim in spodnjim domom (House of Lords, kamor je člane imenovala krona, in House of Commons, kamor so poslance volile skupine prebivalcev). V Prusiji je imel parlament po revoluciji in frankfurtskem parlamentu bolj zapleteno sestavo, vendar od leta 1854 tudi zgornji dom (Herrenhaus). Pozneje sta se v slovenskem jeziku uveljavili oznaki za zgornji dom gosposka zbornica, za spodnji dom pa poslanska zbornica. Cesar Franc Jožef oz. krona na zgolj v raznih ku-

rijah izvoljeno ljudsko predstavništvo v državnem zboru nikakor ne bi pristala. Po Schmerlingovem zapisu se je cesar z reprezentativno ustavo za silo sprijaznil šele s predvideno uvedbo gosposke zbornice. Cesar je hotel imeti gosposko zbornico in v njej svoje najbolj zveste podanike, ki bi lahko preprečili, razen dveh izjem, izdajo vseh zakonov, ki bi kroni ne ustrezali. V letih med 1848 in 1861 so o sestavi, imenovanju članov in vlogi gosposke zbornice v raznih organih veliko razpravljali, pri čemer je imel odločilno vlogo Anton vitez Schmerling.² Pravica cesarja do imenovanja članov prve zbornice ni bila pravzaprav nikoli sporna. Prav tako niso bile sporne naslednje tri kategorije članov gosposke zbornice: 1. vsi polnoletni principi cesarske hiše (vsi nadvojvode), 2. vsi knezoškofje in knez nadškofje, 3. dedni (erblich) člani; zanje so že od začetka razprav prihajali v poštrev le seniorji mogočnih aristokratskih rodov z veliko nedeljivo zemljiško posestjo, odprto pa je ostalo vprašanje njihovega števila. Bolj zapleteno pa je bilo vprašanje 4. skupine – dosmrtnih (auf Lebensdauer) članov gosposke zbornice. Tu je bilo vprašanje zastopstva po deželah, ki je ostalo nerešeno. Do konca te zbornice so bile dežele v njej zelo neenakomerno zastopane. Med dosmrtnimi člani naj bi bilo tudi *"nekaj mož, ki so se odlikovali v Naših civilnih in vojaških službah ali na drug način."* Pozneje je namesto omenjene obveljala tale formulacija: *"Cesar si pridržuje pravico imenovati za dosmrtno člane gosposke zbornice može, ki so si pridobili zasluge za cerkev ali državo, znanost ali umetnost."* V dokončni verziji ustavnih dokumentov je bil zamenjan le vrstni red: za državo ali cerkev. Na cesarjevo izrecno zahtevo se je prva zbornica imenovala gosposka zbornica (Herrenhaus), druga pa poslanska zbornica (Abgeordnetenhaus). Že vrstni red zbornic nakazuje, da je bil od cesarja imenovanim članom v gosposki zbornici, ki so bili skoraj do konca večinoma visoki ali nižji aristokrati, pripisan večji pomen, kakor od prebivalcev voljenim poslancem v poslanski zbornici. Med dosmrtnimi člani je bilo tudi nekaj neplemičev, zlasti iz vrst univerzitetnih profesorjev, umetnikov, visokih upravnih uradnikov, visokih sodnikov ter pozneje industrialcev, vendar so vseeno prevladovali plemiči. Kot priznanje za uspešno "minulo delo" je bilo imenovanih precej bivših deželnih glavarjev, ki pa so bili razen izjem tudi plemiči. Praktično nobene vloge v gosposki zbornici niso imeli principi cesarske hiše, ker pri zasedanjih in delu gosposke zbornice niso sodelovali. Za skupino cerkvenih knezov so uporabljali izraz virilisti ali škofovska klop. Vendar zanje pojem virilisti ni ustrezal, ker upravičenci niso zasedli svo-

¹ Stourzh, Die Mitgliedschaft, str. 62–63.

² Brockhaus Enzyklopädie 16, str. 754.

jega mesta takoj ko se je sedež izpraznil, temveč jih je moral imenovati cesar, kar pa ni vedno storil. Cerkveni knezi niso imeli večje vloge v gosposki zbornici, ker jih je bilo malo. Nekateri se zasedanj sploh niso udeleževali, kakor goriški nadškof Alojzij Matija Zorn, nekateri, kakor goriški nadškof Frančišek Borgia Sedej, pa v zbornici sploh ni zaprsegel. Precej neurejeno je bilo imenovanje pri dednih članih. Pri nekaterih rodovih so bili na izpraznjeno mesto imenovani celo nedoletni nasledniki (ki so svoje mesto v zbornici lahko zasedli šele s polnoletnostjo), pri drugih pa nasledniki bodisi sploh niso bili imenovani, bodisi so bili imenovani z veliko zamudo ali pa so eno generacijo sploh preskočili. Pri dednih članih, razen izjem velikih zemljiških magnatov, je bila težava, da večinoma niso imeli upravnih izkušenj in v gosposki zbornici niso mogli sprejemati nalog v komisijah in delegacijah. Tako je bilo treba zaradi potreb po članih določenih strokovnih profilov imenovati dosmrtnne člane, ki so bili za parlamentarno delo usposobljeni.

V nasprotju s skoraj vsemi drugimi ustavnimi določili pa določil o gosposki zbornici in še zlasti o njenem članstvu niso nikoli spremenili. Tako je ostal od začetka do konca ohranjen duh, po katerem se je vsaj dedno članstvo, nekoliko manj pa dosmrtno članstvo, pojmovalo kot milostni dar cesarja svojim najzvestejšim podanikom, seniorjem najmočnejših plemiških rodov in zvestim državnim uradnikom. O podelitvi članstva je dokončno odločal le cesar, sodelovati je smel od začetka le ministrski predsednik, pozneje pa vsa vlada. Tako je priprava za podelitev potekala zelo skrivnostno, bila je nek misterij, neka tajna služba med najvišjimi državnimi vrhovi, katerih rituali so bili znani le redkim visokim državnim dostojanstvenikom. O kakem preverjanju priprav in podelitve prek javnosti ali celo pravni poti ni bilo misliti.³ Duh te institucije je z njenim tvorcem, cesarjem Francem Jožefom odšel v grob. Cesar Karl I. (21. november 1916 – 11. november 1918) je opravil le dve imenovanji: 7. februarja 1917 je imenoval enega, 19. maja 1917 pa kar 61 dosmrtnih članov. Zaradi velikega števila je to zadnjo skupino perov (Pairschub) in gosposko zbornico povsem razvrednotil, kar ni bila posebna škoda, saj jo je njen predsednik knez Alfred Windisch-Graetz 12. novembra 1918 razpustil.

³ Lanjus, *Die erbliche Reichsratswürde*, str. 17.

Seznam članov gosposke zbornice, ki sta jih imenovala cesar Franc Jožef I. med 1861 in 1916 in cesar Karl I. med 1916 in 1917⁴

a) dedni člani

Attems, Ignaz Maria,⁵ grof, (1774–1861), dedni član od 18. IV. 1861, upravni jurist. Leta 1809 si je pridobil velike zasluge, ker je v napoleonski vojni skrnil orožje in državni denar v višini 6 milijonov goldinarjev. V letih 1820–1852 je bil kot naslednik svojega očeta štajerski deželni glavar. Njegova hčerka iz drugega zakona, Marija se je

Ignaz Maria grof Attems (1775–1861) (Ilwof, Attems, str. 136–137).

⁴ Vsi pisci, ki so obravnavali članstvo v gosposki zbornici, so tožili, da je bil njen arhiv še med obstojem zelo neurejen. Dodatno pa je bil del arhiva notranjega ministrstva, ki je v poznejših letih pripravljalo predloge za imenovanja članov te zbornice pri požaru palače notranjega ministrstva 1927 delno uničen, delno poškodovan. Zato po mnenju piscev noben seznam teh članov ni popolnoma zanesljiv. Tako je mogoče, da je tudi v tem seznamu kaka napaka. Največja verjetnost je, da je izpuščen kak cerkveni dostojanstvenik, ker so njihova imenovanja razpršena po raznih virih.

⁵ Lanjus, *Die erbliche Reichsratswürde*, str. 77, "... na podlagi družinskega fidejkomisnega testamenta z dne 18. 11. 1727 so prešla v nedeljivo posest primogeniturnega fidejkomisa Ignaca Marija grofa Attemsa posestva Slovenska Bistrica, Brežice z graščino Rigonce, Podčetrtek s Hartenštajnom in Olimjem na Štajerskem, imenje Skopic na Kranjskem, nadalje k posestvu Brežice pripadajoči fevdi in siceršnje fidejkomisno premoženje."

poročila leta 1839 z grofom Antonom Aleksandrom Auerspergom – Anastasiusom Grünom.⁶

Attems, Ferdinand Maria, grof, (1809–1878), sin prejšnjega, dedni član od 28. II. 1862.⁷

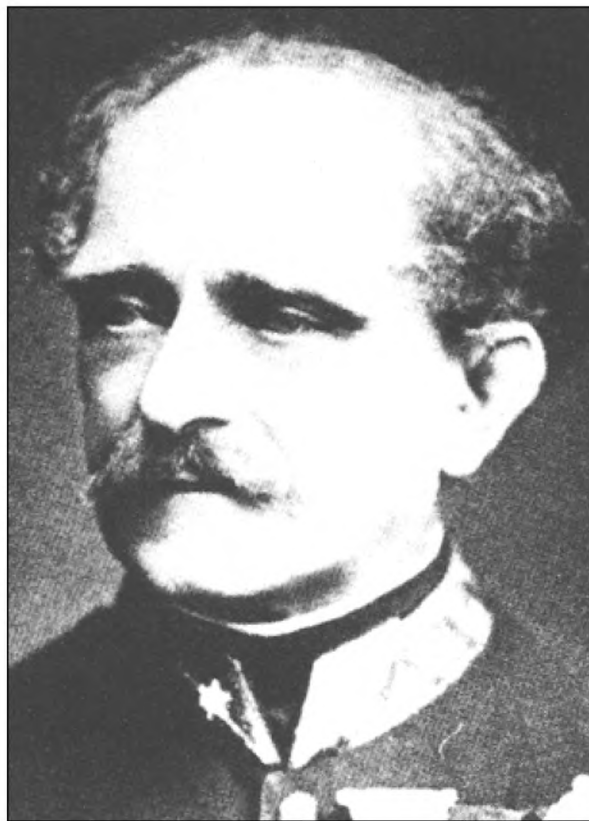
Attems, Ignaz Maria, grof, (1844–1915), doktor prava in filozofije, dedno članstvo je nasledil po svojem očetu Ferdinandu 24. IX. (po drugem zapisu 7. X.) 1879. Bil je imetnik istega fidejkomisnega premoženja, kot je opisano zgoraj pri grofu Ignazu Attemsu.⁸

Attems, Edmund, grof, (1847–1929), brat prejšnjega, štajerski deželni glavar od 1893–1896, dedni član gosposke zbornice od 16. II. 1917.⁹

Auersperg, Karl Wilhelm (Carlos), knez, kočevski vojvoda,¹⁰ (1814–1890), dedni član od 28. IV. 1861, predsednik gosposke zbornice 1861–1867, ministrski predsednik od 30. XII. 1867 do 24. IX. 1868, predsednik gosposke zbornice 1869–1879.¹¹

Auersperg, Karl, knez, (1859–1927), dedni član od 25. XII. 1890. Bil je podpredsednik gosposke zbornice od 25. III. 1897 do 25. III. 1907, od 1907 do 1911 je bil poslanec kočevskih Nemcev v državnem zboru. Bil je vrhovni deželni komornik in vrhovni deželni točaj na Kranjskem. Odlično je upravljal svoje velike gozdove na Kočevskem. Zaradi agrarne reforme je njegova posest izgubila značaj fidejkomisa, prešla pod sekvester in bila na posled v velikem delu razlašena.¹²

Goëß, Johann Anton,¹³ grof, (1816–1887), dedni član od 18. IV. 1861. Od 25. II. in 15. III. 1709 je bil njegov rod lastnik primogeniturnega fidejkomisa s številnimi posestvi na Koroškem, mdr. Žrelec, Možberk, Podkrnos, Dolnja vas in Raznica.¹⁴

Johann Anton grof Goëß (1816–1887) (Webernig, Der Landeshauptmann, str. 107).

Goëß, Anton, grof, (1856–1891), sin prejšnjega, dedni član od 25. VIII. 1887.¹⁵

Goëß, Leopold, grof, (1848–1922), vnuk brata starega očeta, dedni član od 6. II. 1905.¹⁶

Khevenhüller-Metsch, Richard, knez,¹⁷ (1813–1877),¹⁸ dedni član od 18. IV. 1861. Ta plemiški rod je imel velika posestva v Dolnji Avstriji in na Češkem, na Koroškem pa Ostrovico, Annabüchl, Landskron in Vernberk.

Khevenhüller-Metsch, Karl, knez, (1839–1905), sin prejšnjega, dedni član od 31. V. 1878.¹⁹

Khevenhüller-Metsch, Anton Sigismund, knez (1873–1945), nečak prejšnjega, dedni član od 22. V. 1906.²⁰

⁶ Lanjus, *Die erbliche Reichsratswürde*, str. 77; Österreichisches Biographisches Lexikon, 1, str. 34.

⁷ Lanjus, *Die erbliche Reichsratswürde*, str. 77.

⁸ Kolmer, *Das Herrenhaus*, str. 60–61; Lanjus, *Die erbliche Reichsratswürde*, str. 77.

⁹ Lanjus, *Die erbliche Reichsratswürde*, str. 77.

¹⁰ Prav tam, str. 78. Dedno članstvo v gosposki zbornici je temeljilo na fidejkomisih v Losensteinleitu v Gornji Avstriji in na Kranjskem (Kočevje, Poljane idr.).

¹¹ Lanjus, *Die erbliche Reichsratswürde*, str. 78; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 265–267.

¹² Lanjus, *Die erbliche Reichsratswürde*, str. 78; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 271–275.

¹³ Lanjus, *Die erbliche Reichsratswürde*, str. 93.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Prav tam, str. 9, 98.

¹⁸ Prav tam, str. 98.

¹⁹ Prav tam.

²⁰ Lanjus, *Die erbliche Reichsratswürde*, str. 98; Kolmer, *Das Herrenhaus*, str. 187.

Porcia, Alfons-Serafin,²¹ knez, (1801–1876),²² dedni član od 1. IV. (po drugem zapisu 30. VII.) 1867. Ta rod je imel nedeljivo posest fidejkomisov in fevdov z gospostvi Spittal, okolico Zobric, Gornji Dravograd, Flaschberg, Pittersberg in Goldenstein, Grünburg in Modrinja vas na Koroškem, nato posestvi Senožeče in Prem na Kranjskem.

Porcia, Ferdinand, knez, (1835–1896), nečak prejšnjega (vnuk očetovega brata), dedni član od 22. V. 1878. Njegov oče knez Leopold Porcia (1801–1878) ni bil imenovan, kakor tudi ne kak njegov naslednik.²³

Orsini-Rosenberg, Heinrich, knez,²⁴ (1848–1929), kot mladoleten je bil 18. IV. 1861 imenovan za dednega člana gosposke zbornice. Nato ga je ministrski predsednik z običajnim pismom z dne 12. XII. 1872 povabil, da se vključi v zbornico. V postopku povabila je sodeloval notranji minister, s povabilom je soglašal tudi cesar 11. XII. 1872. Tedaj je dejansko postal postal dedni član. Od 1878 je bil član koroškega deželnega zbora kot zastopnik veleposesti. Od gosposke zbornice so ga večkrat poslali v delegacijo.²⁵

Thurn-Valsassina, Georg, grof,²⁶ (1834–1879),²⁷ dosmrtni član od 18. IV. 1861, dedni član od 25. XI. 1867. Bil je majoratni gospod fevdov na Štajerskem, gospod na gospostvu Valeč (Waltsch) na Češkem in na gospostvu Grad pri Železni Kapli na Koroškem.

Thurn-Valsassina, Vincenz, grof, (1866–1928); sin prejšnjega, komornik, dedni član d 21. III. 1896. Bil je majoratni gospod fevdov na Štajerskem, gospod na gospostvu Valeč (Waltsch) na Češkem in na gospostvu Grad pri Železni Kapli na Koroškem.

Bil je vrhovni deželni dvorni mojster na Kranjskem in v Slovenski marki, gradiščan v Lienzu, častni vitez suverena Malteškega viteškega reda.²⁸

Trauttmansdorff-Weinsberg, Karl,²⁹ knez, (1845–1921). V gosposko zbornico je bil za dednega člana imenovan kot mladoletnik 18. IV. 1861, po polnoletnosti 1869 je zaprosil cesarja za vpoklic v zbornico. Odgovorjeno mu je bilo, da posebno cesarsko dovoljenje za to ni več potrebno, temveč naj se s tem odgovorom in s krstnim listom predstavi predsedniku gosposke zbornice, da bo opravil prisego, kar je storil 4. III. 1870. Kot član fidejkomisaričnih veleposestnikov je pripadal češkemu deželnemu zboru.³⁰

Vetter von der Lilie, Felix, grof,³¹ (1830–1913), dosmrtni član od 2. IV. 1891, dedni član od 14. VI. 1907,³² veleposestnik, tajni svetnik, komornik, major v pokoju, moravski deželni glavar. Bil je član poslanske zbornice od leta 1879 do imenovanja v gosposko zbornico. Večkrat je bil izvoljen za podpredsednika, leta 1889 pa za predsednika delegacije. Odlikovan je bil z Velikim križem Leopoldovega reda.³³

²⁸ Kolmer, *Das Herrenhaus*, str. 340–341; Lanjus, *Die erbliche Reichsratswürde*, str. 123.

²⁹ Lanjus, *Die erbliche Reichsratswürde*, str. 129. "...na podlagi družinsko fidejkomisnih instrumentov z dne 1. VIII. 1639, 31. III. 1650, 24. VI. 1659 in 20. XII. 1845 je pridobil nedeljeno last številnih posestev na Češkem, posestvo Negovo na Spodnjem Štajerskem in posestva v Dolnji in Gornji Avstriji ter siceršnje fideikomisno premoženje." Podatek iz družinskega arhiva, deponiranega v Haus-, Hof- und Staats-Archiv na Dunaju.

³⁰ Kolmer, *Das Herrenhaus*, str. 341; Lanjus, *Die erbliche Reichsratswürde*, str. 128–129.

³¹ Lanjus, *Die erbliche Reichsratswürde*, str. 130–131; Orožen, *Bistum Lavant*, str. 213. "... na podlagi oporoke Marije Christine Julijane grofice von Wildenstein, ovdovala grofice Vetter von der Lilie, rojene baronice Zollner von Massenberg († 28. IX. 1708 v Gradcu), ddo Gradec 29. II. 1704 bo prešlo v nedeljivo posest robine Vetter gospostvo Laško na spodnjem Štajerskem." Kot datum državne potrditve fidejkomisa se navaja 23. II. 1730.

³² Lanjus, *Die erbliche Reichsratswürde*, str. 130–131; Stourzh, *Die Mitgliedschaft*, str. 74. Podelitev dednega članstva v gosposki zbornici grofu Felixu Vetter von der Lilie, ki je bil od 2. IV. 1891 dosmrtni član te zbornice, naj bi imela vzrok v tem, da je njegov sin grof Moritz šest let v najtežjih razmerah vodil prezidij poslanske zbornice in je zaradi volilne reforme, sklenjene prav med njegovim predsedovanjem, izgubil mandat. S tem bi se moral posloviti od parlamentarnega življenja. Po tedanjih navadah bi mu pripadlo imenovanje za dosmrtnega člana gosposke zbornice. Ker pa so obstajali pomisleki, da bi bila hkrati oče in sin člana gosposke zbornice, je cesar očetu Felixu podelil dedno članstvo, sinu pa dosmrtno članstvo v gosposki zbornici. S tem je bilo zagotovljeno tudi nasledstvo sina za očetom. Primer grofov Felixa in Moritza je rezultat "konvertiranj" dosmrtnih članov v dedne, ki so nastala zaradi reforme gosposke zbornice 1906/1907.

³³ Kolmer, *Das Herrenhaus*, str. 352–353; Stourzh, *Die Mitgliedschaft*, str. 109.

²¹ Lanjus, *Die erbliche Reichsratswürde*, str. 108–109. "...na podlagi oporok Johanna Carla kneza Porcia z dne 28. IV. 1667 in Franza Antona kneza Porcia z dne 8. IV. 1698 ter fevdnega pisma ddo Ljubljana, dne 24. I. 1845, preidejo v nedeljivo posest fidejkomisov in fevdov knezov Porcia posestva Spittal, okolica Zobric, Gornji Dravograd, Flaschberg, Pittersberg in Goldenstein, Grünburg in Modrinja vas na Koroškem, nato posestvi Senožeče in Prem na Kranjskem. Za oblikovanje denarnega fidejkomisa (leta 1918 v višini 1.500.000 kron) sta bila prodana fevda Senožeče in Prem, ki sta bila alodializirana 1888."

²² Prav tam, str. 108.

²³ Prav tam, str. 109.

²⁴ Lanjus, *Die erbliche Reichsratswürde*, str. 112–113; Kolmer, *Das Herrenhaus*, str. 261–262. 1861 so knezi Orsini-Rosenberg imeli fidejkomisna posestva Grabštanj, Podgrad, Greifenburg, Hodiše z Maria Loretto, Ženek, Hudi grad, Zakamen, Humperk, Belcenek, Kamen, bili so so lastniki Ženeka, Feiersberga, Reberce, Humperka, Loretta in Kleingreifenburga na Koroškem.

²⁵ Lanjus, *Die erbliche Reichsratswürde*, str. 112–113.

²⁶ Prav tam, str. 123–124. "...na podlagi oporoke Marije Charlotte Antonije grofice Schrottenbach, rojene grofice Thurn-Valsassina und zum Kreuz (od Vipavskega Križa) († 18. VIII. 1740 v Gradcu), ddo Gradec 6. XII. 1737, je gospostvo Legen (Lechen) na Štajerskem in drugo premoženje prišlo v posest primogeniturnega fidejkomisa."

²⁷ Prav tam, str. 123.

Felix graf Vetter von der Lilie (1830–1913) (v družinski lasti).

Vetter von der Lilie, Moritz, grof, (1856–1945), dr. medicine, sin prejšnjega, bil je dosmrtni član, od 30. I. 1914 pa dedni član. Prej je bil poslanec poslanske zbornice in njen predsednik od 8. II. 1901 do 30. I. 1907.³⁴

Windisch-Graetz, Alfred,³⁵ knez, (1787–1862),³⁶ dedni član od 18. IV. 1861. Bil je lastnik fevdnega posestva Stermol pri Rogatcu.

Windisch-Graetz, Alfred, knez, (1819–1876),³⁷ sin prejšnjega, dedni član od 27. VII. 1862.

Windisch-Graetz, Alfred, knez, (1851–1927), sin prejšnjega, tajni svetnik, dedni deželni konjušnik v vojvodini Štajerski, bivši major. Dedni član od 24. IX. 1879. Častni adjutant cesarice Elizabete, član češkega deželnega zbora, podpredsednik gosposke zbornice od 31. X. 1892 do 11. XI. 1893,

predsednik avstrijske delegacije od 27. V. 1893, ministrski predsednik od 11. XI. 1893 do 19. VI. 1895, predsednik gosposke zbornice od 25. III. 1897 do 12. XI. 1918. Podeljeno mu je bilo odlikovanje Veliki križ Štefanovega reda.³⁸

Alfred knez Windisch-Graetz (1851–1927) (Stekl, Windisch-Graetz, str. 192–193).

Windisch-Graetz,³⁹ **Hugo-Weriand**, knez, (1854–1920), dedni član od 26. II. 1912. Njegov oče knez Werand Windisch-Graetz je 1828 kupil od Štajerskega verskega sklada večino posesti nekdanjega kartuzijanskega samostana v Žičah in sicer gospostvo Konjice z Žičami in številnimi uradi ter posestvo Oplotnico z obsežnimi gozdovi na Pohorju. Bil je tudi lastnik Podsrede in Bizeljskega, ki ga je 1858 združil s Kunšperkom.⁴⁰ Leta 1846 je kupil gospostva Bogenšperk, Slatna, Planina (Haasberg), Šteberk, Logatec in Jamo pri Postojni na Notranjskem.⁴¹

b) dosmrtni člani

Apfaltre von Apfaltren (v siceršnjih kranjskih virih navadno le Apfaltre), **Otto**, baron, (1823–1905), dosmrtni član od 2. X. 1876. Bil je

³⁴ Kolmer, *Das Herrenhaus*, str. 364–370; Lanjus, *Die erbliche Reichsratswürde*, str. 131.

³⁵ Lanjus, *Die erbliche Reichsratswürde*, str. 133–135. "...na podlagi listine o ustanovitvi družinskega fidejkomisa z dne 27. IX. 1845 bo upravičenec dobil v nedeljeno posest fidejkomisno gospostvo Kladruby na Češkem in siceršnje fidejkomisno premoženje ter fevdno posestvo Stermol (pri Rogatcu) na spodnjem Štajerskem."

³⁶ Kolmer, *Das Herrenhaus*, str. 364–370; Lanjus, *Die erbliche Reichsratswürde*, str. 131.

³⁷ Lanjus, *Die erbliche Reichsratswürde*, str. 134.

³⁸ Kolmer, *Das Herrenhaus*, str. 364–370; Lanjus, *Die erbliche Reichsratswürde*, str. 134.

³⁹ Lanjus, *Die erbliche Reichsratswürde*, str. 136.

⁴⁰ Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 240.

⁴¹ Smole, *Graščine*, str. 348.

lastnik združenega posestva (gospostva) Križ-Mekinj.⁴²

Auersperg, Adolf, knez, (1821–1885), dosmrtni član od 20. I. 1869. Po študiju je bil pravnik. Bil je deželni predsednik v Salzburgu in ministrski predsednik v letih 1871–1879. Njegova vlada je bila nemškocentralistična in do Slovencev neprijazna. Po izstopu iz vlade je postal predsednik vrhovnega sodišča, kar je ostal do smrti. S slovenskim ozemljem ni imel neposredne povezave, ker je bila vsa družinska posest na Kranjskem v rokah njegovega brata kneza Carlosa, ki je bil sicer dedni član gosposke zbornice.⁴³

Auersperg, Josef, grof, (1812–1883), dosmrtni član od 25. XI. 1867, imetnik fidejkomisnega gospodstva Turjak, alodialnega gospodstva Ig in pristave Na Kopiji (Coppinhof). Najbolj razvpit dogodek med njegovim gospodarjenjem je napad kmetov na izžanski grad spomladi 1848, ki je povezan z revolucionarnim dogajanjem v monarhiji.⁴⁴

Josef grof Auersperg (1812–1883) (zasebna last).

Auersperg, Anton Alexander, grof, (1806–1876), pesnik (s psevdonimom Anastasius Grün) in politik, dosmrtni član od 14. VIII. 1861. Imetnik gospodstva Šrajbarski turn, začasni izredni državni svetnik od 29. IV. 1860. Bil je član frankfurtskega parlamenta in dolgoletni poslanec v kranjskem in štajerskem deželnem zboru. Bil je pomemben pesnik v nemškem jeziku. Prešeren je bil njegov vzgojitelj v Klinkowströmovem zavodu.⁴⁵

Coronini-Cronberg, Michael, grof, (1793–1876), dosmrtni član od 7. II. 1862. Bil je lastnik nekdanjih gospodstev oz. posestev Hmeljnik (1827–1864), Jama v Zgornji Šiški (1832–1835), Jama v Postojni (1809–1824), Logatec (1810–1824) in (1826–1838), graščine Lože v Vipavski dolini (1810–1822), Planine pri Rakeku (1810–1824) in Slapa v Vipavski dolini (1818–1824). Schmerling ga je hotel predlagati za dednega člana gosposke zbornice v prvi skupini perov (Pairschub) 1861. V ministrskem svetu pa so temu ugovarjali, da ima sorazmerno majhno posest, vredno kvečjemu 200.000 goldinarjev, nakar so ga leto pozneje imenovali za dosmrtnega člana.⁴⁶

Coronini-Cronberg, Franz (tudi Franz Karl),⁴⁷ grof, (1833–1901),⁴⁸ polkovnik, politik, član dunajske poslanske zbornice 1871, član goriškega deželnega zbora 1870, goriški deželni glavar 1870–1877 in 1883–1899, od 24. III. 1897 dosmrtni član gosposke zbornice. Bil je lastnik posestva v Šempetru, kjer je od 1867 gospodaril in živel do smrti. Od 1868 je bil šempetrski župan, kjer je uvedel slovensko uradovanje. Bil je avstrijskega mišljenja, vendar se je zavzemal za pravice Slovencev.

Detela, Oto, pl., (1839–1917), politik, dosmrtni član od 14. VII. 1907. Bil je lastnik posestev Ajmanov grad, Šempeter pri Kranju in Turn pod Novim gradom. Bil je več kot trideset let poslanec v kranjskem deželnem zboru. Bil je dvakrat imenovan za kranjskega deželnega glavarja (od 30. VII. 1890 do 4. IV. 1906).⁴⁹

⁴² Smole, *Graščine*, str. 241–242, 288–289; Stourzh, *Die Mitgliedschaft*, str. 106.

⁴³ Lanjus, *Die erbliche Reichsratswürde*, str. 78–79; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 265–270; Stourzh, *Die Mitgliedschaft*, str. 104.

⁴⁴ Preinfalk, *Auerspergi*, str. 124–132; Stourzh, *Die Mitgliedschaft*, str. 104.

⁴⁵ Lanjus, *Die erbliche Reichsratswürde*, str. 78–79; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 203–209.

⁴⁶ Smole, *Graščine*, str. 597; Stourzh, *Die Mitgliedschaft*, str. 74, 103.

⁴⁷ Klinec, *Coronini-Cronberg*, str. 199–200.

⁴⁸ Klinec, *Coronini-Cronberg*, str. 199–200; Stourzh, *Die Mitgliedschaft*, str. 110.

⁴⁹ Melik, *Deželni poslanci*, str. 387–392; Stourzh, *Die Mitgliedschaft*, str. 114.

Oto pl. Detela (1839–1917) (last: Mariano Rugále, Kranj).

Erwein, Joseph, (1819–1909), dr., odvetnik in politik, dosmrtni član od 15. I. 1895. Koroškemu deželnemu zboru je pripadal od prvega sklica leta 1861. Od 1884 do 1896 je bil koroški deželni glavar in je s tega mesta odstopil šele v starosti 80 let. Leta 1892 mu je bil podeljen komturski križ Franc-Jožefovega reda. Bil je član Vrhovnega sodišča. V seznam smo ga zajeli, ker je bila v njegovem času Koroška še precej slovenska dežela.⁵⁰

Hohenwart, Karl, grof, (1824–1899), upravni uradnik in politik, dosmrtni član od 24. III. 1897. Po stricu F. J. H. Hohenwartu je podedoval posestva na Kranjskem: Jelša (1844–1855), Teriška vas (1844–1858) in Ravne ob Pivki (1844–1899). Odtlej je bil s kranjsko deželo tesno povezan. V letih 1860–61 je bil kranjski deželni glavar, 1866–68 koroški deželni predsednik. Bil je tudi gornjeavstrijski državni namestnik. Od 6. II. do 30. X. 1871 je bil avstrijski ministrski predsednik. Od nje ga so Slovenci v boju za narodne pravice veliko pričakovali. Pričakovanja se niso izpolnila, ker je moral že isto leto odstopiti, z njim pa je propadel program federalistične prenovne monarhije. V državnem zboru je 1873–85 kot kandidat zastopal kmečke okraje Kranj, Kamnik in Radovljica, 1890–

97 pa mesto Ljubljano in ljubljansko trgovsko zbornico. Po njem se je imenoval Hohenwartov klub, ustanovljen 1873 v poslanski zbornici avstrijskega parlamenta. Notranji minister je bil od 24. III. 1897 do smrti.⁵¹

Kaiserfeld, Moritz, pl., (1811–1885), dr., dosmrtni član od 22. XII. 1871. Bil je avstrijski državnik, predsednik dunajske poslanske zbornice in štajerski deželni glavar. Bil je slovenskega rodu s priimkom Blagatinšek, prvič izpričan v Laškem. Predniki so bili v več generacijah upravniki gospostev. Njegov ded je bil zakupnik velikega gospostva Ravno polje na Ptujskem polju. Kot uspešen gospodarstvenik je bil povzdignjen v plemiški stan in je privzel ime Kaiserfeld. Njegovi potomci so prvotno ime Blagatinšek von Kaiserfeld opustili in proti pravilom ohranili le ime Kaiserfeld.⁵²

Khevenhüller-Metsch, Franz, grof,⁵³ (1783–1867),⁵⁴ dosmrtni član od 18. IV. 1861. Na Koroškem je imel gospostva Ostrovico, Annabüchl, Landskron in Verberk.

Khevenhüller-Metsch, Rudolf, grof, (1844–1910),⁵⁵ dosmrtni član od 29. I. 1902.

Lastnik istih gospostev kot prejšnji.

Luschin (Lušin) von Ebengreuth, Arnold, (1841–1932), dr., dvorni svetnik, profesor nemške državne in pravne zgodovine, dosmrtni član od 16. VIII. 1905. Po očetu je izhajal iz okolice Ribnice. Privzeto plemiško ime izhaja iz slovenskega imena Ravni dol. Bil je znameniti zgodovinar, dopisni član dunajske in berlinske akademije znanosti. V šolskem letu 1904/1905 je bil rektor graške univerze.⁵⁶ Pisal je tudi o slovenski zgodovini.

Miklošič, Franc, vitez, (1813–1891), doktor filozofije in prava, univerzitetni profesor slavistike, dosmrtni član od 7. II. 1862. Bil je predsednik dunajskega društva Slovenija in sooblikovalec programa Zedinjena Slovenija. Bil je poslanec v avstrijskem državnem zboru. Od 1848 je bil dopisni in od 1851 redni član Avstrijske akademije znanosti. Tri šolska leta je bil dekan Filozofske fakultete in 1854/55 rektor dunajske univerze.⁵⁷

Schwegel (tudi Švegel ali Žvegel), **Josef**, baron, (1836–1914), diplomat, gospodarstvenik in politik, dosmrtni član od 14. VI. 1907. Najprej je bil v konzularni službi v Egiptu, nato v diplomatski

⁵⁰ Kolmer, *Das Herrenhaus*, str. 120.

⁵¹ Lanjus, *Die erbliche Reichsratswürde*, str. 202; Rajšp, Hohenwart Karl, str. 39; Smole, *Graščine*, str. 416–417; Stourzh, *Die Mitgliedschaft*, str. 110; Šuklje, *Iz mojih spominov*, I, str. 64.

⁵² Kaiserfeld, Ravno polje, str. 69–90; Stourzh, *Die Mitgliedschaft*, str. 105.

⁵³ Posest obeh je opisana pri dednih članih družine Khevenhüller-Metsch.

⁵⁴ Stourzh, *Die Mitgliedschaft*, str. 102.

⁵⁵ Stourzh, *Die Mitgliedschaft*, str. 112.

⁵⁶ Kolmer, *Das Herrenhaus*, str. 238–239; Stourzh, *Die Mitgliedschaft*, str. 113; Vilfan, Luschin Arnold, str. 339.

⁵⁷ Jakopin, Miklošič Franc, str. 135–137; Stourzh, *Die Mitgliedschaft*, str. 103.

službi na Dunaju, kjer je imel velike uspehe. Vodil je več denarnih zavodov na Dunaju. Zasluge ima za vzpostavitev železniškega omrežja v Sloveniji. Bil je dolgoletni poslanec državnega zbora na Dunaju in kranjskega deželnega zbora, kjer je vodil veleposestnike.⁵⁸

Tegetthoff, Wilhelm, pl., (1827–1871), viceadmiral, dosmrtni član od 1. IV. 1867. Znamenit je po bitki pri Visu, kjer je porazil italijansko ladjevje in ga prisilil k umiku. Prejel je najvišja vojaška odlikovanja, ki so mu prinesla plemstvo.⁵⁹

Thurn-Valsassina, Georg⁶⁰ grof, (1788–1866),⁶¹ dosmrtni član od 18. IV. 1861.

Georg grof Thurn-Valsassina (1788–1866) (Webernig, *Der Landeshauptmann*, str. 107).

Trauttmansdorff, Josef, grof, (1788–1870),⁶² bil je brat starega očeta kneza Karla Trauttmansdorffa,⁶³ dosmrtni član od 18. IV. 1861.

⁵⁸ Rozman, Schwegel, str. 18–19; Stourzh, *Die Mitgliedschaft*, str. 114.

⁵⁹ Safonov, Viljem Tegethoff, str. 195; Stourzh, *Die Mitgliedschaft*, str. 103.

⁶⁰ Plemiška posest je opisana pri dednih članih grofov Thurn-Valsassina.

⁶¹ Lanjus, *Die erbliche Reichsratswürde*, str. 124; Stourzh, *Die Mitgliedschaft*, str. 102.

⁶² Stourzh, *Die Mitgliedschaft*, str. 102.

⁶³ Glede posesti glej pri dednem članu knezu Karlu Trauttmansdorffu.

Trauttmansdorff-Weinsberg, Ferdinand, grof, (1825–1896), sin prejšnjega, dosmrtni član od 13. IX. 1870. Od 22. IV. 1872 je bil podpredsednik, od 30. IX. 1879 pa predsednik gosposke zbornice.⁶⁴

Tschabuschnigg, Adolf, vitez, (1809–1877), dosmrtni član od 13. IX. 1870. Bil je koroški podjetnik. Njegovi predniki so bili fužinarji v Kreznu na Gornjem Koroškem. Najbrž izvirajo iz Gornjesavske doline (Kranjske Gore). Tam so 1736 utemeljili mašno ustanovo. Vključitev viteza Čabušnika v ta seznam se zdi najmanj utemeljena.⁶⁵

c) člani gosposke zbornice, iz vrst knezoškofov in knezonadškofov (virilisti)⁶⁶

Jeglič, Anton Bonaventura, (1859–2. VII. 1937), dr., ljubljanski knezoškof, dosmrtni član od 1898 (po drugem zapisu 30. XI. 1899). Bil je virilist v kranjskem deželnem zboru. 11. II. 1898 je bil imenovan za ljubljanskega knezoškofa, škofiji se je odpovedal 1929; za zasluge mu je bil podeljen naslov garellskega nadškofa.⁶⁷

Iz ljubljanske škofije v času obstoja gosposke zbornice (1861–1918) vanjo nista bila imenovana škofa Jernej Vidmar (1860–1875) in Janez Zlatoust Pogačar (1875–1884).

Hefter, Adam, (1871–1970),⁶⁸ krško-celovski knezoškof, dosmrtni član od 4. III. 1915. Vključen je zato, ker je bilo tedaj v njegovi škofiji še precej slovenskih župnij.

Kahn, Josef, (1839–1915), dr., tajni svetnik, krško-celovski knezoškof, dosmrtni član od 28. III. 1887. Bil je virilist v koroškem deželnem zboru. 15. II. 1887 je bil imenovan za Funderjevega naslednika na krški knezoškofijski stolici, 19. marca pa je bil v Salzburgu posvečen za škofa. Slovenci so 30. III. 1887 vložili pri vladi interpelacijo, zakaj je nekdo, ki slovenskega jezika ne obvlada dovolj, imenovan na mesto krškega knezoškofa. Kmalu za tem se je dr. Kahn izkazal kot vnet pospeševalec slovenstva in koroški Nemci so se pritožili zaradi pretirane zasedbe knezoškofijskega bogoslovja s slovenskimi in češkimi bogoslovci. 25. februarja

⁶⁴ Lanjus, *Die erbliche Reichsratswürde*, str. 129; Stourzh, *Die Mitgliedschaft*, str. 105.

⁶⁵ Maček, *Mašne ustanove*, str. 250, Stourzh, *Die Mitgliedschaft*, str. 105.

⁶⁶ V obravnavanih razpravah se za posebno kategorijo – cerkvene kneze – uporablja tudi izraz virilisti. Pravi virilisti so imeli v ustrezni korporaciji zagotovljen trajen sedež in so ga novi upravičenci zasedli takoj, ko so se ustrezna mesta izpraznila. Tega v gosposki zbornici ni bilo, ker je vse člane naposled po svoji presoji imenoval cesar. Taka je bila tedanja praksa. Virilisti niso redno navedeni niti med dednimi niti med dosmrtnimi člani.

⁶⁷ Kolmer, *Das Herrenhaus*, str. 181–182; Prunk, Jeglič Anton, str. 279–280.

⁶⁸ Lanjus, *Die erbliche Reichsratswürde*, str. 176; Gatz, *Die Bischöfe*, str. 298–299.

1888 je vložil koroški poslanec Hock v državnem zboru interpelacijo zaradi imenovanja jezuitov kot profesorjev na bogoslovno učilišče v Celovcu.⁶⁹

V krško celovski škofiji nista bila za člana gosposke zbornice imenovana škofa Valentin Wiery (1846–1875) in Peter Funder (1881–1886).

Kaltner, Balthasar, (1844–1918), krško-celovski knezoškof, dosmrtni član od 3. XII. 1910 dosmrtni član. Pozneje je postal salzburski nadškof in je obdržal dosmrtno članstvo. Vključen je zato, ker je bilo v njegovem času v krški škofiji še precej slovenskih župnij.⁷⁰

Karlin, Andrej, (1857–1933), dr., tržaški škof, dosmrtni član od 19. V. 1917. V letih 1911–19 je bil tržaški škof. Podpisal je majniško deklaracijo. Zaradi italijanskih nacionalističnih pritiskov se je moral 1919 odpovedati škofiji. Postal je ravnatelj škofovih zavodov v Šentvidu nad Ljubljano in bil 1923–33 lavantinsko-mariborski škof.⁷¹

Iz tržaške škofije niso bili imenovani škofje Jernej Legat (1846–1875), Jurij Dobrila (1875–1882), Janez Glavina (1882–1895), Andrej Sterk (1896–1901) in Francišek Ksaverij Nagl (1902–1910).

Missia Jakob, (1838–1901),⁷² ddr., ljubljanski knezoškof (1884–1898), član gosposke zbornice takoj po imenovanju za škofa 1884, goriški knezo-nadškof (1898–1902), kardinal 1899.

Napotnik, Mihael, (1850–1922), dr., lavantinski knezoškof, tajni svetnik, od 19. XII. 1889 dosmrtni član gosposke zbornice. Bil je virilist v štajerskem deželnem zboru. Po smrti knezoškofa Stepišnika je bil 27. IX. 1889 imenovan za lavantinskega škofa, kar je ostal do smrti.⁷³

Iz mariborske škofije nista bila imenovana Anton Martin Slomšek (1846–1862), kar ne preseneča, pač pa je nenavadno, da ni bil imenovan Jakob Maksimilijan Stepišnik (1862–1889), ki je bil v dvornih krogih zelo cenjen.

Sedej, Francišek Borgia, (1854–1931), dr., goriški knezonadškof, od 25. III. 1906 je bil dosmrtni član gosposke zbornice, vendar v njej ni zapri-segel. S tem je ravnal podobno kot italijanski škofje, ki so bili imenovani v gosposko zbornico, vendar imenovanja niso sprejeli. Januarja 1906 je bil imenovan kot naslednik knezonadškofa Jordana za goriškega nadškofa in metropolita. Med prvo svetovno vojno se je z bogoslovci umaknil v Stično (1915–18), po njej pa se je vrnil v Gorico in upravljal tudi Italiji pripadle dele ljubljanske škofije in Trbiž s Kanalsko dolino ter Belo Pečjo. Po

večletnem pritisku italijanske vlade na Sveti sedež, naj Sedeja umakne, ker da podpira slovensko nacionalno gibanje, se je bil 1931 prisiljen odpovedati goriški nadškofiji; papež je odpoved sprejel.⁷⁴

Nadškof Francišek Sedej (1854–1931) (Škulj, *Sedejev zbornik*, str. 160–161).

Schuster, Leopold, (1842–1927), seckausko-graški knezoškof, dosmrtni član od 5. I. 1894. V seznam je vključen zato, ker je bilo v seckavski škofiji v času njegovega škofovanja še nekaj slovenskih župnij.⁷⁵

Iz seckausko-graške škofije nista bila za člana gosposke zbornice imenovana Ottokar Maria grof Attems (1853–1867) in Janez Krstnik Zwerger (1867–1893).

Zorn, Alojzij Matija, (1837–1897), spomladi leta 1882 je bil imenovan za poreško-puljskega škofa, že junija istega leta pa za goriškega nadškofa. Bil je cesarjev tajni svetnik. 4. XII. 1883 ga je cesar imenoval za člana poslanske (*recte* gosposke) zbornice, vendar se sej ni udeleževal.⁷⁶

⁶⁹ Kolmer, *Das Herrenhaus*, str. 184–165.

⁷⁰ Lanjus, *Die erbliche Reichsratswürde*, str. 176.

⁷¹ Kralj, Karlin Andrej, str. 2; Stourzh, *Die Mitgliedschaft*, str. 116.

⁷² Breceľ, Missia Jakob, str. 160–161; *Die Habsburgermonarchie*, str. 1302.

⁷³ Dolinar, Napotnik Franc, str. 286–287; Kolmer, *Das Herrenhaus*, str. 257.

⁷⁴ Dolinar, Sedej Francišek, str. 27; Kolmer, *Das Herrenhaus*, str. 314.

⁷⁵ Lanjus, *Die erbliche Reichsratswürde*, str. 176.

⁷⁶ Dolinar, Zorn Alojzij, str. 362–364.

Iz goriške nadškofije v gosposko zbornico nista bila imenovana nadškofa Andrej Gollmayer (1854–1883) in Andrej Jordan (1902–1905).

Zaključki

Gosposka zbornica je bila sestavljena iz članov štirih skupin: 1. polnoletnih princev-nadvojvod cesarske hiše, 2. knezonadškofov in knezoškofov, ki so jih imenovali tudi virilisti, 3. dednih članov in 4. dosmrtnih članov. V prvo skupino so bili omenjeni nadvojvode ob polnoletnosti imenovani avtomatično. Člane v ostale tri skupine je imenoval cesar najprej na predlog ministrskega predsednika, pozneje notranjega ministra, naposled pa ministrskega sveta. Vendar za imenovanje niso bili opredeljeni nikakršni kriteriji. Edino pri drugi skupini so imeli pravico do imenovanja vsi knezonadškofi in knezoškofi, ki pa je niso, kakor bi ustrezalo za viriliste, mogli izrabiti, če jih cesar ni imenoval. To se je večkrat zgodilo. Imenovani niso bili: v goriški nadškofiji, nadškofa Andrej Gollmayer (1854–1883) in Andrej Jordan (1902–1905), v graško-seckauski škofiji škofa Ottokar Maria grof Attems (1853–1867) in Janez Krstnik Zwerger (1867–1893), v krško-celovski škofiji škofje Valentin Wiery (1846–1875) in Peter Funder (1881–1886), v ljubljanski škofiji škofa Jernej Vidmar (1860–1875) in Janez Zlatoust Pogačar (1875–1884), v mariborski škofiji škofa Anton Martin Slomšek (1846–1862) in Jakob Stepišnik (1862–1889) in v tržaški škofiji škofje Jernej Legat (1846–1875), Jurij Dobrila (1875–1882), Janez Glavina (1882–1895), Andrej Šterk (1896–1901) in Fračišek Ksaverij Nagl (1902–1910).

Povsem prosto je cesar lahko imenoval dedne in dosmrtnne člane gosposke zbornice. Imenovanje se je lahko štelo kot milostni akt cesarja. To se je izrazito kazalo pri dednih članih. Te je cesar izbral med seniorji najpremožnejših aristokratskih rodov, za katere je upal, da so njegovi najzvestejši podaniki. Na slovenskem ozemlju (dežel Goriške, Koroške, Kranjske in Štajerske ter Trsta) je bilo v obdobju gosposke zbornice (1861–1918) imenovanih 20 dednih članov. Ker naj bi bil poglobiten pogoj za dedno članstvo (zelo) obsežna, fidejkomisna ali z družinskimi statuti zagotovljena nedeljiva zemljiška posest, je razumljivo, da je bilo število dednih članov tod, še posebej pa v slovenskih deželah (upoštevajoč nemške dele Koroške in Štajerske) sorazmerno majhno, ker je bilo te posesti pri nas sorazmerno malo. Na Koroškem je bilo 15 fidejkomisov (od tega 7 s površino nad 5.000 orali) s skupno površino 70.492 ha in deležem v skupni površini dežele 6,83%: na Kranjskem je bilo 10 fidejkomisov, od tega 4 večji, s skupno površino 48.921 ha oz. 4,87% površine dežele, na Štajerskem pa sta bila od 30 fidejkomisov le 2 večja, skupaj pa so merili 23.767 ha oz. 1,06% površine dežele. Na

Primorskem je bilo sicer 19 fidejkomisov, vendar z zanemarljivo skupno površino 1.272 ha oz. 0,61 deželne površine. To kaže tudi pregled velikosti posesti posameznih fidejkomisnih imetnikov, ki se začneja s skupino nad 150.000 ha in konča s skupino pod 100 ha. V skupini od 20.000–30.000 ha je naveden knez Auersperg, vendar ni razvidno, da bi šlo za kočevsko gozdno posest, ki najbrž ni bila tolikšna. V skupini 9.000–10.000 ha je naveden knez Khevenhüller, ki pa je imel večino posesti v nemškem delu Koroške oz. drugod. V skupini 5.000–6.000 ha je grof Attems, ki je imel večino posesti na Spodnjem Štajerskem. V skupini 3.000–4.000 ha je knez Windisch-Graetz, ki je imel večino posesti na Spodnjem Štajerskem in Notranjskem. V skupini 2.000–3.000 ha je grof Goëß, ki je imel večino posesti na Koroškem, nekaj tudi v slovenskem delu. V skupini pod 100 ha je grof Vetter von der Lilie z nekdanjim gospostvom Laško. Pri tem plemiču in še pri nekaterih drugih je razvidno, da je cesar pri kandidatih za dedne člane zahtevo po veliki fidejkomisni zemljiški posesti tudi spregledal⁷⁷. Nasprotno pa je pri Mihaelu grofu Coronini-Cronbergu predlog, da bi bil imenovan za dednega člana gosposke zbornice v prvi skupini (Pairschub), leta 1861 pogorel zaradi premajhne zemljiške posesti, vredne le okoli 200.000 gld. Bil pa je naslednje leto imenovan za dosmrtnega člana.

Že iz dejstva, da je cesar lahko imenoval dedne člane v gosposko zbornico po svoji presoji, izhaja, da sorazmerna zastopanost teh članov iz avstrijskih dežel v tej zbornici nikoli ni bila zamišljena. Niti ni bila mogoča, ker je bil glavni kriterij za imenovanje nedeljiva fidejkomisna zemljiška posest, ki so jo kandidati za člane večinoma imeli v različnih deželah. Kljub temu je Lanjus poskusil izračunati razdelitev dednih članov v gosposki zbornici po deželah v sorazmerju s številom poslancev v poslanski zbornici, kar je seveda zelo nezanesljivo, ker so imeli dedni člani svojo, tudi fidejkomisno, posest lahko v različnih avstrijskih deželah in so v njih imeli tudi več svojih bivališč. Tako je bila njihova opredelitev za posamezno deželo seveda arbitrarna. Lastnika nekdanjega gospostva Laško grofa Feliks in Moritz Vetter von der Lilie sta bila zgolj zaradi fidejkomisa v štajerski deželi pripisana Štajerski, čeprav nobeden njihovega rodu ni nikoli živel tam. Ne glede na omenjene težave izhaja iz Lanjusovih računov, da bi lahko imela Koroška 5 dednih članov, imela pa je le 4, torej enega premalo, Kranjska je imela od 6 možnih 4 dedne člane (-2), Primorska od 6 le 1 (-5), Štajerska pa od 13 možnih 8 dednih članov (-5). Dalmaciji bi po tem izračunu pripadalo 5 dednih članov, imela ni nobenega. Veliko boljšo zasedbo z

⁷⁷ Lanjus, *Die erbliche Reichsratswürde*, str. 138–154.

dednimi člani so imele dežele Češka, Dolnja Avstrija, Moravska, Šlezija z velikim deležem fidejkomisne posesti v skupni deželni površini in z aristokrati z velikimi fidejkomisnimi posestvi kakor so bili knezi Liechtenstein, Schwarzenberg-Krumau, Fürstenberg, Lamberg, grofje Hoyos, Waldstein, Czernin itd.⁷⁸

Med 24 dednimi člani iz slovenskih dežel so bili sami plemiči z najnižjim rangom grofa. Od teh je bilo 17 veleposestnikov, ki so se ali pa niso politično udeleževali, dva sta bila deželna glavarja, knez Carlos Auersperg je bil v dveh mandatih predsednik gosposke zbornice in krajši čas ministrski predsednik, knez Karl Auersperg je bil deset let podpredsednik gosposke zbornice, enako v dveh mandatih grof Feliks Vetter von der Lilie, grof Moritz von der Lilie pa je bil pred dosego dednega članstva predsednik poslanske zbornice. Knez Alfred Windisch-Graetz je bil poldrugo leto ministrski predsednik in 19 let (zadnji) predsednik gosposke zbornice, ki jo je 12. novembra 1918 tudi razpustil.

Na ozemlju sedanje Republike Slovenije je proti koncu Avstroogrske monarhije živel knez Hugo Windisch-Graetz (iz Weriandove linije), prej občasno v Slovenski Bistrici grofje Attems, s siceršnjim sedežem v Gradcu, morda tu in tam knezi Auersperg v Kočevju, v Pliberku na Koroškem pa grofje Thurn-Valsassina. Drugi dedni člani iz notranjeavstrijskih dežel s posestvi na slovenskem ozemlju pa so živeli bodisi v nemškem delu Koroške ali Štajerske ali kje drugod. Tako je mogoče reči, da je bilo vsaj sedanje slovensko ozemlje z dednimi člani tedaj v gosposki zbornici zelo slabo zastopano.

Pri dosmrtnih članih je cesar sicer imel pravico do imenovanja, toda uveljavila se je praksa, da je bilo vsaj predlaganje bolj odprto. Že dejstvo, da si je cesar pridržal pravico imenovati za dosmrtnne člane gosposke zbornice može, ki so si pridobili zasluge za državo ali cerkev, za znanost ali umetnost, pa nakazuje možnost širšega izbora dosmrtnih članov, tako med aristokrati kakor med meščani. Pri izboru teh članov so bile vendarle pomembne predvsem zasluge. Med 20 dosmrtnimi člani, povezanimi s slovenskimi deželami, ni bilo nobenega meščana, vsi so bili plemiči, vseh rangov od plemenitega (Oton Detela) do knezov. Nekaterim je bil plemiški rang dodeljen za njihovega življenja (Oton Detela, Arnold Luschin von Ebengreuth, Franc Miklošič in Jožef Schwegel). Med njimi je bilo 9 veleposestnikov, ki so se v večjem ali manjšem obsegu udeleževali v politiki ali v državni upravi. Trije so bili prejšnji (celovski, goriški in kranjski) deželni glavarji. Med njimi je Oton pl. Detela, ki ga je priporočil poslanec dr.

Ivan Šušteršič in je bil za dosmrtnega člana imenovan leta 1907. Bil je tudi edini, ki je bil izpostavljen kot Slovenec.⁷⁹ Prvi Hrvat je bil imenovan leta 1912 in sicer Anton von Vuković. Prejšnji goriški deželni glavar grof Karl Coronini-Cronberg je bil sicer avstrijskega mišljenja, vendar se je zavzemal za Slovence in je kot župan občine Šempeter pri Gorici uvedel slovensko uradovanje. Sicer pa nacionalnost pri nobenem ni omenjena. Od znanstvenikov sta bila dosmrtna člana slavist Franc vitez Miklošič in pravni zgodovinar Arnold Luschin von Ebengreuth, gospodarstvenik je bil Jožef baron Schwegel, vojak in Mariborčan po rodu, viceadmiral Viljem von Tegetthoff. Kočevski vojvoda, knez Adolf Auersperg je bil osem let ministrski predsednik, grof Karl Hohenwart je opravljal isto funkcijo krajši čas, sicer pa je bil vodja znanega Hohenwartovega kluba. Moritz pl. Kaiserfeld je bil pred imenovanjem za dosmrtnega člana predsednik poslanske zbornice in štajerski deželni glavar, Ferdinand grof Trauttmansdorff-Weinsberg je bil podpredsednik in predsednik gosposke zbornice.

Na območju sedanje Republike Slovenije so od dosmrtnih članov gosposke zbornice živeli goriški in kranjski deželni glavar Karl grof Coronini-Cronberg in Oton pl. Detela, veleposestnik Mihael grof Coronini-Cronberg, občasno politik Anton Aleksander grof Auersperg (Anastasius Grün), Jožef grof Auersperg, Otto baron Apfaltrer, Jožef baron Schwegel in Jurij grof Thurn-Valsassina. Z dosmrtnimi člani gosposke zbornice je bilo sedanje slovensko ozemlje nekoliko bolj zastopano kakor z dednimi.

LITERATURA

- Brecelj, Marijan: Missia Jakob. *Enciklopedija Slovenije* 7, Ljubljana, 1993, str. 160–161.
- Brockhaus *Enzyklopädie* 16, geslo Schmerling, Anton, Ritter von. Wiesbaden, 1973, str. 754.
- Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band VII. *Verfassung und Parlamentarismus. 1. Teilband: Verfassungsrecht, Verfassungswirklichkeit, Zentrale Repräsentativkörperschaften*. Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2000.
- Dolinar, France Martin: Napotnik Franc. *Enciklopedija Slovenije* 7, Ljubljana, 1993, 286–287.
- Dolinar, France Martin: Sedej Francišek Borgia. *Enciklopedija Slovenije* 11, Ljubljana, 1997, str. 27.
- Dolinar, France Martin: Zorn Alojzij Matija. *Primorski slovenski biografski leksikon*, 18. snopič. Gorica, 1992, str. 362–364.

⁷⁸ Lanjus, *Die erbliche Reichsratswürde*, str. 155–158.

⁷⁹ Stourzh, *Die Mitgliedschaft*, str. 90–91.

- Frank, Ulrike, Ferdo Šerbelj: *Kratka zgodovina grofov Attems. Zbornik občine Slovenska Bistrica*. Slovenska Bistrica, 1990, str. 144–161.
- Gatz, Erwin: *Die Bischöfe der deutschsprachigen Länder 1785/1803 bis 1945*. Berlin : Duncker & Humblot, 1983.
- Ilwof, Franz: *Die Grafen von Attems, Freiherren zu Heiligenkreuz*. Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark. II. Band, 1. Heft. Graz, 1897.
- Jakopin, Franc: Miklošič Franc. *Enciklopedija Slovenije* 7, Ljubljana, 1993, str. 135–137.
- Kaiserfeld, Hans: Ravno polje, zibelka sodobne ovčereje na Štajerskem. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, Maribor 75 (40), 2004, str. 69–90.
- Klinec, Rudolf: Coronini-Cronberg Franc Karel. *Primorski slovenski biografski leksikon*, 3. sno-pi. Gorica, 1976, str. 199–200.
- Kolmer, Gustav: *Das Herrenhaus des österreichischen Reichsrats. Nach dem Bestande Ende des Jahres 1906*. Wien und Leipzig, 1907.
- Kralj, Franc: Karlin Andrej. *Enciklopedija Slovenije* 5, Ljubljana, 1991, str. 2.
- Lanjus, Friedrich: *Die erbliche Reichsratswürde in Österreich*. Langenlois, 1939.
- Letopis Cerkve na Slovenskem 2000*. Stanje 1. januarja 2000. Ljubljana : Nadškofija Ljubljana, 2000.
- Maček Jože: *Mašne in svetne ustanove na Kranjskem in v Avstrijski Istri*. Celje : Celjska Mohorjeva družba, 2005.
- Melik, Vasilij: Deželni poslanci kmečke kurije na Gorenjskem 1861–1895. *Gestrinov zbornik*. Ljubljana : Založba ZRC, 1999, str. 387–392.
- Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*. 1. Band. Graz-Köln, 1957.
- Orožen Ignac: *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Dekanat Tüffer*, Band IV/2. Celje, J. Rakusch, 1881.
- Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*. München : R. Oldenbourg, 1962.
- Preinfalk, Miha: *Auerspergi. Po sledih mogočnega tura*. Thesaurus memoriae, Dissertationes 4. Ljubljana : ZRC SAZU, 2005.
- Prunk, Janko: Jeglič Anton Bonaventura. *Enciklopedija Slovenije* 4, Ljubljana, 1990, str. 279–280.
- Rajšp, Vinko: Hohenwart Karl. *Enciklopedija Slovenije* 4. Ljubljana, 1990, str. 39.
- Ritzler, R. in Sefrin, P. (ur.): *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi, vol. VIII, 1846–1903*. Monastarii : Sumptibus Librariae Regensbergianae, 1978.
- Rozman, Franc: Schwegel Jožef. *Enciklopedija Slovenije* 11, Ljubljana, 1997, str. 18–19.
- Safonov, Nikolaj: Viljem Tegethoff. *Enciklopedija Slovenije* 13. Ljubljana, 1999, str. 195.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana : DZS, 1982.
- Stekl, Hannes, Marija Wakounig: *Windisch-Graetz. Ein Fürstenhaus im 19. und 20. Jahrhundert*. Böhlau Verlag Wien-Köln-Weimar, 1992, 381 Seiten.
- Stourzh, Gerald: Die Mitgliedschaft auf Lebensdauer im österreichischen Herrenhause, 1861–1918. *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, LXXIII. Band, 1. u. 2. Heft, 1965, str. 63–117.
- Škulj, Edo (ur.): *Sedejev simpozij v Rimu*. Celje : Slovenska teološka akademija v Rimu, 1988.
- Šuklje, Franjo: *Iz mojih spominov*. I. del. Ljubljana : Jugoslovanska knjigarna, 1926.
- Vilfan, Sergij: Luschn Arnold. *Enciklopedija Slovenije* 6, Ljubljana, 1992, str. 339.
- Webernig, Evelyne: *Der Landeshauptmann von Kärnten. Ein historisch-politischer Überblick*. Klagenfurt : Verlag des Kärntner Landesarchivs, 1987.

ZUSAMMENFASSUNG

Erbliche und lebenslängliche Mitglieder sowie kirchliche Würdenträger des Herrenhauses des Wiener Reichsrats (1861–1918) in Verbindung mit den slowenischen Ländern

In der Abhandlung werden zunächst die Diskussionen über die Verfassung Österreichs im Zeitraum von 1848 bis 1861, als die Verfassung angenommen wurde, kurz erörtert. Hierbei war von Anfang an klar, dass der Kaiser nur einem Zweikammersystem zustimmen würde, in dem der ersten Kammer, später auf seinen Wunsch Herrenhaus genannt, eine gleichbedeutende Rolle wie dem Abgeordnetenhaus zuteil werden sollte. Der Kaiser hatte das Recht, alle Mitglieder des Herrenhauses zu ernennen. Die Verfassung wurde in den 57 Jahren des Reichsratsbestehens öfter geändert, das Herrenhaus war in dieser Zeit aber keinen wesentlichen Änderungen unterworfen. In der Abhandlung werden alle Mitglieder des Herrenhauses, die mit den slowenischen Ländern in irgendeiner Verbindung standen, namentlich kurz vorgestellt, um darzulegen, wie diese Länder in diesem Gremium vertreten waren. Es muss aber hervorgehoben werden, dass eine repräsentative Vertretung der Länder im Herrenhaus keineswegs

beabsichtigt und durch das Ernennungsverfahren praktisch undurchführbar war.

Das Herrenhaus setzte sich aus vier Gruppen von Mitgliedern zusammen. Die erste Gruppe bildeten die Erzherzöge. Diese Gruppe kann außer Acht gelassen werden, da sie in diesem Gremium nie mitwirkte. Die zweite Gruppe bildeten die Virilisten – kirchliche Würdenträger (Fürsterzbischöfe und Fürstbischöfe) – die so genannte Bischofsbank. Diese hatten nach ihrem Stand das Recht auf Mitgliedschaft im Herrenhaus, konnten es aber erst nach der Ernennung durch den Kaiser wahrnehmen. Der Kaiser ernannte aber eine ansehnliche Anzahl von Erzbischöfen und Bischöfen aus verschiedenen Bistümern nicht. Aus dem Erzbistum und den Bistümern in den slowenischen Ländern wurde eine Reihe von diesen Würdenträgern aus unbekannten Gründen, darunter sind bestimmt nicht nur nationale, nicht ernannt. Die dritte Gruppe bildeten die großjährigen Häupter jener hervorragenden Adelsgeschlechter, die große, unteilbare Grundbesitzungen hatten, denen der Kaiser die erbliche Reichsratswürde verlieh. Die erblichen Mitglieder sollten die treueste Stütze des Kaisers sein. Für die 24 erblichen Herrenhaussitze kamen nur Adelige, die mindestens im Rang eines Grafen standen, in Betracht. Von diesen waren 17 Großgrundbesitzer, die sich vor der Berufung politisch betätigt hatten oder auch nicht. Zwei waren

Landeshauptleute. Fürst Carlos von Auersperg war zweimal Präsident des Herrenhauses und kurze Zeit Ministerpräsident, Fürst Karl von Auersperg war zehn Jahre Vizepräsident des Herrenhauses, ebenso zweimal Graf Felix Vetter von der Lilie, Graf Moritz desselben Namens war vorher Präsident des Abgeordnetenhauses. Fürst Alfred von Windisch-Graetz war eineinhalb Jahre Ministerpräsident und 19 Jahre (der letzte) Präsident des Herrenhauses, das er am 12. November 1918 auch auflöste. In dem jetzigen slowenischen Gebiet lebten gegen Ende der Monarchie Österreich-Ungarn Fürst Hugo von Windisch-Graetz, früher zeitweilig die Grafen Attems, hie und da die Fürsten Auersperg, in Bleiburg (Pliberk) in Kärnten lebten ständig die Grafen Thurn-Valsassina.

Eine vierte Gruppe bildeten die vom Kaiser zu lebenslänglichen Mitgliedern ernannten Männer, die sich Verdienste um Staat, Kirche, Kunst und Wissenschaft, um Wirtschaft und Militär erworben hatten. Bei diesen hatte ebenso der Kaiser das Ernennungsrecht. Aus den slowenischen Ländern wurden keine Bürgerlichen berufen, doch wurden drei einige Jahre vor der Berufung in den Adelsstand erhoben. Unter den lebenslänglichen Mitgliedern waren 9 Großgrundbesitzer, darunter drei frühere (görsische, krainische und kärntnerische) Landeshauptleute.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 316.343.32(497.4-89)"1883"
prejeto: 16. 9. 2006**Damir Globočnik**

dr. umetnostne zgodovine in muzejski svetovalec za umetnostno zgodovino – vodja galerijske dejavnosti,
Gorenjski muzej, Tomšičeva ul. 44, SI-4000 Kranj
e-pošta: damir.globocnik@guest.arnes.si

***"Presvitli cesar so videli nas in mi njih, in –
spoznali smo se"***¹

**Utrinki s poti cesarja Franca Jožefa I. od Ljubljane
do Jesenic 16. in 17. julija 1883**

IZVLEČEK

Kult cesarja Franca Jožefa I. je imel v večnacionalni habsburški monarhiji povezovalno vlogo. Cesar je postopoma postal osrednji simbol monarhije, njegovi obiski posameznih dežel so imeli večstransko politično-propagandno nalogo. Julija 1883 je počastil šeststoletnico habsburške vladavine na Kranjskem in Štajerskem z obiskom obeh dežel. Na poti je napravil okrog 10 postankov, med katerimi je prisluhnil kratkim pozdravnim govorom županov, poslancev in duhovnikov v slovenskem in nemškem jeziku. Prizorišča sprejema cesarja so bila skrbno okrašena, ob poti, v mestih in trgih so se zbirale množice. Slovensko prebivalstvo je želelo opozoriti cesarja na prevladujoč slovenski značaj dežele Kranjske.

KLJUČNE BESEDE

cesar Franc Jožef I., monarhični kult, slovesnosti, Habsburžani, Kranjska, Štajerska

ABSTRACT

"THE NOBLE EMPEROR HAS SEEN US AND WE HAVE SEEN HIM, AND – WE HAVE MET"
NOTICES FROM EMPEROR FRANCIS JOSEPH I JOURNEY FROM LJUBLJANA TO JESENICE
ON 16TH AND 17TH OF JULY 1883

The cult of Emperor Francis Joseph I had in the multinational Habsburg monarchy a connecting role. The emperor gradually became the central symbol of the monarchy; his visits to individual provinces were of versatile political-propaganda tasks. In July 1883, he honoured the sexcentenary of the Habsburg government in Carniola and Styria by visiting the both provinces. On the journey the emperor made approximately ten stays during which he listened to brief greeting speeches of mayors, delegates and priests in Slovene and German languages. The reception scenes were carefully decorated, crowds gathered along the way, in towns and boroughs. The Slovene population wanted to remind the emperor of the predominant Slovene character of the province of Carniola.

KEY WORDS

Emperor Francis Joseph I, monarchical cult, solemnities, the Habsburgs, Carniola, Styria

¹ Slovenec, 1883, št. 88, Po cesarjevem odhodu II.

Njegovo veličanstvo presvetli cesar Franc Jožef I. (1830–1916) je julija 1883 počastilo šeststoletnico habsburške vladavine na Kranjskem in Štajerskem z obiskom obeh dežel. Tako kot leto poprej ob cesarskem obisku Koroške, Goriške in Primorske sta se Kranjska in Štajerska potrudili z veličastnim sprejemom dokazati cesarju neomajni avstrijski patriotizem, vdanost in zvestobo habsburški dinastiji. Hkrati je slovensko prebivalstvo želelo opozoriti cesarja na prevladujoč slovenski značaj dela Štajerske in celotne Kranjske. Obisk cesarja na Goriškem in Primorskem septembra 1882 (ob petstoletnici priključitve Trsta avstrijskim dednim deželam) je Slovincem pustil grenak priokus: med uradnimi sprejemi je bilo namreč slišati samo nemški in italijanski jezik, tako da naj bi cesar nekega italijansko lomečega župana celo povprašal, ali ne zna slovensko.² Tudi mariborski in celjski Nemci so leta 1883 želeli cesarju predstaviti izključno nemško podobo obeh mest, vendar pa cesar ni mogel spregledati številnih slovenskih zastav, napisov in klicev "živio". Sprejemi, ki so jih cesarju pripravili podaniki osrednje slovenske dežele Kranjske, so bili pretežno slovensko obarvani (zlasti na cesarjevi poti od Ljubljane do Jesenic).

*"Letos pa je prišel cesar v središče Slovenstva, prepotoval je dežele, v katerih prebiva zdržema blizu 900.000 Slovencev, in povsod od posamezne borne bajtice do glavnega mesta je bil sprejet z nepopisljivim navdušenjem, kakor ljubljani oča, ki se vrne k svojim otrokom, kakor rešitelj, ki zagotavlja oproščenim, da so res svobodni in da pod njegovim mogočnim zaščitom smejo prosto dihati in se veselo gibati po svojem posebnem svojstvu. Od Radgone, kjer je cesar slišal prvi slovenski pozdrav iz ust zale Ljutomerčanke ter zaužil zlato kapljico, pridelano od slovenskega vinorejca, po vsem potu skozi slovensko Štajersko in Kranjsko do meje, kjer je stopil na Koroška tla, povsod so cesarju slovenski nagovori, burni živio-klici brezštevilnega ljudstva, ki je prihitelo od vseh strani gledat v obličje svojemu vladarju, nepopisljiva navdušenost, in z vseh obličij bliščeča se ljubezen do Njega naznanjevali, da tukaj biva slovenski narod, ki se zaveda svoje narodnosti, ki je v svojej neskončnej udanosti z veseljem pripravljen, svojo kri in življenje žrtvovati za svojega vladarja in skupno avstrijsko domovino."*³

Cesarjev kult je imel v večnacionalni habsburški monarhiji povezovalno in utrjevalno vlogo. 52-letni monarh Franc Jožef I., ki je v letu 1883 vladal že 35. leto, je postopoma postal osrednji simbol enotnosti monarhije. Njegovi portreti so

viseli v vsaki šoli, v vsaki vojaški ustanovi in uradu, mnogi meščani so jih imeli obešene po domovih, mnogi dostojanstveniki so oponašali cesarjeve zalise.⁴ Po cesarju so se imenovalе šole, bolnišnice, različne ustanove. Praznovanja cesarjevega rojstnega dneva, godu in drugih jubilejev, njegovi protokolarni nastopi in potovanja v posamezne dežele so bila politična dejanja in pomembna oblika promocije monarhije, ki jo je poosebljal cesar. Državljanı so s sprejemi cesarja ali praznovanjem cesarjevih obletnic dokazovali svoja patriotična čustva.

Slovesni sprejemi cesarja Franca Jožefa I. med njegovimi obiski posameznih dežel so se skoraj vedno odvijali po podobnem scenariju, saj so bile vse formalne podrobnosti skrbno načrtovane in določene z dvornim ceremonialom. Ob prihodu so cesarja pred slavlolokom sprejeli župan in mestni očetje, nato so ga pozdravili šolarji in člani društev. Cesarja so pozdravili tudi predstavniki civilnih, vojaških in verskih oblasti. V belo oblečene deklice so predenj metale cvetje. Cesarja je čakal prepoln program. Ogledati si je moral socialne in kulturne ustanove v mestu. Cesarjev obisk je bil priložnost za številna praznovanja. Med daljšimi obiski so v dvorni rezidenci priredili ples. Odličniki so bili povabljeni na slavnostno večerjo. Občinske oblasti pri stroških niso skoparile. Poskrbele so za imenitno razsvetljavo v mestu, neredko so v cesarjevo čast priredili baklado, ki so jo spremljale glasbene prireditve (podoknice, koncerti občinske in vojaške godbe). Marsikdaj so se takšni dnevi končali z umetnim ognjem kot vrhuncem.⁵

Cesar Franc Jožef I. je nekajkrat namenil svoja uradna potovanja obisku slovenskih dežel. Prvič je obiskal *"domovino svojih udanih zvestih podanikov"* leta 1850, *"takrat jo je prepotoval skoro vso, živo se spominjajoč, kako so stali Slovenci v minulih viharjih sredi dveh bojišč trdni kakor skala"*. Sledilo je potovanje cesarskega para na Koroško, Štajersko, Kranjsko in v Trst leta 1856, nato obisk Gorice, Postojnske jame in Ljubljane leta 1857. Leta 1862 je cesar na poti iz Italije na Dunaj obiskal Gorico in Ljubljano, leta 1869 je bil v Ljubljani in Trstu, leta 1875 v Ljubljani, Sežani, Trstu, Gorici, leta 1882 je bil na Koroškem, Goriškem in Primorskem. Obisk Štajerske in Kranjske leta 1883 je bil med najdaljšimi in najbolj imenitnimi cesarjevimi obiski. Sledila sta obiska v letih 1891 in 1895.⁶ Prvi javni spomenik cesarju Francu Jožefu I. na slovenskem ozemlju so odkrili ob šestdesetletnici cesarjevega vladanja leta 1908 v Ljubljani.

Franco Jožef I. naj bi leta 1883 počastil deželi

² Gorica, št. 78, 28. 9. 1900, str. 2, Njegovo Veličanstvo Cesar Franc Jožef I. v Gorici.

³ Slovenski narod, št. 163, 19. 7. 1883, str. 1, Po potovanji cesarjevem.

⁴ Johnston, *Austrijski duh*, str. 39.

⁵ Bled, *Franc Jožef*, str. 433–434.

⁶ Apih, *Naš cesar*, str. 76, 78–80, 82, 158, 164, 165, 190 in 192.

Štajersko in Kranjsko s svojo navzočnostjo zaradi prošnje obeh deželnih zborov ob njegovem obisku Koroške, Goriške in Primorske leto poprej.⁷ Na Štajerskem se je zadržal nekoliko dlje kot na Kranjskem, ki se je skrbno pripravila na obisk njegovega veličanstva (za slavnosti je deželni zbor odobril 60.000 gold. kredita).⁸ Obvestilo o obisku je že nekaj mesecev pred cesarjevim prihodom sprožilo obsežne dejavnosti v želji, "da bi presvetli cesar in gospodar iz bele Ljubljane in lepe Kranjske nesel s seboj živo preverjenje, da v vsej močni Avstriji nima naroda, ki bi mu bil verneje vdan, nego mu je vselej in vsak čas v sreči in nesreči zvest narod slovenski."⁹ Ljubljanski mestni magistrat je npr. hišne gospodarje opozoril, naj po potrebi popravijo in pobarvajo zunanjščino svojih hiš.¹⁰ Skrbno so bili urejeni tudi vsi kraji, za katere je cesarjeva adjuntatura marca 1883 uradno naznaila, da jih obišče cesar.¹¹

Naslovnica Novic, 11. 7. 1883, št. 28.

Cesar je na Kranjskem bival od 11. do 17. julija 1883. 11. julija je pri Zidanem mostu prekoračil štajersko-kranjsko deželno mejo. Pozdravilo ga je pol ure trajajoče zvonjenje v vseh kranjskih cerkvah. Cerkevni zvonovi so zvonili tudi v krajih, skozi katere se je peljal cesar.¹² Škof je s pastirskim pismom odredil, naj bo 11. julija ali pa na nedeljo povsod slovesna maša (podobno kot za cesarjev rojstni dan). Duhovniki naj cesarja pozdravijo v talarju in koretlju oziroma v praznični noši. Cerkve, v katere se bo podal cesar, morajo biti okrašene, v prezbiteriju naj bo za cesarja pripravljena pručka.¹³ 600-letnico habsburške vladavine so s šolsko mašo in slavnostjo počastili tudi v šolah po Kranjskem, 11. julija v nekaterih šolah ni bilo pouka.¹⁴ Istega dne je cesar prispel v Ljubljano, ki mu je priredila veličastno baklado. Osrednji dogodki drugega dne cesarjevega obiska so bili: pontifikalna (slovesna) maša, poklon cesarju, predstava in petje v deželnem gledališču ter slavnostna razsvetljava mesta. Tudi 13. julija je bil za cesarja pripravljen celodnevni program: pregled garnizije, ogled živinske razstave, deželne umobolnice, nove cerkve Srca Jezusovega, hranilnice, hišalnice in sirotišnice, avdiience, slavnostno streljanje na strelišču in ljudska veselica, ognjemet in ples. 14. julij: nadzorovanje vojaštva, polaganje temeljnega kamna za nov deželni muzej Rudolfinum (dograjen je bil leta 1888 – za štiridesletnico cesarjevega vladanja), ogled gradu in nunskega samostana, veselica. 15. julija je cesar po slovesni maši v stolnici obiskal Notranjsko: ogledal si je rudnik v Idriji, Logatec in Postojnsko jamo, ki je bila prvič razsvetljena z elektriko.

V ponedeljek 16. julija se je cesar podal iz Ljubljane preko Kamnika in Kranja ter Begunj na Bled. "Zjutraj ob 7. uri: Vožnja v Kamnik. Najvišje ogledovanje. – Dopoldne ob 11. uri: Nadaljevanje poti skozi Cerklje v Kranj. Prihod ob 1 ¼ uri: Najvišje ogledovanje. – Popoldne ob 1 ¾ uri: Skozi Radovljico-Lesce v Begunje. Najvišje ogledovanje. – Ob 3 ½ uri: Na Bled. Prihod ob 5. uri. – Zvečer ob 9. uri: Veselica na jezeru."¹⁵ 17. julija ob pol šesti uri zjutraj se je cesar odpeljal v Trbiž in se preko Koroške vrnil na Dunaj.

"Nobeden rimskih zmagovalcev ni izkušal svoji čas večjega slavlja, kot se je bilo priredilo te dneve našemu cesarju" je menil Tomo Zupan (1839–1937).¹⁶ Cesarjev obisk je ponudil priložnost, da so

⁷ Naš cesar Franc Jožef I., str. 29.

⁸ Vošnjak, Spomini, str. 476.

⁹ Ljubljanski zvon, št. 7, 1. 7. 1883, Anton Aškerc, Cesar v Ljubljani, str. 477.

¹⁰ Novice, št. 17, 25. 4. 1883, str. 135, Razglas.

¹¹ Novice, št. 13, 28. 3. 1883, str. 103, Iz Ljubljane.

¹² Zgodnja Danica, št. 26, 29. 7. 1883, str. 203, Knežje-škofijske naredbe za šestoletnico Habsburgovcev za cesarsko popotovanje po Kranjskem.

¹³ Slovenec, št. 75, 27. 6. 1883, str. 3, Glede 600letnice.

¹⁴ Novice, št. 25, 20. 6. 1883, str. 200, "J. L., učitelj": Od gorenjske strani. (Nekaj šolskega).

¹⁵ Novice, št. 26, 27. 6. 1883, str. 209, Nekoliko premenjen program o bivanju presvitlega cesarja na Kranjskem.

¹⁶ Zupan, Naš cesar, str. 4.

prebivalci Kranjske "pokazali svetu svojo gorečo ljubezen do mogočne Avstrije, do ljubljeneega svojega vladarja". "In koga bi pri tem ne veselilo, da ni bilo tudi nobenega razločka med Slovenci in Nemci, med bogatimi in revnimi, da je vse po svojih močeh tekmovalo, kako bi lepše in dostojniše pozdravili in slavili svojega cesarja." – "Mnogo prizorov, ki so se vršili v teh dneh, je bilo posebno ginljivih, ki so v nekaki podobi pričali o tesni srčni zvezi med vladarjem in podložnimi." Cesar, ki naj bi na Kranjskem bival "vidno ginjen", naj bi se ponovno prepričal o "trdni in neomahljivi zvestobi kranjskega ljudstva", "da se sme o vsaki priliki popolno zanesti na narod slovenski".¹⁷ Tako je poudarjal katoliški list Slovenec, ki je v čast cesarjevega obiska 11. julija 1883 začel izhajati kot dnevnik.¹⁸

Cesar je bil za Slovence porok za nadaljevanje ustavnega življenja v monarhiji in zagotavljanje pravic, ki jim jih je omogočalo.¹⁹ V očeh Slovencev je bil cesar vselej pravičen. Cesarska beseda naj bi kmeta rešila tlake in oprostila zemljiških bremen, cesarska milost je Kranjski vsako leto zmanjšala zemljiški davek za 300.000 goldinarjev, zaradi cesarske dobrote je Kranjska dobila "železno cesto", s cesarsko pomočjo je bilo osušeno Ljubljansko barje, po zaslugi cesarjevega odloka sta bili zgrajeni kamniška smodnišnica in Tobačna tovarna v Ljubljani. Cesarska beseda je z oktobrsko diplomom iz 1860 odprla pot ustavnemu življenju, z osnovnimi državnimi zakoni²⁰ omogočila enakost vseh državljanov v pravnem oziru in enakopravnost vseh narodnosti ter Slovincem zagotovila svoboden razvoj. Cesarjeva vladarska skrb naj bi ustvarila slovensko šolstvo, "nado naše narodne bodočnosti". "In tudi predragi naš jezik slovenski, tudi ta je pod njegovim vsem narodom pravičnim žezlom v šoli in uradu našel dostojno mesto, da mu je zagotovljen njegov vsestranski razvitek."

In kolike so njegove osobne milosti in dobrote, katere naš ljudomili, blagosrčni in dobrotljivi vladar deli posameznikom, kadar jih zadene nesreča ali uima, to je znano vsakemu izmed nas.²¹

"Slovén pozdravlja Tebe, svetli car! / Ti dal nazaj si staro mu pravico, / Da bode v hiši svoji gospodar: / Da se mu ne teptá in zasmehuje, / Kar drago mu, kar sveto imenuje," je poudaril Josip Stritar (1836–1923) v prigodnici, ki jo je dal natisniti tudi na posebnem listu.²²

¹⁷ Slovenec, št. 87, 18. 7. 1883, str. 1, Po cesarjevem odhodu.

¹⁸ Slovenec, št. 76, 30. 6. 1883, str. 1, "Slovenec" dnevnik.

¹⁹ Rozman, *Zastave vihrajo*, str. 10.

²⁰ Temeljni zakon o splošnih pravicah državljanov, eden izmed sedmih zakonov t. i. decembrske ustave 1867.

²¹ Slovenski narod, št. 155, 11. 7. 1883, str. 2, Franc Jožef I. in Kranjska.

²² Slovenski narod, št. 157, 12. 7. 1883, str. 1, Josip Stritar: Cesarju svojemu Slovenija.

Naslovnica Slovenskega naroda, 11. 7. 1883, št. 155.

"Cesarjevo potovanje bode ostalo za vse Slovence največje imenitnosti, ono bode v naši tužni zgodovini zaznamovalo tisti veseli trenutek, ko je slovenski narod prvokrat v skupni masi stopiti smel in res stopil pred svojega vladarja, ko je sijajno dokazal, da od Mure do Adrije živi jeden in isti narod, kateri se zaveda svoje narodnosti, a vso svojo srečo in prihodnost išče le v Avstriji pod žezlom preljubljene cesarske rodovine." – "Dokler bodo Slovenci bivali na teh tleh, bodo visoko držali avstrijsko zastavo, pod katero sme prosto vihrati naša narodna trobojnica."

Slovenci so cesarja pozdravljali v slovenskem jeziku, "presvitli cesar jim ni ustavil tok besedij, poslušal jih je z veseljem ter z veseljem jim odgovarjal". "Obiskal je slovenske ljudske in srednje šole in se zadovoljno izrazil o učnih uspehih. Naš cesar sam je priznal slovenskemu jeziku popolno ravnopravnost; – kdo mej njegovimi uradniki sme odslej še tako predrzen biti, da bi zanikaval, kar je cesar odobral in potrdil?" Adreso kranjskega deželne zbornice, ki je imel od junija 1883 slovensko večino, je deželni glavar prebral najprej v slovenščini in nato v nemščini.²³

²³ Slovenski narod, št. 163, 19. 7. 1883, str. 1–2, Po potovanju cesarjevem.

"Vsak, ki je videl cesarja, ki je imel priliko z njim spregovoriti nekoliko besed, ginjen pripoveduje o cesarjevi prijaznosti in ljubeznjivosti, ki jo kaže vsakemu podložnemu, res se slehernemu kaže očeta, kakoršen je v resnici. Splošnji čuti ljubezni in spoštovanja do vladarja, ki so tleli do sedaj v prsih posameznih, dobijo sedaj konkretno podobo, navezujejo se na osebo cesarjevo, kar jih v obilni meri dopolnjuje in krepi. In ravno oseba cesarjeva je po tem, da si v trenutku pridobi srce vsih, ki so tako srečni, da so v njegovi bližini."²⁴

Navdušenje slovenskega prebivalstva Kranjske nad prijaznostjo presvetlega cesarskega veličanstva, ki "so se tako skrbno brigali za naše zadeve, tako po očetovsko so pozvedovali, kaj imamo in česar nam še manjka za blagostanje ljudstva, da je vsak moral priti do prepričanja, da to popotovanje cesarjevo po naši deželi ne more biti brez dobrih nasledkov",²⁵ je bilo velikansko.

Slovenski časniki (Novice, Slovenec, Slovenski narod, Zgodnja Danica) so v čast cesarjevega obiska Kranjske izšli v praznični obleki. Šeststoletnico prihoda Kranjske pod Habsburžane in trdno zgodovinsko zvezo dežele in naroda s habsburško hišo in svojim vladarjem so slavili s številnimi članki, pesniki so sestavljali navdušene pesmi (Luiza Pesjak, Janez Bilc, Anton Funtek, Simon Gregorčič, Josip Levičnik, Josip Stritar idr.). Časniki so podrobno poročali o obisku cesarja in sprejemih, ki so mu jih pripravili v posameznih krajih.

Cesar je na poti iz Ljubljane do Bleda napravil okrog deset postankov, med katerimi je prisluhnil kratkim pozdravnim govorom. Župani, poslanci in duhovniki so cesarja nagovorili v nemškem in slovenskem jeziku. Cesar se je zahvalil, pozanimal o lokalnih razmerah in občasno spregovoril nekaj besed ali fraz tudi v slovenščini. Časniki so skrbno zabeležili vse cesarjeve izjave, vprašanja in pohvale, ki jih je izrekel med obiskom. Objavili so imena ljudi, ki so pozdravili cesarja ali jih je cesar ogovoril in pohvalil. Pozornost so posvetili samo cesarju, njegovega najbrž sijajnega spremstva, v katerem naj bi bilo nad sto oseb,²⁶ skorajda ne omenjajo.

Cesarjeva vožnja iz Ljubljane na Bled je bila "nepretergano zmagoslavje"²⁷ oziroma "zmagoslavni sprevod". Ljudje so se množično zbirali ob cestah in v naseljih, da bi pozdravili cesarja, ki so ga doslej videli le na slikah. "Gorenjska stran odli-

Naslovnica Zgodnje Danice, 13. julij 1883, št. 28.

kovala se je včeraj na slikovit način. Po vsej Avstriji sme se iskati dežele, kjer bi vse prebivalstvo tako tekmovalo, pokazati svoja čutila svojemu vladarju, svojemu očetu. Naprej od mestne meje stali so na obeh straneh mlaji z zastavami in pri vsakem cestnem kantonu stal je kmetski fant s cesarsko ali narodno zastavo v roci." Dvojni drevo mlajev in ljudi z zastavami, ki so pospremili cesarja na poti iz Ljubljane, je bil dolg 4 kilometre. V cesarjevem spremstvu je bilo šest kočij. V prvi kočiji je poleg cesar sedel generalni adjutant (pribočnik) Mondel (Mondeln).²⁸

Ježica

Ob 7. uri zjutraj se je cesar odpeljal iz Ljubljane. "Zvonovi ljubljanskih cerkvá zvonijo, topovi grmé, prebivalci se zbirajo v trumah ob dunajski cesti, da bi še enkrat – zadnjikrat – pozdravili ljubljenega vladarja ..." ²⁹ Prvi sprejem je cesar doživel pri ruskem carju na Ježici, kjer so se v špallir postavili člani čitalnic iz Šiške, Št. Vida in Bizovika s svojimi zastavami, požarna bramba iz

²⁴ Slovenec, št. 87, 18. 7. 1883, str. 1, Po cesarjevem odhodu.

²⁵ Slovenec, št. 88, 19. 7. 1883, str. 1, Po cesarjevem odhodu II.

²⁶ Ljubljanski zvon, št. 7, 1. 7. 1883, Anton Aškerc: Cesar v Ljubljani, str. 471.

²⁷ Zgodnja Danica, št. 29, 20. 7. 1883, str. 230, Cesar v Ljubljani.

²⁸ Slovenski narod, št. 160, 16. 7. 1883, str. 1, Potovanje cesarjevo.

²⁹ Slovenec, št. 87, 18. 7. 1883, str. 1, Po cesarjevem odhodu.

Šmarja pod Ljubljano, katoliško društvo rokodelskih pomočnikov iz Št. Vida nad Ljubljano, šolska mladina iz bližnjih vasi z zastavicami v rokah. Pod košato lipo so se razporedili župani ljubljanske okolice, duhovščina s cerkvenimi prapori, kmečka dekleta v narodni noši in nekaj tisoč ljudi.

Ob prihodu cesarja in njegovega spremstva je šišenski zbor zapel Cesarsko pesem oziroma Cesarsko himno:³⁰ *"Bog Cesarja, Bog cesarstvo / Nam obvari, nam ohrani! / S škitom vere naj vladarstvo / Vodi moder in močan! / Stojimo krog Njegovga trona, / Moč sovražna naj beži: / Habsburg in njegova krona / Z Avstrijo naj vék živi!"*³¹ Cesar je stopil iz kočije, župan Ivan Cunder je v imenu županov ljubljanske okolice zagotovil cesarju vdanost tamkajšnjega prebivalstva in nagovor zaključil z vzklikom: *"Bog ohrani Vaše Veličanstvo in vso presvitlo cesarsko hišo!"* Cesar se je *"med tisočermi živio-klici"* zahvalil in poudaril, da se je prepričal o vdanosti Slovencev. *"Zala gospica"* Marija Cundrova, *"krasno v narodnej obleki opravljena"*, je pozdravila cesarja v imenu ježiških deklet: *"Dovolite blagohotno, da Vas v imenu deklet iz Ježice kot našega največjega dobrotnika in nad vse preljubljenega očeta iz dna srca pozdravljam, da Vam izrečem najiskrenejšo našo zahvalo za brezštevne dobrote, katere pod milim Vašim žezlom uživamo, in da Vas zagotavljam naše brezkončne udanosti in ljubezni; – naj blagovoli Vaše Veličanstvo kot malo znamenje naše ljubezni sprejeti te cvetlice."*

Bog živi, Bog ohrani našega presvitlega cesarja in nad vse ljubljenega gospodarja in očeta." Cesar je sprejel šopek in vprašal gospodično, ali je od tu. Marija Cundrova mu je odgovorila, da je županova hči. Cesar je dejal v nemščini: *"To je lepo, hvala vam."*

Dekan Anton Urbas je nagovoril cesarja v imenu duhovščine v nemškem, *"a izvrstnem govoru s krepkim sonornim glasom"*. Cesar je prijazno odgovoril dekana Urbasa, druge duhovnike, učitelje Paplerja, Podkrajška, Borštnika in Levstika in načelnika požarne brambice iz Šmarij Vinka Ogorčevca. Posebej se je zahvalil požarni brambi, da se je prišla posloviti tako od daleč. Cesarjev odhod so pospremili klici *"živio"*. Na vseh hišah na Ježici in Črnučah so visele narodne zastave, na Črnučah je bil postavljen slavalok.³²

Naslovnica Slovenca, 11. 7. 1883, št. 81.

Mengeš

Naslednji cesarjev postanek je bil v Mengšu, ki je bil *"jako lep in okusno okrašen"*. Na vsaki hiši je bilo po več zastav, venci in zelenje, pred *"cesarsko lipo"* (posadili so jo 1879 v spomin na cesarjevo srebrno poroko) je stal slavalok v neogotsem slogu. *"O dekoraciji Mengeša povemo še samo to, da je imel slavalok tri uhode in dve etaži, vse sestavljeno iz zelenjem ovitih stebričev. Vsa stavba bila je lahna, zračna, a prav dobrega arhitektoničnega utisa. Mojster pa, ki je vse to napravil, je – čevljar. Slava mu!"*³³

Na cesarjev prihod je ob sedmi uri zjutraj čakalo na tisoče ljudi. Okrog 400 otrok iz Mengša in Goričice se je postavilo v dve vrsti z zastavama. Dečki so imeli v rokah lipove veje, deklice cvetlične šopke. Pri slavaloku so se zvrstili mengeški občinski zastop z županom, krajevni šolski svet, trzinski in loški občinski zastop, duhovščina iz Mengša in Goričice, učiteljstvo in tri v belo oblečene deklice. Nad sto fantov je skrbelo, da ni občinstvo tiščalo preveč na cesto. Pod *"cesarsko lipo"* so bili domači pevci in pevke, ki jih je vodil nadučitelj. Ob 8. uri in četrť je zagrmel topič, zaslišalo se je zvonjenje,

³⁰ Avstrijska himna (Kaiserhymne) Gott erhalte den Kaiser (Bog ohrani, Bog obvari Nam Cesarja, Avstrijo!), skladatelj Joseph Haydn, besedilo Johann Gabriel Seidl.

³¹ Novice, št. 33, 26. 4. 1854, str. 1, Cesarska pesem (poslovenjena po L. J.).

³² Slovenski narod, št. 161, 17. 7. 1883, str. 1, Potovanje cesarjevo.

³³ Prav tam.

pripeljali sta se kočiji. Iz druge kočije je izstopil cesar, ki so ga sprejeli burni klici "živio" in "slava". Pevci so zapeli Cesarsko himno. Cesarja je z nagovorom v slovenščini pozdravil župan Janez Levec. Cesar je "preprijazno" odgovoril: *"Prav zelo me je veselilo priti v ta kraj in ogledati si gorenjsko stran, posebno ta trg je lep, gotovo prebiva tukej dovolj premožnih ljudi."* Župan je pojasnil, da je na trgu precej premožnih pa tudi dovolj ubogih prebivalcev. Cesar se je obrnil k duhovščini in se posebej prijazno pogovarjal s kaplanom dr. Josipom Dolencem. Bivši trzinski župan Janez Ložar se je v svojem govoru zahvalil za podeljeni srebrni križec. Nato so se cesarju predstavili učitelji. Cesar je vprašal nadučitelja, koliko časa že slušbuje v tem kraju, koliko je šolskih otrok, ali je pouk poldneven ali celodnevni, ali je na šoli sam. Nadučitelj je predstavil učiteljico, cesarja pa je zanimalo, če ta poučuje samo deklice ali tudi dečke. Po odgovoru, da učiteljica poučuje deklice in dečke, je pred cesarja stopila šolarka s šopkom v rokah in *"glasno in srčno"* dejala: *"Vaše veličastvo, presvitli cesar! Pozdravljamo Vas presvitli vladar najpriskrnejše, ter Vam v znamenje na še najzvestejše udanosti, ljubezni in spoštovanja podarimo ta cvetlični šopek s priskrnim vošilom, da Bog ohrani Vaše Veličastvo še mnoga leta."* Sledili so viharji klici "živio" in "slava". *"Presvitli cesar, ginjen nad srčnim pozdravom te male čvrste deklice, vzame šopek, z drugo roko pa jej prav prijazno potrka na ramo rekoč: dobro, prav lepo si govorila."* Cesar se je začudil, da mengeška občina še nima lastnega šolskega poslopja. Eden izmed prisotnih je pojasnil cesarju, da je občina prosila za razširitev šole in novo šolsko poslopje, vendar pa zadeva še ni rešena, ker želi trzinska občina zaradi oddaljenosti izstopiti iz šolske občine in zgraditi svojo šolo.³⁴

Med s svetinjami odlikovanimi vojaki je stal Peter Jesih, ki je služil kot korporal v 3. topničarskem polku in v bitki pri Blumenauu v Braziliji izgubil obe roki. Cesar je poklical adjutanta, ki je pri občinskem odborniku povprašal o moževih razmerah. Ko je izvedel, da je Jesih oženjen in ima pet otrok, premoženja pa nobenega, je stopil k možu in mu dal v prsni žep 30 goldinarjev: *"To Vam podari Njih Veličanstvo!"*³⁵

Cesar si je nekaj časa ogledoval z mlaji, zastavami in venci okrašen trg, pohvalil je njegov okras, nato pa se je podal v kočijo, poslovil in odpeljal. Za njim so odmevali možnarji, navdušeni klici "živio" in petje domačih pevcev in pevk.³⁶

Kamnik

Kamnik, ki je cesarja sprejel posebej *"slovesno in častitljivo"*, je bil imenitno okrašen. Mestni odbor, meščanska korporacija in meščani so tekmovali, kdo bo dostojneje pričakal cesarja.³⁷ *"Ne le, da je vsaka posamična hiša bila v slavnostnej obleki, polna vencev, transparentov, napisov, cesarskih podob, velikih narodnih in cesarskih zastav, ki so vihrale deloma do tal, bil je od krasnega solidnega slavloloka pri Kristofu skozi vse mesto in ulice postavljen gost smerekov drevored, smereke pa med seboj zvezane zopet z zelenimi girlandami in olepšane z venci, tako, da je bilo videti dve vrsti dekoracij, ki so dale vsemu nekaj poseben celoten značaj, jednoten slog, kakor v nobenem drugem mestu. Sredi 'Klanca' se je dvigal visok slavlolok z ogromno krono na vrhu in lepo rudečo draperijo, da se je videlo, da ko bi cesar postal pod slavlolokom in da bi se Mu krona spustila na glavo, bi rudeča draperija nadomestovala cesarski plašč. Tretji slavlolok je stal na 'Grabnu'."*³⁸

Naslovnica Brenclja, 11. julij 1883, št. 13.

³⁴ Slovenski narod, št. 167, 24. 7. 1883, str. 2-3, "A. J....k": Iz Mengša 19. julija (Izv. dop.) (Sprejem cesarja).

³⁵ Slovenec, št. 86, 17. 7. 1883, str. 1, Cesar na Kranjskem / Pot v Kamnik.

³⁶ Slovenski narod, št. 167, 24. 7. 1883, str. 3, "A. J....k": Iz Mengša 19. julija (Izv. dop.) (Sprejem cesarja).

³⁷ Stiasny, Kamnik, str. 56.

³⁸ Slovenski narod, št. 161, 17. 7. 1883, str. 1, Potovanje cesarjevo.

Strel z Malega gradu in zvonjenje sta naznaila, da se cesar približuje Kamniku. Župan in državni poslanec, zdravnik dr. Maks(o) Samec (1844–1889) je z mestnim zastopništvom in raznimi društvi pričakal cesarja pri prvem slavlolu. V obliki vrat postavljen slavlolo je ponazarjal kamniški grb. Nad vrati je bil transparent z napisom "Viribus Unitis!"³⁹ Nad napisom je bil kamniški grb: "deklica Veronika s pol človeškim, pol kačjim životom sedeča med vrati". "Pri vrhu tega slavlola postavili so tri podobe, ktere razodevajo posebno prijeten okus." Na zadnji strani slavlola je bil napis "Vse za dom – in cesarja!"⁴⁰

Župan, ki je govoril slovensko in nemško, je poudaril, da je "vdano" mesto Kamnik "ginjeno radosti in veselja", ker lahko v svoji sredi pozdravi svojega premilostljivega vladarja. Vdanost domačega naroda vladajoči hiši je enako resnična in prisrčna kot sta neizmerni cesarjeva milost in ljubezen do naroda. "Daj Bog, da bi Vašega Veličanstva milost še mnogo let sladila življenje Vam udanega naroda. Bog živi, Bog ohrani našega priljubljenega vladarja!"⁴¹

Cesar se je zahvalil županu: "Neizmerno me veseli slišati in videti udanost ljudstva, stanujočega v tem lepem kraju. Zahvalim se Vam za prelepi sprejem, na katerega se bom dolgo spominjal." Cesar je med slavnostnim mimohodom govoril z nekaj možmi in za vsakogar našel prijazno besedo. Povprašal je o domačih razmerah, koliko ima Kamnik prebivalcev, kakšnega stanu so mestni obrtniki (večinoma rokodelci), če vlada sloga med meščani in kmeti, ali ima Kamnik kaj posestva. Ko je izvedel, da ima mesto v lasti velik gozd (10.000 oralov), ga je zanimalo, ali so kaj naredili za njegovo kultiviranje. Župan, ki je bil tudi predsednik meščanske korporacije, je cesarju zagotovil, da je bil cesarski gozdni oglednik zadovoljen s stanjem v mestnih gozdovih, okrajni glavar pa je potrdil županove besede. Cesarja je to pojasnilo vidno razveselilo in zadovoljilo.⁴² Gospodična v družbi dvajset v belo oblečenih tovarišic je podala cesarju prekrasen šopek z dvema trakovima. Pred cerkvijo je cesarja pričakalo več kot dvajset duhovnikov iz kamniškega okraja z dekanom na čelu in frančiškani, ki so ga pospremili v cerkev.⁴³

Dekan je cesarja nagovoril v nemščini: "Vaše c. k. apost. Veličanstvo! Blagovolite, Vaše Veličanstvo sprejeti presrčni izraz nerazrušljive zvestobe in najponižnejše vdanosti tukaj zbrane duhovščine do posvečene osebe Vašega Veličanstva in do vse presvite cesarske hiše." Nadaljeval je v slovenščini: "Bog blagoslovi, Bog obvari in ohrani Vaše cesarsko Veličanstvo!" Cesar je bil do solz ganjen. Pohvalil je cerkev in vprašal dekana, če je fara velika, koliko ima prebivalcev, če spadajo vanjo tudi sosednje vasi. Cesar je nato govoril z duhovniki, častnim kanonikom Tomanom, Šafarjem in župnikom "Štajerske Nove štifte" (Nove štifte pri Gornjem Gradu). Frančiškane je vprašal, ali imajo faro, koliko je v samostanu bratov, če je poslopje veliko, če pomagajo bližnjim duhovnikom pri pastirskem delu. Ko je okrajni glavar omenil, da so frančiškani prej oskrbovali šolo, je cesar dejal, da mu je to znano. V cerkvi je cesar kleče prejel blagoslov s svetim rešnjim telesom. "Spodbudno vedenje cesarjevo je naredilo na ljudstvo globok vtis, vse se je čudilo Njihovi pobožnosti in do solza ginjeno je reklo verno ljudstvo: 'Tako časté sami cesar našo sveto vero in so prijazni z duhovščino, da, z najmanjšim duhovnom!'"⁴⁴

Cesar se je podal čez Klanec in pod "krasno na 4 stebreh slonečo krono" (slavlolo z veliko cesarsko krono) na veliki trg, kjer je bil sprejem uradnikov in okoliških županov. Pričakala so ga razna društva: požarni brambi iz Kamnika in Domžal, zastopniki kamniškega meščanstva s staro zastavo, ki je bila že v več vojskah (na njej je bila upodobljena zavetnica mesta sv. Marjeta), mestni zastop, zastopniki kmečkih občin, vsi s trobojnimi trakovi čez prsi, kamniško veteransko društvo, domžalsko veteransko društvo, kamniška čitalnica, pevsko društvo Lira.⁴⁵ Prisotni so bili tudi veleposestniki, aristokracija in učitelji. V imenu 80 kmetskih županov, svetovalcev in vsega kmečkega prebivalstva je cesarja pozdravil župan občine Lukovica, notar, deželni poslanec in pisatelj Janko Kersnik (1852–1897). Na Kersnikov slovenski nagovor se je cesar zahvalil v nemščini: "Prišel sem rad sem in težko se ločim, ker me je ta udanost in ljubezen ganila. Sprejmite zahvalo za toliko ljubezen. Hvala Vam župani!"⁴⁶

V Kamniku so visele samo narodne zastave. Ni jih bilo toliko kot v Ljubljani,⁴⁷ vendar nemških zastav ni bilo. Slovenski narod piše, da kamniški nemškutarji in Nemci niso naredili na cesarja

³⁹ Viribus unitis: lat. z združenimi močmi, z združenimi silami, od februarja 1849 dalje znamenito geslo cesarja Franca Jožefa I.

⁴⁰ *Slovenec*, št. 96, 28. 7. 1883, str. 2, "Pozorn": Iz kamniške okolice, 25. julija. Drugi dan po cesarjevem odpotovanju iz Kamnika.

⁴¹ *Slovenski narod*, št. 160, 16. 7. 1883, str. 4, Telegrama 'Slovenskemu Narodu'. Kamnik, 16. julija.

⁴² *Slovenski narod*, št. 160, 16. 7. 1883, str. 4, Telegrama 'Slovenskemu Narodu'. Kamnik, 16. julija, in *Slovenec*, št. 88, 19. 7. 1883, str. 1, Iz Kamnika, 16. julija.

⁴³ *Slovenec*, št. 86, 17. 7. 1883, str. 1, Cesar na Kranjskem. Pot v Kamnik.

⁴⁴ *Slovenec*, št. 88, 19. 7. 1883, str. 1, Iz Kamnika, 16. julija.

⁴⁵ Prav tam.

⁴⁶ *Slovenski narod*, št. 160, 16. 7. 1883, str. 4, Telegrama 'Slovenskemu Narodu'. Kamnik, 16. julija.

⁴⁷ *Slovenec*, št. 88, 19. 7. 1883, str. 3, Z Dunaja, 16. julija / Judovski časnikarji.

velikega vtisa. Tudi "Die Damen der Aristokratie" naj bi pri cesarju ne našle milosti. Prišle so v navadni cestni opravi in se "ostentativno" postavile na čelo vseh na glavnem trgu zbranih dostojanstvenikov in deputacij, vendar je cesar šel mimo njih, ne da bi se ozrl. Prijazno pa je govoril s Slovencem naklonjenim deželnim poslancem, vitezom Jožefom Schneid-Treuenfeldom (1839–1884) iz graščine Zaprice, ki je imel na sebi uniformo "Truchsesa" (stolnika),⁴⁸ ter uradniki in učitelji, "skoro vsak je bil deležen milosti ogovora", zlasti sodnika je povpraševal po zemljiških knjigah. Ko je prišel do mestnega odbora, se je obrnil k županu Samcu, pokazal na novo mestno hišo, si dalj časa ogledoval fasado in dejal v nemščini: "Vi ste torej postavili to hišo? Zelo je lepa!"

Cesar je ogovoril svetovalca Kuralta iz Domžal in Rusa iz Lukovice, ki je nosil zlati križec za zasluge. Izvedel je, da je Rus križec dobil za svoje delovanje pri komisiji za reguliranje davkov. Nato se je cesar znova obrnil h Kersniku in mu smehljaje dejal, da je Kranjska pridobila pri uravnavi zemljiškega davka. Kersnik je pojasnil, da je davek v Kamniškem okraju nižji in da so že prej po cesarjevem ukazu iz leta 1860 odpisali samo v Brdskem okraju pri davkih vsako leto 6000 goldinarjev zaradi preobremenitve. Cesar je potrdil: "Da, Kranjska je bila resnično preobremenjena." Kersnika je vprašal: "Ste vi poslanec v tem okraju? Sporočite vsem še enkrat mojo zahvalo." Ob mimohodu županov, ki so stali v dveh vrstah, "vsi krepki inteligentni moške v narodnej prazničneji opravi in vsi s širokimi trobojnimi trakovi čez prsa in s črno-žoltimi kokardami", je cesar ogovoril župana Janežiča iz Domžal, župana Korniča iz Podrečja, župana iz Homca in več drugih.⁴⁹

Cesarjevi protokolarni ogovori s podaniki so se vedno vršili z največjo točnostjo in hitrostjo. Cesarjeva vprašanja so bila skrbno pripravljena, kratka in precizna. "Kratek odgovor in reč je bila za posameznika pri kraju!" je poudaril Fran Šuklje (1849–1935).⁵⁰

Cesar je po pogovoru s posameznimi župani stopil do veteranov in požarne straže. Pri veteranih je cesar posebej odlikoval poštarja Janšo iz Domžal, ki je bil invalid iz laške vojne. Častni predsednik veteranov Kecel (Kecelj) je napravil vojaško nerodnost. Ko ga je cesar ogovoril, je salutiral prav po "vojaško" ter med odgovorom držal eno roko ob krajniku klobuka. Cesar se je smehljaje napotil dalje.⁵¹

Sledil je obisk toplic (kopališča in vodnega zdravišča) ob sotočju Bistrice in Nevljice, ki so bile v lasti Alojzija Prašnikarja/Praschnikerja (1821–1899) in njegovega zeta Janeza Kecla (1839–1888). Čez kratko, s preprogami pogrnjeno brv je cesar šel peš. Gospodična Terezina Keclova je cesarju podala šopek planinskih cvetic. Cesar si je ogledal park, ribnik, vilo Neptun, napravo za kopanje v mrzli in topli vodi. V zdraviliški restavraciji je gospodična Prašnikarjeva ponudila cesarju kupico starega kranjskega vina, ki ga je nekoliko izpil. Predstavili so mu goste v toplicah. Cesar je pot nadaljeval v c. kr. tovarno za smodnik (smodnišnico), kjer si je pazljivo ogledal razne naprave.⁵² V spomin na cesarjev obisk sta dala Praschniker in Kecel v veži glavnega zdraviliškega poslopja vzi-dati spominsko ploščo z nemškim napisom.⁵³

Časnik Slovenec je poudaril, da so bile toplice lepo okrašene, seveda v "nemčurskem" smislu. Ker je bilo v okolici toplic samo nekaj nizkih smrečic, sta dala Praschniker in Kecel, iznajditelja "posebno umnega gozdnarstva", mednje nataktniti nove smreke, tako da bi nastal vtis lepega gozdička. Ko je po cesarjevem odhodu zapihal veter, so smreke ležale razmetane naokrog. "Kaj pa, ko bi bil to tudi za nemčurje – omen (opomin)." ⁵⁴

Ob pol enajsti uri je bil na cesarskem gradu dvorni obed, h kateremu so bili povabljeni cesarsko spremstvo, načelniki raznih uradov (okrajni glavar, Kersnik, župan Samec) in kamniški dekan Janez Oblak. "Le preneglo je prišla enajsta ura in s tem čas ločitve. Vse oči so bile obrnjene proti kraju, od koder je imelo priti Njih Veličanstvo, da bi jih še enkrat videli in jih pozdravili z burnimi živio'. Saj skoro vsak si je mislil, nikdar več ne bom gledal cesarju v obličje. Ko so pridrdrale kočije, bralo se je vsem na obrazu, kako težka je ločitev. Glasno se je razlegal živio', ko so se cesar mimo peljali, dokler se niso spustili čez ravno polje proti Kranju."⁵⁵ Župan dr. Samec je spremil cesarja do občinske meje. Pred odhodom je dal cesar Samcu roko in dejal: "Izrazite vsem Mojo hvalo!"⁵⁶

⁴⁸ Vošnjak, *Spomini*, str. 476.

⁴⁹ *Slovenski narod*, št. 165, 21. 7. 1883, str. 2, Iz Kamnika 19. julija (Izv. dop.) (Post festum).

⁵⁰ Po: Šuklje, *Sodobniki, mali in veliki*, str. 264.

⁵¹ *Slovenski narod*, št. 165, 21. 7. 1883, str. 2, Iz Kamnika 19. julija (Izv. dop.) (Post festum).

⁵² *Slovenec*, št. 88, 19. 7. 1883, str. 1, Iz Kamnika, 16. julija.

⁵³ *Slovenec*, št. 96, 28. 7. 1883, str. 2, "Pozorn": Iz kamniške okolice, 25. julija. Drugi dan po cesarjevem odpotovanju iz Kamnika.

⁵⁴ Prav tam.

⁵⁵ *Slovenec*, št. 88, 19. 7. 1883, str. 2, Iz Kamnika, 16. julija.

⁵⁶ *Slovenski narod*, št. 160, 16. 7. 1883, str. 4, Telegrama 'Slovenskemu Narodu'. Kamnik, 16. julija.

Toplice v Kamniku (fototeka Gorenjskega muzeja v Kranju).

Moste

Na vrhu slavoloka v Mostah je razprostil svo- je peruti avstrijski orel, *"nalik kateremu je ljudstvo dvigalo srca svoja kvišku v ljubezni in udanosti"*. Okrog slavoloka so stali mlaji s slovenskimi tro- bojnicami in cesarskimi črno-rumenimi zastavami.

Cesar se je pripeljal ob 11. uri in 15 minut. Dečki in deklice iz Komende in Vodice so stali v špalirju, v rokah so držali lipove vejice. Pri slavlouku so čakali župani in duhovščina. Cesar je nasmejan stopil iz kočije in blagovoljno poslušal pozdrav župana A. Svetina z Mlake. Na županov slovenski pozdrav je prijazno odgovoril in povpra- šal po razmerah v njegovi županiji. Nagovoril je tudi ostale župane in svetovalce, učitelja iz Ko- mende in Vodice, šolske sestre iz Repenj ter duhov- niki, ki so cesarja pričakali s tremi cerkvenimi banderi. *"Okolo ust pa mu je igral blag in mil smehljaj in zdelo se je, da so se Mu močno do- padle krepke postave naših mož v narodnej obleki."*⁵⁷ Cesarjevo zanimanje so pritegnile šolske sestre iz Repenj. Ko je slišal, da vodijo dekliško šo- lo, je dejal: *"To je prav hvale vredno; želeti je, da se take šole razširijo."*⁵⁸

Sprejem je bil končan, cesarju se je mudilo na- prej. Ko se je cesar povzpel v kočijo, so ga po- spremili klici *"živio"*, oglasili so se zvonovi.⁵⁹

Slavoloki so bili postavljeni v Nasovčah, Lahov- čah (od tu do Brnika so bila ob poti drevesca), Brniku, Cerkljah in Šenčurju oziroma Lužah. Ljudje so cesarja pričakali tudi pri posameznih znamenjih na polju.⁶⁰

Cerklje na Gorenjskem

V Cerkljah je cesarja sprejela množica ljudi v narodni noši, ki se je razvrstila po obeh straneh ceste skozi vasi v cerkljanski fari. Pred cerkvijo je bila zbrana šolska mladina. *"Cesta je bila podobna skoro drevoredu skoz in skoz, ker Gorenjcu se ne zdi škoda ne blaga ne časa, kadar gre pokazati izraz zvestobe in udanosti presvitlemu cesarju."* Hiše po vaseh ob cesti so bile okrašene z zasta- vami, z zvonika farne cerkve je vihrala *"res ve- ličastno"* belo-modro-rdeča zastava.

Cesar je v Cerklje prispel ob četrť čez 12. uro. Pri slavlouku so se zvrstili župan Andrej Vavken (1838–1898), gospoda in duhovščina. Cesarjev pri- hod je naznanilo pritrkovanje cerkvenih zvonov. Pevci in pevke so zapeli Cesarsko himno. Župan Vavken je nagovoril cesarja: *"Presvitli cesar, mo- gočni vladar! Presrečnega se čutim, da mi je dana visoka čast se Vašemu Veličanstvu vклонiti. Vem, da so v obširnem cesarstvu lepše vasi, bogatejši prebivalci, kakor tukaj, ali bolj zvestih in udanih src hiši Habsburški, kakor smo mi, ne poznam! V tem prepričanju zakličem iz dna srca: Bog nam ohrani, Bog nam živi presvitlega cesarja, preljub-*

⁵⁷ Slovenski narod, št. 161, 17. 7. 1883, str. 1, Potovanje cesarjevo.

⁵⁸ Zgodnja Danica, 27. 7. 1883, str. 235, št. 30, Iz Vodice.

⁵⁹ Slovenec, št. 86, 17. 7. 1883, str. 1, Cesar na Kranjskem. Pot v Kamnik.

⁶⁰ Slovenski narod, št. 161, 17. 7. 1883, str. 1, Potovanje cesarjevo.

ljenega vladarja. Slava! Slava!" Sledili so navdušeni klici "živio". Cesar je odgovoril v nemščini: "Hvala Vam za prijazen sprejem! Prav vesel sem, da Vas danes prvič vidim in prvič z Vami govorim, in prav zelo sem vesel, da vidim te lepe kraje." Vprašal je župana, ali je srenja obširna in če je že popravljena škoda, ki jo je povzročil požar. Župan je omenil velikodušno podporo iz cesarjeve blagajnice in dodal, da nekateri še niso mogli popraviti škode. Cesar se je s spremstvom podal v lepo okrašeno cerkev, kjer je pokleknil, pomolil in prejel blagoslov svetega rešnjega telesa.⁶¹

Župnika Antona Golobiča je pohvalil zaradi lepe, snažne in prostorne cerkve: "Čestitam vam za to lepo cerkev – res vso ste obnovili!"⁶² Cesar se je pozanimal za obseg fare in spregovoril z vsakim izmed duhovnikov nekaj besed ter pohitel h kočiji. Med potjo je vprašal, ali je pri cerkvi šolska mladina in kdo je njen učitelj. Župan Vavken je odgovoril, da je mladina šolska, on sam je učitelj, kranjski okrajni glavar pa je dodal, da je Vavken tudi poštar. Cesar (v nemščini): "... potem imate najbrž zelo veliko dela!" Cesar je povprašal tudi po letini, zanimalo ga je, ali je prisotnih več odbornikov. Župan je pokazal na okrajnega zdravnika Eduarda Globočnika (roj. 1840) in tudi z njim je cesar spregovoril nekaj besed, "potem pa preljubeznjivo gospodu županu na roko potrka" dejal, da je tukaj prav posebno zadovoljen. Nato je hitro stopil v kočijo in se odpeljal proti Kranju. Med napisi so bili: "Slava cesarju!", "Pozdravljen mogočni vladar!", "Iz neomahljive zvestobe!", "Hrast ne omaje in hrib, zvestoba Slovenca ne gane!" (naslov ode Jovana Vesela Koseska, ki je nastala 1844, ob obisku cesarja Ferdinanda), pred cerkvijo pa "Benedictus coelestis Tecum!"⁶³

V spomin na cesarjev obisk so v cerkvi vzdali ploščo iz črnega marmorja z latinskim napisom.

"Anno MDCCCLXXXIII.

Habsburgici his in terris imperii DC
atque

post has aedes extructas C.,

Augustissimus Austriae imperator

FRANCISCUS JOSEPHUS I.

invisens Carnioliae ducatum

hanc Cerkljensem ecclesiam

praesentia Sua ornavit die XVI. Calend. Augusti

regentibus orbem catholicum LEONE P.P. XIII.

dioecesim Labacensem Epo. Chrysostomo,

parochialem hanc Antonio Golobič"⁶⁴

Šenčur pri Kranju

Do Cerkelj je bilo lepo vreme. Ko je cesar prispele do Šenčurja, je začelo silovito deževati, "nastala je tako močna ledena sapa, da se je drevje pripogibalo in je vsacega zeblo". Kljub nevihti se je cesar vozil v odprti kočiji, njegovo spremstvo pa v zaprtih kočijah.⁶⁵

V Šenčurju so 10. julija, na predvečer cesarjevega obiska Kranjske, pripravili slavnostno razsvetljavo in baklado. Prebivalci Šenčurja in okolice so postavili tri slavaloke. Prvi slavalok je bil na Lužah. Okrašen je bil s cesarsko, habsburško (belo-rdečo), bavarsko, belgijsko in kranjsko zastavo ter napisom "Pozdravljen Franc Jožef I.". Ob cesti so stali mlaji, na nekaterih so bile cesarske in narodne zastave. Slavalok na meji šenčurske občine pri Velesovem je krasil napis "Slava Habsburžanom!". Na Visokem, kjer je bila prav tako šenčurska občinska meja, pa je bil tretji slavalok z napisom "Bog ohrani milega cesarja!" Pri slavaloku v Lužah so se zbrali ljudje, prisotni so bili šolarji iz šenčurske, vokelske, viševske in preddvorske šole. Šolarji so imeli bandera (šoli v Šenčurju in Voklem sta kupili bandera v spomin šeststoletnice prihoda Kranjske pod Habsburžane, blagoslovljena so bila 11. julija na slovesni maši v Šenčurju) in lipove vejice v rokah. Veliko šolarj je bilo oblečenih v belo, z belimi venci na glavi. Pri slavaloku je čakala tudi duhovščina šenčurske in preddvorske župnije s cerkvenimi banderi. Nekaj deklet in žena je prišlo v pečah, nekatera dekleta so imela okrog vratu in preko prsi belo-modro-rdeče trakove.

⁶¹ Slovenec, št. 88, 19. 7. 1883, str. 2, Iz Cerkelj.

⁶² Lavrenčič, Zgodovina Cerkljanske fare, str. 44.

⁶³ Slovenec, št. 88, 19. 7. 1883, str. 2, Iz Cerkelj. Andrej Vavken je od 1857 do upokojitve 1893 služboval kot učitelj in organist oziroma nadučitelj v Cerkljah. Hkrati je vodil svoje posestvo, trgovino in gostilno. Od 1868 do 1898 je bil župan. Deloval je tudi kot državni poštar in načelnik krajevnega šolskega odbora. Slovel je kot pevec, zborovodja in skladatelj. Bil je ustanovitelj podružnic Družbe sv. Cirila in Metoda in Kmetijske družbe ter gasilskega društva. Septembra 1883 ga je cesar odlikoval z zlatim križem za zasluge. Cesar je tedaj podelil odlikovanja 64 osebam. Kamniški župan Samec, kranjski župan Šavnik, preddvorski župan Edvard Urbančič, begunjski dekan Silvester Keše in vodja Kranjske industrijske družbe Karl Luckmann so bili odlikovani z viteškim križem Franc Jožefovega reda, radovljjski župan Franc Hudovernik je prejel zlati križ za zasluge, župan v Gorjah Jakob Žumer srebrni križ s krono za zasluge ... (Novice, št. 38, 19. 9. 1883, str. 307, Iz Ljubljane. (Odlikovanja)).

⁶⁴ Lavrenčič, Zgodovina Cerkljanske fare, str. 44. Prevod latinskega napisa: Leta 1883 ob šeststoletnici habsburške vladavine v tukajšnji deželi in 100 let po tem, ko je bila stavba zgrajena, je prevzvišeni avstrijski cesar Franc Jožef I., ko je obiskal vojvodino Kranjsko, počastil to cerkljansko cerkev s svojo navzočnostjo 16 dni pred avgustovskimi kalendami, ko je katoliško cerkev vodil papež Leon XIII., ljubljansko škofijo škof Krizostom, to župnijo pa Anton Golobič. (Za pomoč pri prevodu se zahvaljujem dr. Ani Lavrič). Plošča je danes shranjena v zakristiji.

⁶⁵ Slovenski narod, št. 161, 17. 7. 1883, str. 1, Potovanje cesarjevo.

Šenčurski narodnjaki so imeli novo trobojnico (slovensko belo-modro-rdečo zastavo, njene barve so povzete iz kranjskega grba). Na njej so bili belo-modro-rdeči trakovi z napisom: "Spomin šestoletnice združenja s Habsburžani. Šenčurski narodnjaki 1883. Podarile Šenčurske mladenke." Trobojnico je šenčurski župnik Martin Povše blagoslovil 15. julija v posebej za to priložnost postavljenemu šotoru iz mlajev in vej pri "Rudolfovi lipi" (zasajena je bila 10. julija 1881 v čast poroke prestolonaslednika Rudolfa (1858–1889) z belgijsko princeso Štefanijo). Šotor so obdajali lipovi venci.

Cesar se je pripeljal ob pol enih popoldne. Ob prihodu kočije so šenčurski pevci in pevske zapeli Cesarsko himno. Cesarjeva kočija se je ustavila pri slavlolu. Cesar je stopil iz kočije, nagovoril šenčurskega župnika in druge duhovnike. Vsem skupaj pa je dejal: *"Veseli me, da vas tukaj toliko vidim."* Cesarja je pozdravil šenčurski župan Matjež Barle. Deček Andrej Sitar je cesarju poklonil *"milostno lepi"* šopek iz cvetlic, pšeničnih, rženih in ječmenovih klasov. Ko je cesar sprejel šopek, ki mu ga je podala mala šolarica Liparjeva Marica Čebašek, je dejal v slovenščini: *"Ta je še čisto majhna!"* Po pogovoru z nekaterimi srenjskimi možmi se je cesar prijazno poslovil. Spremili so ga navdušeni klici *"živio"*.⁶⁶

Primskovo pri Kranju

Na cesarjev prihod se je z mlaji, zastavami in venci, *"ktere so dekleta z veseljem spleta"*, skrbno pripravila tudi občina Predoslje-Primskovo. Ljudje so ob enih popoldne v prazničnih oblekah pričakovali cesarja. Zbrana je bila vsa šolska mladina z zelenimi vejicami v rokah, deklice so imele vence na glavi, navzoč je bil *"srenjski zastop"* z duhovščino. Cesarska kočija se je ustavila pred slavlolu. Župan je pozdravil cesarja s kratkim slovenskim nagovorom, cesar pa je na kratko odgovoril v nemščini in spregovoril nekaj besed z duhovščino in učiteljem. *"Videlo se je, kako so cesar navajeni truda in težav, ker so v kljub silnega viharja in dežja brez vsega dežnika na dežji stali, poslušali pozdrav in odgovarjali. Videlo se je tudi, kako pristrčno ljubi slovensko ljudstvo svojega cesarja, ker vse se je vsulo okoli cesarja stopivšega iz voza, kakor otroci okrog svojega očeta."* Pred cesarjevim odhodom so pevci zapeli Cesarsko himno.⁶⁷

⁶⁶ *Slovenec*, št. 91, 23. 7. 1883, str. 1–2, Šestoletnica. Iz Šenčurja pri Kranju.

⁶⁷ *Slovenec*, št. 89, 20. 7. 1883, str. 1, Iz Kranjske okolice.

Kranj

Izvrsten sprejem je cesarju organiziral *"starodavni"* Kranj. Občinski odbor je želel poudariti pomembnost cesarjevega obiska s prenovitvijo vodnjaka na glavnem trgu. Kamnit bazen so zamenjali z litoželeznim. Vodnjak, ki se je zgledoval po vodnjaku v Novem mestu, so izdelali v Auerspergovih železarni na Dvoru pri Žužemberku.

V Kranju so že v nedeljo, 15. julija zvečer želeli pripraviti slavnostno razsvetljavo (iluminacijo) mesta.⁶⁸ Namen Kranjčanov preprečila je nenadna ploha. Ravno ko so v cerkvenem zvoniku prižgali nekaj luči, se je ulil dež.⁶⁹

Hiše v mestu so bile obnovljene in zelo podobno okrašene z zelenimi venci in zastavami. Med zastavami so prevladovala cesarske (črno-rumena) in deželne barve (belo-modro-rdeča).⁷⁰ Poročevalec Slovenskega naroda se ni mogel odločiti, ali je bilo lepše v Kamniku ali Kranju, *"zlasti če se pomisli, da je bilo v Kamniku lepo, v Kranju pa grdo vreme"*.⁷¹ Kranj sicer ni mogel tekmovati z deželno prestolnico Ljubljano, *"vendar kar se simetrije tiče, bilo je izgledno"*. Posebno pozornost je vzbujal okras mestne hiše. Cesarja so pri velikem slavlolu, ki je stal pred mostom v bližini sodišča, pričakovali župan, 13 cesarskih uradnikov, rezervni častniki, veleposestniki, župani iz okolice ter Loškega in Tržiškega okraja, zastopniki društva Rdeči križ, domače in loške čitalnice na eni strani, na drugi strani pa so v vrsti stali šolarji nižjih in srednjih šol z malimi avstrijskimi zastavami v rokah. 60 v belo oblečenih deklic je bilo pripravljenih za posipanje cvetja. Pred slavlolu je bila godba tržiških veteranov, ki je ob prihodu cesarjeve kočije zaigrala Cesarsko pesem. Za red sta skrbeli kranjska in loška požarna bramba.⁷²

Cesarjev prihod v Kranj ob četrtno drugo uro popoldne sta naznanila zvonjenje in mogočen topovski strel. Sprejem cesarja pri slavlolu je bil *"velikanski"*, čeprav so bili vsi dostojanstveniki do kože mokri in je veter majal slavlolu z napisom *"Pozdravlja Te vladar / Zvesti stari Kranj."*, ki ga je zasnoval slikar in profesor na kranjski gimnaziji Ivan Franke (1841–1927).⁷³ Večina ljudi je bila brez dežnikov, vendar nihče ni mislil na odhod.⁷⁴

⁶⁸ Od leta 1863 je bila v Kranju petrolejska razsvetljava.

⁶⁹ *Slovenec*, št. 89, 20. 7. 1883, str. 1, Iz Kranja, 17. julija.

⁷⁰ *Slovenec*, št. 86, 17. 7. 1883, str. 1, Cesar na Kranjskem. Cesar v Kranju.

⁷¹ *Slovenski narod*, št. 161, 17. 7. 1883, str. 1, Potovanje cesarjevo.

⁷² *Slovenec*, št. 88, 19. 7. 1883, str. 2, Iz Kranja, in *Slovenski narod*, št. 163, 19. 7. 1883, str. 3, Iz Kranja, 18. julija.

⁷³ *Slovenski narod*, št. 161, 17. 7. 1883, str. 1, Potovanje cesarjevo.

⁷⁴ *Slovenec*, št. 88, 19. 7. 1883, str. 2, Iz Kranja.

Glavni trg v Kranju, črno-bela razglednica, pred 1. svetovno vojno.

Župan Karel (Dragomir) Šavnik (1840–1922) je pozdravil cesarja v slovenščini, nadaljeval pa v nemščini.⁷⁵ Cesar se je zahvalil in sprejel od deklice (gospodične Preširnovce) podarjeni šopek. Okrajni glavar je cesarju predstavil župane in učitelje, cesar je z večino spregovoril po nekaj besed. Kljub temu da sta razsajala dež in vihar, je cesar vsakogar, ki mu ga je predstavil okrajni glavar, "osrečil" s kratkim nagovorom in vprašanji. Cesar je opazil novi zastavi kranjske in loške čitalnice ter vprašal, kakšen je namen teh društev in koliko imata članov.⁷⁶ Na novi zastavi kranjske čitalnice so bile zlato izvezone besede "Složimo se".⁷⁷

Po pozdravu se je cesar v odprti kočiji peljal skozi goste trume ljudi. Pri župnijski cerkvi je cesarja pričakala dekanjska duhovščina. V cerkvi je prejel blagoslov svetega rešnjega telesa. Kranjske gospe in gospodične so mu podarile šopek.

Cesar je v Kranju prebil samo dobre pol ure, nato se je v odprti kočiji podal na kolodvor. Med vojašnico in Majdičevim mlinom so se v enakem vrstnem redu kot poprej pri slavlouku razporedila vsa društva in deputacije. Sledile so ovacije, s katerimi so Kranjčani izpričali svoje veselje zaradi cesarjevega obiska.⁷⁸

Na kolodvoru je cesarju pripravila sprejem fara Šmartin pri Kranju. Na eni strani kolodvora so stale ženske v narodni noši s pečami na glavi, na

drugi moški, spredaj pa učenci z vejicami. Ves sprevod so vodili župnik Franc Tavčar iz cerkve na Sv. Joštu nad Kranjem in domača kaplana. Okrajni glavar je cesarju predstavil stražiškega župana, ki naj bi cesarju pojasnil, da so v njegovi srenji samo "gutsbesitzerji" (nem. zemljiški posestniki), četudi je večina sitarjev.⁷⁹

Na cesarja je čakal dvorni vlak, ki ga je peljal v Lesce. "Ne morejo prehvaliti vljudnost presvitl. cesarja, ki so se bodisi z visocim vradnikom, ali s priprostim krajnim zastopnikom prijazno pogovarjali, ter ljudem na vse strani po vojaško salutirali.

Gotovo je star mož vsem navzočim iz srca govoril, ko je pozneje rekel: 'Če je bilo tudi tako slabo vreme, bom vendar do groba pomnil današnji dan, pa tudi presviti. cesarja, ki se tako prijazno obnašajo do svojih podložnih.'"⁸⁰ Dopisnik Slovenskega naroda je od nekega kmeta izvedel, da naj bi nekateri prebivalci Primskovega in Gorenje Save od žalosti jokali, ker Kranj ni mogel dostojneje sprejeti cesarja.⁸¹

Dopisnik Slovenca je bil pozoren na odsotnost deželnih in narodnih zastav v delu mesta, ki je bil okrašen pod nadzorstvom učitelja Grima, in na kolodvoru, kar je zakrivil šef kolodvora Kanauch. "Če tudi je g. Kanauch menda nekje na ogersko-moravski meji doma, bi bilo vendar želeži, da bi bil dal prostor vsaj jedni narodni zastavi. Saj kolodvor ni g. šefova last, temveč postaja med Slovenci." Vtis so vsaj nekoliko popravili Šmartinčani, ki so na vzvišeno ravnino nad kranjskim kolo-

⁷⁵ Slovenski narod, št. 160, 16. 7. 1883, str. 4, Kranj 16. julija.

⁷⁶ Slovenec, št. 88, 19. 7. 1883, str. 2, Iz Kranja.

⁷⁷ Slovenski narod, št. 296, 28. 12. 1883, str. 2, Iz Kranja 26. decembra (Izviren dopis).

⁷⁸ Slovenski narod, št. 161, 17. 7. 1883, str. 1, Potovanje cesarjevo.

⁷⁹ Slovenec, št. 89, 20. 7. 1883, str. 2, Iz Kranja, 17. julija.

⁸⁰ Slovenec, št. 88, 19. 7. 1883, str. 2, Iz Kranja.

⁸¹ Slovenski narod, št. 163, 19. 7. 1883, str. 3, Iz Kranja, 18. julija.

dvorom postavili dolgo vrsto mlajev, okrašenih s cesarskimi in narodnimi zastavami.⁸²

Narodnozavednemu kranjskemu županu, deželnozborskemu poslancu in mestnemu lekarnarju, mag. pharm. Karlu Šavniku se je med razgovorom s cesarjem pripetila manjša nerodnost, o kateri so se Kranjčani še dolgo pogovarjali. Ko je Karel Šavnik cesarja želel opozoriti na neugodno vreme, naj bi namreč v polomljeni nemščini dejal: *"Es kapelt Majestät."* ("kapelt" ni nemška beseda, pravilno bi bilo: *Es regnet Majestät.*) – oziroma: *"Herr Kaiser, es kapelt, tritt Sie in die veža."*⁸³

Kranjčani so cesarjev obisk zaznamovali s spominskim napisom na novem vodnjaku na glavnem trgu: *"Ob prihodu cesarja Franca Jožefa I. dne 16. julija 1883 v mesto Kranj"*.⁸⁴

Bled

Drugo polovico zadnjega dne obiska starodavne dežele Kranjske je cesar preživel na Bledu, kjer sta bila zvečer predvidena *"razsvetljava jezera, lepa, kakeršne dozdej še nihče ni doživel"*, in ognjemet, za katerega so porabili okrog 1200 goldinarjev.⁸⁵ Cesarju se je pridružila množica obiskovalcev. Troje vlakov je v Lesce pripeljalo okrog 2.000 Ljubljancev in tujcev, poseben vlak je prispel iz Trbiža.⁸⁶ Cena železniških vozovnic je bila znižana, da bi lahko čim več ljudi obiskalo kraje, skozi katere je potoval cesar.⁸⁷

Na Bledu je bilo nad 6.000 ljudi. *"Vsa Savska dolina od Kranja do Bleda bila je v svečanej opravi. Okolu Podnarta so bili vsi vrhovi polni zastav, z vsake gore so doneli možnarji ter iz tisoč grl daleč razlegajoči se živio-klici."*

*Nikdar ne pozabim lepega prizora, ko se je dvorni vlak s cesarjem počasi vozil po Savskeji dolini mej Kranjem in Radovljico: dež je s curkom lil, a po gorskih vrhovih je bilo zbranega na stotine naroda iz bližnjih vasi in frenetični 'živio!' je prevpil silni vihar, ki je baš tedaj divjal in prevpil silni grom streljanja, ki je odmeval z vsakega holma."*⁸⁸

Dvorni vlak je prispel v Lesce nekaj čez drugo uro. Ob prihodu so gorjanski pevci in učitelji zapeli Cesarsko pesem. Okrajni glavar Dralka je

predstavil uradnike. Cesarja je radovljiški župan Franc Hudovernik, ki je veljal za slovenskega narodnega nasprotnika,⁸⁹ v imenu gorenjskih županov nagovoril najprej v slovenskem in nato v nemškem jeziku. Cesarju se je poklonila dekanijška duhovščina pod vodstvom dekana, v belo oblečena deklica je cesarju izročila šopek.⁹⁰ Cesar je vprašal enega izmed pevcev, ali so vsi pevci iz tega kraja. Odgovor, da ne, vsi pa so iz Gorenjske, je bil cesarju vidno po volji.⁹¹

Kljub dežju se je cesar peljal v odprti kočiji iz Lesc v Begunje, kjer si je ogledal žensko kaznilnico,⁹² od tam pa na Bled. Na cesti iz Lesc proti Bledu, ki je bila v čast cesarjevega prihoda popravljena (odpravljeni so bili hujši klanci in zgrajen nov most),⁹³ so se gnetli vozovi in pešci, ki so gazili po blatu. Ob cesti so bili postavljeni mlaji, ki so bili med seboj povezani z žico, na kateri so viseli lampijoni.⁹⁴

Pri *"impozantnem"* slavlolu v Zagoricah so bile zbrane skupine lovcev, kmetov in rudarjev, ki pa so jih nekateri pomotoma imeli za dimnikarje. *"Najlepša okoličanska dekleta in fantje v narodni noši"*⁹⁵ so ponazarjali panoge, s katerimi se preživljajo Gorenjci: poljedelstvo, ribištvo, rudarstvo, fužinarstvo idr.⁹⁶ Od slavlolu do Mallnerja (Mallnerjevega hotela oziroma Mallnerjeve gostilne v Želečah, na mestu današnjega hotela Park) so napravili špalir šolarji in šolarke iz Gradu in Gorij s svojimi učitelji. Deklice so imele na prsih pripet nagelj, rožmarin in roženkravt, v rokah pa cvetočo lipovo vejico. Fantiči so imeli enak šopek na klobuku in lipovo vejico v roki. *"Dalje doli so bili postavljeni v špalir krepki gorenjski korenjaki s svojimi junaškimi obrabi, vsi v lepi narodni noši"*, bralno društvo iz "Gorjan" (Gorij), gorjanski župan Jakob Žumer (1846–1911), sto prekrasnih gorenjskih deklet, vse v pečah. *"Odkrito Vam pripovedujem, da to je bil najlepši drevored, po katerem sem se kedaj v svojem življenju sprehajal. Ta vitka rast, te lepe polne prsi, te žive oči in ta prekrasna noša: to je moralo vsakega očarati."*⁹⁷

Ob cesarjevem prihodu na Bled, ki je bil okrašen z zelenjem, zastavami in lampijoni, ob peti uri

⁸² *Slovenec*, št. 89, 20. 7. 1883, str. 2, Iz Kranja, 17. julija.

⁸³ Po pripovedovanju umetnostnega zgodovinarja dr. Ceneta Avguščina je anekdoto študentom umetnostne zgodovine omenjal umetnostni zgodovinar dr. France Stele, ki je v Kranju 8 let (po 1898) obiskoval gimnazijo.

⁸⁴ *Novice*, št. 32, 8. 8. 1883, str. 258, Spominski napis.

⁸⁵ *Ljubljanski zvon*, 1883, Anton Aškerc: Cesar v Ljubljani, str. 477.

⁸⁶ *Slovenski narod*, št. 161, 17. 7. 1883, str. 2, Cesar na Bledu.

⁸⁷ Rozman, *Zastave vihrajo*, str. 13.

⁸⁸ *Slovenski narod*, št. 161, 17. 7. 1883, str. 2, Cesar na Bledu.

⁸⁹ *Novice*, št. 23, 6. 6. 1883, str. 184, Z Lesc 3. junija.

⁹⁰ *Slovenec*, št. 86, 17. 7. 1883, str. 2, Cesar na Kranjskem. V Lescah in Begunjah.

⁹¹ *Slovenski narod*, št. 162, 18. 7. 1883, str. 1, Cesar na Bledu.

⁹² *Slovenec*, št. 86, 17. 7. 1883, str. 2, Cesar na Kranjskem. V Lescah in Begunjah.

⁹³ *Novice*, št. 23, 6. 6. 1883, str. 185, Z Lesc 3. junija.

⁹⁴ *Slovenski narod*, št. 155, 10. 7. 1883, str. 2, Iz Bleda 9. julija. / Bleški slavlolu. Od našega posebnega poročevalca.

⁹⁵ Prav tam.

⁹⁶ *Slovenec*, št. 86, 17. 7. 1883, str. 2, Cesar na Kranjskem. Cesar na Bledu.

⁹⁷ *Slovenski narod*, št. 161, 17. 7. 1883, str. 2, Cesar na Bledu.

je vojaška godba zaigrala Cesarsko pesem. Cesar je z generaladjutantom Mondelom sedel v odprti kočiji, oblečen je bil v vojaški plašč, glavo je imel pokrito s "kapico". Zaradi dežja je imelo njegovo spremstvo razpete strehe. Pri slavoloku sta ga pozdravila župan Anton Wester (1834–1887), *"krepek mož v gorenjski noši"*, in slavnostni odbor. Župan Wester (tudi Vester) je cesarja nagovoril v slovenščini. Cesar, ki je bil prav dobre volje, se je zahvalil za sprejem in omenil slabo vreme. *"Kaj hočemo,"* je odgovoril župan Wester, *"reč se ne da predru-gačiti"*. Cesar je z nasmehom dejal: *"Ta dež je dober za polje, toda padel je tudi sneg."* Po pozdravu slavnostnega odbora so se znova začeli razlegati klici "živio", ženske so z belimi robci mahale cesarju, ki se je počasi odpeljal v Mallnerjevo gostilno. Dež je prenehal, vendar je še vedno pihal veter. Zaradi naznanila, da ne bo mogoče pripraviti razsvetljave jezera z bengaličnim ognjemetom, se je mnogo gostov vrnilo v Ljubljano z večernim poštnim vlakom. Mnogi niso bili oblečeni za nenadni mraz, kajti popoldne je sneg pobelil okoliške hribe. Večerni vlak je iz Ljubljane pripeljal nove goste, ki so se zaradi pomanjkanja vozov v najhujšem blatu podali na Bled, da bi se udeležili večerne veselice.⁹⁸

*"Silni živio-klici se orijo do starega, v silne megle zavitega Triglava ter se ponavljajo in nadaljujejo ves čas od 5. do 8. ure zvečer. Kakor skalovita gora postavili so se naši krepki Gorenjci pred Mallnerjev hôtel ter cele tri ure neprenehoma pozdravljali svojega cesarja, ki se je večkrat prišel zahvaljevat k oknu."*⁹⁹

Ob šestih zvečer je bil dvorni obed. Cesarju so pri Mallnerju stregli *"po naročitem ukazu"* navadni natakariji, *"ki so bili vsled tega izredno radostni, ker jih še nikdar in nikjer ni doletela ta čast."* Po obedu jim je cesar podaril 100 goldinarjev.¹⁰⁰ Cesar je povabljenim gostom dovolil po jedi kaditi "smotke" (smotke, cigare, cesar si je rad privoščil viržinko).¹⁰¹

Obed pri cesarju je redno trajal eno uro. Vsakemu gostu je bil pred obedom določen sedež, na katerem bo sedel. Gostje so pričakali cesarja v drugi sobi. Cesar je prišel ob napovedani uri. Vsi povabljenici so se za njim podali k pogrnjeni mizi. *"Strežajev je pri obedu več kot gostov in vsak ima svoj določen posel, eni prinašajo jedi, kar se godi hitro zaporedoma, drugi odnašajo porabljeno posodo, zopet drugi natakajo pijačo razun navadnega belega in rudečega vina 'bordó', belo rensko*

vino, šampanjec, nad to začetkom obeda nekaj močnega sladkega vina laškega 'marsala', ali španjskega, in komur drago, piva; nazadnje pa tudi kozarček dobrega likerja in nazadnje črne, zeló močne kave, pa zato prav majčkino skledico." Po obedu se je cesar vrnil z gosti v sobo, kjer so ga pričakovali. Tam so bile na razpolago različne boljše cigare. Cesar je prižgal cigaro, za njim pa tudi gosti, *"in potem razgovarjajo se cesar pušči cigaro z gosti skoraj z vsemi brez izjeme, se ve da z bolj znanimi več, z drugimi pa manj"*.¹⁰²

Večer na jezeru naj bi predstavljal *"biser v prstanu cesarjevega potovanja po kranjski deželi"*.¹⁰³ Vreme se je medtem razvedrilo, začeli so se pripravljati na razsvetljavo jezera. Ob osmi uri se je cesar s svojim spremstvom podal na dve ladji. V prvi so se vozili pevci, ki so mu zapeli Cesarsko pesem in nekaj slovenskih pesmi (Pozdravljam te gorenjska stran, Otok Bleški, Lepa naša domovina, Domovina Benjamina Ipavca, Nedvedova Tam, kjer beli so snežniki, Sturzova Naglo bratje, Beethovnova Sveta noč).¹⁰⁴

Cesar se je peljal na otok, k *"prelepo okinčani"* romarski cerkvi, kjer je bilo zbrane polno odlične gospode. Tu je nagovoril 80-letnega cerkovnika in njegovo ženo. *"Ko se vrne cesar iz cerkve, zasveti se vse jezero in vsa okolica v jednej luči. Ves sivi stari grad je bil v ognji in dve prekrasni solnci sta s svojimi žarki z gradu razsvetljevali vso okolico. Vse vile, vse hiše od Petrana do grada so bile velikansko razsvetljene z lampijoni in bengaličnimi ognji."*

In ko se cesar spet usede v čoln ter ukaže veslati proti Petranu, obda Ga vse polno razsvetljenih čolnov in plav z vojaško muziko, in ta prekrasna eskadra se pomika mej živio-klici, donečimi z obeh bregov, nazaj proti Mallnerju. Po vseh vrhuncih okoli jezera so goreli velikanski kresovi in možnarji so se razlegali z vseh holmcev, rakete in ognjemeti so švigali v zrak na obeh bregovih in po jezeru se je vozilo na tisoči lučic v malih plavih. Posebno lepo je bilo videti na gori ravno Mallnerju nasproti trideset kresov, ki so narejali velikanski črki F. J. To je bil pogled, katerega nihče ne pozabi, kdor ga je videl. In v ta ognjeni blesk je gledal stari Stol s svojim belim snegom." Velika kresova na Stolu in Triglavu nista zagorela, ker ljudje niso mogli do njiju. Gorel je samo kres na Debeli peči.¹⁰⁵ Opazovalci so na okoliških hribih lahko našli več kot 45 kresov.¹⁰⁶

⁹⁸ *Slovenec*, št. 86, 17. 7. 1883, str. 2, Cesar na Kranjskem. Cesar na Bledu.

⁹⁹ *Slovenski narod*, št. 161, 17. 7. 1883, str. 2, Cesar na Bledu.

¹⁰⁰ *Slovenski narod*, št. 162, 18. 7. 1883, str. 1, Cesar na Bledu.

¹⁰¹ *Slovenec*, št. 88, 19. 7. 1883, str. 2, Na Bledu.

¹⁰² *Novice*, št. 32, 8. 8. 1883, str. 253, Potovanje cesarjevo po Kranjskem. Drugi dan.

¹⁰³ *Novice*, št. 23, 6. 6. 1883, str. 185, Z Lesc 3. junija.

¹⁰⁴ *Slovenski narod*, št. 161, 17. 7. 1883, str. 2, Potovanje cesarjevo, in *Slovenec*, št. 75, 27. 6. 1883, str. 3, O bivanju cesarjevem na Bledu.

¹⁰⁵ *Slovenski narod*, št. 161, 17. 7. 1883.

¹⁰⁶ *Zgodnja Danica*, št. 29, 20. 7. 1883, str. 230, Cesar v Ljubljani.

Bled, črno-bela razglednica, založnik H. Kölz, Gradec in Dunaj, pred 1. svetovno vojno.

Ognjemet so na Bledu pripravili tudi leta 1858 (v čast osemindvajsetega cesarjevega rojstnega dneva).¹⁰⁷ Razsvetljavo z ognjemetom so na Bledu redno prirejali od leta 1880 (od proslave 50. cesarjevega rojstnega dne). Cesarjev rojstni dan je bil 18. avgusta, kar se je ujemalo z vrhuncem turistične sezone.¹⁰⁸

Cesarja je na vožnji po jezeru v lepo razsvetljenem čolnu spremljala vojaška godba, ki je igrala marše. *"Okoli 30.000 ljudi je bilo prihitelo semkaj; kdor je mogel, zasedel je prostorček v čolnu, čolni pa so se združili v celo brodovje, vsi praznično okrašeni s cvetjem in zelenjem, z lampijoni in zastavami. Med tem brodovjem so se vozile vojaške godbe, svirajoč lepe komade, a v presledkih so se razlegale slovenske pesni iz krepkih in čistih grl gorenjskih fantov in deklet po jezerski gladini."*¹⁰⁹ Vojaška godba je kasneje prišla k "Petranki" (gostišče Petran v Mlinem), kjer je godla *"večidel narodne"*.¹¹⁰ Ob deveti uri se je cesar vrnil k Mallnerju. Tam mu je nad 50 gorenjskih pevcev (večinoma duhovnikov in učiteljev) zapelo podoknico, Hallerjev zbor Večni oče. Cesarjev adjutant se je pevcem v cesarjevem imenu zahvalil za izkazano čast. Cesar naj bi nekemu prisotnemu imenitniku dejal: *"Do solz sem ginjen, ko vidim toliko vdanost in požrtvovalnost kranjskega ljudstva."*¹¹¹

Pevci-duhovniki so nameravali prirediti pred

Mallnerjem koncert, vendar niso dobili dovoljenja, kajti cesar je odšel počivat, zato so prepevali pred lepo razsvetljenim župniščem.¹¹² Župnik Jožef Razboršek je pevce pogostil, župnik iz sv. Jakoba v Ljubljani Rozman pa je napil cesarju. V govoru je med drugim poudaril: *"... kaj je cesar v cerkvi, kot kak vojak in vladar"*. Napitnica je bila navdušeno sprejeta.¹¹³

Cesarja sta po jezeru vozila Ševelj in Kovač iz Mlina, ki sta za nagrado dobila po tri cekine. Za cesarja je bil predviden posebno krasen stol. Ko pa je bilo treba odriniti, stola ni bilo nikjer najti, zato se je cesar zadovoljil z navadnim stolom, ki ga je iz krčme prinesel Ševelj. Ko so se peljali okoli jezera do Mallnerja, je cesar velel, naj se vrnejo nazaj in sicer mimo vile dr. Alfonza Mošeta¹¹⁴ pod Grad, da bo lahko še enkrat priča prekrasnemu prizoru. Med vožnjo se je zanimal za imena hribov in si ogledal Skaletovo in Sovanovo vilo. Pogovarjal se je z diplomatom in poslancem kranjskih veleposestnikov v deželnem in državnem zboru Josefom baronom Schweglom (1836–1914) in

¹¹² *Slovenec*, št. 86, 17. 7. 1883, str. 2, Cesar na Kranjskem. Zvečer na Bledu.

¹¹³ *Slovenski narod*, št. 162, 18. 7. 1883, str. 1, Cesar na Bledu.

¹¹⁴ Ljubljanski odvetnik dr. Alfonz Mosche (1839–1901) – "prijatelj Albert" iz novele Avgusta Šenoe Karanfil s pesnikova groba, 1878 – je bil pobudnik postavitve Prešernovega spomenika na Bledu v letu 1883. Prešernov spomenik je bil slovenski odgovor na spominsko ploščo nemškemu pesniku Anastaziju Grünu, ki je bila postavljena na Bledu leta 1881. Auerspergova spominska plošča, ki jo je na svoje stroške dal izdelati eden prvih lastnikov blejskih vil, tržaški trgovec Karel Ritter von Rittmeyer, naj bi pri nepoučenih letoviščarjih zbudila vtis o nemškem značaju Bleda.

¹⁰⁷ *Novice*, št. 34, 25. 8. 1858, str. 270, "Š.": Z bleškega jezera. 22. avg. zvečer.

¹⁰⁸ Rozman, *Zastave vihrajo*, str. 13.

¹⁰⁹ Apih, *Naš cesar*, str. 196.

¹¹⁰ *Slovenec*, št. 86, 17. 7. 1883, str. 2, Cesar na Kranjskem. Zvečer na Bledu.

¹¹¹ *Slovenec*, št. 88, 19. 7. 1883, str. 2, Na Bledu.

deželnim glavarjem Gustavom grofom Thurn-Valsassina (1836–1888).¹¹⁵ Baron Schwegel, ki se je izkazal pri cesarjevem obisku Egipta ob odprtju Sueškega prekopa 1869, je na cesarjevem sprejemu v Ljubljani prejel izrecno cesarjevo navodilo, naj vodi in nadzoruje cesarjev obisk Bleda.¹¹⁶ Cesar je vprašal barona Schwegla, kdo je lastnik gradu. Ko je Schwegel povedal ime (od 1882 je bil grad v lasti dunajskega veletrgovca Adolfa Muhra), je cesar pripomnil (v nemščini): *"Tudi Jud!"*¹¹⁷

*"Ta krasota je ves večer očaravala narod, da se ni mogel raziti, dasi so nekateri po 3, 4, celo po 5 ur daleč prišli na Bled. Slišal sem starega Bohinjca, ki je dejal: 'Cesar mora biti vesel, ko vidi, kako ga imamo radi!' Spet drugi je rekel sosedu: 'Ti premalo vpiješ 'živio', bolj pritegni, da naju bo slišal!' Kdor pozna našega Gorenjca, vé, koliko je vredna taka beseda. In to je vse narodu izviralo iz srca, nihče mu ni prigovarjal: tako pozdravljal svojega cesarja! Šele proti jednajsturi, ko se je cesar podal k počitku, ponehalo je veselo in navdušeno življenje okoli jezera in narod se je začel po malem razgubljati, vesel, da je spodobno počastil svojega priljubljenega vladarja."*¹¹⁸

Cesar je prespal v Mallnerjevem hotelu, kjer so zanj uredili štiri sobe. Posebno lepa je bila spalnica: *"postelja krasna, odeja in zastori višnjevi, barvarija sivkasta"*. V tretji sobi je bila knjižnica, na mizi je ležala Valsavorjeva Ehre des Herzogthums Krain (Slava vojvodine Kranjske, 1689). V času ko si je poročevalec Slovenskega naroda ogledoval cesarju namenjene prostore, je bila odprta na strani, na kateri je opis gradu Turjak.¹¹⁹

Narodnih zastav je bilo na Bledu malo, visele so samo pri dr. Mošetu, na župnišču, pri Jeklarju, Skaletu, Sovanu in Petranu.¹²⁰ *"Bled je bil v praznični obleki, le to je moralo boleti človeka, da je videl vse mogoče in nemogoče zastave, le kranjske, to je slovenske, so bile redke ko bele vrane, posebno okoli Malnerja, kjer so bivali cesar: videlo se je, da ima tukaj 'obratniška družba' [op. Kranjska industrijska družba] vpliv in se gospod Lukman [op. najbrž Karl Luckmann, (1841–1906), ravnatelj Kranjske industrijske družbe na Javorniku, od 1878 je zastopal veleposestvo v kranjskem deželnem zboru] hoče maščevati zaradi tega, kar mu je bila v Ljubljani neljubo. Tudi slav. odbor, v katerem je med drugimi b. Žvegelj, je nekaka čudna skupina, ki se boji slovenskih, to je deželnih barv: človek bi kar ne verjel, da je tu zemlja slovenska in slovenski*

*tudi rod. Pa kar je pregrešil odbor, popravilo je ljudstvo samo, ker gromeli so tem obilnejše 'živio' vriski."*¹²¹

Baron Schwegel, ki je poprej nasprotoval slovenskim klicem, naj bi pevcem, ki so cesarju pred Mallnerjevim hotelom zapeli Hallerjev zbor Večni oče, predlagal: *"No, gospodje, zdaj pa vsi vkupe 'živio' zavpijmo, potem naj bo pa konec."* Vendar z "Balohovim Jožetom"¹²² ni hotel noben pevec vzklikati "živio".¹²³

Na Bledu je cesar napisal deželnemu predsedniku Andreju Winklerju (1825–1916) zahvalno pismo: *"Ljubi baron Winkler! Navdušena vdeležitev, s katero je vse prebivalstvo Moje Kranjske vojvodine obhajalo pretek šestoletnega vladanja Moje hiše v tej deželi, me napolnjuje z veselimi zadostenjem in mi je novo poročstvo nespremenljive zvestobe, ki so jo Kranjci svojim dednim vladarjem v preteklih letih razodevali z žrtvijo premoženja in krvi, in ki jo bodo, ako Bog da, po zgledu svojih očetov hranili tudi v vseh prihodnjih časih. Posebno ljubo mi je bilo, da sem o tej redki slovesnosti deželo obiskal ter se osebno prepričal ne samo o vdanosti njenih prebivalcev, ampak tudi o važnih napredkih v mnogih zadevah javnega življenja. Naročam Vam, vsemu prebivalstvu sporočiti Mojo najtoplejšo zahvalo za prisrčni sprejem, ki so mi ga povsod napravili, in zagotovilo Moje neprestane cesarske milosti. V Bledu 17. julija 1883. Franc Jožef m. p."*¹²⁴

V spomin na cesarjevo bivanje so v Mallnerjevem hotelu vzdali spominsko ploščo,¹²⁵ ki so jo odstranili ob koncu 1. svetovne vojne.

Lesce

17. julija se je cesar preko Koroške vrnil na Dunaj. Cesarjevo spremstvo se je iz Bleda v Lesce odpeljalo od 4. uri in 15 minut zjutraj. Tudi potovanja so morala biti podrejena cesarjevi strogi osebni disciplini: Franc Jožef je namreč odhajal spat najkasneje ob enajsti uri zvečer,¹²⁶ vstajal je zgodaj, zbujal se je ob štirih zjutraj.¹²⁷

¹²¹ *Slovenec*, št. 86, 17. 7. 1883, str. 2, Cesar na Kranjskem. Zvečer na Bledu.

¹²² Tako so Josefa barona Schwegla imenovali domačini v Gorjah. Rojen je bil v kmečki družini v Zgornjih Gorjah. V neposredni bližini rojstne hiše je njegov oče zgradil hišo, ki se ji je po domače reklo "Pri Balohu" (Schwegel, *Na cesarjev ukaz*, str. 34). Josef baron Schwegel se je v mladih letih podpisoval Josip Žvegelj oziroma Švegelj in objavljaval slovenske pesmi in naravoslovne ter potopisne prispevke. Po zaključku bleščeče uradniške kariere je bival v graščini Grimšče na Rečici pri Bledu.

¹²³ *Slovenski narod*, št. 162, 18. 7. 1883, str. 1, Potovanje cesarjevo.

¹²⁴ *Slovenec*, št. 87, 18. 7. 1883, str. 1, Cesar na Kranjskem. Cesarjeva zahvala.

¹²⁵ Kimovec, *Utile et dulce, Bled nekdanj in sedaj*, str. 54.

¹²⁶ Johnston, *Austrijski duh*, str. 39.

¹²⁷ Tomšič, *Avgusta meseca 18. dan*, str. 17.

¹¹⁵ *Slovenski narod*, št. 162, 18. 7. 1883, Cesar na Bledu.

¹¹⁶ Schwegel, *Na cesarjev ukaz*, str. 47 in 115.

¹¹⁷ Vošnjak, *Spomini*, str. 476.

¹¹⁸ *Slovenski narod*, št. 161, 17. 7. 1883, str. 2, Cesar na Bledu.

¹¹⁹ *Slovenski narod*, št. 162, 18. 7. 1883, str. 2, Cesar na Bledu.

¹²⁰ Prav tam.

V Lescah so cesarja pričakali deželni glavar grof Thurn-Valsassina in deželni odborniki dr. Josip Vošnjak, Ivan Murnik, Oton Detela in Karel Dežman. Grof Thurn se je v imenu Kranjske zahvalil cesarju za visoko čast obiska dežele in ga prosil, naj ohrani Kranjsko v milostnem spominu. Cesar je odgovoril: *"Jaz ponavljam Svojo najtoplejšo zahvalo za presrčni sprejem na Kranjskem. V resnici Me je veselilo, da sem se mogel udeležiti te krasne patrijotične slavnosti, katere se bodem najprijetneje spominjal. Jaz želim, da bi Mi bilo mogoče, Kranjsko deželo spet kmalu obiskati."* Cesar se je zahvalil deželnim odbornikom, da so se potrudili priti v Lesce, in se podal v cesarski oziroma dvorni vlak. Ko je skozi okno opazil, da so pred njegovim vagonom vsi gospodje odkriti, je stopil na peron in jih prosil, naj se spet pokrijejo, ker je hladno. *"Navdušeni živio-klici zadone, ko se začne vlak naprej pomikati in odpelje iz dežele preljubljenega vladarja."*¹²⁸

Jesenice

Cesarjev zadnji postanek na Kranjskem je bil na Jesenicah. Čeprav je bilo kot iz škafo, so na večer pred cesarjevim prihodom postavili mlaje. Na drogovih ob cesti so vihrale deželne trobojnice, avstrijske in habsburške zastave. *"Kolodvor je bil praznično oblečen, videlo se je, kakor bi bil iz samih smrek sestavljen. Pod kolodvorom je bila iz 'grodelna' [op. grodelj: železo, ki pride iz plavža,*

po vpihavanju kisika se grodelj spremeni v jeklo] narejena piramida, na kateri so bile vdelane začetne črke F. J. I. Čuditi se je, da je bilo vse tako izvrstno narejeno."¹²⁹

Že okrog četrte ure zjutraj se je praznično oblečeno ljudstvo začelo zbirati okrog jeseniškega kolodvora. Na cesarjev prihod so čakali župan Treven, direktor Kranjske industrijske družbe Luckmann, vodja inž. Lambert pl. Pantz (1825–1895) – tehnični ravnatelj Kranjske industrijske družbe, rudarski oskrbnik Fessl z rudarji, kovači, lovci, duhovščina, okrog 200 šolskih otrok, med katerimi je bilo 50 v belo oblečenih deklic z učiteljem, žene in moške v narodni noši. Dvorni vlak je na Jesenice pripeljal ob 5. uri in 22 minut. Napovedalo ga je pokanje možnarjev, pritrkovanje farnih zvonov in navdušeni klici. Na slovenski pozdrav župana Trevena se je cesar zahvalil: *"Veseli me, da je ljudstvo povsod tako udano."* Nekaj besed je spregovoril z Luckmannom, duhovščino in učiteljem Majerjem. 11-letna hčerka zdravnika Papeža je pozdravila cesarja v imenu šolske mladine in mu izročila šopek planinskih cvetlic. Cesar se ji je lepo zahvalil. Ko si je ogledal narodne noše, se je še enkrat zahvalil županu za lep sprejem in se poslovil od deželnega predsednika Andreja Winklerja, ki je nedavno prejel red železne krone druge vrste s pravico do baronskega stanu, od okrajnega glavarja Dralke in grofa Paceta (najbrž grof Anton Pace (1851–1923), vladni tajnik in okrajni glavar v Logatcu, desna roka in zet barona Winklerja), ki so

Kolodvor na Jesenicah, razglednica (fototeka Gorenjskega muzeja v Kranju).

¹²⁸ Slovenski narod, št. 161, 17. 7. 1883, str. 4, Telegrama 'Slovenskemu Narodu': Lesce 17. julija.

¹²⁹ Slovenec, št. 91, 23. 7. 1883, str. 2, Šestoletnica. Z Jesenic, 20. julija. Cesarjev sprejem.

ga spremili, in se odpeljal.¹³⁰ *"Ko so odhajali, klicali smo ljubemu cesarju v slovo veseli živio! ki je v srcih tisočernih ljudi odmeval, možnarji so še enkrat zagromeli, zvonovi lepo pritrkavali, in vlak nam je izginil izpred oči."*¹³¹ Ob pol šestih so cesarja pozdravili domačini na železniški postaji v Dovjem.¹³² Deželni predsednik Winkler si je nato ogledal fužine na Savi in novo šolsko poslopje na Jesenicah ter se s popoldanskim vlakom odpeljal v Ljubljano.¹³³

Sklep

Skrbno načrtovan in izpeljan cesarjev obisk je opravil večstransko politično-propagandno nalogo. Cesarjeva priljubljenost med ljudstvom oziroma monarhični kult sta spadala med najpomembnejše kohezivne dejavnike v večnacionalni monarhiji. Sir August Paget je leta 1893 v zadnji depeši, ki jo je odposlal kot predstavnik dvora iz Saint-Jamesa na Dunaju, poudaril: *"Prav nič pretirana ni trditev, da je občutek lojalnosti in navezanosti na cesarja Franca Jožefa tisto, kar enotno povezuje različne dele tega razklanega in neskladnega cesarstva."*¹³⁴

Prebivalstvo Kranjske in Štajerske je s slovesnimi sprejemi, slovesnostmi in drugimi dejavnostmi lahko izpričalo spoštovanje, ljubezen, zvestobo in vdanost do cesarja, Habsburške dinastije in domovine.

Fran Šuklje je zapisal: *"Ne morem tajiti, tudi mnogo, mnogo istinite gorečnosti za cesarja se je javljalo pri tej priliki. Na lastne oči sem videl, kako so na cesto poklekale kmetske dekleta, ko se je cesar mimo njih peljal v svoji kočiji. Toliko časa sistematično se je v šoli in cerkvi, v časopisih in društvih širila avstrijska legenda o nedoseženih vrlinah habsburških vladarjev, da so naposled v istini imeli starega vladarja neglede na njegova svojstva za vzor vseh kreposti."*¹³⁵

"Sprejem cesarja je bil v istini nehlinjen in navdušen," toda pristno in iskreno patriotično navdušenje se je po mnenju Frana Šukljeta pomešalo s hlinjeni čustvi. *"Pri tej priliki se je jasno pokazalo, s kako bogato zalogo istinite zvestobe je še razpolagal cesar France Jožef. Skoro bi rekel, prava umetnost je bila, v teku ene vladarske dobe korenito zapraviti tako veliko bogastvo."*¹³⁶

Cesarjev obisk je bil prvovrsten politični dogodek. Časniki poročajo o imenitnih sprejemih ce-

sarja, okrašenih prizoriščih, množicah, ki so se zbirale ob poteh, v mestih in trgih, o cesarjevi pozornosti do podanikov, o njegovem zanimanju za gospodarske razmere, versko življenje, šolsko vzgojo... Cesar naj bi bil naklonjen gospodarskemu in kulturnemu napredku slovenskega prebivalstva (vlada grofa Taaffeja je Kranjsko priznala za deželo s slovensko večino, slovenščina je bila uvedena v sodišča, srednje šole, volilni uspehi, deželni predsednik je postal Slovenec Andrej Winkler). Z nekaj besedami, ki jih je cesar izrekel v slovenščini, naj bi tudi jasno izpričal naklonjenost so slovenskega jezika, priznal naj bi mu popolno enakopravnost z nemščino.

Praznovanje šeststoletnice habsburške vladavine na Kranjskem ponekod ni bilo mišljeno samo kot rodoljubna izjava neoskrunjene zvestobe monarhiji, temveč tudi kot dokaz vsestranskega napredka slovenske ideje.¹³⁷ Slovensko in nemško opredeljeno prebivalstvo je tekmovalo pri pripravi slavnostnih sprejemov in krasitvi slavnostnih prizorišč. Časopisna poročila sicer omenjajo nemški in slovenski značaj posameznih sprejemov cesarja. Vendar je javnosti ostal prikrit dejanski odnos cesarja in njegovega spremstva do različnih oblik uporabe slovenskega jezika in znamenj narodne in celo deželne zavednosti. Vsaj sodeč po mnenju cesarjevega generalnega adjutanta grofa Beck-Rzikowskega, ki je kranjske deželne, belo-modro-rdeče zastave (deželni odbor jih je odobril za cesarsko slavnost v Ljubljani kljub ugovarjanju grofa Paceta in nasprotovanju Karla Dežmana) označil za "demonstrativne cape",¹³⁸ je bilo to mnogo manj naklonjeno, kot je to mogoče razbrati iz pisanja časnikov.

VIRI IN LITERATURA

ČASOPISNI VIRI

Ljubljanski zvon, 1883.
Novice, 1854, 1858, 1883.
Slovenec, 1883.
Slovenski narod, 1883.
Zgodnja Danica, 1883.
Gorica, 1900.

LITERATURA

Apih, Jožef: Naš cesar. Spomenica ob petdesetletnici njegove vlade. *Celovec : Družba svetega Mohorja, 1898.*
Bled, Jean-Paul: Franc Jožef. *Ljubljana : Mladinska knjiga, 1990.*

¹³⁰ Slovenski narod, št. 164, 20. 7. 1883, str. 2, Iz Jesenic na Gorenjskem 16. junija.

¹³¹ Slovenec, št. 91, 23. 7. 1883, 2, Šestoletnica. Z Jesenic, 20. julija. Cesarjev sprejem.

¹³² Slovenec, št. 88, 19. 7. 1883, str. 2, Z Dovjega.

¹³³ Slovenski narod, št. 164, 20. 7. 1883, str. 2, Iz Jesenic na Gorenjskem 16. junija.

¹³⁴ Bled, Franc Jožef, str. 51.

¹³⁵ Šuklje, Iz mojih spominov, I. del, str. 99.

¹³⁶ Šuklje, Sodobniki, mali in veliki, str. 163.

¹³⁷ Slovenec, št. 90, 21. 7. 1883, str. 1, Šestoletnica in narodna zavest slovenska.

¹³⁸ Vošnjak, Spomini, str. 477.

- Johnston, William M.*: Austrijski duh. Intelektualna i društvena povijest 1848–1938. Zagreb : Globus, 1993.
- Kimovec, Frančišek*: Bled nekdanj in sedaj. Ljubljana : Jezerska cerkev, 1908.
- Lavrenčič, Ivan*: Zgodovina Cerkljanske fare. Ljubljana : samozaložba, 1890.
- Naš cesar Franc Jožef I. Spomeniški spis o štidesetletnici njegove vlade (Za slovensko mladino priredil učitelj)*. Ljubljana : Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg, 1888.
- Rozman, Franc; Melik, Vasilij; Repe, Božo*: Zastave vihrajo. Spominski dnevi in praznovanja na Slovenskem od sredine 19. stoletja do danes. Ljubljana : Modrijan, 1999.
- Schwegel, Josef*: Na cesarjev ukaz: spomini cesarja in diplomata. (Ur. Franc Rozman). Ljubljana : Slovenska matica, 2004.
- Stiasny, Ljudevit*: Kamnik. Zemljepisno-zgodovinski opis. Ljubljana : samozaložba, 1894.
- Šuklje, Fran*: Iz mojih spominov, I. del. Ljubljana : Slovenska matica, 1988.
- Šuklje, Fran*: Sodobniki, mali in veliki. Ljubljana : Satura, 1933.
- Tomšič, Ivan*: Avgusta meseca 18. dan. Dunaj : Karl Rauch, 1880.
- Vošnjak, Josip*: Spomini. Ljubljana : Slovenska matica, 1982.
- Zupan, Tomo*: Naš cesar Fran Josip I. 1848–1898 (Drugi, popravljeni in pomnoženi natis). Ljubljana : samozaložba, 1899.

ZUSAMMENFASSUNG

"Seine kaiserliche Durchlaucht hat uns und wir haben sie gesehen – wir haben uns kennengelernt". Über die Reise Kaiser Franz Josephs I. von Laibach (Ljubljana) nach Assling (Jesenice)

Kaiser Franz Joseph I. ehrte im Juli 1883 das 600. Jubiläum der Habsburger Herrschaft in Krain und Steiermark durch seinen Besuch beider Länder. Ähnlich wie ein Jahr zuvor anlässlich des kaiser-

lichen Besuchs in Kärnten, Görz und Littorale versuchten Krain und die Steiermark dem Kaiser – durch einen großartigen Empfang – unerschütterlichen österreichischen Patriotismus, Ergebenheit und Treue für die Habsburger Dynastie bekunden. Zugleich wollte die slowenische Bevölkerung den Kaiser auf den vorherrschenden slowenischen Charakter eines Teils der Steiermark und des gesamten Krain hinweisen.

Der Kaiserkult spielte in der multinationalen Habsburgermonarchie eine verbindende und festigende Rolle. Der 52-jährige Monarch Franz Joseph I., der 1883 in seinem 35. Regierungsjahr stand, wurde allmählich zum zentralen Symbol der Monarchie. Die Beliebtheit des Kaisers unter dem Volk bzw. der monarchische Kult gehörten zu den bedeutendsten Kohäsionselementen der multinationalen Monarchie. Sorgfältig geplante und durchgeführte Besuche des Kaisers spielten eine vielfältige politisch-propagandistische Rolle.

Der Kaiser weilte in Krain vom 11. bis zum 17. Juli 1883. Im Beitrag wird die Reise des Monarchen am 16. Juli von Stein (Kamnik), Krainburg (Kranj) und Vigaun (Begunje) nach Veldes (Bled) eingehend beschrieben. Der Kaiser hatte auf dem Weg von Laibach (Ljubljana) nach Veldes ca. zehn Aufenthalte, bei denen er sich kurze Ansprachen anhörte. Bürgermeister, Abgeordnete und Geistliche sprachen den Kaiser in deutscher und slowenischer Sprache an. Der Kaiser zeigte seine Anerkennung des wirtschaftlichen und kulturellen Fortschritts der slowenischen Bevölkerung. Mit einigen wenigen Worten in slowenischer Sprache soll er seine Sympathie für die slowenische Sprache bekundet und deren völlige Gleichberechtigung mit der deutschen Sprache zum Ausdruck gebracht haben.

Im Kaiser sahen die Slowenen eine Bürgschaft für die Fortsetzung des Verfassungslebens in der Monarchie und eine Garantie für die Sicherstellung der Rechte, die es gewährleistete. Das 600. Jubiläum der Habsburgerherrschaft in Krain wurde mancherorts nicht nur als eine patriotische Bekundung der unerschütterlichen Treue zur Monarchie verstanden, sondern auch als Beweis für einen allseitigen Fortschritt der slowenischen Idee aufgefasst.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 336.722:061.25(497.4)
338:929 Gorup J.
prejeto: 7. 11. 2006

Vesna Bučič

dr. umetnostne zgodovine, muzejska svetovalka Narodnega muzeja Slovenije v pokoju, Na jami 5, SI –1000 Ljubljana
e-pošta: vesna.bucic@amis.net

Josip Gorup pl. Slavinjski – med gospodarstvom, umetnostjo in družino

IZVLEČEK

V članku je osvetljen lik Notranjca Josipa Gorupa pl. Slavinjskega, ki je s svojo številno družino živel v Trstu in na Reki. Kot vseskozi zaveden Slovenec je zaradi velikih volil za narodne potrebe postal častni občan mnogih slovenskih mest. S svojo ustvarjalnostjo je ostal tesno povezan s Kranjsko in Istro kakor tudi z madžarskimi, hrvaškimi, italijanskimi in avstrijskimi bankami, zavarovalnicami in hranilnicami. Kot velikega slovenskega rodoljuba, mecena, izjemnega dobrotnika, genialnega finančnika in enega najuspešnejših slovenskih gospodarstvenikov ga slovenski zgodovinarji uvrščajo med najbogatejše Slovence. Bil je človek z visoko razvito estetsko kulturo, ljubitelj umetnosti in veliki podpornik umetnikov. Za seboj je pustil lepo število monumentalnih historicističnih objektov, ki še danes služijo svojemu prvotnemu namenu.

KLJUČNE BESEDE

Josip Gorup pl. Slavinjski, družina Gorup, Slavina, gospodarstvo, mecen, Ljubljana, Reka, Koroška, Strmol, realizem, arhitekturni historicizem

ABSTRACT

JOSIP GORUP VON SLAVINJSKI – BETWEEN ECONOMICS, ART AND FAMILY

In the article, the person of Josip Gorup von Slavinjski is illuminated who with his numerous family lived in Trieste and in Rijeka. As a throughout nationally conscious Slovene and due to many bequeaths for national needs he became honourable citizen of several Slovene towns. With his creativity, Gorup remained tightly connected with Carniola and Istria as well as with Hungarian, Croatian, Italian and Austrian banks, insurance companies and savings banks. As a great Slovene patriot, patron, exceptional benefactor, genius financier and one of the most successful Slovene economists, Slovene historians range Gorup among the wealthiest Slovenes. He was a person of highly developed aesthetic culture, admirer of art and grand supporter of artists. He left behind a considerable number of monumental historicist objects, which even nowadays serve their original purpose.

KEY WORDS

Josip Gorup von Slavinjski, Gorup family, Slavina, economics, patron, Ljubljana, Rijeka, Carinthia, Strmol, realism, architectural historicism

Mladost Josipa Gorupa

V Slavini, kulturnem in cerkvenoupravnem središču pivške pokrajine, se je na manjši kmetiji 'pri Smodnikovih' staršema Matevžu Gorupu (1803–1849) in Mariji, roj. Kalister (1815–1861), rodilo pet otrok. Prvorojenec Josip je na svet privekal 6. aprila 1834.¹ Prve šolske klopi je verjetno drgnil v Postojni. V njegovem rojstnem kraju še ni bilo osnovne šole in "otroci iz slavinske in trnjanske fare so hodili v šolo v Postojno".² V letu 1846/1847 je dvanajstletni Josip obiskoval šolo v Gorici,³ potem pa do leta 1851 o njegovem šolanju ni podatkov. Ob pomoči svojega strica Janeza Kalistra (1806–1864), premožnega in uglednega tržaškega veletrgovca, je nadaljeval šolanje za tri leta na klasični gimnaziji v Ljubljani, ni pa razvidno, kje je leta 1854 maturiral.⁴ Na Kalistrovo povabilo je odšel v Trst in v njegovem podjetju začel s svojo trgovsko prakso. Nadarjeni mladi mož, ki še ni dopolnil trideset let, je s svojim izrednim občutkom za finančne posle postal leta 1862 Kalistrov glavni prokurist in v njegovem podjetju vodil izgradnjo proge Maribor–Celovec. Po stričevi smrti (umrl je leta 1864 brez otrok) je skupaj s Francem Kalistrom (1839–1901), bratrancem po mamini strani, postal glavni dedič tržaške firme *Kalister & dediči*. Iz neznanih vzrokov sta se družabnika leta 1876 razšla in še isto leto je podjetni Josip Gorup ustanovil lastno podjetje, ki se je ukvarjalo s finančnimi posli in užitninskimi zakupi.⁵ Sprva je z družino živel v Trstu, pozneje na Reki, kjer je leta 1912 umrl za pljučnico. S podedovanim Kalistrovim milijonskim bogastvom, ki ga je s svojim podjetniškim talentom, pridnostjo in veliko finančno spretnostjo znal večkrat povečati, se je ta skromni in preprosti Notranjec povzdignil v sam vrh poslovnega sveta v Avstro-Ogrski monarhiji.

Josip Gorup ob sedemdesetletnici, 1904 (last: Ksenija Turković, Zagreb).

Gradbena ustvarjalnost Josipa Gorupa na Reki

Ko je v drugi polovici 19. stoletja Ogrska ustvarila na Reki svoj emporij in je pristaniško mesto z naglim razvojem industrije doživelo izjemen gospodarski napredek, je naglemu porastu prebivalcev sledila izgradnja velikih stanovanjskih objektov. Josip Gorup se je še za časa bivanja v Trstu priključil temu obsežnemu področju reške gradbene dejavnosti s svojim ogromnim kapitalom in v središču Reke začel z izgradnjo velikih stanovanjskih objektov. Tako vsaj kažeta letnici 1871/1873, zapisani na tlorisu štirih vogalnih štirinadstropnic, sklenjenih v veliki stavbni blok mestne inzule na nekdanji Piazza Ürmény, sedaj Verdijeve in Zagrebške ulice. Kot njihov avtor se omenja *Giuseppe Baldini*, ni pa razvidno, ali gre za projektanta ali stavbnega izvajalca teh velikih stanovanjskih objektov.⁶ V neorenesančnem slogu sežidana vogalna poslopja z balkonskimi konzolami in balustrskimi ograjami, oblikovanimi v renesančnem duhu kažejo, da so pobude historicizma, ki je v drugi polovici 19. stoletja prevladoval po vsej

¹ Starša sta se poročila leta 1831; Josip se je rodil 1834, Andrej 1836, Marija 1840, Franc 1843 in Ivana 1849; podatki so iz rodovniške skice v arhivu Župnijskega urada v Slavini.

² SŠM, Šolstvo v Postojni; Zabukovec, Slavina, str. 281. Pouk se je v Slavini začel leta 1847, v dvorazrednico je bila šola razširjena šele 1885.

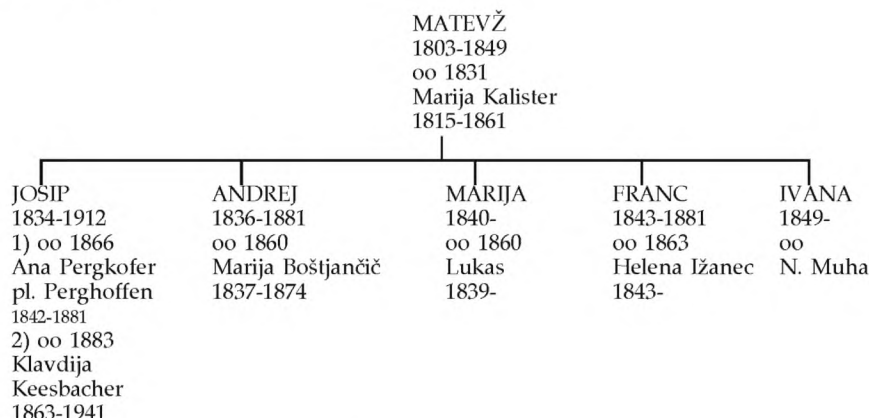
³ PSBL, I, str. 457; SBL, I, str. 234.

⁴ Podatki so iz *Programm des kaiserl. königl. akademischen Gymnasiums in Laibach*, kjer je v letih 1851–1853 v V., VI. in VII. razredu vpisan pod imenom *Gorup Joseph*. V popisu dijakov VIII. razreda njegovega imena ni. V PSBL (str. 457) in SBL (str. 234) je podatek, da je leta 1854 maturiral, vendar brez navedbe šole.

⁵ Za osnovne podatke o Josipu Gorupu glej opomb o 3, poleg tega pa še ES, 3, str. 301; Zabukovec, Slavina, str. 297–298; Savnik, Pomembni Pivčani, str. 108; Granda, Josip Gorup, str. 329–340.

⁶ Glavočić, Stambena arhitektura, str. 118, katalog št. 10. Letnica 1881 na portalovi kovinski luneti lahko pomeni njeno kasnejšo izvedbo.

Družina Matevža Gorupa

Evropi, z večjo ali manjšo zamudo tudi na Reki našle rodovitna tla. V pritličju ene od stavb sta leta 1886 Josip Gorup in Andrija Bukovnik obnovila prostore znane reške kavarne *Caffè Bukounig* in jih polepšala s slikarji tržaškega slikarja in dekoraterja *Giovanni Fumija* (1849–1900), ki se je šolal v Benetkah in se potem udomačil na Reki.⁷

Giuseppe Baldini: Gorupova stanovanjska hiša na Reki, 1871/1873 (iz fototeke Pomorskega i povjesnog muzeja na Reki, 2005)

Z razvojem reškega gospodarstva, industrije, pomorstva, kulture in leta 1873 železniške povezave Reke z Zagrebom in Budimpešto se je na Reki naglo povečalo število obiskovalcev, ki so iz vseh krajev avstro-ogrske monarhije prihajali v to cvetoče obmorsko mesto. Josip Gorup se je že med gradnjo te "železne ceste" odločil za izgradnjo velikega hotela, ki ga je leta 1874 postavil na mestu skromnega in že zastarelega hotela Evropa na obali Rive Szapary/Piazzes Adamich, sedaj Rive/Trg Republike Hrvatske. Projektiranje ambiciozno zastavljenega posloja je zaupal uglednemu tržaškemu arhitektu *Giuseppeju Bruniju* (1824–1877), diplomantu in članu beneške Akademije,⁸ ki je slovel kot projektant pomembnejših tržaških palač, med njimi monumentalne stavbe tržaškega magistrata na trgu *del'Unità*. Velikanski *Grand hotel Europa*, ki je zavzemal na reški obali celotno mestno inzulo, je projektant zasnoval kot monumentalno palačo, obloženo z neoklasicističnim dekorativnim repertoarjem. Bruni je kot neposredni nadaljevalec mediteranskega eklekticizma arhitekturni kredito prenesel na vsa štiri pročelja. S korintskimi pilastri je prekinil dominantni stavbni horizontalizem in z balkonskimi konzolami in balustrskimi ograjami še dodatno poudaril plastičnost historicističnega izražanja. Arkadna pritličja z ritmično ponavljajočimi se loki, ki so najbolj prepoznavni segment njegove arhitekture, je Bruni povzemal po zgledu odprtih portikov na beneških palačah. Bogati okrasitvi zunanjsčine je bila enakovredna hotelska notranjost, ki je še danes vidna v ureditvi slavnostnega salona v prvem nadstropju *piana nobile*. Stene je že prej omenjeni slikar Giovanni Fumi poslikal leta 1886 z iluzionističnimi pejsažnimi kompozicijami in razigranimi angelci. Bogato okrašeno dvorano so uporabljali tudi reški likovni umetniki, ki so, verjetno s pomočjo Goru-

⁷ Lukežić, *Riječki Rotschild*, str. 6–7.

⁸ Ivančević, *Hoteli*, str. 306–312; Žic, *Riječka gostoljubivost*, str. 28–30.

Arhitekt Giuseppe Bruni: Hotel Evropa na reški obali, 1874 (foto: Vesna Bučić, 2005).

povega mecenstva, v njej razstavljali svoja dela.⁹ V pritličju hotela je bil poleg restavracije še *Caffe Centrale*, za meščane najbolj priljubljena kavarna na reški obali. Domačini, navdušeni nad izgradnjo te veličastne palače, so otvoritev hotela pospremili z besedami, da je "*Gosp. Gorup, vlasnik Hotela 'Europe', pravi protektor umjetnosti*". Pod tem naslovom je namreč umetnostna zgodovinarica dr. Radmila Matejčić v svoji knjigi o Reki predstavila najpomembnejšo Gorupovo kulturno dediščino in s tem reški javnosti predstavila enega takrat najuspešnejših slovenskih gospodarstvenikov.¹⁰ Gorup je hotel prodal leta 1897. Koliko časa je stavba še naprej funkcionirala kot hotel, ni znano. V tem velikanskem stavbnem bloku, ki še danes slovi kot simbol Reke, so sedaj uradi *Primorsko-Goranske županije*. Prostori nekdanje kavarne dunajskega tipa obratujejo še danes pod istim imenom, a žal v popolnoma spremenjeni obliki.

Po izgradnji hotelskega poslopja je arhitekt Bruni za najbogatejšega Slovenca, kot se je takrat o Josipu Gorupu govorilo in pisalo v reških časopisih, projektiral njegovo družinsko vilo, v katero se je leta 1876 vselila Gorupova družina s šestimi otroki. Atraktivna lokacija v zahodnem predelu Reke je bila izbrana ob novo nastalem romantiziranem parku Cecilinovo (nekoč Al Pino), sedaj Podpinjol v parku Mlaka.¹¹ Izkušeni tržaški arhitekt je v času zrelega historicizma načrtoval

Gorupovo enonadstropno vilo po zgledu klasičističnih gospodskih vil iz beneškega zaledja. Tridelno strukturo pročelja je obložil s plitvo rustiko,

Arhitekt Giuseppe Bruni: Gorupova družinska vila na Reki, 1876 (*Arhitektura historicizma u Rijeci*, str. 170).

⁹ Prav tam.

¹⁰ Matejčić, *Kako čitati grad*, str. 217–220.

¹¹ Ivančević, *Individualna stambena izgradnja*, str. 160–168, katalog št. 221, str. 606.

osrednji del vile nadgradil z visoko povzdignjeno mansardo z zaključnim trikotnim čelom, *piano nobile* z velikim balkonom pa okrasil s pokrožno zaključenimi polji. V skladnih proporcih oblikovane vile, ki je daleč naokoli samevala sredi velikega in vzorno negovanega vrta, arhitekt ni obremenil z množico historicističnih dekorativnih elementov, kot je to bilo takrat v modi. Po drugi svetovni vojni razlaščen vilica je prešla v last reške bolnice in utesnjena med novimi stavbami reškega kliničnega centra počasi propada.

Z izgradnjo železniške postaje in razvojem trgovskega pristanišča so v zahodnem delu Reke nastajali novi stanovanjski objekti. V mestnem predelu Mlaka, na vogalu nekdanje Corsia Deák/Via del Pino, sedaj Krešimirove ulice in Podpinjola, je Gorup zgradil še eno veliko stanovanjsko poslopje. Načrtovanje te neorenesančne štirinadstropne zgradbe je leta 1894 zaupal Tržačanu *Emiliju Ambrosiniju* (1850–1912), uveljavljenem snovalcu reških arhitekturnih in urbanističnih projektov.¹² Na vogalnem poslopiju se vzdolž dveh petosnih fasad vrstijo ločno zaključene arkadne odprtine, ki so bile v tem času, enako kot na Brunijevem hotelu Evropa, značilni historicistični elementi mediteranskega kulturnega kroga.

V letu 1894 je omenjena zidava še ene Gorupove dvonadstropne hiše na reškem Korzu, vendar za sedaj nimam o njej nobenih podatkov. Njegov veličastni mavzolej na reškem pokopališču bo opisan v posebnem poglavju.

"Finančni genij" in uspešen gospodarstvenik

Gorupova hitra pot navzgor in njegovi veliki gospodarski uspehi so tega "finančnega genija" pripeljali do najbogatejšega človeka na Reki, ki je tudi v mednarodnih krogih užival velik ugled. Poleg svoje velike gradbene dejavnosti je bil ta samozavestni mož in vsestranski reški meščan eden od ustanoviteljev, podpredsednik in delničar pri ogrsko-hrvaški ladijski družbi *Ungaro Croata*, ravnatelj *Hrvatske banke i štedionice za Primorje* na Sušaku in ravnatelj banke *Banco Fiumano*. Opravljal je posle upravnega svetnika družbe *Società fiumana del Dock*, bil podporni član *Zadruga za pomoč obiteljima trgovačkih činovnika* in glavni delničar avstrijskega *Lloyda*.¹³ Čeprav je s preselitvijo iz Trsta na Reko to mesto postalo njegov drugi dom, v svojem bančnem poslovanju nikoli ni prekinil vezi s Trstom in severozahodno Istro, kot tudi z bližjimi avstrijskimi, madžarskimi in italijanskimi pokrajinami in njihovimi zavarovalni-

cam, hranilnicami in sorodnimi denarnimi zavodi. Skupaj s svojimi sinovi je bil delničar pomembnih ladijskih družb,¹⁴ ki so svoje ladjarske posle poleg v Trstu in na Reki opravljali tudi na Malem Lošinju.¹⁵ Bil je delničar v enainštiridesetih denarnih in gospodarstvenih ustanovah!

Josip Gorup v Ljubljani, Furlaniji, Kvarnerju in na Vrbskem jezeru

Gorup je bil s svojimi finančnimi posli tesno povezan tudi z Ljubljano. Ko je leta 1895 mesto prizadel katastrofalen potres in je bila temeljito poškodovana polovica ljubljanskih stavb, je Gorup svoj kapital vložil v gradnjo štirih velikih stanovanjskih blokov z 72 stanovanji, ki so bili namenjeni ljubljanskemu uradništvu.¹⁶ Lokacija je bila izbrana ob glavni prometni žili Ljubljane s starim izročilom nekdanje Dunajske ceste. Na njenih vogalih z Rimsko cesto sta pozidani dve stavbi, ki sta florisno sestavljeni iz dveh pravokotno združenih kril. Njim sta vzdolž nekdanje Dunajske, sedaj Slovenske ceste, priključeni še dve trinadstropnici. Gradnjo teh monumetalnih poslopij je Gorup zaupal ljubljanskemu stavbeniku *Viljemu Treu* (1845–1926),¹⁷ ki se je leta 1891 kot tehnični vodja Kranjske stavbinske družbe osamosvojil in po tujih in lastnih načrtih zgradil številna javna in zasebna poslopja, še zdaj značilna za podobo Ljubljane. Treove stavbe sodijo v vrh pozne historicistične arhitekture, ki je bila v Ljubljani bolj naklonjena dunajskim kot italijanskim vplivom. Vogalna stavba na Rimski cesti 7 ima na portalu letnici izgradnje 1896–1897, na Rimski 9 pa so na stenah tretjega nadstropja plitvoreliefne letnice 1898 na štirih reliefnih kartušah. Na večosnih tektonsko pretehtanih fasadah s prvinami neorenesančnega sloga izstopajo dokaj reprezentančni portali z renesančnimi, delno tudi baročnimi sestavinami, ki imajo na kartušah pod polkrožnim zaključkom črki *JG* v frakturni pisavi. Gre za inicialke njegovega naročnika Josipa Gorupa, ki je z gradnjo velikih

¹⁴ Pahor, *Sto let*, str. 7, 30, 33 in 37. Bil je lastnik ladje *Rečina* in jo po enem letu prodal dubrovniškemu pomorskemu društvu *Naprijed*. Lastnica ladje je bila tudi Gorupova sestra Ivana, poročena Muha.

¹⁵ Terčon, *Z barko*, str. 30–31. Na str. 104 avtorica navaja, da so v izolski mestni četrti Delle Pena ob robu mesta že leta 1887 popravljali stare in gradili nove barke. Leta 1905 je začel Josip Gorup pripravljati prostor na Skalah sv. Petra, namenjen ladjedelnici. Tam naj bi gradili manjše ladje, primerne za obalno plovbo. Na str. 105 v opombi 236 se Josip Gorup omenja kot delničar ladje - delnice sv. Marka tržaškega Tehničnega zavoda (Stabilimento tecnico).

¹⁶ *Slovan*, II, str. 160. Krajši članek z naslovom "Josip vitez Gorup pl. Slavinski" je bil napisan ob njegovi 70-letnici in v njem je bila prvič objavljena njegova fotografija v slovenskem tisku.

¹⁷ Valenčič, Ljubljansko stavbeništvo, str. 142–143; *SBL*, I, str. 174.

¹² Glavočič, Stambene zgrade, katalog št. 232, str. 612.

¹³ Izčrpni podatki o Gorupovih številnih gospodarskih funkcijah in denarniških poslih je dr. Lukežič povzel iz njegove zapušćinske razprave na Reki in jih citiral v časopisnem članku, omenjenem v opombi 7.

Stavbenik Viljem Treo: Gorupova stanovanjska hiša v Ljubljani, 1898 (foto: Vesna Bučič, 2005).

popotresnih stavb zapustil Ljubljani in njenemu uradništvu pomembno arhitekturno dediščino. Mesto se mu je oddolžilo s tem, da je začetni del takratne Dunajske ceste preimenovalo v Gorupovo ulico, to pa je socialistična oblast v sedemdesetih letih 20. stoletja spremenila v Kardeljevo. Namesto da bi ji v počastitev tega velikega dobrotnika, ki ga štejemo med najbogatejše Slovence, ponovno vrnilo njeno staro ime, so jo nepoznavalci Gorupovih zaslug preimenovali v Slovensko cesto, da bi jo tako imensko priključili ljubljanski magistrali!

Josip Gorup je bil eden od ustanoviteljev predilnice v Ajdovščini in leta 1873 soustanovitelj Kranjske stavbinske družbe, ki je mnogo gradila tudi v mestih ob kvarnerski obali. Njen stavbni mojster je bil, kot zaupnik za okraj Volosko-Opatija, že omenjeni stavbenik Viljem Treo, ki je od leta 1890 na tem področju zgradil več vil in tudi nekaj hotelov.¹⁸ Gorup je imel hiše in zemljišča ne le v Ljubljani in na Reki, temveč tudi v Opatiji, Voloski, Miljah in Trstu.¹⁹ V Fiumicellu poleg Ogleja v Furlaniji je bil lastnik nekdanjega samostanskega kompleksa iz 17.–19. stoletja, ki ga je po nakupu pretvoril v velikansko in zelo donosno agrarno posestvo. Omenjajo se še njegove počitniške vile v Krivi Vrbi (*Krumpendorff*) in Pričicah (*Pritschitz*) ob Vrbskem jezeru, ki jih je kot doto razdelil hčeram iz prvega zakona.²⁰ Ves ta del njegovega imetja ostaja

za sedaj odprt za nadaljnje raziskave.

V letih 1889–1891 je bil Gorup poslanec v Kranjskem deželnem zboru in v njem zastopal okraje Postojna-Vrhnika-Lož. Leta 1889 se je v zbornici z veliko vnemo potegoval za ustanovitev deželne hipotekarne banke, 1890 pa je postal član odseka za dolensko železnico.²¹

Gorup kot veliki narodni dobrotnik, njegova častna članstva in plemstvo

Gorup je kot zaveden naprednjak poklanjal velik del svojih dohodkov kulturnim, humanitarnim in gospodarskim društvom ter si pridobil sloves narodnega dobrotnika in mecena. Trajni spomenik na kulturnem področju si je postavil s financiranjem izdaje drugega in tretjega zvezka poezij pesnika Simona Gregorčiča. Z izplačilom honorarja za prvi zvezek je pesnika rešil velikih dolgov, ta pa se je svojemu mecenu oddolžil s posvetilom v tretji knjigi svojih zbranih pesmi.

Josip Gorup je bil imenovan za častnega meščana v 53 mestih in občinah, 22 društev pa ga je proglasilo za svojega častnega člana.²² *Slovan* je

¹⁸ Prav tam, str. 137 in 142–143.

¹⁹ Lukežič, Riječki Rotschild, str. 7.

²⁰ V agrarnem posestvu Fiumicello, ki ga je vodil upravitelj De Franzoni, so se po drugi svetovni vojni sestali

Gorupovi dediči zaradi delitve in prodaje posestva. Podatke o tem sta mi posredovala Gorupova vnuka, ki živita v Zagrebu, in mi obujala spomine na njuna počitnikovanja v Gorupovih vilah v Krivi Vrbi. Vilo v Krivi Vrbi omenja tudi Ivan Hribar (*Moji spomini*, I, str.181).

²¹ Glej opombo 5.

²² Glej opombo 19. Mesta so z nemškimi imeni naštetja v *Genealogisches Taschenbuch 1908/09*, str. 211–212.

v čestitki ob njegovi 70-letnici zapisal: "75 častnih diplom mest, trgov, vasi in društev ima veletržec Josip Gorup ter je v tem oziru dosegel število, kakor še nikdar noben Slovenec". Poleg naštevanja njegovih zaslug za "našo umetnost" je slavljenca opredelil kot "kapitalista rodoljubnega, radodarnega srca in požrtvovalnih rok, ki je v slovenskem narodu posebno izredna izjema".²³ V *Slovanu* je objavljena tudi njegova fotografija, ki so jo potem avtorji, ko so omenjali Gorupa v svojih prispevkih, večkrat uporabili.

Premožni Josip Gorup nikoli ni pozabil svojih siromašnih sonarodnjakov. V rojstnem kraju Slavina sta z bratrancem Francem Kalistrom sezidala novo šolsko poslopje in ustanovila štipendije za živinorejce slavinske občine.²⁴ Veliko je dal za štipendije za izobraževanje mladine, financiral akademsko podporno društvo *Radogoj* in gmotno poskrbel za vzgojo in izobraževanje deklet. Leta 1888 je kupil staro bolnišnico na Dunajski cesti v Ljubljani in s kupnino omogočil 1896 odprtje Višje dekleške šole in gradnjo Mestnega dekleškega liceja med letoma 1904–1907.²⁵ V arkadnem vhodu slednje stavbe, pomembni arhitekturni stvaritvi arhitekta Maksa Fabianija, je vzdignjena kamnita plošča z reliefnim grbom Ljubljane, na kateri je z zlatimi črkami vklesan napis, da je to poslopje bilo namenjeno slovenski ženski mladini in da ga je "s svojim velikodušnim darilom omogočil JOSIP GORUP vitez Slavinjski". Za velike zasluge ga je občinski svet 8. decembra 1888 proglasil za ljubljanskega častnega meščana.

Čeprav je Josip Gorup v mladih letih zapustil svojo rodno Slavino, potem krajši čas deloval v Trstu in večji del svojega bogatega in ustvarjalnega življenja preživel na Reki, je bil in ostal zaveden Slovenec. Kot izjemnega finančnika in gospodarstvenika ga lahko uvrščamo med najbogatejše Slovence. Po njegovi smrti je bilo njegovo velikansko imetje ocenjeno na neverjetnih 40 milijonov kron.²⁶

Cesar Franc Jožef je leta 1898, ob 50-letnici svojega vladanja, odlikoval Josipa Gorupa za vse njegove zasluge z viteškim križem Franc Jožefovega reda. 20. junija 1903 ga je povzdignil v plemiški stan z diplomom in grbom, za katero si je ta veliki domoljub izbral kot pridevek ime rojstnega kraja; odslej se je pisal *Josip Gorup pl. Slavinjski*.²⁷ Blazon njegovega grba se je glasil: deljen s štiri-

najstkrat razcepljeno zlato-rdečo prečko; zgoraj v srebrnem zgornja polovica modrega orla z razprostrtimi krili, spodaj v modrem strma srebrna gora s tremi vrhovi in črno luknjo, pred katero na zelenih tleh koraka zelen zmaj z nazaj obrnjeno glavo. Nad ščitom dva kronana šlema z modrosrebrnim in rdeče-zlatim okrasjem; iz desne krone raste enak moder orel kot v zgornji polovici ščita; iz leve krone raste zlat samorog v desno.²⁸

Grb Josipa Gorupa pl. Slavinjskega, 1903 (slika Kazimirja Petriča po originalu iz Arhiva državnega dvornega urada na Dunaju).

O pridobitvi plemstva je več zapisal ljubljanski župan Ivan Hribar, med drugim tudi, "da Gorupu za njegovo lastno osebo ni bilo veliko do časti, ker je bil po vsej svoji naravi izredno skromen. On sam bi se tudi gotovo ne bil zmenil za plemstvo; bil je namreč dokaj demokratskega mišljenja. Da je žrtvoval v ta namen celo veliko vsoto denarja, zgodilo se je iz ozira na številno rodbino in v največji meri po vplivu svoje dece. Ena čast ga je pa neznansko razradostila; čast namreč, da mu je, ko je napravil velike ustanove, biskup Strossmayer

²³ Glej opombo 16.

²⁴ *Učiteljski tovariš*, str. 363–364. Leta 1888 sta Franc Kalister in Josip Gorup postavila temeljni kamen za novo šolsko poslopje v spomin na 40-letnico vladanja cesarja Franca Jožefa; otvoritev šole je bila leta 1891.

²⁵ *PSBL*, I, 1974, str. 457; *SBL*, I, 1925, str. 234.

²⁶ Lukežič, Riječki Rotschild, str. 7.

²⁷ *Slovan*, II, 1904, str. 160; Zabukovec, Slavina, str. 287–298; Granda, Josip Gorup, str. 338.

²⁸ Na mojo prošnjo je opis grba naredil dr. Miha Preinfalk, za kar se mu lepo zahvaljujem. Črno-belo kopijo grba je dobil z Dunaja heraldik Kazimir Petrič in ga po opisu v *Genealogisches Taschenbuch* (glej opombo 32) koloriral. Grb mi je ljubeznivo posredovala g. Angelika Hribar, ki ga je dobila od g. Mariana Rugáleja iz Kranja. Obema moja iskrena zahvala.

pisal tako lepo in laskavo pismo. Z velikim zanosom pripovedoval mi je o tem pismu, ko sva se nato zopet sestala in dejal je, da ni odlikovanja, ki bi ga moglo toliko razveseliti, kakor pismo Strossmayerjevo"²⁹

Gorupovo družinsko življenje na Reki

O Gorupovem družinskem življenju v dveh zakonih s štirinajstimi otroki se ni kaj dosti vedelo. Bil je zelo skromen mož in o svojem neizmernem bogastvu ni maral nobene publicitete. V novjšem času je o Gorupu in otrocih objavil obširnejši članek v reškem *Novem listu* literarni zgodovinar dr. Irvin Lukežič.³⁰ Več o družinskem življenju Gorupovih na Reki sem izvedela od njegovih vnukov, ki živita v Zagrebu. Priletna gospa Ksenija in gospod Nikola Turković, otroka najmlajše Josipove hčerke Štefanije, obakrat poročene z zagrebškima baronoma Turković, sta mi pripovedovala iz materinih spominov o starem očetu, ki je že pred njunim rojstvom, to je leta 1912, umrl na Reki. Na vpogled sta mi zaupala zanimive zapise Gorupove hčerke Milene, v katerih so poleg spominov na mladostna leta zapisani tudi njeni kritični pogledi na življenje v družinskem domu na Reki.³¹

Josip Gorup je verjetno spoznal *Ano Pergkofer von Perghoffen* (Zakamen, 1842 – Reka, 1881) iz graščine Steinhof v naselju Zakamen (*Stein*) v neposredni bližini Celovca, ko je vodil gradnjo železniške proge Maribor Celovec za podjetje svojega strica Janeza Kalistra. Poročila sta se leta 1866 in v zakonu se jim je rodilo osem otrok.³² Sprva sta živela v Trstu in od leta 1876 na Reki. Žena Ana je pozneje psihično zbolela in to je vplivalo tudi na nekatere od njenih otrok. Kot vdovec se je Gorup znova poročil leta 1883 z mlado Ljubljanko Klavdijo Keesbacher (1863–1941).³³ Ko mu je na enem njegovih prihodov v Ljubljano na železniški postaji padla v oči lepa mladenka, se je takoj pozanimal, kdo naj bi bila ta visoka mlada dama. Nemudoma je zaprosil za sprejem pri njenih starših, ki so premožnega moža radi sprejeli, in kmalu

za tem je postala 30 let mlajša Klavdija druga Gorupova žena.³⁴ Živela sta na Reki in v zakonu se jima je rodilo šest otrok.

Josip Gorup je bil mož markantnega obraza in zelo visoke postave. Bil je znan kot energičen dober gospodar, skrben za dom in družino, avtoritativen in strog pri vzgoji svojih otrok, a popustljiv in dobrohoten do svojih vnukov.³⁵ V patriarhalnem krogu svoje družine je živel pretirano skromno in kljub velikemu bogastvu ni maral stanovanjskega razkošja. V večjih prostorih prvega nadstropja družinske vile so živeli starši, v manjših in v mansardi otroci, kar po dva ali trije v eni sobi. Šele deset let po gradnji vile, ko se je leta 1887 rodil njegov dvanajsti otrok, so hišo povečali s prizidano pralnico in konjušnicami.³⁶ Živo nasprotje stanovanjski utesnjenosti in skromnosti je bil velik in terasasto oblikovan vrt, poln drevja, zimzelenih rastlin in lovorovih živih meja nad poznejšim teniškim igriščem. Pred vhodom v hišo je stala cela vrsta visokih cipres. Poleg zelenjavnega vrta, hlevov, steklenjakov in ogrevane oranžerije omenja Milena Gorup v svojih spominih, da je bil "najlepši med vsemi rožni vrt, ki ga je oče sam gojil in plemenitil, med cveticami pa posebno ljubil "kraljico rož", najlepšo od tedaj znanih vrtnic".³⁷ Za vrt so skrbeli vrtnar in več njegovih pomočnikov, v hiši pa so se vedno vrstile dojlje in varuške, ki so negovale številne otroke, saj sta Gorupovi soprogi skoraj vsako drugo leto, če ne že vsako, rojevali po enega otroka. Zagrebška vnuka hranita skupinsko fotografijo vseh štirinajst Gorupovih otrok, posneto okrog leta 1895. Za tiste čase je bila prava redkost, da je bilo istočasno živih vseh 14 otrok, čeprav je bila med njimi dvaindvajsetletna razlika.

³⁴ Ustni vir: Ksenija Turković.

³⁵ Milena Fiorese (glej opombo 31) je v spominih zapi sala, da je "v Gorupovi hiši vladal stari patriarhalni sistem, v katerem so sinovi veljali vse, hčere pa kolikor mogoče malo". Za očeta pravi, da je bil zelo zaposlen, pogosto odsoten in da ga skoraj nikoli niso videli. Bil je "neke vrste patriarh in imenovali so ga ter poklicali le kot najvišjo inštanco".

³⁶ Glej opombo 11, katalog 221, str. 606.

³⁷ Milena Fiorese v spominih na svoje otroštvo (glej opombo 31) z nostalgичno ljubeznijo opisuje ta "veliki vrt, ki je bil okrašen z okrasnimi rastlinami, bilo je veliko palm, cedrov, hrastov, pušpana, taksonov, evonimusov (?) in mnogo drugega drevja. V drugem delu vrta je bila zelenjava in nekaj nasadov trte, iz katere so delali kislo vino, imenovano "domače". Razen tega je bil tam še velik hlev s konji in kravami ter stavba za vozove, pa še manjše stavbe za kokoši, race in gosi, kakor tudi svinjak za prašiče. Imeli smo živali, ki so bili naša osebna last: pse, ovčke, zajce, morske prašičke, skratka celo Noetovo barko, kar nam je prinašalo veliko veselja. Če smo se lahko izmuznili varuškam, so nas potem zagotovo našli v hlevu".

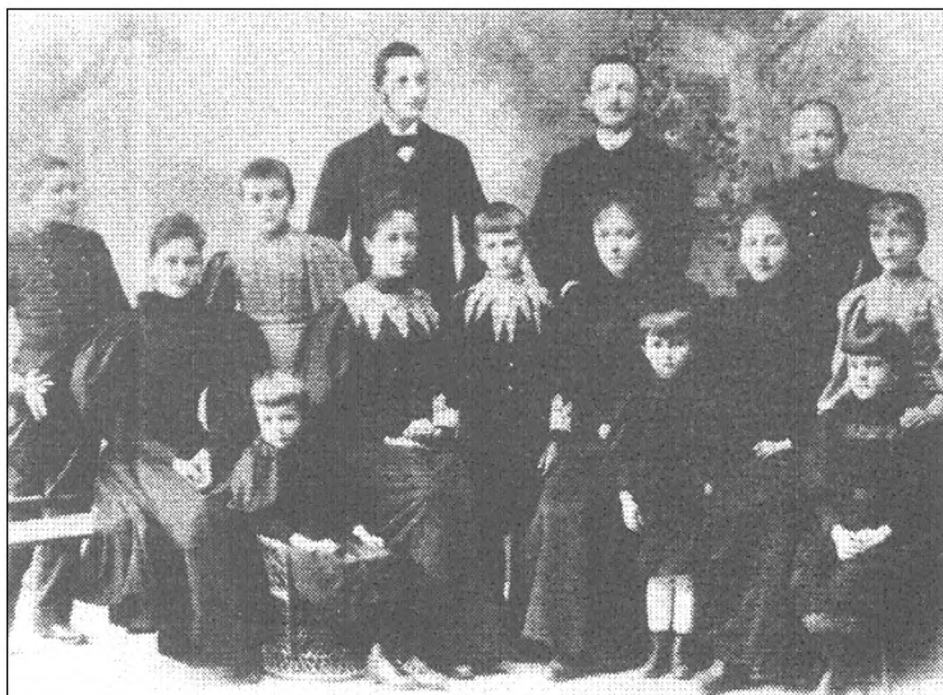
²⁹ Hribar, *Moji spomini*, I, str. 181–182. Strossmayerjevo pismo mi je omenjala Gorupova vnukinja Ksenija Turković, za katerega pravi, da je spravljeno nekje med družinsko korespondenco in ga sedaj intenzivno išče.

³⁰ Glej opombo 19.

³¹ Nemške rokopisne in delno tipkane zapise Milene Fiorese, roj. Gorup je transkribirala in prevedla višja bibliotekarka Angelika Hribar, za kar se ji lepo zahvaljujem. Strani niso numerirane; 20 strani je tipkanih, 40 pa pisanih s svinčnikom. Podatki v Gorupovem rodovniku so iz ustnega izročila njegovih vnukov, ki živita v Zagrebu.

³² Genealogisches Taschenbuch, 1908/09, str. 211–213.

³³ V rodovniku (glej opombo 32) je podatek, da je bila Klavdija Keesbacher hčerka iz Tirolske priseljenega ljubljanskega zdravnika Friderika Keesbacherja (1831–1901). Bil je tudi glasbeni publicist in od 1881 ravnatelj ljubljanske Filharmonične družbe (*ES*, 5, str. 40).

Štirinajst Gorupovih otrok, ok. 1895 (last: Ksenija Turković, Zagreb).

Popolnih podatkov o šolanju Gorupovih otrok še nismo odkrili. Čeprav so živeli na hrvaškem ozemlju, so dobro obvladali slovenščino, kar potrjuje ohranjena korespondenca s prijateljsko družino Dragotina Hribarja v Ljubljani. Prav verjetno je, da so obiskovali šole v Ljubljani, saj je bil Gorup tesno povezan s tem mestom. Iz zapisa v Mileninih spominih je razvidno, da so njene polsestre hodile v zasebno ljudsko šolo učiteljice Irme Huth, ki je v Ljubljani na Poljanski cesti vodila šolo s pravico javnosti.³⁸ Z dekleti so se na domu ukvarjale vzgojiteljice. Na Reki so jih v začetku poučevale slovenske učiteljice, dekleta iz drugega Gorupovega zakona pa so potem nadaljevala šolanje na internatski gimnaziji *Sacré Coeur* v Gradcu, ki so jo vodile francoske redovnice in je od nekdaj slovela kot zelo stroga šola.³⁹ Ambiciozna Gorupova hči Milena si je, kakor razberemo iz njenih spominov, zelo želela nadaljevati s šolanjem. Oče, ki je v hiši vedno imel zadnjo besedo, je o daljšem šolanju deklet bil mnenja, "da bi to bilo ravno tako, kot če bi si dekleta ostrigla lase in kadila cigarete".⁴⁰

Ljubljanski župan Ivan Hribar v knjigi *Moji spomini* omenja, da si je Gorup kot velik rodoljub želel imeti za svoje hčere slovenske zete. Žal te niso bile očetovega prepričanja in Hribar pripominja, "da jim je Slovenec bil nekam premalo".⁴¹ Tudi po pripovedi g. Ksenije Turković je bil Josip Gorup zelo užaloščen, ker so si njegove hčere izbirale za može večinoma "tujce" in svojih zetov ni maral. Vseh devet Josipovih hčera, ki so bile oskrbljene s primerno doto, je z družinami živelo v raznih krajih monarhije. Edina, ki se je poročila na Reki in pozneje psihično zbolela, je živela v pritličju družinske vile na Mlaki.

Otroci iz prvega zakona z Ano Pergkofer⁴²

Prvorojeni sin *Kornelij* (Zakamen, 1868 – Trst, 1952) je v zakonu (1897) s hčerko tržaškega advokata Albertino Volpi von Monvolpe imel pet otrok. V Trstu je nadaljeval z očetovimi posli in postopoma prevzel vodstvo celotnega družinskega premoženja. V času prve svetovne vojne je bil v Trstu

³⁸ Vzgojiteljica Irma Huth (1835–1900) je leta 1867 odprla v Ljubljani lasten penzionat s trirazredno dekliško šolo. Leta 1869 je šola postala šestrazredna in 1872 dobila pravico javnosti.

³⁹ Ustno izročilo g. Ksenije Turković in omemba v rokopisnih spominih Milene Fiorese.

⁴⁰ Iz rokopisnih spominov Milene Fiorese.

⁴¹ Hribar, *Moji spomini*, I, str.181.

⁴² Osnovni podatki o Gorupovih soproгах in otrocih iz obeh zakonov so povzeti iz *Genealogisches Taschenbuch* (glej opombo 28) in dopolnjeni s podatki iz Luke-žičevega članka v reškem Novem listu (glej opombo 19). Družinski podatki so povzeti po ustnem posredovanju Gorupove vnukinje g. Ksenije Turković, nekaj pa jih je iz rokopisnih spominov Gorupove hčerke Milene Fiorese. V družinskem arhivu tiskarja in knjigarnarja Dragotina Hribarja je ohranjena korespondenca med Hribarjevimi in Gorupovimi otroki in vnuki.

konzul kraljevine Srbije. Josip Gorup je sprva naredil oporoko, po kateri naj bi večino premoženja dedoval najstarejši Kornelij, vendar pod pogojem, da bi poskrbel za vse družinske člane. Ker pa je opazil njegov pohlep in gospodovalnost, in izvedel, da se je ta povrhu vsega podal v nepošteno posle, si je premislil in hudo razočaran to oporoko razveljavil.⁴³

Drugorojeni sin *Milan* (Trst, 1870 – Arosa v Švici, 1914) je imel v zakonu (1894) s sestrično Amalijo Gorup (1871–1948) tri otroke, ki so se rodili na Reki in se delno šolali in živeli v Ljubljani.⁴⁴ Umrl je razmeroma mlad zaradi tuberkuloze, ko se je šel zdraviti v Švico. Milan je bil očetov ljubljene in po poroki mu je oče daroval majhno neorenesančno vilo v neposredni bližini družinskega doma. Milan jo je potem temeljito predelal⁴⁵ in kot je pripomnila njegova polsestra Milena v svojih spominih, "je postopoma s prizidki postala prav udobna in urejena". Po moževi smrti je Amalija vilo prodala⁴⁶ in se preselila v Ljubljano. Milan je bil najbolj nadarjen med Gorupovimi otroki. Uveljavil se je kot trgovec, tovarnar in bil kot predsednik in podpredsednik raznih družb in bank zelo cenjen v reških elitnih krogih. Bil je tudi velik lovec, športnik in zelo aktiven fotografski amater. Leta 1899 je na fotografski razstavi na Reki dobil celo diplomu prvega reda za svoje posnetke.

⁴³ Milena Fiorese v svojih spominih piše, da je "v začetku bil oče navdušen nad tem, kako dobro Kornel vodi njegove posle in mu je vse prepuščal; toda Kornelov pohlep, skopost in morda tudi od Perghoferjevih podedovana norost, vse to ga je zapeljalo, da je izgubil mero in cilj, in se podal v nepošteno posle. Prišlo je celo do sodnega procesa, in če ne bi prišlo do vojne, bi bil moral v zapor. To je bil strašen udarec in bolečina za očeta. Ko sem po tistem očeta zopet videla, se mi je zdel popolnoma zlomljen in prepričana sem, da ga je pokopala ta nesreča in ne toliko pljučnica, ker mu je to povsem vzelo telesno odpornost".

⁴⁴ Amalija je bila hčerka Josipovega brata Franca Gorupa in Helene, roj. Izanec. Na Dunaju je študirala glasbo, toda na željo staršev se je odpovedala glasbeni karieri in se poročila z bratrancem Milanom Gorupom. Hčerka Eleonora (1895–1936) se je zdravila zaradi tuberkuloze v Ljubljani in tu tudi umrla. Sin Josip (1898–1926) je naredil samomor v triglavskem pogorju, hčerko Ksenijo (1905–1944), poročeno Hribar pa so leta 1944 skupaj z možem likvidirali gorenjski partizani.

⁴⁵ Ivančević, *Individualne*, str. 166 in 172, katalog št. 238, str. 613. Vila na nekdanji lokaciji Al Pino, sedaj Podpinjol 43, je bila sezidana 1883; po dvakratni menjavi lastnika jo je leta 1894 kupil Josip Gorup, sin Milan pa jo je po načrtih arh. Emilija Ambrosinija temeljito prezidal.

⁴⁶ *ES*, 10, 1996, str. 161. Od leta 1950 deluje v vili Slovenski dom, v katerem je sedež slovenskega kulturno-prosvetnega društva Bazovica (ustanovljen 1947) in študentski slovenski klub Bazovica. V letih 1941–1952 je v Slovenskem domu delovala slovenska osnovna šola, ki jo je obiskovalo ok. 200 učencev. Od 1992 je v vili sedež Zveze Slovencev na Hrvaškem.

Marija (Trst, 1871 – Reka, ?) se je poročila leta 1894 na Reki s Francozom Feliksom Meynierjem, lastnikom reške tovarne papirja. Edinec René je tovarno podedoval, po drugi svetovni vojni pa je bila nacionalizirana. Tudi Marija je, enako kot njena mati, imela psihične težave. Z možem sta živela v pritličju Gorupove hiše na Mlaki.

Olga (Zakamen, 1873 – Dunajsko Novo mesto, 1898) se je poročila leta 1895 na Reki s c. kr. kapitanom korvete Rudolfom Broschem. Imela je sina Rolfa (1896), ki mu je bilo komaj dve leti, ko je Olga na porodu hčerkice umrla. Hčerka je potem podedovala njeno vilo v Porečah (*Pörtschach*) ob Vrbskem jezeru.

Joža (Reka, 1874–?) se je kljub pohabljenosti (imela je grbo) leta 1908 dobro poročila z Žigmundom Kopajtičem pl. Bakarskim, ladjarjem in konzulom kraljevine Norveške na Reki. Poroka je bila v Krivi Vrbi (*Krumpendorf*) ob Vrbskem jezeru. Živela sta na Sušaku in imela sina Aleksandra.

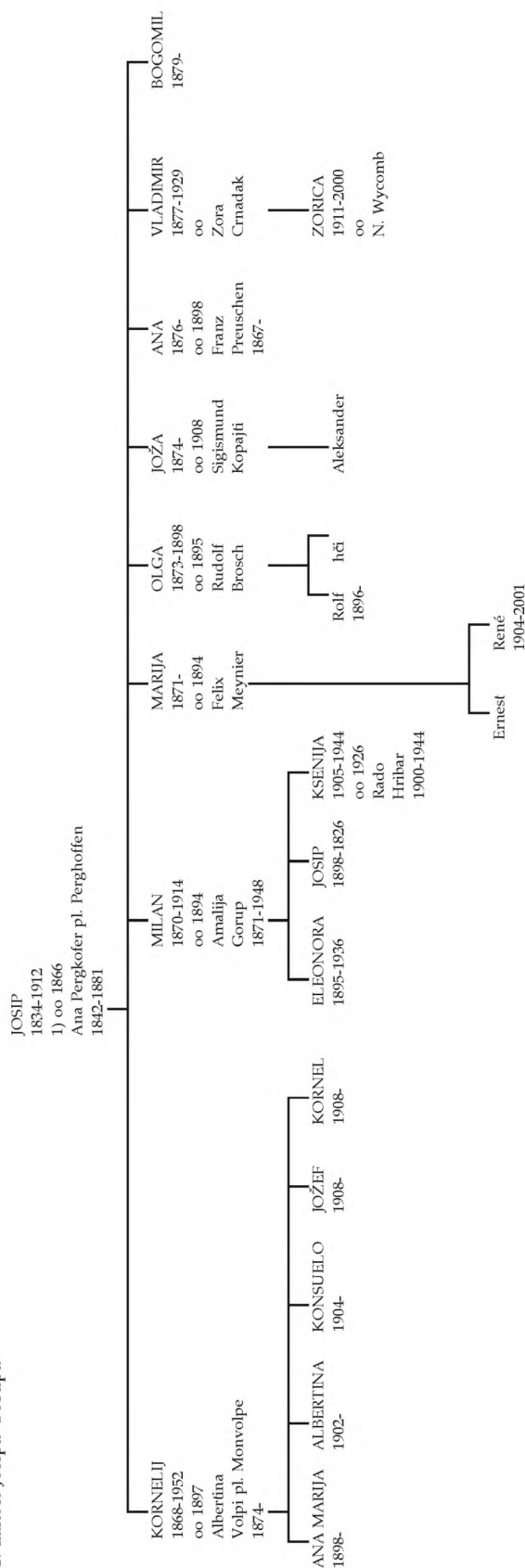
Ana (Reka, 1876–?) se je poročila leta 1898 v Krivi Vrbi z baronom Francem Ludvikom Preuschen von und zu Liebenstein, kapitanom in mornariškim atašejem pri avstroogrskem veleposlaništvu v Washingtonu. Živela sta blizu Salzburga in tam umrla brez potomcev. Po njej so dedovali polbrat Aleksander in nečaka René Meynier in Zorica Wycomb.

Vladimir (Reka, 1877–1929) je bil, sodeč po vojaški uniformi na družinski sliki, gojenec štiriletno Vojnopomorske akademije na Reki. Omenja se kot huzarski poročnik, leta 1914 pa kot član upravnega sveta *Stabilimento prodotti chimici* na Reki. Po poroki z Zoro Crnadak iz Zagreba je živel v Zagrebu in poleti v graščini Jelšingrad pri Šmarju pri Jelšah. Po ločitvi je zašel v finančne težave in naredil samomor. Imela sta hčerko Zorico, poročeno Wycomb, ta pa sina in hčer, ki živita v Londonu in sta dediča stanovanj v denacionalizirani Gorupovi hiši v Ljubljani.

Bogomil (Reka, 1879–?) je bil osmi in zadnji Josipov otrok iz prvega zakona. Njegovi začetki šolanja naj bi bili v Ljubljani.⁴⁷ Sodeč po skupinski fotografiji vseh Gorupovih otrok, kjer z dve leti starejšim bratom Vladimirom nosita vojaško uniformo, je verjetno tudi on bil gojenec Vojnopomorske akademije. Bil je čudaške narave in samski. Kje je živel in kdaj je umrl, ni znano, vsekakor po letu 1945, ker je bil po drugi svetovni vojni navzoč pri zdrakah družinskega shoda pri delitvi Gorupovega premoženja v Fiumicellu.

⁴⁷ Po Mileninem zapisu bi se dalo sklepati, da se je kot otrok šolal v Ljubljani, kjer je zbolel za tifusom, zato ga je mati z Reke "hodila obiskovat na Inštitut v Ljubljano". Kakšna šola ali internat naj bi bil ta "Inštitut", ni razvidno.

1. zakon Josipa Gorupa

Gorupov mavzolej na reškem pokopališču

Dve leti po zadnjem porodu je Gorupova žena Ana Pergkofer umrla in zapustila osem mladoletnih otrok. Užaloščeni soprog se je odločil za postavitev veličastne grobnice in njeno načrtovanje zaupal v Italiji šolanemu hrvaškemu kiparju *Ivanu Rendiću* (1849–1932), s katerim je prijateljeval v času, ko sta še oba živela in delovala v Trstu.⁴⁸ Rendić je namreč v tem času slovel kot izvrsten portretist in najboljši oblikovalec nagrobnih spomenikov. Med najlepšimi na reškem pokopališču Kozala gotovo sodi sedaj že hudo propadajoči monumentalni Gorupov mavzolej s kripto in kapelico v neoromanskem in bizantinskem slogu. Njegovo zunanost iz klesanih kamnov z horizontalnimi črnimi kamnitimi progami krasijo kapiteli z angelskimi glavicami in reliefni simboli štirih evangelistov s hrvaškimi citati iz evangelija. Zaradi predragega vzdrževanja so Gorupovi nasledniki grobnico prepustili mestu. Ker so se med novopečenimi bogataši pojavili interesi za njen odkup, je reško spomeniško varstvo leta 2001 razglasilo varstvene ukrepe za propadajočo grobnico.⁴⁹ Mesto naj bi se v najkrajšem času lotilo obnove zadnjega počivališča svojega pomembnega in zaslužnega občana, ki je kot veliki slovenski domoljub dal na grobnici vgraditi slovenski napis *RODOVINA JOSIP GORUPOVA*.

Leta 1882 je Rendić arhitekturo grobnice projektiral v dveh nivojih in jo oblikoval v mešanici več zgodovinskih slogov, kar je bilo tipično za nagrobne spomenike na evropskih pokopališčih v drugi polovici 19. stoletja. V spodnjem delu je načrtoval kripto s stranskimi nišami za krste, v zgornjem štirioglato zaprto kapelico z menzo, oltarjem in mozaiki, osvetljeno skozi stekleno krovno kupolo.⁵⁰ Rendić se je na Gorupovo naročilo takoj odzval z modeliranjem portretov očeta in vseh osmih otrok. Z realističnim kiparskim izrazom je v dveh variantah izdelal visokoreliefne portretne študije⁵¹ in jih potem združene v družinski portret vkomponiral v monumentalni figuralni prizor s pretresljivim prikazom ločitve Josipa Gorupa in

⁴⁸ Kečkemet, Ivan Rendić, str.103, 199 in 264. Kolegu mag. Gojku Zupanu se lepo zahvaljujem, ker me je prvi opozoril na Gorupovo grobnico na Reki.

⁴⁹ *Uprava kulturne baštine, Konzervatorski odjel Rijeka* je z dopisom z dne 19. VII. 2001, števil. 2170-532-0-1 "dala pod preventivno zaščito mauzolej Gorup na groblju Kozala u Rijeci, polje D-II.5".

⁵⁰ Na mavzoleju, visokem ok. 800 cm, je vklesana signatura *RENDIĆ FECIT*. (Glavočić, Djela, str. 94–115).

⁵¹ Kečkemet, Ivan Rendić, str. 226 in 493, op. 734, katalog št. 70, str. 324. Zagrebška gliptoteka hrani obe varianti patiniranega mavčnega modela v velikosti 18 cm x 32 cm (sign. *I. Rendić 1881*) in 26 cm x 36 cm (sign. *I. Rendić*) ter tri portretne mavčne modele otroških glav; četrti model otroške glave je v Rendićevem domu v Supetru na Braču.

Ivan Rendić: Gorupov mavzolej na reškem pokopališču Kozala, 1882 (foto: Vesna Bučić, 2005).

Ivan Rendić: Nagrobni spomenik ločitve Gorupove družine od umrle matere, 1882, kamniti relief, 250 cm x 160 cm (Glavočić, *Djela*, str. 95).

njegovih otrok od prezgodaj umrle matere. Na 250 cm visoki in 160 cm široki plošči iz istrskega kamna je upodobljena celopostavna figura očeta, ki sedi pred ograjo terase obkrožen z osmimi otroki. Z iztegnjeno roko kaže na dva angela smrti, ki nosita pokojnico v nebo. Zanimivo je dokumentarno ozadje tega žanrskega prizora s ploskovitim reliefnim pejsajem sončnega zahoda nad Kvarnerskim zalivom ter vedutama stolpa in romarske cerkve na Trsatu. Rendić je bil kipar z izrazitim talentom za portretiranje in ustvarjanje sestavnih skulpturalnih kompozicij z vgrajenimi reliefnimi portreti pokojnikov. Slikoviti prizor slovesa od pokojne matere je bil po obsegu njegov največji relief in eno od najboljših del, kar jih je ustvaril v svojem obsežnem kiparskem opusu. Hrvaški in italijanski tisk sta zelo pohvalno pisala o Gorupovi grobnici in Rendiću je zamisel in modelacija tega narativnega reliefa prinesla veliko slavo. Pozneje je kipar vse portretne študije opremil z ovalno podlago in jih razstavil v dvorani stare borze v Trstu, časopis *Adrija* pa je o njih zapisal, da "... jim ni najstrožja kritika ne najde prigovora".⁵²

⁵² Prav tam, str. 104. Rendićevi portreti Gorupovih družinskih članov, izdelani kot študije za veliki relief v

Splitski umetnostni zgodovinar dr. Duško Kečkemet je v veliki monografiji o tem dalmatinskem kiparju zapisal, da je Rendić pri ustvarjanju Gorupovih družinskih portretov užival njegovo gostoljubnost kar dva meseca. V žal nikoli objavljenih spominih⁵³ Rendić opisuje Gorupa kot prijaznega, gostoljubnega in daleč najbolj darežljivega človeka med njegovimi naročniki. Duhoviti kipar je bil v Gorupovi hiši, polni otrok vedno dobrodošel. V času žalovanja ob izgubi Gorupove "ljubljene žene in matere" je z domislicami velikokrat nasmejal užaloščenega naročnika. S hudomušnimi šalami je nagajal mladi vzgojiteljici Gorupovih otrok in s tem "lepo Marilko" spravljal v zadrego. V spominih je z duhovitimi besedami zapisal, kako je gos-

mavzoleju, so bili razstavljeni v stavbi stare borze v Trstu v času velike "Umetniško-obrtne-gospodarske avstro-ogrske razstave", ki je privabila številne obiskovalce iz vse monarhije in ostalih evropskih dežel (prav tam, str. 493, op. 734). Veliki relief v kamnu je bil dokončan julija 1883 in je bil istočasno vstavljen v dokončani mavzolej.

⁵³ Kečkemet, Ivan Rendić, str. 103–104 in str. 463, op. 287. Avtobiografske beležke v rokopisu, med njimi "Moje gostovanje kod gosp. Gorupa na Rijeci", hrani arhiv Galerije v Splitu.

titelju z obrnjenimi žepi in brez besed nakazal, da je brez denarja. Dobrosrčni Gorup se je smeje odzval na kiparjevo nemo prošnjo in mu željo takoj izpolnil. Rendić je v svojih spominih hvalil Gorupa kot velikega dobrotnika, ki si je s podeljevanjem štipendij pridobil na Reki veliko popularnost, o sebi pa pravi, da je bil večkrat deležen njegove pomoči.

V času, ko je Rendić na Gorupovem domu modeliral devet družinskih portretov po živih modelih, je najbrž nastal tudi doprsni kip Josipa Gorupa, ki ga hrani Muzej moderne i suvremene umjetnosti na Reki.⁵⁴ Realistično portretno poprsje iz belega marmorja predstavlja moža petdesetih let, kar bi se časovno ujemalo z Rendićevo izdelavo portretov za družinski nagrobnik. Gorup je upodobljen v salonski suknji z nizkim ovratnikom in metuljčkom. Lasje so nakazano kodrasti, brki po modi časa povešeni in rahlo zasukani. Rendić je skušal na doprsnem portretu z Gorupovim resnim obrazom, ki ga je modeliral v realistični maniri, še bolj poudariti njegovo markantno osebnost. Kip je bil verjetno prenesen v muzej po smrti Gorupovega sina Aleksandra, zadnjega stanovalca v družinski vili.

Otroci iz drugega zakona s Klavdijo Keesbacher

Vera (Reka, 1884–?) se je poročila leta 1907 na Reki z zdravnikom dr. Heinrichom Ludwigom, ginekologom na Dunaju. Zakon je bil brez otrok in po ločitvi se je drugič poročila z baronom Vladimирjem Turkovićem iz Zagreba. Iz tega zakona sta hčerki Darinka, ki je umrla v New Yorku brez otrok, in Marija, poročena Grünwald, ki živi v Münchnu.

Milena (Reka, 1885 – Rim, 1971) se je poročila leta 1907 z ladijskim poročnikom Rafaelom Fioresejem, pozneje admiralom italijanske vojne mornarice. Živela sta v Benetkah in Rimu in nista imela otrok. Rokopise njenih spominov na mladostna leta hrani njena nečakinja Ksenija Turković v Zagrebu.⁵⁵

Aleksander (Reka, 1886 – Reka, 1949). Šolal se je na gimnaziji Theresianum na Dunaju in postal doktor prava. Bil je posestnik, ladjar in podpredsednik *Jadranske plovitbe* na Sušaku. Bil je veliki lovec kot večina Gorupovih otrok. Živel je v stanovanju očetove vile, ostal je samski, ker je imel

zaničljiv odnos do ženskega spola, kot je v spominih zapisala njegova sestra Milena. In tudi, da je bil brezbrizen do nekoč vzorno urejenega posestva, ki je po gospodarjevi smrti neustavljivo propadalo.⁵⁶ V Krivi Vrbi je podedoval vilo po eni svojih polsester, v Ljubljani pa je bil lastnik polovice hiše na Erjavčevi ulici. Poleg očeta in njegovih dveh žena je edini od Gorupovih otrok, ki je pokopan v kripti družinskega mavzoleja na reškem pokopališču.

Zora (Reka, 1887 – Ljubljana, 1931) se je leta 1907 poročila v Krivi Vrbi z rudarskim inženirjem Herbertom Luckmannom, ki je bil po smrti svojega tasta Josipa Gorupa izvoljen med upravitelje Gorupovega premoženja. Imela sta tri otroke: Maria, Ingo in Herberta. Zora se je leta 1931 smrtno ponesrečila na lovu v revirju Podpeč pri Ljubljani.

Natalija (Reka, 1889–?) se je prvič poročila leta 1913 z baronom Ottom Aichelburgom, drugič s Palmom in z njim imela hčerko Rosemarie. Zakon s Palmom je bil razveljavljen, zato je obdržala priimek prvega moža.

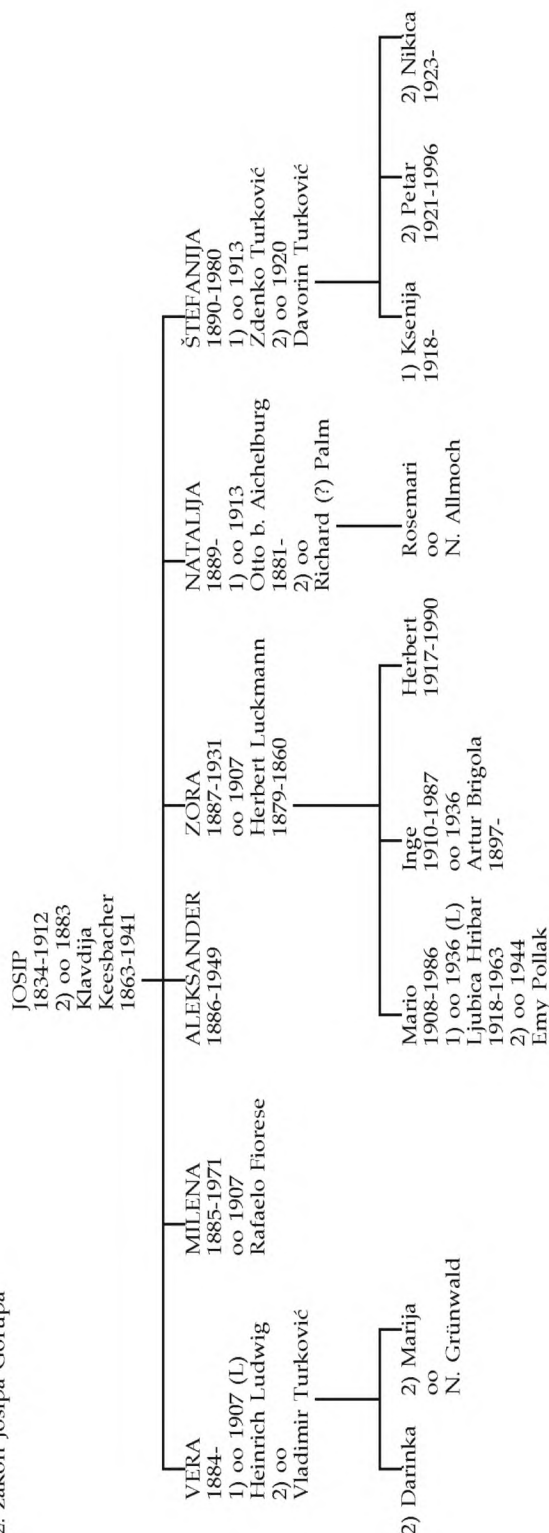
Štefanija (Reka, 1890 – Zagreb, 1980) se je prvič poročila leta 1913 z baronom Zdenkom Turkovićem in iz tega zakona je hči Ksenija (1918), ki živi v Zagrebu. Drugič se je poročila leta 1920 z bratrancom prvega moža baronom Davorinom Turkovićem, od 1919–1930 lastnikom dvorca Novo Celje. Iz tega zakona sta bila sinova Peter (1921–1996) in Nikola (1923), ki tudi živi v Zagrebu.

Druga Gorupova žena Klavdija je kot vdova zapustila družinsko vilo na Mlaki in se odselila, domnevno v eno od Gorupovih hiš v centru Reke. V stanovanju je ostal samski sin Aleksander. Ker je umrl brez naslednikov, je vilo na njegovo željo prevzela reška bolnica. V njej je danes onkološki oddelek.

⁵⁴ Gorupova marmorna bista, visoka 56 cm s signaturo *Rendić I.* na desni rami, je shranjena v muzejskem depoju (inv. št. 124). Na željo Gorupovega sina Aleksandra je po njegovi smrti 1949 vilo prevzela reška bolnica in kip verjetno oddala Moderni galeriji, pozneje preimenovali v Muzej moderne i suvremene umjetnosti.

⁵⁵ Glej opombo 31.

⁵⁶ Milena v spominih opisuje, "kako je žalostno opazovati propadanje tega čudovitega posestva. Sandi (mišljen je brat Aleksander (op. a.)) je žal brezbrizen, preveč je za - poslen in preveč nervozen, da bi skrbel zanj. Meynierjevi, ki žal v vili stanujejo, imajo vse mogoče prazne izgovore, da so morali posekati najlepša drevesa, med njimi čudovite stoletne ciprese, cela vrsta jih je stala pred vhodom v hišo; vse ostalo prepuščajo žalostnemu propadanju, le nekaj kvadratnih metrov pred hišo gojijo rože, zaradi česar je propadanje ostalih delov vrta še bolj vidno. Polbratje in polsestre to imenujejo "Micina navezanost na očetovo staro hišo" (gre za polsestro Marijo, por. Meynier, ki je živila v pritličju vile (op. a.)), jaz pa taka čustva drugače pojmem".

Josip Gorup sedemdesetletnik in "protektor umetnosti"

Leta 1904 je Josip Gorup slavil svoj sedemdeseti rojstni dan v krogu številnih otrok, sorodnikov in prijateljev. Spomin na obletnico hrani njegova vnukinja Ksenija Turković v Zagrebu. Hčerke, sinovi, snahe, zeti in vnuki, kolikor se jih je pač zbralo na Reki ob jubilejnim dogodku, so slavlencu poklonili plaketo (47 cm x 35 cm) z dvaindvajsetimi majhnimi ovalnimi fotografijami najožjih družinskih članov. V medaljonu na vrhu srebrnega okvirja je v kaligrafski pisavi vgraviran napis: *Milemu /očetu in dedu / K njegovi / Sedemdesetletnici / 6. aprila 1904*. Čeprav so Gorupovi otroci živeli v Trstu in na Reki, vgravirana čestitka dokazuje, da je bil njihov družinski jezik slovenščina. V lasti vnukinje sta še dve Gorupovi fotografiji 11 cm x 8 cm, verjetno prav tako narejeni ob njegovi sedemdesetletnici. Sivolasi Josip je fotografiran pred svojo vilo na Mlaki.

V istem stanovanju v Zagrebu je do nedavnega visel velik oljni portret viteza Josipa Gorupa.⁵⁷ Odlično ohranjeni oljni portret velikosti 120 cm x 90 cm v kvalitetno rezljanem in pozlačenem okvirju ima desno spodaj signaturo *P. Jovanovitz 1903*. Letnica poleg slikarjeve signature in v zgornjem levem kotu upodobljen Gorupov grb razkrivata, da je portret nastal na Dunaju prav v letu, ko ga je cesar plemenitil in proglasil za viteza Slavinjskega. Odlična upodobitev priletnega Josipa Gorupa je slikarska mojstrovina velikega srbskega slikarja *Paje Jovanovića* (1859–1957), najizrazitejšega predstavnika akademskega realizma pri južnih Slovanih. Po šolanju na Dunaju in Münchnu ter potovanjih po evropskih in jugoslovanskih deželah je sprva zaslovel po slikanju velikih platen z zgodovinskimi in folklornimi kompozicijami ter s prizori z eksotično tematiko. V začetku 20. stoletja, ko je že večinoma živel in ustvarjal na Dunaju, je bil največji in najobsežnejši del njegovega velikega umetniškega opusa prav slikanje portretov. Bil je prvi srbski slikar, ki je prodril v svet in si s portretiranjem ljudi iz kroga gospodarskih mogotcev, evropskih aristokratov in tudi članov vladarskih družin pridobil slavo in ime evropskega portretista.⁵⁸

⁵⁷ Medtem ko smo zainteresirani za odkup portreta ugibali, kako in kje dobiti denar, da bi ta za Slovenijo pomembna osebnost našla svoje mesto v enem od slovenskih muzejev, je lastnica leta 2006 portret prodala nam neznane kupcu. Na srečo sem portret eno leto prej fotografirala in tako nam je kot spomin na tega "finančnega genija", velikega mecena in slovenskega gospodarstvenika ostala le amaterska fotografija.

⁵⁸ *ELU*, 3, str 93–94.

Paja Jovanović: Josip Gorup pl. Slavinjski, 1903, olje platno, 120 cm x 90 cm (do leta 2006 v lasti Ksenije Turković; foto: Vesna Bučič, 2005).

Klavdija Gorup, roj. Keesbacher, druga Gorupova žena, ok. 1900, pastel, 62 cm x 48 cm (last: Ksenija Turković, Zagreb; foto: Vesna Bučič, 2005).

Reprezentančni portret osivelega Gorupa s povešenimi brki je Paja Jovanović upodobil v naslonjaču s prekrižanimi nogami in s pogledom, uperjenim naravnost v gledalca. Skoraj celopostavna Gorupova figura, sedeča ob mizi z cvetličnim šopkom, pozira slikarju z mogočno dostojanstvenostjo. V desnici drži očala, z levico pa se naslanja na ročno oporo naslonjača. Portretiranec je z rahlim zasukom v levo upodobljen pred temnim nevtralnimi ozadjem. Njegov močno osvetljen in realistično zajet obraz loči od temnega oblačila le belina srajčnega ovratnika. Slikar je vso pozornost usmeril na slikanje Gorupovega obraza, na katerem je s plastičnim senčenjem inkarnata, polnega tople barvitosti, prepričljivo okarakteriziral Gorupovo mogočno osebnost. Njegova najmlajša hči Štefanija⁵⁹ je svojim otrokom vedno pripovedovala, da je Jovanovičev portret verna podoba njenega očeta.

V lasti zagrebških vnukov sta še bronasti plaketi z reliefnim profilnim portretom njunega starega

očeta. Iz napisa na plaketi 1834–1904 / JOSIP GORUP je razvidno, da sta tudi reliefa nastala ob sedemdesetletnici slavnega moža. Če je signatura pravilno prebrana, naj bi bil avtor *Rudolf Marschall* (1873–1967), dunajski medaljer in izdelovalec plaket, od 1905 vodja dunajske graverske šole in leta 1954 dobitnik odlikovanja mesta Dunaj.⁶⁰ Bronaste odlitke portreta je Gorup porazdelil otrokom in zagrebška vnukinja je svoj odlitek poklonila Narodnemu muzeju Slovenije.⁶¹ V njeni hiši je še pastelni portret njene ljubljanske babice (62 cm x 48 cm), Gorupove druge žene Klavdije Keesbacher, podpisan s popolnoma nečitljivo signaturo. Tu sta še nesignirana velika oljna portreta Gorupovih hčera Milene, por. Fiorese in Štefanije, por. Turković (oba 80 cm x 70 cm). Po družinskem ustnem izročilu naj bi jih portretiral *Hermann Torggler* (1878–1939), v Münchnu šolani dunajski portretist, znan po por-

⁵⁹ Gorupova hči Štefanija, por. Turković je portret prevzela po smrti brata Aleksandra, ki je zadnji živel v očetovem stanovanju, kjer je portret tudi visel. Zapustila ga je otrokoma Kseniji in Nikoli, ki sta ga prodala nam neznanemu kupcu.

⁶⁰ Thieme-Becker, *Allgemeines Lexikon*, 23/24, str. 139. Bakreni relief velikosti 19,5 cm x 15 cm je signiran levo zgoraj *R. MARSCHALL fec.*

⁶¹ Gorupova vnukinja g. Ksenija Turković je v Zagrebu 12. februarja 2006 avtorici prispevka izročila Gorupovo portretno plaketo, ki jo je ta potem oddala Narodnemu muzeju Slovenije. V Oddelku za zgodovino in upornost umetnosti je inventarizirana pod številko N 27073.

tretiranju oseb iz visokega plemstva.⁶² Za otroški pastelni portret Gorupove vnukinje Ksenije Turković s signaturo *Schönbeck 920* (50 cm x 40 cm, oval) za sedaj nimam podatkov o avtorju.

V biografijah slovenskih slikarjev *Ivana Franketa* (1841–1927) in *Ludvika Grilca* (1851–1910) se med naštevanjem njunih del omenja tudi portretiranje Gorupove družine. V biografskem zapisu za Franketa piše samo "*Josip Gorup in družina (Reka)*" brez navedbe letnice slikanja,⁶³ med Grilčevimi biografskimi podatki pa, da je "*1874 do 1875 slikal pri mecenu Josipu Gorupu na Reki*".⁶⁴ Sodeč po citiranih letnicah naj bi komaj triindvajsetletni Grilc po prekinjenem šolanju na dunajski umetniški akademiji portretiral Gorupova zakonca in verjetno njuna mladoletna sinova Kornelija in Milana. Iz Vurnikovih spominov na Ivana Franketa⁶⁵ lahko sodimo, da naj bi Gorupovi portreti na Reki nastali po slikarjevem obisku svetovne razstave na Dunaju, torej po letu 1873. Nedvomno je šlo za kvalitetnejše portrete od Grilčevih, kajti Franke je v času slikanja Gorupove družine že sodil med značilnejše predstavnike slovenskega realizma. Iz Rendičevih spominov vemo, da so bili umetniki v Gorupovem domu na Reki lepo sprejeti in verjetno dobro honorirani. Kipar Rendič je namreč v spominih zapisal, da je bil med modeliranjem Gorupa in njegovih osmih otrok deležen velike gostoljubnosti. Nedvomno so družinski portreti imeli v Gorupovi hiši pomembno mesto, ko pa so si hčerke in sinovi ustvarili lastne domove, so jih gotovo odnesli s seboj. Za najmlajšo hčer Štefanijo, poročeno z baronom Turkovičem v Zagrebu, vemo, da je svoj mladostni portret odnesla v novi dom in slika je še danes v stanovanju njene hčerke v Zagrebu.

V opisovanju Gorupovega življenja in njegovih velikanskih dosežkov je treba še posebej omeniti njegov odnos do kulture in pojasniti, zakaj ga je reška umetnostna zgodovinarica v naslovu članka imenovala za "protektorja umetnosti".⁶⁶ Josip Gorup je bil genialni poslovni človek z visoko razvito estetsko kulturo in prefinjen ljubitelj umetnin. Cenil je stvaritve iz vseh vej likovne umetnosti in med snovalci arhitekture, kiparstva in slikarstva izbral med najboljšimi. Iz sosednjega Trsta je pripeljal renomiranega arhitekta za izgradnjo tedaj najbolj monumentalne palače na Reki in someščanom zapustil pomemben spomenik iz obdobja historicističnega stavbarstva. V njegovem domu na Reki je modeliral družinske portrete in ustvarjal skice za družinski mavzolej tedaj najbolj sloveči hrvaški in tudi v Trstu zelo renomirani kipar. Tudi za portret na bro-

nasti plaketi ob sedemdesetletnici je izbral najboljšega dunajskega medaljerja, za veliki oljni portret pa zelo proslavljenega slikarja, katerega platna evropskih aristokratov in celo vladarjev visijo v evropskih muzejih. Seveda mu je finančna plat omogočala, da je lahko za uresničitev želja izbral med najboljšimi umetniki, ki so bili v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja na višku svoje ustvarjalnosti.

Spomini na Josipa Gorupa in na njegova vnuka na strmolskem gradu

Gorupova družina in otroci pomembnega Ljubljana Dragotina Hribarja (1862–1935) so bili prijateljsko in sorodstveno tesno povezani. Josipova vnukinja Ksenija, hčerka Milana in Amalije Gorup, je bila poročena z Dragotinovim sinom, ljubljanskim industrialcem in graščakom Radom Hribarjem. Nekaj časa sta živela na gradu Strmol pri Cerkljah na Gorenjskem, odkoder so ju gorenjski partizani leta 1944 pod obtožbo kolaboracije z Nemci, odpeljali v gozd pri Mačah pri Predvoru in na krut način umorili.⁶⁷ Po nacionalizaciji gradu je Strmol postal protokolarni objekt in v grajskih interierjih prepoznamo nekaj spominskih predmetov, ki izvirajo iz Gorupovega lastništva. Gre za srebrnino s posvetili in lastniškimi monogrami, ki so neposredno povezani z vnukinjo Ksenijo in njenim najbližjim sorodstvom: s sestro Eleonoro, z očetom Milanom in s starim očetom Josipom Gorupom. Naj omenim med njimi samo Josipov veliki srebrni jedilni pribor za 18 oseb, sestavljen iz 315 kosov z vgraviranimi monogrami *JG*. Po Josipu je pribor podedoval sin Milan, po njegovi zgodnji smrti mati Amalija, leta 1926 pa ga je verjetno kot poročno darilo dobila hči Ksenija. Možno je, da so nekateri dragocenejši kosi med kvalitetnim keramičnim, porcelanskim in steklenim inventarjem, predvsem med srebrnino in kompleti jedilnih servisov, pa tudi med stilnim pohištvom, del dote bogate Gorupove vnukinje Ksenije.⁶⁸

Med likovnimi deli je na gradu ohranjenih več kot 30 signiranih slikarskih del Josipa (Jozija) Gorupa (1898–1926), Ksenijinega brata in Josipovega vnuka. Gre za mladostna dela talentiranega akademskega slikarja, ki je zaradi nesrečne ljubezni naredil samomor v Triglavskem pogorju.⁶⁹ Kvalitetne akvarele, tempere in olja s povečini upodobljenimi živalskimi motivi je sestra Ksenija po letu 1937 prenesla v tedaj obnovljene strmolske interierje. Nekateri med njimi so bili leta 1926 razstavljeni na skupni razstavi z Božidarjem Jakcem v Jakopičevem paviljonu v Ljubljani in razstava je

⁶² Thieme-Becker, *Allgemeines Lexikon*, 33/34, str. 289–290.

⁶³ *SBL*, I, 1925, str. 185–186; Vurnik, Spomini, str. 32–33.

⁶⁴ *SBL*, I, 1925, str. 260–261; Cevc, Slikar Grilc, str. 66.

⁶⁵ Vurnik, Spomini, str. 32–33.

⁶⁶ Gl. op. 10.

⁶⁷ Več člankov v gradu Strmol posvečeni številki *Kronike* (2, 54, 2006) opisuje to tragično dejanje.

⁶⁸ Bučič, *Strmolski interierji*, str. 357 in 359; Simoniti, *Srebrnina*, str. 286 in 291.

⁶⁹ Globočnik, *Slikarska zbirka*, str. 312–315.

naletela na ugodne odmeve. Na Strmolu sta bila med grajskimi slikami še dva Ksenijina portreta, in sicer olje slikarke Ivane Kobilce⁷⁰ in grafika Božidarja Jakca.⁷¹ Po tragični smrti Hribarjevih zakoncev je Ksenijina mati Amalija ob odhodu z gradu leta 1945 portreta odnesla s seboj. Ker ji je zatočišče nudil grajski arhitekt Miha Osolin na svojem domu v Šentvidu pri Lukovici,⁷² mu je portreta podarila. Po njegovi smrti ju je podedovala nečakinja, ki je potem Kobilčin portret prodala Mestnemu muzeju v Ljubljani.

Sklep

Čeprav je Josip Gorup v mladih letih zapustil svojo rojstno vas in krajši čas deloval v Trstu ter večji del bogatega in ustvarjalnega življenja preživel na Reki, je bil in ostal zaveden Slovenec. Njegovi rojaki, politiki in kulturniki se ga spominjajo kot velikega domoljuba in dobrotnika, ki je vsekozi sodeloval pri humanitarnih akcijah in kot velikodušni podpornik pomagal številnim kulturno-prosvetnim ustanovam. Slovenski in hrvaški javnosti je zapustil lepo število monumentalnih objektov utilitarnega značaja in stavbe iz obdobja reškega in ljubljanskega historicizma služijo še danes svojemu prvotnemu namenu.

V zapisu še zdaleč ni zajet ves opus Gorupove ustvarjalnosti. Njegova dejanja na različnih poljih še niso do kraja ovrednotena in čakajo na nadaljnje raziskovanje. Dopolnila naj bi se z izidom monografije o tem velikem mecenu in enem najuspešnejših slovenskih gospodarstvenikov, ki ga verjetno brez pretiravanja štejem med najbogatije Slovence vseh časov. Zavzeto in tiho jo pripravljajo hvaležni sovaščani *Kulturnega društva Slavina* v njegovi rojstni vasi.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Arhiv Angelike in Rada Hribarja, Ljubljana.

Arhiv Ksenije in Nikole Turković, Zagreb.

Zapiski in spomini Milene Fiorese, roj. Gorup

(rokopis in delno tipkopis v nemščini; ustni viri ga postavljajo v trideseta leta 20. stoletja).

SŠM – Slovenski šolski muzej

Šolstvo v Postojni.

Župnijski urad, Slavina.

Rodovniška skica družine Gorup.

ČASOPISNI VIRI

Slovan, II, 1904.

Učiteljski tovariš, 1891.

USTNI VIRI

Turković, Ksenija (1918) in Nikola (1923), Zagreb.

LITERATURA

Bučič, Vesna: Strmolški interierji, pred letom 1945 in po njem. *Kronika*, 2, 54, 2006, str. 347–360.

Cevc, Emilijan: Slikar Ludvik Grilc. *Idrijski razgledi* II, 2, 1957, str. 66–67.

Enciklopedija likovnih umjetnosti (ELU). Zagreb : Leksikografski zavod FNRJ, 3, 1964, str. 93–94.

Enciklopedija Slovenije (ES). Ljubljana : Mladinska knjiga, 3, 1989, str. 301; 4, 1990, str. 374; 5, 1991, str. 40; 10, 1996, str. 161.

Genealogisches Taschenbuch der Adeligen Häuser Österreich, 1908/09. Wien : Otto Maass' Söhne, 1909, str. 211–213.

Glavočič, Daina: Djela kipara Ivana Rendića na Kozali i Trsatu. *Kozala*. Rijeka : Komunalno društvo Kozala, 2000, str. 94–115.

Glavočič, Daina: Grobna arhitektura. *Arhitektura historicizma u Rijeci 1845–1900*. Rijeka: Muzej moderne i suvremene umjetnosti, 2001, str. 346–359.

Glavočič, Daina: Stambena arhitektura. *Arhitektura historicizma u Rijeci 1845–1900*. Rijeka : Muzej moderne i suvremene umjetnosti, 2001, str. 118–155.

Globočnik, Damir: Slikarska zbirka v gradu Strmol. *Kronika*, 2, 54, 2006, str. 303–316.

Granda, Stane: Josip Gorup – najbogatiji Slovenec, pa ne le zase. *Slavenski zbornik* (zbral in uredil Janko Boštjančič, Kulturno društvo Slavina). Vrhnika : Galerija 2, 2005, str. 329–340.

Hribar, Ivan: *Moji spomini*. Ljubljana : Slovenska matica, 1983.

Ivančević, Nataša: Hoteli. *Arhitektura historicizma u Rijeci 1845–1900*. Rijeka : Muzej moderne i suvremene umjetnosti, 2001, str. 306–312.

Ivančević, Nataša: Individualna stambena izgradnja. *Arhitektura historicizma u Rijeci 1845–1900*. Rijeka : Muzej moderne i suvremene umjetnosti, 2001, str. 160–168.

Josip Gorup pl. Slavinjski. *Ljubljanski zvon*, 32, 1912, str. 278.

⁷⁰ Portret Ksenije Hribar, roj. Gorup, o. pl. 66 cm x 55 cm, sign. l. sp. *Kobilca*, okr. 1923/24. Portret je bil razstavljen in objavljen v katalogu razstave: Zalar, *Podobe*, str. 92. Fotografija portreta je reproducirana v reviji *Kronika* 2, 54, 2006, str. 228.

⁷¹ Portret Ksenije Hribar, roj. Gorup, grafika, 20 cm x 17 cm; sign. l. sp. 14. XII. 1926 Ljubljana 26, II. odtis (poskus); d. sp. *B. Jakac*. Grafika je v lasti Osolinove nečakinje gospe Čeplak v Ljubljani.

⁷² Bučič, Strmolški interierji, str. 359. V zahvalo za gostoljubnost v Šentvidu je Amalija Gorup podarila arhitektu Osolinu pladenj iz bakrene pločevine z reliefno upodobitvijo antične zgodbe o Hefajstu, bogu vulkanov (oval, 53 cm x 69 cm). Pladenj je danes v lasti gospe Čeplak v Ljubljani.

- Kečkemet, Duško: Ivan Rendić, život i djelo. *Brački zbornik* br. 8. Supetar : Skupština općine Brač, 1969.
- Lukežić, Irvin: Riječki Rothschild, Josip vitez Gorup pl. Slavinjski, slovenski dobrotvor, veleposjednik i tvorničar, najbogatiji riječki građanin. *Novi list*, Rijeka, priloga *Mediteran*, 16. 9. 2001, str. 6–7.
- Matejčić, Radmila: *Kako čitati grad. Rijeka jučer, danas*. Rijeka : Izdavački centar Rijeka, 1988.
- Pahor, Miroslav: *Sto let slovenskega ladjarstva, 1841–1941*. Piran : Splošna plovba, 1969.
- Primorski slovenski biografski leksikon (PSBL)*. Gorica : Goriška Mohorjeva družba, I, 1974–1981, str. 457.
- Savnik, Roman: Pomembni Pivčani in njihovi neposredni sosedje. *Ljudje in kraji ob Pivki* (urednik Silvo Fatur). Postojna : Kulturna skupnost, 1975, str. 100–114.
- Simoniti, Marjetica: Srebrnina na gradu Strmol. *Kronika*, 2, 54, 2006, str. 285–292.
- Slovenski biografski leksikon (SBL)*, Ljubljana : Zadržna gospodarska banka, I, 1925, str. 185–186, 234 in 260–261; Slovenska akademija znanosti in umetnosti, IV, 1980–1991, str. 137 in 174.
- Terčon, Nadja: *Z barko v Trst (1850–1918)*. Koper : Knjižnica Annales majora, 2004.
- Thieme-Becker: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler: von der Antike bis zur Gegenwart*. Leipzig, 1999 (ponatis), zv. 23/24, str. 139 in zv. 33/34, str. 289–290.
- Valenčič, Vlado: Ljubljansko stavbeništvo od srede 19. do zač. 20. stoletja. *Kronika*, XVIII, 1970, št. 3, str. 135–146.
- Vurnik Stanko: Spomini na Ivana Franketa. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 3, 1923, str. 32–43.
- Zabukovec, Janez: *Slavina, prispevek k zgodovini župnij ljubljanske škofije*. Vrhnika : Galerija 2, 2002, str. 297–298. (Izvirna izdaja v Ljubljani, Zadružna tiskarna 1910).
- Zalar, Franc: *Podobe ljubljanskih meščanov*. Ljubljana : Mestni muzej, 1992.
- Žic, Igor: *Riječka gostoljubivost. Hoteli, restorani, gostionice, kavane, kupališta*. Rijeka : Adamić, 2000.

ZUSAMMENFASSUNG

Josip Gorup von Slavina – zwischen Wirtschaft, Kunst und Familie

Josip Gorup (1834–1912) wurde im innerkrainischen Dorf Slavina südlich von Adelsberg

(Postojna) geboren. Zuerst arbeitete er bei seinem Onkel Janez Kalister, Großhändler in Triest. Nach dessen Tod übernahm er die Leitung des Unternehmens, in dessen Rahmen er sich mit Finanzgeschäften, Eisenbahnbau und Pachten von Nutzungseigentum beschäftigte. Dank den Millionen, die er von seinem Onkel geerbt hatte, die er mit großem finanziellem Geschick um ein Vielfaches zu mehrten wusste, schwang sich dieser bescheidene und einfache Innerkrainer an die Spitze selbst der Geschäftswelt der Habsburgermonarchie. Nach seiner Übersiedlung nach Rijeka (Fiume), wo er 1876 ein eigenes Unternehmen gründete, legte er sein Kapital in verschiedenen Unternehmen im Bereich des Bank- und Versicherungswesens an und wurde zum Hauptaktionär der Dampfschiffahrtsgesellschaften der damaligen Habsburgermonarchie. Im Zentrum von Rijeka (Fiume) errichtete er große Wohngebäude, das monumentale Gebäude des Grand Hotel Europa, eine Familienvilla und eine großartige Familiengruft nach den Plänen des kroatischen Bildhauers Ivan Rendić.

Die Klagenfurterin Anna Pergkofer von Perghoffen gebär ihm in der ersten Ehe acht, Klaudija Keesbacher aus Laibach (Ljubljana) in zweiter Ehe aber sechs Kinder. Er war eng mit Laibach verbunden, wo er nach dem katastrophalen Erdbeben zwischen 1896 und 1898 vier große Wohngebäude für das Laibacher Beamtentum erbaute. Als nationalbewusster und fortgeschrittener Slowene unterstützte er materiell slowenische Wohltätigkeits-, Kultur- und Wirtschaftsvereine und erwarb sich den Ruf eines nationalen Wohltäters und Mäzens. Finanziell ermöglichte er den Bau einiger Schulen, unter anderen auch des Mädchenlyzeums in Laibach, im Kulturbereich verlegte er den zweiten und dritten Band der Poesien von Simon Gregorčič. 553 Städte verliehen ihm die Ehrenbürgerschaft, 22 Vereine die Ehrenmitgliedschaft. Von Kaiser Franz Joseph wurde er mit dem Ritterkreuz des Franz-Joseph-Ordens ausgezeichnet, 1903 in den Adelsstand mit Diplom und Wappen erhoben, zu welchem sich dieser große Patriot den Namen seiner Geburtsstadt als Attribut wählte. Fortan schrieb er sich Josip Gorup von Slavina. Als äußerst erfolgreicher Finanzmann und Wirtschaftler wird er von den slowenischen Historikern zu einem der reichsten Slowenen aller Zeiten gezählt, betrug sein Vermögen doch unglaubliche 40 Millionen Kronen.

1.02 pregledni znanstveni članek

UDK 021(497.4 Lenart)(091)
prejeto: 18. 9. 2006**Igor Zemljic**univ. dipl. prof. zgod. in univ. dipl. bibliotekar, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: igor.zemljic@inz.si

Oris zgodovine knjižnic v Lenartu in njegovi okolici do druge svetovne vojne*

IZVLEČEK

V prispevku avtor oriše razvoj knjižnic (razen šolskih) na območju upravne enote Lenart. Prve zamatke knjižnic lahko najdemo na plemiških gradovih in dvorcih, javne knjižnice pa so se v večjem obsegu razvile šele konec 19. stoletja z ustanovitvijo t. i. bralnih društev. Avtor tudi ugotavlja, da je po menil prehod iz 19. v 20. stoletje vrhunec njihovega delovanja, knjižnice pa so se po koncu prve svetovne vojne še bolj ideološko profilirale. Njihov razvoj je nasilno prekinil začetek druge svetovne vojne in spremenjene razmere po njej.

KLJUČNE BESEDE

Lenart v Slovenskih goricah, knjižničarstvo, bralna društva, kulturna zgodovina

ABSTRACT

AN OUTLINE OF THE HISTORY OF LIBRARIES IN LENART AND ITS VICINITY UP TO WORLD WAR II

In his contribution, the author describes the development of libraries (except school ones) in the region of the administrative unit of Lenart. We find the first origins of libraries at aristocratic castles and manors; public libraries developed in a larger extent not earlier than at the end of the 19th century with the establishing of the so-called reading societies. The author ascertains that the turn from the 19th to the 20th century was the height of their activity. After the end of World War I, libraries were even more ideologically profiled. World War II and the changed circumstances after it violently interrupted their development.

KEY WORDS

Lenart in Slovenske gorice, librarianship, reading societies, cultural history

* Prispevek je bil napisan leta 2002 za publikacijo ob 40-letnici Matične knjižni ce Lenart, vendar načrtovani zbornik ni izšel.

Nekdanja občina Lenart tvori zaokrožen gospodarski in kulturni prostor na severu Slovenskih goric. Po spremembah lokalne zakonodaje v letih 1999 in 2006 je iz "velike" občine Lenart nastalo šest manjših občin, ki jih še zmeraj združuje območje iste upravne enote in dekanije Sv. Lenart v Slovenskih goricah. V prispevku sta prikazana razvoj in medsebojna povezanost knjižnic, ki so nastale na tem območju in so bile pomemben dejavnik ohranjanja slovenske kulture v času germanizacije s strani nemških organizacij, kot sta bili Schulverein in Südmarka na koncu 19. in v začetku 20. stoletja. Predhodnike teh knjižnic resda lahko iščemo v velikih zasebnih knjižnicah, žal pa je bila njihova dediščina zaradi spleta zgodovinskih okoliščin uničena in na razmere v poznejših knjižnicah niso imele praktično nobenega vpliva.

Viri za zgodovino knjižnic v Lenartu in okolici so redki in nepopolni. Statističnih podatkov o knjižnicah ni vse do leta 1954 in o življenju knjižnic pred drugo svetovno vojno lahko sklepamo le na osnovi redkih omemb v literaturi, nekaterih preostalih knjig in pričevanj starejših sokrajanov. Izjema je le knjižnica Sokolskega društva Lenart, ki je bila edina popisana v priložnostni publikaciji ob 30. obletnici Sokolstva v Lenartu.¹ Razloge za skromno ohranjenost virov lahko iščemo v nemirnem 20. stoletju, ki je bilo zaradi prevlade ekskluzivističnih nacionalističnih in ideoloških idej za večino knjižnic usodno. Zato ni presenetljivo, da je prvi strnjeni pregled knjižničarstva na tem področju šele pred nekaj leti pripravila Breda Zorko.²

Najstarejša doba zgodovine knjižnic Lenarta je zavita v temo. Prve omembe naših krajev so sicer povezane z velikimi samostani, ki še danes hranijo častivredne knjižnice, a sklepanje o njihovem vplivu na razvoj knjižnic pri nas bi bilo prenačljeno. Samostanski brati iz Admonta in Šentpavla so verjetno na Slovenske gorice gledali zgolj kot na vinorodni del obširne zemljiške posesti. Kljub temu lahko o prvih knjigah v naših krajih sklepamo na osnovi podatkov o ustanavljanju prvih župnij, saj si težko predstavljamo, da bi duhovniki pri svojem katehetskem delu ne uporabljali vsaj nekaterih knjig v pomoč pri liturgičnih obredih. Razvoj tiska je prinesel velik preobrat tudi v dostopnosti knjig na podeželju. Danes vemo, da so knjižnice imeli na gradovih in celo na nekaterih manjših dvorcih. Knjige so plemstvu³ omogočale poglob-

ljeno ukvarjanje s posameznimi gospodarskimi, znanstvenimi ali kulturnimi vprašanji ter mu tudi krajšale dolge zimske urice. Najpomembnejša in hkrati najobsežnejša plemiška knjižnica v lenarški okolici je bila zagotovo na gradu Hrastovec. Žal se je ta kulturno-zgodovinski zaklad izgubil po letu 1945. Velikost grajske knjižnice si lahko danes predstavljamo le iz poročila načelnika oddelka za gospodarstvo in finance Franja Muršeca, ki je v inventarnem popisu hrastovške gosposčine 5. marca 1965 zapisal: "*Grad Hrastovec je imel tudi knjižnico s cca 6.000 knjigami in sicer poleg manj vrednih starejših knjig in klasičnih izdaj in leposlovnih knjig tudi mnoge biblijske dragocenosti, inkunabule in stara zelo redka prirodoslovna ilustrirana dela, atlase in interesantna dela svetovne zgodovine.*" "*Vse navedene stvari v tem seznamu ... so bile na dan osvoboditve naše zemlje leta 1945 /oziroma 9. maja 1945/, v gradu in na posestvu Hrastovec /Gutenhag/ in so kot take takrat bile zadržane in prišle v last FLRJ oziroma SFRJ*".⁴ Knjižnica je najverjetneje prešla v last Federalnega zbirnega centra, iz katerega so se z gradivom opremljale novoustanovljene inštitucije, med vojno osiromašene študijske knjižnice in verjetno tudi nekateri "dovolj razgledani" posamezniki.

Z ustanovitvijo avguštinskega samostana pri Sv. Trojici leta 1663, je tudi tam nastala bogata knjižnica. Vendar so po jožefinskih reformah avguštinci leta 1787 zapustili Sv. Trojico. Z njimi je izginila tudi knjižnica, tako da so si frančiškani ob prevzemu samostana leta 1854 morali urediti novo knjižnico. Ker so Nemci med drugo svetovno vojno odpeljali precej knjig in ker je bil v Brežicah opuščen frančiškanski samostan, so po koncu vojne njihovo knjižnico prevzeli frančiškani iz Svete Trojice. Ta knjižnica je "za samostanske turiste" na ogled še danes.⁵

Knjige v teh najstarejših knjižnicah so bile večidel pisane v latinskem in nemškem jeziku. Na osnovi doma najdene slovenske knjige iz prve polovice 18. stoletja⁶ pa sklepam, da tudi slovenščina v njih ni bila povsem neznana. Do večjega uveljavljanja slovenskih knjig je prišlo po "pomladi narodov" leta 1848 in po demokratičnih reformah v začetku šestdesetih let 19. stoletja, ko so se razmere začele spreminjati tudi pri nas.

¹ *Sokolsko društvo Sv. Lenart*, str. 22–24.

² Zorko, *Knjižničarstvo*, str. 117–119.

³ Marko Štuhec je v svoji knjigi *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren* na zanimiv način dokazal, da je v začetku 18. stoletja na Kranjskem knjige posedovala le dobra polovica plemičev. Vendar so tudi med njimi nastopale precejšnje razlike, saj je bilo pravih knjigoljubov (z več kot 100 knjigami) med njimi le 17%, posedo-

vali pa so skoraj 90% vseh knjig (str. 82 ss).

⁴ Inventar v gradu Hrastovec /Gutenhag/, fotokopija tipkopisa v arhivu M. Toša, Lenart.

⁵ Zorko, *Knjižničarstvo*, str. 117.

⁶ *Conciones Juxta libellum exercitiorum S. P. Ignatij* : in singulas anni Dominicas digestae per P. Bartholomaeum Basar Societas Jesu Sacerdotem = *Pridige is bukviz imenvanih Exercitia S. ozheta Ignazia* : sloshene na usako nedelo zhes leitu: Labaci: Typis, Adami Friderici Reichhardt, Anno 1734.

Dominik Čolnik (1830–1893)
(Zemljč, *Dominik Čolnik*, str 2).

Dominik Čolnik, eden najpomembnejših narodnih buditeljev v tem delu Slovenskih goric, si je kmalu po ureditvi svojega velikega drvanjskega posestva v prvem nadstropju razkošnega dvorca uredil tudi knjižnico. Njegov znanec Vatroslav Holz je v spominih omenil, da mu je *"že štiri-najstletnemu dečku l. 1858 posojeval mnogovrstne knjige"*.⁷ Čolnik je bil "dosmrtni ud" Mohorjeve družbe in Slovenske matice, kar je pomenilo, da je za nakup knjig porabil precej denarja. Knjižni zaklad si je verjetno povečeval tudi pri mariborskih, graških in ljubljanskih knjigarnarjih ter še kje drugje na svojih potovanjih. Njegova knjižnica ni vsebovala zelo starih knjig, v njej pa bi zagotovo našli Kremplovo in Dajnrove knjige, kakor tudi večino slovenskih knjig, ki so izšle v drugi polovici 19. stoletja ter seveda strokovno literaturo in časopise o vinogradništvu in sadjarstvu.⁸ Čeprav gre v primeru Čolnikove knjižnice za zasebno knjižnico, je lastnik ni zbiral le zase. Z ustanovitvijo kmetijske čitalnice na Drvanji pri Benediktu v Slovenskih goricah 15. avgusta 1869 je skušal doseči, da bi njegove knjige postale dostopne tudi širši javnosti.⁹ Do finančnega propada leta 1880 mu je to

verjetno vsaj delno uspevalo, saj o tem pričajo tudi zabeležke v njegovi spominski knjigi.¹⁰ Kljub bankrotu pa je Dominik Čolnik svojo velikansko knjižnico obdržal in še leta 1893 je štela nad 3.000 slovenskih in nemških knjig.¹¹ Takšnega obsega, kot ga je imela Čolnikova knjižnica na Drvanji, niso poznejše knjižnice dosegle še skoraj 100 let in velika škoda je, da so se po njegovi smrti knjige razgubile. Tedanji benediški župnik Franc Zmazek je v pismu mariborskemu zgodovinskemu društvu zapisal, da je Čolnikovo zapuščino "za mali denar pokupil nek Vakej od Sv. Ane". S tem so se sledi za knjižnico izgubile,¹² čeprav danes sklepamo, da je vsaj del Čolnikove knjižnice pozneje zašel v knjižnico bližnjega Čolnikovega rojaka iz Sv. Ane in znamenitega bibliotekarja Dr. Janka Šlebinerja.¹³

Konec 19. stoletja so vodilno vlogo v kulturnem in narodnem delu prevzela bralna društva. Za razliko od čitalnic, ki so običajno nastajale v urbanih središčih nekaj desetletij prej, so bralna društva nastajala na podeželju, pobudo zanje pa so večinoma dajali narodno zavedni duhovniki. Namen teh društev je bil sicer "zabava, izobraževanje, razveseljevanje in poučevanje",¹⁴ a že 3. člen Pravil katoliškega bralnega in gospodarskega društva pri sv. Benediktu v Slovenskih goricah tudi določa: *"čitajo se časopisi, knjige in poučljiva berila ter se v to svrhu ustanovi knjižnica za katero se podarjene knjige in drugi spisi sprejemajo ..."*.

Prvo bralno društvo na področju občine Lenart je nastalo v Voličini leta 1890, nato pa so do začetka 20. stoletja nastala še v vseh ostalih župnijah lenarške dekanije. Društva so imela v imenu običajno tudi pridevnik katoliška, kar je hkrati pomenilo, da njihove knjižnice niso skrbale le za narodno zavest članov, ampak tudi za njihovo pravilno nazorsko usmeritev. Kako se je to tudi dejansko uresničevalo v politiki knjižnic, se vidi iz prostodušnega priznanja enega od društev, kjer so odpovedali časopis Domovino *"ker je pokazala svoje liberalno perje"*.¹⁵ Nasploh so bili časopisi in revije v začetku delovanja bralnih društev najbolj brano čtivo. Če bi lahko še danes sedli v eno od

¹⁰ UKM, Ms 41, *Spominski listi mojih prijateljev*.

¹¹ UKM, Ms 41, *Poziv na Slovenske narodne prijatelje*.

¹² Novembra 1993 je takratni učenec OŠ Benedikt (Krmek) v šolo prinesel dve knjigi o sadjarstvu z vezavo in pečatom Dominika Čolnika.

¹³ Zora Ilich je na otvoritvi Šlebinerjeve spomske plošče pri Sv. Ani v Slovenskih goricah julija 2001 povedala, da se spominja lepo vezanih zvezkov Novic s pečatom Dominika Čolnika. Vendar žal tudi tej knjižnici ni bilo prizaneseno, saj naj bi jo kmalu po okupaciji leta 1941 uničili Nemci.

¹⁴ StLA, Pravila katoliškega bralnega in gospodarskega društva pri sv. Benediktu v Slov. gor.

¹⁵ *Slovenski gospodar* 34, (6. XII. 1900), št. 45, str. 4.

⁷ Prostoplav Kretanov, Povabljen nepoklicanec, str. 90.

⁸ Zemljč, *Dominik Čolnik*, str. 44.

⁹ Zemljč, Kako je gospodična Micka, str. 105.

Lenart v Slovenskih goricah (iz zbirke Primoža Premzla)

takratnih društvenih čitalnic, bi v njej lahko prebirali Slovenskega gospodarja, katoliški časnik Slovenec, njegovo prilogo Domoljub, Zgodnjo Danico, Cvetje iz vrtov sv. Franciška, revijo Kmetovalec, Dom in svet ter sprva še že omenjeno Domovino in še obilo drugih revij, kot so Gospodarski glasnik, Narodni gospodar, Slovenski list, Mir, Vrtec, Brivec... V nekaterih knjižnicah so imeli celo nekatere nemške časopise, kot je mariborski Südsteirische Post ipd. S knjigami so bile knjižnice sprva bolj skromno založene, vendar je njihovo število naglo naraščalo. Od nekaj deset je z darovi zavednih članov knjižni fond kmalu zrasel na nekaj sto knjig. Iz leta 1902 imamo dokaj natančen opis knjižnice bralnega društva pri Sv. Ani,¹⁶ kjer so takrat hranili 641 knjig, od tega 56 nabožnih, 353 leposlovnih, 42 zgodovinsko-zemljepisnih, 29 gospodarskih, 11 prirodoslovnih, 4 "modroslovne" ter 15 knjig različnih zvrsti in 21 časopisov. Zanimiv je tudi poznejši podatek, da se je v dveh letih njihova knjižnica povečala za okoli 40 knjig. Poročevalec¹⁷ iz iste knjižnice pa je še poročal, da so v zadnjem letu njihovi bralci prebrali okoli 600 knjig. Čeprav so te številke zelo verjetne in ustrezajo dolgoletnemu povprečju, moramo na te podatke o letnem prirastu in številu izposojenih knjig gledati

z veliko previdnostjo, saj se podatki od kraja do kraja precej razlikujejo.¹⁸ Če že govorimo o urejenosti društvenih knjižnic, še omenimo navedek iz društvenih pravil, ki podrobneje osvetljuje tedanji knjižnični red: "*Zahajati sme [član] v društveno sobo, časnikov in knjig čitat, sme si starejše številke na dom vzeti, vendar jih mora naj manj v 14 dneh vrniti, sme si izposoditi knjige iz društvene knjižnice, pa mora jih najmanj za mesec dni vrniti...*"¹⁹ Ista pravila še določajo, da je vsak član odgovoren za izposojene knjige ter da knjižnico prevzame tajnik, oziroma v njegovi odsotnosti "posoja knjige in časopise" blagajnik. Iz zapisnikov bralnih društev pa vidimo, da so na letnih občnih zborih med organi društva običajno volili tudi knjižničarja. Prav od osebe, zadolžene za knjižnico, je bilo običajno največ odvisno delo knjižnice.

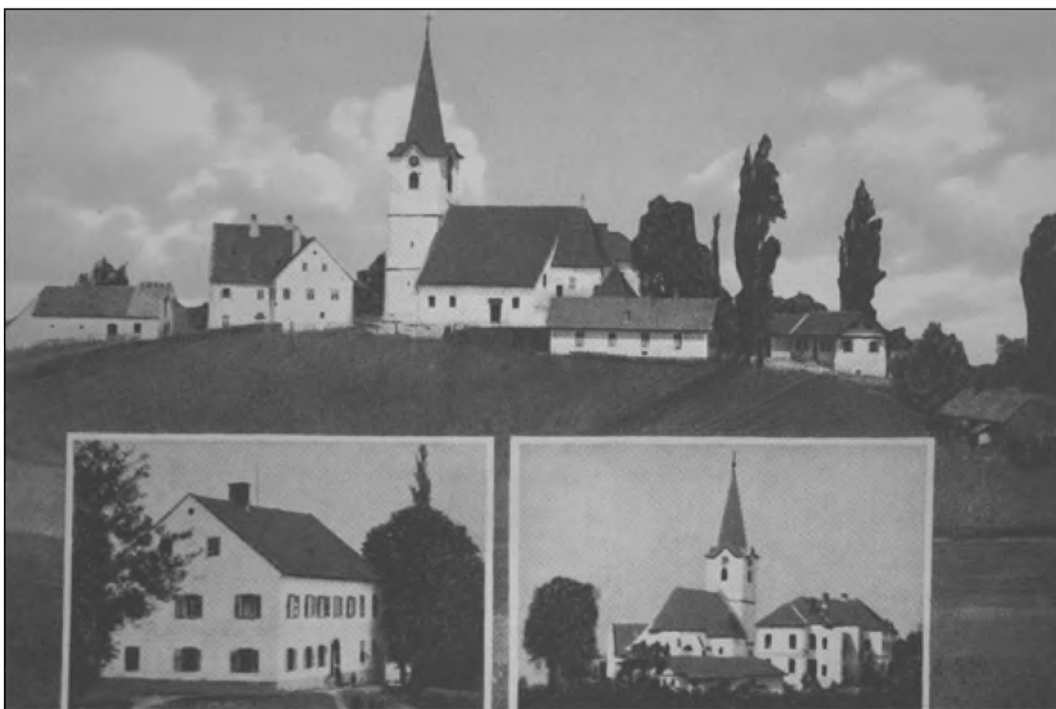
Lep primer zelo zavzetega društvenega delavca je predstavljal Martin Erhatič, ki je leta 1912 postal kaplan v Cerkvjenjaku. Ob njegovem prihodu k Sv. Antonu je bila knjižnica katoliškega bralnega društva zelo zanemarjena. "*Veliko knjig je bilo v*

¹⁶ Slovenski gospodar 36, (18. IX. 1902), št. 38, str. 5.

¹⁷ Slovenski gospodar 38, (29. IX. 1904), št. 39, str. 6.

¹⁸ Poročevalec iz Benedikta je leta 1900 poročal, da bi naj njihova knjižnica z 200 člani v letu dni izposodila kar 15.750 časnikov in knjig (v 5.250 obiskih). Resnično stanje je bilo zelo verjetno desetkrat nižje. Slovenski gospodar 34, (6. XII. 1900), št. 49, str. 4.

¹⁹ StLA, Pravila za bralno društvo v Negovi.

Cerkvenjak – Sv. Anton v Slovenskih goricah (Rajh, Podobe kraja, str. 39).

takšnem stanju, da za izposajo niso bile več primerne. Nakupovali niso nič, izposoja ni bila urejena, niti inventarne knjige niso vodili." Kaplan Erhatic je začel knjižnico urejati v poletju 1912, delo pa je zaključil oktobra istega leta. Uredil je pravila, sestavil seznam knjig, jih nekaj dokupil, vse inventariziral in apeliral na odbor bralnega društva, da naj ne opusti sprotne nabave *"novih izšlih knjig, ki imajo veliko leposlovno in znanstveno ali gospodarsko ali politično vrednost."*²⁰

Zanimiv vpogled v knjižnice pred prvo svetovno vojno nam nudi tudi imenik članov Družbe sv. Mohorja. Iz njega lahko ugotavljamo, da je bilo v letih pred propadom avstroogrske države knjižničarstvo v lenarški dekaniji na zelo visokem nivoju in da je svojo knjižnico imela skoraj vsaka župnija. Natančen pregled nam pokaže, da so npr. že leta 1912 pri Sv. Trojici nastajale kar štiri knjižnice. Poleg individualnih naročnikov so bili namreč na knjige Mohorjeve družbe naročeni še: frančiškanski samostan, knjižnica III. reda, šolska knjižnica, in fantovska ter dekliška družba. Vse te knjižnice resda niso delovale javno in še zdaleč niso bile urejene sistematično, kot si knjižnico predstavljamo danes, so pa predstavljale zametke zbirk, ki so včasih pomenile dokaj soliden začetek knjižnice. Iz podatkov Mohorjeve družbe za leto 1913 lahko, poleg že omenjenih trojiških "knjižnic", med naročniki v Lenartu zasledimo tudi: čitalnico,

katoliško bralno in gospodarsko društvo, šolsko knjižnico in morda nekoliko presenetljivo, celo jetniško knjižnico. Jetniška knjižnica je bila naročena na Mohorjeve knjige vsaj do konca habsburške monarhije. Bolj kot njen obseg pa se mi zdi zanimivo spoznanje, kako je lenarški ječar Mihael Fischer skušal "svojim" obsojencem krajšati čas. Če k vsem omenjenim knjižnicam prištejemo še šolske knjižnice v Benediktu, Cerkvenjaku, Voličini in Sv. Ani ter knjižnico društva Edinost v Jurovskem dolu, knjižnici bralnega društva in katoliškega bralnega društva pri Sv. Ani ter bralnih društev v Voličini, Cerkvenjaku in Benediktu, lahko naštejemo na pragu 1. svetovne vojne kar 18 kolektivnih naročnikov, ki bi jih lahko imenovali tudi knjižnice. Tako živahen razvoj je prekinila prva svetovna vojna, saj so bili takoj na njenem začetku priprti "preveč zagreti narodni delavci", mnogi fantje pa so morali na fronto. Že omenjeni kaplan Erhatic je na občnem zboru antonovskega bralnega društva za leto 1916 omenil, da je v tem času *"društvo delovalo le s pomočjo svojih knjig in časnikov."*²¹ Knjižnice so torej med vojno še delovale, tudi število bralcev Mohorjeve družbe sprva ni nazadovalo, žal pa so prenehali objavljati imenike članov, ki so nam omogočili vpogled v živahno kulturno situacijo tistega časa.

Nastanek nove države je "narodni položaj" Slovencev precej izboljšal, a namesto enotne borbe za

²⁰ Vrbnjak, Narodnopolitično, str. 159.

²¹ Vrbnjak: Narodnopolitično, str. 163.

Deutsches Haus, pozneje Sokolski dom v Lenartu (iz zbirke Primoža Premzla)

lepšo prihodnost so se Slovenci še dalje delili na ideološki podlagi. Slovensko narodno gibanje je bilo dejansko razcepljeno že pred prvo svetovno vojno, a "delitev duhov" je prišla najbolj do izraza prav v času med obema vojnama. Zanj je značilna izrazita dvojnost organiziranja ali včasih tudi cepitev "ustvarjalnega naboja". Posledice tega so bile lahko dobre in slabe. Med dobrimi je zagotovo večja konkurenčnost v organiziranju družabnega življenja iz česar bi lahko pričakovali višjo kakovost prireditev. Žal pa je cepljenje ustvarjalnih sil včasih osiromašilo že tako skromen kulturni potencial nekega kraja, ki je tako poleg dveh pevskih zborov, dveh dramskih skupin in dveh telovadnih čet dobil običajno tudi vsaj dve knjižnici. Najlepši primer takšnega razvoja pri nas sta trga Lenart in Sv. Trojica, kjer je konflikt med Slovenci in Nemci po prvi svetovni vojni nadomestilo rivalstvo med "liberalnimi" Sokoli in "katoliškimi" Orli (njihovo vlogo je pozneje prevzela Prosvetna zveza).

Konec prve svetovne vojne je prinesel oživljanje društvene dejavnosti in v mnogih krajih so začeli nastajati tudi novi društveni domovi. Njihovo gradnjo je spodbujal zlasti benediški župnik in poznejši dekan Franc Saleški Gomilšek, ki se je dobro zavedal pomena znanja v modernem gospodarstvu. Po njegovi sodbi *"bi moral biti vsak družinski član poučen o naprednem gospodarstvu, in sicer moški o umnem gospodarjenju, ženske pa v vsestranskem gospodinjstvu. Sredstvo za dosego tega cilja je videl Gomilšek v dobro urejeni družinski in javni knjižnici, ki naj premore dobre gospodarske, politične in moralno neoporečne knji-*

*ge."*²² O pomenu branja pa je taisti duhovnik še kot kaplan pri Sv. Benediktu predaval v njihovem bralnem društvu: *"1. Premisli večkrat, kar si prečital, da ti ostane kaj za življenje. 2. Čitaj s persom, t.j. koristne reči in nauke si zapisuj; ob gotovem času vse prav pride. 3. Razgovarjaj se z drugimi o prebranih knjigah. 4. Izbiraj posebno koristne knjige. Čitaj zlasti knjige, iz katerih se veliko lahko naučiš za svoj stan in poklic, zakaj nekaj velja, kdor več ima, več velja, kdor kaj zna..."*²³ Društveno življenje med obema svetovnima vojnama je kljub veliki aktivnosti društev poznano le v obrisih. Čeprav so različna društva obstajala v vseh krajih, je zares preučeno le Sokolsko društvo Lenart.²⁴ Ustanovljeno je bilo že leta 1908. Njegov voditelj Milan Gorišek je bil v Lenartu vodilni človek na gospodarskem, političnem in kulturnem področju.²⁵ V času načelovanja narodnemu svetu mu je (na nekoliko sporen način) uspelo pridobiti za Sokol tudi športno dvorano nekdanje nemške šole, ki jo je izgradil Schulverein.²⁶ Sokolsko društvo je začelo svojo knjižnico urejati že leta 1920, ko je knjižna zbirka štela le 20 knjig za mladino. Formalno je bila sokolska *"mladinska knjižnica"* ustanovljena šele štiri leta pozneje.²⁷ Leta 1925 je društvo ustanovilo še lepo-

²² Vrbnjak, Narodnopolitično, s tr. 168.

²³ Slovenski gospodar 37 (19. XI. 1903), št. 47, str. 4.

²⁴ Marjan Toš, *Sokolsko društvo Lenart : 1908–1998*. Lenart 1998.

²⁵ Toš, Sokolsko društvo Lenart, str. 139.

²⁶ Teply, Narodnostno življenje, str. 509.

²⁷ Sokolsko društvo Lenart, str. 24

Strokovna knjižnica sokolskega društva Lenart (Sokolsko društvo, str. 22).

slovno knjižnico, ki je čez leto dni prevzela knjižnico lenarške čitalnice. Že samo dejstvo, da je ta knjižnica ob prevzemu štela le 320 knjig, kaže na njeno pasivnost. Vzrok za odmiranje čitalnic naj bi bile po mnenju nekaterih spremenjene družbene razmere. Časnik Jutro je zapisal: *"Čitalnice so položile prvi slovenski časopis, prvo slovensko knjigo na mizo Slovencev, a danes sta slovenski časopis in slovenska knjiga že tako močno razširjena, da čitalniški prostori v raznih krajih niso več neobhodno potrebni v dosednji obliki. Pač pa je danes potrebno, da se ob opustitvi čitalnic pokaže na njihov razvoj, ki je nujno privedel do likvidacije dosedanjega stanja in preobrazitve čitalnic v – Javne ljudske knjižnice."*²⁸ Vendar razvoj v Lenartu ni šel v to smer, saj je z ukinitvijo čitalniške knjižnice ena društvena knjižnica zamenjala drugo. Ta je bila načelno sicer resda odprta vsem tržanom, vendar so vanjo večidel zahajali le pristaši ene politične opcije. Prvo javno knjižnico smo v Lenartu dobili šele po drugi svetovni vojni.

Pomemben del sokolske knjižnice je tvorila tudi t. i. strokovna telovadna knjižnica. Za razliko od mladinske in leposlovne knjižnice, ki sta imeli prostore v "Glavni hranilnici" na začetku Ptujске ceste, je bila strokovna knjižnica v sokolskem domu. Z rednim delom je pričela leta 1928, njen knjižni fond pa je naglo naraščal. Strokovna knjižnica je ob slovenskih knjigah vsebovala tudi tuje (predvsem nemške in češke) knjige o telesni vzgoji. Z večletnim načrtnim delom njenega vodje Da-

vorina Poliča je nastala ena največjih strokovnih knjižnic o telesni vzgoji *"v župi ali morda celo v Savezu,"* saj je leta 1938 štela že 1025 knjig.²⁹ Za nabavo knjižničnega gradiva so letno porabili kar 1.000 takratnih dinarjev.

Število knjig sokolske strokovne knjižnice v letih pred drugo svetovno vojno

Iz razgovorov z nekdanjimi člani in sodelavci knjižnice se da razbrati, da je tudi leposlovno in mladinsko knjižnico večidel vodil Davorin Polič, v njegovi odsotnosti pa mu je pomagal Mirko Brumen.³⁰ Knjige sokolske knjižnice so bile ovite in oštevilčene ter shranjene v lesenih omarah. Informatorke so mi po spominu iz knjižnega fonda leposlovne in mladinske knjižnice navajale dela Josipa Jurčiča, Otona Župančiča, Janka Kersnika, razne potopise in drugo raznovrstno čtivo, ki jim je prišlo prav pri šolanju.³¹ Knjižnica naj bi bila po besedah informatork odprta ob nedeljah med 8. ali 9. in 12. uro. Po podatkih iz leta 1938 naj bi tega leta leposlovna knjižnica hranila 741, mladinska pa 200 knjig. Kljub manjšemu obsegu knjižnice lahko ugotovimo, da so mladi bili boljši bralci, saj naj bi si tega leta 107 članov izposodilo kar 725 knjig.

²⁹ *Sokolsko društvo Lenart*, str. 23.

³⁰ Telefonski razgovor z go. Vido Brumen, 17. 6. 2002.

³¹ Telefonski razgovor z go. Majdo Gorišek-Dougan 17. 6. 2002.

²⁸ *Jutro* 9, (17. I. 1928), št. 14, str. 6.

Stavba nekdanje glavne hranilnice, kjer sta imeli sedež mladinska in leposlovna knjižnica Sokolskega društva Lenart (foto Igor Zemljič, 2006).

Stavba prosvetnega društva Zarja, kjer je bila tudi društvena knjižnica (foto Igor Zemljič, 2006).

Leposlovna knjižnica je imela v istem obdobju le 40 rednih "čitateljev", ki si je izposodilo prav tako zavidljivih 695 knjig.³² Knjige so bile na posodo brezplačno, knjižnico pa bi naj vsako nedeljo obiskalo od 20 do 25 ljudi. Vendar nas opisi ne smejo zavesti. Sklep Sokolskega društva, ki je za vaditeljski zbor uvedel obvezno čitanje knjig, "*da bi se knjižnica s pridom izkoriščala*",³³ nam pove, da knjižnica le ni bila zmeraj tako obiskovana, kot so si želeli njeni ustanovitelji. Ob tem je potrebno še poudariti, da je bilo bralcev knjig včasih več kot izposojevalcev, saj je bilo pogosto, da so v knjižnico poslali "*kmečkega fanta, pol pa je brala cela družina*." In čeprav je knjižnica imela mladinski oddenek, mlajši otroci baje niso bili najbolj običajni obiskovalci knjižnice, saj so si knjige (pravljic) za njih običajno izposojali starši.³⁴

Podobno kot sokolska je v Lenartu delovala tudi knjižnica prosvetnega društva Zarja.³⁵ Katoliško prosvetno društvo je imelo svoj sedež v dvorani Posojilnice (današnji Kulturni dom), društvena knjižnica pa se je nahajala v bližnji stavbi, kjer je bila v pritličju mala dvorana prosvetnega društva. V njej so imeli harmonij za pevske vaje in tri omare knjig.³⁶ Knjižnico je ob nedeljah vodil g. Perko, informatorka pa mi je zaupala, da si je kljub relativno bogati domači knjižnici vanjo rada hodila izposojati razne Mohorjeve knjige in še posebej romane Karla Maya, ki jih starši doma niso dovolili prebirati.

Podobne razmere in knjižnice so bile tudi v okoliških krajih. Čeprav vseh pričevanj ter statističnih ali drugih dovolj zgovornih podatkov žal še nisem uspel zbrati, lahko na osnovi nekaterih žigov iz starejših knjig, ki se danes nahajajo v skladišču Matične knjižnice Lenart in ki pričajo, da so nekoč pripadale različnim društvenim knjižnicam, sklepamo o pestri ponudbi knjig v knjižnicah pred letom 1941. Precej knjig je med obema vojnama hranila čitalnica prosvetnega društva pri Sv. Trojici. Knjižnica v Cerkevniku je iz 224 knjig leta 1925 narasla do leta 1937 na 550 zvezkov. Vsekakor pa bi, ne glede na bolj ali manj aktivne knjižnice, ljubitelje knjige lahko našli v vsakem kraju. Še danes se nekateri od njih radi spominjajo, kako so na pol skrivaj brali med "šrotanjem koruze" ali v kratkih odmorih med zlaganjem sena na hlevu.³⁷ Vsi te možnosti žal niso imeli in iz mnogih spominov na mladost lahko izvemo, da so

se nekateri zaposlili že pri šestnajstih in med delom ter v skrbi za številno družino niso utegnili zahajati v knjižnice, čeprav so tu in tam radi prebrali kakšno številko revije Vigred ali kak drug časopis.

Z okupacijo so se razmere drastično spremenile. Nemci so želeli izbrisati slovenski pečat pokrajine in obnoviti razmere pred letom 1918. Knjižnice, ki so bile največje zakladnice slovenske literature, so postale germanizatorjem neprijeten trn v peti pri njihovi raznarodovalni politiki Slovenskih goric. Zato so takoj v začetku vojne ukinili vsa prosvetna društva in pobrali iz šolskih, društvenih in zasebnih knjižnic vse slovenske knjige ter tako zatrli naše knjižnice. Nekaj knjig so posamezniki sicer uspeli skriti, vendar je bilo vsako takšno nasprotovanje oblastem zelo tvegano. Nekateri so z upanjem, da bodo rešili pomembnejše, sami žrtvovali manj pomembne knjige ali številne letnike starejših revij. Knjige Sokolskega društva naj bi vsaj delno pred uničenjem rešili pri Pirherjevih, knjižnico prosvetnega društva pa so verjetno odpeljali in sežgali Nemci po neuspelem poskusu aretacije župnika Friderika Keofra.³⁸

Nasilje in vojna naših prednikov nista odvrnila od branja in po nemirnih časih so se knjižnice začele obnavljati. Sprva so začele nastajati knjižnice številnih prosvetnih društev. V Lenartu, središču nove občine pa je leta 1962 nastala večja knjižnica. Z njenim razvojem so bili položeni temelji načrtnega razvoja knjižničarstva in večje občinske knjižnice. Žal je s tem začelo zamirati delo manjših knjižnic, ki z nakupi niso mogle slediti naraščajoči knjižni produkciji, oziroma si financirati stalno zaposlenega knjižničarja. Današnje razmere so posledica takšnega zgodovinskega razvoja. S poznavanjem preteklosti se lahko vprašamo, če je tip knjižničarstva, kot je obstajal pred drugo svetovno vojno, danes res nemogoč in če predstavlja obisk bibliobusa in zveličana možnost brskanja po medmrežju res najboljši način stika med knjigami in bralci.

³² Sokolsko društvo Lenart, str. 24.

³³ Sokolsko društvo Lenart, str. 23.

³⁴ Telefonski razgovor z go. Vido Brumen, 17. 6. in 7. 8. 2002.

³⁵ Kramberger, Moji spomini, str. 205.

³⁶ Telefonski razgovor z go. Marico Kramberger, 16. 6. 2002.

³⁷ Pričevanje Štefke Matjašič, 2. 8. 2002.

³⁸ Telefonski razgovor z go. Marico Kramberger, 16. 6. 2002.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Arhiv Marjana Toša, Lenart.

Inventar v gradu Hrastovec /Gutenhag/, fotokopija tipkopisa.

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv Graz (Deželni arhiv Gradec).

Pravila katoliškega bralnega in gospodarskega društva pri sv. Benediktu v Slov. gor., 1899.

Pravila za bralno društvo v Negovi.

UKM – Univeritetna knjižnica Maribor.

Ms 41, *Poziv na Slovenske narodne prijatelje*, Sv. Benedikt v Slov. gor. 1893.

ČASOPISNI VIRI

Jutro, 1928.

Slovenski gospodar, 1900, 1902, 1903, 1904.

USTNI VIRI

Brumen Vida (r. 1924), Lenart.

Gorišek-Dougan Majda (r. 1914), Maribor.

Ilich Zora, roj Šlebinger (r. 1921), Ljubljana.

Kramberger Marica (r. 1920), Lenart.

Matjašič Štefanija, roj, Pučko (r. 1921) Gočova pri Lenartu.

LITERATURA

Kramberger, Marica: Moji spomini na Lenart pred drugo svetovno vojno. *Lenarški zbornik*. Lenart : Občina, 2000, str. 199–207.

Prostoslav Kretanov [Vatroslav Holz]: Povabljen nepoklicanec : na počitnicah pri slovenskem knezu. *Slovan* 12, 1914, št. 3, str. 88–90.

Rajh, Bernard (ur.): *Podobe kraja : zbornik Občine Cerkevjak*. Cerkevjak : Občina : Slovensko-goriški forum, 2001.

Sokolsko društvo Sv. Lenart v Slov goricah : 1908–1938. Lenart : [s.n.], 1938.

Štuhec, Marko: *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren*. Ljubljana : ŠKUC : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, (Studia humanitatis. Apes 1), 1995.

Teply, Bogo: Narodnostno življenje pri Lenartu v Slovenskih goricah pred prvo svetovno vojno. *Svet med Muro in Dravo* (ur. Viktor Vrtnjak). Maribor : Založba Obzorja, 1968, str. 474–515.

Toš, Marjan: Sokolsko društvo Lenart. *Zbornik občine Lenart* (ur. Breda Zorko). Lenart : Občina, 1996, str. 139–141.

Toš, Marjan: *Sokolsko društvo Lenart : 1908–1998*. Lenart : Občina, 1998.

Vrtnjak, Viktor: Narodnopolitično in kulturno-prosvetno življenje v Cerkevjaku do 1941. *Podobe kraja : zbornik občine Cerkevjak*. (ur. Ber-

nard Rajh in Marjan Toš). Cerkevjak : Občina, 2001, str. 141–184.

Zemljič, Igor: *Dominik Čolnik : pozabljeni narodnjak Slovenskih goric*. Maribor : Kulturni forum, 1993.

Zemljič, Igor: Kako je gospodična Micka, v belo oblečena učiteljeva hčerka, deklamirala Gregorčičevo Domovini. *Zbornik občine Lenart* (ur. Breda Zorko). Lenart : Občina, 1996, str. 105–107.

Zorko, Breda: Knjižničarstvo v občini Lenart. *Zbornik občine Lenart* (ur. Breda Zorko). Lenart : Občina, 1996.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Ein Abriss der Geschichte des Bibliothekswesens in Lenart und Umgebung bis zum Beginn des Zweiten Weltkriegs

Der Beitrag stellt die Entwicklung des Bibliothekswesens im Bereich der ehemaligen Gemeinde Lenart vor dem Zweiten Weltkrieg dar. Eine der bedeutenderen Bibliotheken in Lenart entstand auf Schloss Hrastovec (Gutenhag). Sie umfasste ca. 6.000 Bände, darunter sollen sich auch Inkunabeln, alte reichlich illustrierte Bücher und Atlanten befunden haben. Die Bibliothek wurde nach dem Zweiten Weltkrieg wahrscheinlich vernichtet bzw. ging in anderen Sammlungen auf. Eine bedeutende Privatbibliothek legte sich in der Mitte des 19. Jahrhunderts Dominik Čolnik an, ein begüterter Bauer, Veterinär, Winzer und einer der bedeutendsten Slowenischnationalen in den Slovenske gorice, und zwar auf seinem Gut Drvanja bei Benedikt in den Slovenske gorice. Auch seine etwa 3.000 Bände umfassende Bibliothek verfiel nach seinem Tod. Einen neuen Aufschwung erhielt das Bibliothekswesen durch die Gründung von katholischen Lesevereinen in allen Pfarren der Dekanei Lenart und des Lesesaals in Lenart. Zu Beginn des Ersten Weltkriegs waren in Lenart und Umgebung mehr als zehn Bibliotheken in Betrieb. Sie stellten einen bedeutenden Faktor dar bei der Erhaltung der slowenischen Kultur zur Zeit des Germanisierungsversuchs dieser Orte durch deutsche nationale Organisationen wie *Schulverein* und *Südmark*. In der Zwischenkriegszeit setzten die Bibliotheken ihre Tätigkeit fort. Ihre Bücherbestände vergrößerten sich, der Ausleihumfang schwankte je nach der Aktivität des Vereins und seiner Veran-

staltungen. Die Bibliotheken waren gewöhnlich nur einmal in der Woche (sonntags) geöffnet und wurden von allen Altersgruppen besucht. Aus dieser Zeit ist die Bibliothek des Sokol-Vereins Lenart am besten dokumentiert. Sie hatte eine Abteilung für schöngeistige Literatur, eine Jugendbibliothek und eine besondere Fachbibliothek für Leibeserziehung und Sokol-Tätigkeit. Sie umfasste insgesamt knapp 2.000 Bände. Ähnlich wie die "liberale" Sokol-Bibliothek in Lenart wirkte auch die Bibliothek des katholischen Bildungsvereins *Zarja*.

Alle Bibliotheken mussten nach der deutschen Besetzung im Jahr 1941 ihre Tätigkeit einstellen. In der Kriegszeit wurden die Bücherbestände zum Großteil vorsätzlich vernichtet, nur wenige versteckte Bücher blieben erhalten. Das Kriegsende brachte eine völlig neue Bibliotheksorganisation mit sich. In Lenart wurde eine zentrale Bibliothek gegründet, die für die Entwicklung des Bibliothekswesens in der gesamten Gemeinde und deren Ortsgemeinschaften verantwortlich war.

Gradivo

1.04 Strokovni članek

UDK 929 Grisanci O.
39(497.4 Piran)"1923/1989"
prejeto: 22. 5. 2006

Špela Pahor

šudentka etnologije in francoščine, mladinska knjižničarka in pravljíčarka v Mestni knjižnici Izola,
Gortanova 27a, SI-6330 Piran
e-pošta: spela.pahor@guest.arnes.si

Življenje in spomini gospe Otilie Grisanci iz Pirana

Uvod

Pred seboj imam zapiske in posnetke, ki sem jih naredila pred skoraj dvajsetimi leti, ko sem se nekajkrat pogovarjala s preprosto, skromno, prijazno in zelo verno, zdaj že pokojno gospo Otilio Grisanci iz Pirana (njeno pravo ime je bilo Anatolija, vendar so jo vsi klicali Otilia). Pripovedovala mi je deloma o svojem življenju in o življenju svoje družine, obujala pa je tudi spomine iz časov svojega otroštva pred letom 1945 in nekatere kasnejše. Zato mi je težko začeti, saj so raztreseni in zajemajo vse mogoče teme. Iz hvaležnosti do nje, pa tudi do drugih starih Pirančanov sem jih želela urediti in strniti v pripoved, ki bi oživila utrip našega starega mesta Piran in njegovih prebivalcev. Tu je gospa Otilia živela od svojega otroštva pa skoraj do konca prejšnjega stoletja. Mesto in ljudi je imela zelo rada, to sem čutila v vsaki njeni besedi. Pogovarjali sva se malo v slovenščini in malo v italijanščini, ki je bila njen materni jezik. Posnetke v italijanščini sem dobesedno prepisala s kasete ter besedilo nato prevedla v slovenščino. S tem prispevkom sem želela prikazati njen odnos do delčka žive zgodovine, katere del je bila in ne (včasih puste) zgodovine, kakršno nam odkrivajo učbeniki, knjige in arhivi.

Otilia Grisanci (1923–1995).

Gospo Otilio Grisanci sem obiskovala med letoma 1987 in 1989. Stanovala je na začetku Korpusove ulice, za beneško hišo Benečanko. Njena kuhinja je bila temačna in skromno opremljena in družbo ji je ves čas delal vesel kanarček, ki se je oglašal in me spominjal nanjo in na najina srečanja še potem, ko sem veliko kasneje s kaset prepisovala njeno pripoved. O njenem življenju ne vem veliko več kot to, kar mi je sama povedala. Bila je skromna, obleke si je sama spletla ali skvačkala in nosila je kratko postrižene lase, ki so bili temno rjavi še v njena pozna leta. Bila je prijazna in rada se je smejala, bila je naravno bistra in imela je dober spomin za podrobnosti. Veliko je delala za cerkev, pri njej so se enkrat mesečno srečevale žene iz gibanja Focolari in se posvečale branju in premišljevanju Besede življenja, duhovne misli, ki jo je voditeljica gibanja, Chiara Lubich, enkrat na mesec razposlala več milijonskemu gibanju po vsem svetu. Ker je delala tudi pri skupini Karitas, sem ji večkrat nesla rabljena oblačila, ki jih je potem razdala med tiste, ki so jih potrebovali. Govorila je predvsem italijansko, pa tudi slovensko, čeprav je večkrat iskala besede. Na stara leta je stanovanje prepisala mladi družini in si zagotovila prebivanje v njem do smrti. Ne spomnim se točno, kdaj je umrla, bilo pa je nekaj let po osamosvojitvi Slovenije. Kratke spomine nanjo mi je na mojo prošnjo napisala mama:

"Srečanja z Otilio.

Ne vem, ali je bila Otilia kje redno zaposlena. Prav gotovo je pomagala svoji mami, ki je imela majhno trgovinico z zelenjavo in drugimi kmetijskimi pridelki v Levstikovi ulici v Piranu. Videvala sem jo pri nedeljskem bogoslužju. Bila je zakristanka – cerkovernica. Pripravila je vse, kar je bilo potrebno za mašniški obred, krst, birmo, poroke, pogrebe, procesije... Skrbela je za denarno nabirko med bogoslužjem, poskrbela je za urejenost, čistočo in okrasitev cerkva. Seveda je imela pri tem pomočnice in pomočnike.

Bližje sva se spoznali na srečanjih fokolarov. Nekaj časa se je srečevala manjša skupina fokolarov na njenem domu. Prišle so tudi žene iz Izole in Kopra. Ena od teh, običajno je bila to Otilia, nam je razložila geslo meseca, ki ga je predlagala ustanoviteljica gibanja Chiara Lubich. Po tem geslu, "besedi meseca" naj bi se razmišljalo in predvsem živelo edinost med nami. Po želji je katera iz skupine povedala svoja izkustva. Temu se je reklo pričevanje. Otilia je bila stvarna. Marsikaj je znala lepo razložiti.

Če se prav spomnim, je bilo njeno otroštvo vse prej kot lahko. Bili so revni. Mislim, da so nekaj časa živeli v Fiesi. Kot vem, je svojo bolezen potrpežljivo prenašala. Umrla je v izolski bolnišnici. Pokopana je na piranskem pokopališču in počiva v istem grobu kot njena mama."

I.

Oba, mama in očka sta bila iz Pregare. Pisala sta se Grisanci. V družini smo bili mama, jaz, dve sestri, očka in trije bratje. Jaz sem se rodila leta 1923.

Ko smo prišli iz Pregare, smo najprej živeli nekaj let na Pacugu. Najprej smo živeli dve leti v eni hišici, ki jo je kupil očka. V Pregari je umrl moj *nono*. Pet bratov si je razdelilo zapuščino. S tem je očka kupil hišico na Pacugu. Ni mogel vsega odplačati in je moral prodati. Kupil je dosti manjšo hišico, kjer smo živeli osem let. Ta je šla za *incanto*, *vendita all'asta*, tisti, ki več da. Za petdeset lir je šla hišica in njive, ki so takrat veljale osem tisoč lir.

Potem smo živeli v Fiesi. Tam je živelo še nekaj družin: Orlič, Miškolin, Rotter, Dellapietra in druge. Hiša ni bil naša, imeli smo jo v najemu. Bila je od *Fabbrica de matoni*. Bila je majhna. Spodaj je bila kuhinja, zgoraj sobica, brez vrat, samo stopnice so šle gor. Podstrešje je bilo zelo nizko. Imeli smo nizko ognjišče, dolgo od enega kota do drugega. Na vsaki strani so bili po dva ali trije stoli, sedeli smo tudi na pručki. Sedeli smo na ognjišču in se gregli. Spredaj je peklo, da si dobil skoraj žulje, zadaj pa je zeblo.

V Fiesi je bilo več vod. Po vodo za kuhanje smo šli pod hrib, po živo vodo. Bila je čudovita, dobra, čista, okusna. Redko so take. Tu je raslo dosti akacij, ki smo jih sekali in kurili.

Tudi njive smo imeli v najemu, a je bilo bolj *švoh*. Kjer je danes avtokamp, tam so bile očetove njive. Moj očka je bil zelo slabega zdravja. Niti se ni dobro znašel. Imel je tisto malo zemlje in ko je bila sezona za setev, je bilo treba sejati, če si hotel kaj žeti. Ampak če si že prej pojedel seme, nisi mogel sejati. Tako smo najprej pojedli seme, potem pa nismo mogli sejati. Vem, da je bil tam en sosed in njim je šlo malo bolje, obdelovali so zemljo in so živeli, skratka, niso bili lačni. In imel je tiste košare krompirja, da jih bo sadil v zemljo: *"Ciapa, ciapa, Toni, metti, metti anca ti sotto terra queste, che vedo che non hai cosa mettere. Così crescerà e invece di aver un cesto ne avrai dieci."* "Vzemi, vzemi Toni, posadi tudi ti, posadi ta krompir, ko vidim, da nimaš kaj dati v zemljo. Tako bo zraslo in namesto da bi imel eno košaro, jih boš imel deset." Če je očka, revež, že bil lačen, je šel v kuhinjo in je dal v lonec tisti krompir, ki je bil pripravljen za sajenje. In to je res, veš, ko si tako včasih pripovedujemo, saj si ne pripovedujemo vedno, ampak ko se na to spomniš, se zdi kot pravljica!

Očka je v Fiesi nabiral metlice s trsja, ki rase okrog jezera, jih vezal v šope in jih prodajal na trgu. Bile so dobre za brisat prah. Še danes neka-teri ne morejo brez tega.

*Pogled na Fieso leta 1958
(Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran).*

Očka je nekaj let obdeloval njive, potem je to opustil, ker mu zdravje ni dopuščalo težkega dela. Šel je delat v soline, kjer je dobil tudi pokojnino. Za ribištvo ni bil. Tu so skoraj vsi bili ribiči. On pa ni imel s tem nobenega veselja in ne potrpljenja.

Jaz sem hodila v šolo iz Fiese. Punce in fantje so hodili posebej v šolo. Učiteljica je bila iz Pirana. Enkrat na teden smo imeli verouk. Mi smo malo hodili v šolo, do petega razreda. Potem smo trije otroci zrastle in bi morali iti kam delat. Jaz sem šla delat v Trst. Ko sem šla v Trst, sem imela štirinajst let. Delala sem v družini. Spoznali smo se v Fiesi, ko so bili oni na dopustu. Imeli so svojo vilo v Fiesi, *villa Elena*. To je bila družina Faienz iz Italije. Njihovi predniki so bili Francozi, vendar so bili oni v Italiji že veliko generacij. Od leta 1937 do leta 1941 sem delala pri njih. Zaslužila sem trideset lir na mesec. Večkrat mi niso plačali, ker niso imeli. Eno leto sem delala še tu pri nas, pri dveh družinah. Potem sem zbolela. Kasneje sem delala v hotelu Ravalico. Potem so ga podrli in naredili nove hotele.

Življenje je bilo težko. Bratje so šli delat z enajstimi, dvanajstimi leti. V šolo niso mogli več; do petega razreda so bili prisiljeni, potem jih je bilo malo, ki so šli, ker ni bilo možnosti. Šli so delat v ladjedelnico na Bernardin. Delali so za *lačno plačo*, za voziček drv ali deset lir na teden. Tramvaj je na primer stal pol lire. Starejšega brata

so poklicali v vojsko. Mlajši brat, rojen leta 1932, je delal tam od leta 1950 do leta 1951. Tudi drugi brat je delal malo, dve leti in pol. Tretji pa precej let, se je tudi specializiral. Potem je šel v Avstralijo in ima tam dober poklic.

Mama je šla prodajat, potem ko smo otroci že delali. Mama je kupovala in prodajala zelenjavo na trgu, ne v trgovinici. Temu smo rekli *licenza ambulante*. S tem so lahko ženske šle prodajat v Piran, v Izolo. Mama je bila samo v Piranu. Imela je svoj prostorček. Od kmetov je kupila *al in grosso*, na debelo. Potem je prodajala *na kilo, na deko*. To je delala od leta 1937 do leta 1962, petindvajset let. Prej ni mogla, ker je bila velika družina, pet otrok. In ji je ostalo malo časa.

Moja družina je šla potem za eno leto živeti na Pacug, blizu morja. Od tam smo šli v Piran, v Via Friuli. Tam smo menjali tri hišice. To je bilo leta 1943.

Moj oče je imel doma ročni mlin. Dva kamna – to je bil trd kamen – en spodaj, en zgoraj, vmes je bila luknjica, da je teklo zrnje. Ena palica je šla v ploščo in gor na grede, da se je vrtelo. Z eno roko je vrtel, z drugo roko je sipal zrnje. Očka je imel ta ročni mlin v *kantini*. Imel ga je še v času vojne. Mleli smo za druge, ker zase nismo imeli kaj. Namesto denarja smo dobili moko. Če so nam prinesli pet kilogramov zrnja, je bil en kilogram moke za nas. Če je očka mlel cel dan, ni namlel pet kilo-

*Piranska ladjedelnica na Bernardinu, začetek 20. stoletja
(Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran).*

gramov moke. Mlel je pšenico in koruzo, polento. Samo mi smo imeli tak mlin. Imeli smo ga še nekaj časa po vojni. Če so šli mlet, so rekli: "Gremo k Toniju", *"andemo de Toni."* Očka ni imel vzdevka. Tega niso imeli vsi. Ni imel vzdevka, ker je bil priseljen.

Košare so delali skoraj vsi tisti, ki so imeli kakšno njivo. Moj očka tudi je delal košarice. Je naredil drugačne, zelo močne in lepe. So bile okrogle, spodaj ni bilo ravno. Potem je naredil roč. So jim rekli *cajne*. Bile so različnih velikosti. Nam jih je naredil tudi za igrače. Tudi potem za našo nečakinjo, ko je bila majhna in si je želela. Ene pa so bile velike tudi za dvajset, trideset kilogramov krompirja, še več. Les je bil *vinco*. Nabirali so ga ob cesti, ki pelje od *San Bortolo*, od Sv. Jerneja do Sečovelj. Tam je raslo veliko tega. Tata je vsake toliko šel tja in je nabral en cel *faš*, in potem je to olupil, potem je to sušil in močil. Tudi *plenjerje* je delal. Mi smo rekli *piener*. Te so rabile ženske, ko so hodile prodajat na trg. Prihajale so iz Strunjana in so te *plenjerje* nosile na glavi. In vsake vrste reči notri. En *kupčič* radiča, en *kupčič* češenj, en *kupčič* fig. In potem so to pokrile in so nosile. So nosile po trideset in še več kil. *Pienerji* so bili veliki. Tiste *povštrčke* iz volne so imele, *sesta* smo jim rekli. So jih delale večinoma same doma. Tisti kvadrati so bili zašiti en za drugim, da je prišlo kakor kolač. In vmes ena luknjica, da se je *plenjer* lepo usedel notri. *Cajne* so bile narejene iz bolj debelih šib. Tam kjer so to nabirali, so rasle tudi

kanele, trs. Rasejo v Fiesi, v Kopru, kjer je voda.

Mi smo bili revna družina. Imeli smo le postelje, prva leta pa samo *cavalete*. Poprek so bile deske in zgoraj *pajon*, *pejerič* ali perje od koruze. Kadar je bilo novo, je še šlo, vendar smo listje vsake toliko porabili za zakurit, ker je bilo lepo suho. So rekli starši: "Pojdi samo po dva perja v *pajon*". Čez en mesec je bil *pajon* že čisto nizek, samo na deskah smo spali.

Vsa otroška leta smo spali na *pajonu*. Postelje smo dobili med vojno in po 2. svetovni vojni. Pa so bile postelje že prej. Brez *fedrov* so bile. Samo deske, ki smo jih kupili. Še vedno smo uporabljali *pajon*, do konca vojne, samo da je bila namesto *kavalet* postelja.

Potem so prišle postelje z železnimi *fedri*, rekli smo *metalica*. Bile so take postelje kot v bolnicah. Potem so prišli šivani *modroci* in so bili *fedri* vmes, zgoraj pa *modroc*. Temu smo rekli *šušte*. Moj prvi *modroc* je bil leta 1955 ali 1956. Pred enajstimi leti, leta 1976, sem kupila jogi.

Imeli smo *lavandin*, umivalnik, *broca de l'acqua*, vrč za vodo, omarico za umivalnik, milo. To smo kupili leta 1948. Spodaj smo spravljali čevlje ali posode za vodo. To je bilo v sobi, vendar se nismo v sobi umivali. Umivali smo se v kuhinji. Na *banco de l'acqua* je bil tudi umivalnik, ki smo ga postavili na stol, ko smo si umivali noge.

Ognjišče je bilo zidano – kot hiše – iz kamnov ali opeke. Večje družine so imele večje ognjišče. Bilo je prilagojeno vdolbini v zidu, kjer se je začel

dimnik. Široko je bilo približno osemdeset centimetrov. Napa je bila v dveh nadstropjih. Na navadnem ognjišču so kurili zgoraj. Postavili so eno železno palico, podobno tirnicam, drva so položili povprek na to palico in zakurili.

Kasneje so iz enega dela ognjišča naredili *špaker* z železnimi obroči, spredaj in spodaj pa vratca, kjer so zakurili. To se je imenovalo *plaka*. *Plake* so začeli delat, ko sem bila jaz majhna, približno leta 1930. Tisti, ki so takrat imeli *špaker*, so bili že bogati. Drugi so najprej začeli zidat tako, potem, šele okrog leta 1935, 1936, so začeli kupovati posebne *špakerje*. Takrat so začeli podirati tudi nape. Posebno pa po vojni. Takrat so jih podrli skoraj vsi, redko kateri so jih pustili. Po vojni so prišle nove kuhinje. Leta 1950, ko sem se preselila v to hišo, v to stanovanje, je bila tu še *plaka*, zgoraj je še bila *štanga*, *kadene* pa ni bilo več.

Tista, ki je tu živela pred nami, je bila sama. Tu v tej sobi je imela *camera da pranzo*, bilo je kot kaka dnevna soba. Ampak navadne družine tega niso imele. Navadne družine so imele kuhinjo in spalnico ali dve spalnici, če je bilo več otrok. Kuhinja je bila ponavadi velika. Spalnice so bile zgoraj.

Kuhinjska oprema so bile stare kredence, *banco de l'acqua*, kamor so postavili golido z vodo. Bili sta dve golidi. Ena na zgornji, ena na spodnji polici. Zraven je bilo nekaj skodelic. Golide so bile pokrite.

Imeli so še mizo in stole. Kjer je bilo več otrok, je bila v kotu miza in klopi, kjer je sedelo pet, šest, sedem otrok. Drugi so bili na stoli.

Skrinjam smo rekli *cason*, *la casa* ali *casela*. Bile so od osemdeset centimetrov do en meter visoke, dva metra dolge in šestdeset centimetrov široke. Bile so tudi okrašene skrinje. Naša je bila skoraj navadna. Mi smo dali noter vse, kar je bilo. Tudi kruh včasih, ker ga ni bilo dovolj, da bi ga vsak vzel po želji. Tako da smo ga tudi zaklepali.

Sicer so bile skrinje za *biancheria*: rjuhe, brisače, osebno perilo. Tudi za obleke. Vendar oblek niso imeli toliko; imeli so jih bolj ali manj le toliko, kot so jih potrebovali vsak dan. Eno so prali in drugo nosili.

V času vojne smo dobili eno omaro, enodelno, pa nas je bilo sedem v družini. Nekateri so imeli. Večina pa jih je bila tako, da ni bilo toliko oblek, da bi jih obesili. Skrinjo smo potem razstavili. Brat je bil tesar in ko so šli v Italijo, so iz skrinje naredili *casone*, kovčke. Potem so v ta kovček spravljali deke in take reči, ki jih ne rabiš vse leto. Vendar to ni bila več skrinja.

Oblečeni smo bili, kot smo mogli. Smešno in žalostno. Bi štrikali, če bi imeli kaj. Tisti, ki je vstal prej, se je oblekel malo boljše. Očka je imel bombažno spodnjo majčko. Plaščev ni bilo. Nisi imel kaj obesit v omaro. Ali si imel vse na sebi, ali je

čakalo za oprat. Moji bratje so delali v ladjedelnici, za plačo so jim dali košaro drv. V soboto zvečer smo oprali njihove obleke in jih sušili na ognjišču, v ponedeljek so spet oblekli tisto.

Ženske so pozimi pletle nogavice. Včasih ni bilo niti iz česa plet in so zvečer pletli, zjutraj razparali, da bodo imeli kaj delat zvečer, ker jih je bilo sram, da ne bi delali. Ni bilo nobene punce ali ženske, da bi kar klepetala brez nič delat. To je bila sramota. Tako da so zvečer delali in zjutraj malo razparali, da bodo imeli zvečer kaj delat, ker ni bilo denarja za kupit novo volno. In večkrat so rekli: "Smo naredili tako, ker je sramota, da nimamo nič v roki, da nimamo kaj delati."

Ženske so nosile dolge črne obleke. Kot se spomnim, ko sem bila majhna, je imela moja mama dolge obleke, dolga krila in srajco. Ampak to je dolgo, dolgo časa od tega. Potem se je to hitro spremenilo in se je začela taka moda, kot jo imamo še danes. Eni malo krajše, eni malo daljše.

Potem sem tudi šivala doma. Učila sem se zaradi potrebe, ker si nisem mogla kupiti nič novega. Dobila sem kakšno obleko in si jo preuredila. Plašč smo kar obrnili. K nunam so se hodile učiti šivat že bolj bogate ženske; učile so se *rikamé*. To so delale tiste, ki niso imele potrebe zaslužiti, ki so imele čas in so si delale *coredo*, doto. Sešile so si tudi do petdeset, šestdeset, sedemdeset rjuh.

Bogate ženske so bile doma. Pri neki družini je umrl mož, *capofamiglia*, in zapustil tri hčere in ženo in vsaki en milijon. Te so živele ne vem koliko let samo od obresti od te dediščine. Nobena ni delala.

Več žensk je hodilo delat v Trst. Večinoma tiste iz Fiese, iz Belega križa, tiste, ki so bile pod ekonomskim povprečjem, pod pragom revščine, ki so morale zaslužiti, da bi preživele. Delale so tudi pri tistih bogatejših družinah; kar nekaj jih je bilo, ki so hodile k njim delat. Ženske so šle v službo, če je bila prav zelo velika potreba, če je bila *mižerija*, ali take, ki so bile bogate in niso imele kaj delat doma.

Drugače ženska ni bila v službi, je doma šivala svoj *coredo*. Vsi so imeli *rikamane* rjuhe. Osebno perilo je bilo iz lanu. Tisti, ki so mogli, so imeli od šestdeset do osemdeset rjuh. Manj kot dvanajst rjuh je bilo redko. Brisače so bile lanene. So jih *rikamirali* ali naredili *ažur*. Vsi so to delali. Zavese so bile lanene, *rikamirane*. Lan se je dobil v trgovinah.

Moja mama je pravila, da so v Pregari doma predli volno. Imeli so ovco, so jo ostrigli, oprali volno, spredli v nitko s preslico. Predli so volno za nogavice, za puloverje. Naredili so tudi blago za rjuhe, vendar je bilo zelo trdo, debelo in grobo. V reko so šli in tam so tolkli in tolkli in tolkli ta material, da se je zmehčal.

Danes so vsi siti. Takrat smo bili siti enkrat na

teden. Jedli smo polento, ribice, kruh, zelje. Če smo zjutraj jedli prežgano župo, smo bili zelo veseli. Jedli smo dvakrat ali trikrat na dan. Ali celo samo enkrat. Za kosilo je bila mineštra, za večerjo polenta ali močnik, če je bilo kaj moke. Enkrat ali dvakrat na leto je prišlo tudi malo mesa domov.

Zdravilne čaje so tudi prodajali. Ampak največ smo šli v farmacijo, da nam dajo kaj za diarejo, za kašelj ali kaj takega. Iz česna so ženske veliko reči naredile doma. So ga dale namočiti v šnopc ali v olje, ali so celo namazale otroka z njim, kadar je bil kaj slab. Za vsako reč, ali je bruhal ali mu je bilo kaj slabo, so dali malo česna. So ga namočili tudi v olivno olje v mali steklenički. S tem oljem so namazali pod nosom ali po glavi ali grlo. Se spomnim, da nam je včasih zmanjkalo olja in je bila samo še ta steklenička in mama je rekla: "Ma ne, to se ne sme rabit, to je za to." Je bil tisti česen notri v steklenički in je bila za zdravlilo.

Vode so bile na Trgu 1. maja, na Marciani – na Rokovem trgu, še malo naprej je bila tudi ena. Leta 1932 ali 1933 so naredili vodovod. Spomnim se otvoritve, bila sem v tretjem ali v četrtem razredu. Imela sem približno deset let. Še hranim vabilo, ko je bila na Tartinijevem trgu otvoritev novega vodovoda. Takrat smo šteli trinajsto leto fašizma. Vsak dokument, vse je bilo pisano, na primer leto 1930 in deseto leto fašizma. To se je pisalo z rimskimi številkami.

Hotel Piran je zgrajen na mestu, kjer je bila

prej *casa Balila*, hiša Balila. Tja so hodili telovadit iz šole. *Balila* so bili italijanski otroci. Takrat so tako rekli. *Balila*, mala Italijanka, *avantgardista*. Bilo je več stopenj.

Po letu 1950, 1952, 1953 so naredili še sem in tja par pip. V Vodopivčevi ulici je bila ena taka. Prej sem živela v Vodopivčevi ulici, ki se je nekoč imenovala Ulica Friuli. Tam je bila tudi *fontana*, voda. Zidali so jo leta 1953, potem pa kmalu uničili. Istočasno so naredili še štiri ali pet drugih *fontan*. Po vodo smo hodili tja ali pa na Trg 1. maja. Tam so bile pipe. Takrat še niso imeli vsi vode doma. V stanovanja so nekateri začeli napeljevati vodo okrog leta 1955, 1956. Kolikor so mogli, so si naredili. Jaz sem vodo dobila leta 1958. V to hišo so dali vodovod, ko so naredili farmacijo. Stranišča pa so imeli že pred vojno.

Hodili smo zgodaj spat. Zvečer smo se gregli, če smo imeli kaj za zakurit. Če smo imeli *petrolio*, petrolej. Po ulicah je bila *illuminazione a gas*. Sprva niti v šoli niso imeli elektrike, zadnja leta pa že. Približno med leti 1934 in 1936 so napeljali elektriko v šolo. Ko smo živeli v Trubarjevi ulici – to je bila prej Via San Giacomo – smo elektriko napeljali sami. Bilo je leta 1943. Tudi v Via Friuli smo jo sami napeljali. Kasneje so kuhali na *gas*. To je bilo približno leta 1950. Trajalo je le malo časa, mogoče eno leto. Plin so dobivali z Bernardina, tam je bila centrala. Precej jih je to imelo, nato so prekinili. Potem so dali *bombole*.

Vodni zbiralnik na današnjem Prvomajskem trgu v Piranu
(Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran).

II.

Miklavž je prinesel darila v šolo. Tudi v šolo je prinesel tistim, ki so že imeli, revnim pa ne. Revnim ni prinesel daril ne domov, ne v šolo. V šoli so na tablo obesili kake piškote in učiteljica je povedala, da je to prinesel Miklavž. Razdelila je piškote, vsakemu enega ali dva. Verouk smo imeli enkrat na teden.

Sv. Lucijo so šli praznovat v bližnjo Sv. Lucijo, kjer je bila maša. Sedaj še gredo nekateri tja na ta dan, a manj. Na oltarju je bila slika s sv. Lucijo, ki drži posodo z očmi. Takrat so tudi kaj boljšega skuhal. Trikrat ali štirikrat na leto je prišlo meso za take praznike.

Božič in Veliko noč smo praznovali vsi, verni in neverni. Pekli smo *fritole*. Če ni bilo *fritol*, ni bilo praznika, božiča. Za božič smo postavili jaslice, *presepio*. Jelko so tudi postavili, ampak ne vsi, ni bila tako pomembna. Jaslice smo naredili sami. Dali smo vsaj enega Jezuščka ali smo naredili iz gline dve ovčki, kot je kdo znal; to se je potem podedovalo. Jaslice so morale biti; vsaj papirnate, iz kake revije. Tudi če niso bili verni; bi jih bilo sram pokazati, da nimajo nič in da ne držijo praznika. Daril ni bilo, mogoče so imeli darila bolj bogati, vendar bolj simbolična. Enkrat se spomnim, da se je očka oblekel v *Babbo Natale*, v Božička. Ko smo še živeli v Fiesi, smo naredili na ognjišču ogenj. Izbrali smo največji čok, ki je gorel od božiča do novega leta. Rekli smo mu božični čok. Gorel je od znotraj. V Fiesi je večina imela božični čok. Verjetno so ga imeli tudi v mestu, tisti, ki so imeli ognjišče. Pirančani so imeli zemljo v Fiesi, na Belem križu, v Šentjanah, Portorožu, Luciji, Seči. Verjetno so imeli take navade.

Za Novo leto je bil ples, praznik in veselje dva ali tri večere zaporedoma več kot do polnoči. Tako da smo novo leto res začeli z dobro voljo. Pri eni družini smo se zbrali, vsa vas. Bogati, *benestanti*, *šjori* so imeli tudi dvorane, kjer so plesali. Za *notte di San Silvestro*, silvestrovanje so se zbrali tudi v gledališču. Ples je bil vso noč. Če takrat niso plesali, ni bilo niti novo leto. Igrala je harmonika. Bilo je veliko takih, ki so imeli svojo harmoniko in so šli igrati tudi po svatbah, če so jih poklicali. Igrali so za deset lir. So igrali cel dan ali dva, tri dni. Kjer so bile dvorane za ples, so igrali tudi druge instrumente, trobento, bobne.

Za pusta smo hodili po hišah *namaškarani*, pobirali jajca ali klobase, če so kaj dali, potem smo naredili *fešto*. Za pusta je moral biti ples. Plesali smo po hišah in v gledališču. V gledališču so bili po tradiciji trije pustni večeri zapored. V nedeljo so imeli ples *maritimi*, v ponedeljek neki drugi, v torek pa vsi skupaj. Plese so na pustni ponedeljek organizirali *maritimi*, mornarji. Povabili so ljudi iz iste vrste, iz iste skupine. Tretji dan pa je bil ples

za vse. Bila so tekmovanja v najlepših maskah. V četrtek je bil otroški ples, *ballo dei bambini*, to so delali kasneje v *circolo italiano*. Tudi otroci so tekmovali. Po vojni je bilo tega vsako leto manj. Novi so prišli vsak s svojimi tradicijami.

Za pusta so se našemili. Kostume so si izmislili ali pa so jih videli v revijah. Potem so bili še klasični kostumi: Pierrot, Harlekin, Pulcinella, Colombina, Veneziani, take stvari. Zadnji četrtek so izbirali najlepšo masko. Je bilo prav tekmovanje. Najlepše maske so nagradili. Za to tekmovanje so naredili vsi, kar najlepše so mogli. To so naredili vsako leto za otroke. Tudi odrasli so se našemili, ampak bolj tako, na primer nekdo si je narobe obrnil jakno, toliko, da so se pokazali malo čudni, malo pustni. Zadnjo pustno noč, pustni torek, so prirejali mornarji. Tu je bilo veliko mornarjev, so imeli *Società maritima*. Imeli so barke, z barkami so potovali. Danes potujejo s kamioni po cestah, takrat so potovali skoraj samo z barkami po morju. Takrat so se vsi zbrali tu, v gledališču Tartini. Vsaj tisti, ki so mogli, so prišli. Tej zadnji noči od pustnega torka do pepelnične srede so rekli *cavalchina*. Izbrali so tudi kraljico večera, najlepšo masko ali najlepši par. Oblečeni so bili v kostume, na primer v črno, temu so rekli *domino*. Potem so si dali nos ali živalski obraz ali kaj takega. Kostume so kupili. So jih prodajali tu blizu. Niso stali dosti, nekaj *čentežimov* ali nekaj lir. Skoraj vsak, ki je hotel, si je lahko kupil. Na primer nos, oslovska ušesa, ali so se oblekli v živali, v medveda, kaj takega. To se je vse dalo kupiti. Tu na trgu je bil Bartolomei, ki je to prodajal; v trgovini, kjer je danes Lipa. Bila je privatna trgovina, gospodar se je pisal Bartolomei. Šli so tudi v Trst kupit. Kostume pa so največ šivali doma. So se znašli. Zašili so *magari* kar tako nekaj malega. Vzeli so rjuho, sešili medveda ali kaj takega. Uporabili so staro deko ali star žakelj. Imeli so domišljijo. Bile so lepe maske. Kostumi so bili Harlekin, Pulcinella, klasične maske, kot jih vidiš še danes na pustnih sprevodih. Potem so bile še domišljijske maske. Vsak si je naredil kot si je zamislil, kot si je predstavljal. Karneval pomeni pravzaprav eno neumnost, norčijo. Vsak se je zabaval, kot se je najbolje mogel in želel tisti dan. Če bi se kak drug dan tako obnašal, bi te vsi gledali čudno in postrani, ampak na tisti dan je bilo normalno. Skoraj vsi so se našemili, mogoče tisti najbolj stari ravno ne. Mladi so bili bolj pogumni. Mladi so šli vsi. *Magari* so si dali eno staro črno in eno belo nogavico in so šli. Šli so po vseh ulicah po Piranu. Tudi tri ali štirikrat so obšli vse ulice. Šli so v skupinah po petdeset, šestdeset našemljenih oseb. Šli so v sprevodu po celem Piranu, gor in dol, gor in dol. So peli, razbijali po starih ponvah in pokrovih. To je bilo spontano. Vsi so vedeli, da se to dela na ta dan in so se pripravili in so se našli in se zbrali, ne da bi se prej kaj dogovarjali in so

*Dogajanje pred Tartinijevem gledališčem
(Original v Pomorskem muzeju "Sergej Mašera" Piran).*

šli. Kakšna dva ali trije so se že zmenili, da so šli skupaj v družbi. Potem so srečali na ulicah še druge maske.

Te maskare so hodile tudi po hišah in prosile za klobase in jajca. Ko so prišle na vrata, so prosile: "Dajte kaj za maskare!" Niti ni bilo potrebno prositi, naj dajo, ker se je že vedelo. Ko so trkale na vrata in smo videli maskare, so pokazale na košaro. Nekaj je že bilo notri in kar smo imeli, smo jim dali. Ni jim bilo niti potrebno kaj zapeti ali kaj povedati. Ni bilo v navadi, da bi maskaram dajali denar. Ljudje so dali, kar so imeli. So šli v skupinah po tri, štiri, pet maskar, prijateljice in prijatelji skupaj. Naredili so krog po hišah. Kar veliko so nabrali. Ljudje so dali tudi po šest, osem, deset jajc, klobase, *panceto*, pa svež, doma pečen kruh, *štruco* kruha. Ko so nehali prepevati in delati norčije in plesati, so šli k eni od hiš, k eni od prijateljic ali prijateljev in pripravili praznovanje, malico, kosilo ali večerjo, kar je bilo in so jedli skupaj.

Za Veliko noč se ni delalo. Do četrтка so ljudje delali na njivah ali kjer so že bili. Od četrтка do drugega ali tretjega dne po Veliki noči se ni delalo. Takrat tudi največji grešniki niso delali. Torej, tudi tisti, ki niso bili verni, so se tega držali. Zapovedan praznik je bilo samo četrtek, nedelja in ponedeljek. Vendar do torka niso šli delat. Za Veliko noč smo pekli *pince*. To je podobno kruhu, narejeno je iz moke, sladkorja, jajc, masla. Rekli smo *ubeljen* kruh. V Istri so delali zelo dobre

pince.

Za *patrona*, sv. Jurija, je bil velik praznik. Po obali so bile postavljene *bancarelle*, stojnice vse od Riva Nova, od hotela Piran do Punte. Bila je *fiera*, sejem. Za *San Giorgio* so prodajali obleke, igrače, sladkarije, orehe. Vse leto so *šparali* kakšen *centesimo*, da so si kaj kupili za *San Giorgio*.

III.

Mladi so se ob sobotah in nedeljah zbirali po hišah in so plesali. Plesali so valček, tango, polko, tri ali štiri plesse. Tango in valček sta bila plesa za mlade. Plesali so tudi počasne, mirne plesse. V času vojne so šli plesat po hišah, enkrat k enemu, enkrat k drugemu. Bilo je prepovedano plesati, prepovedano je bilo praznovati, vse je bilo prepovedano. Torej se je šlo po hišah, mogoče niti ne dve nedelji v isto hišo, ker če so te odkrili, si imel probleme. Tako so se zbrali eno nedeljo v hiši enega prijatelja, drugo nedeljo v hiši drugega prijatelja. Vedno je bila kaka dobro urejena klet ali večja soba v pritličju. In tam so preživeli tri ali štiri ure. Do devetih, devetih in pol, desetih zvečer so plesali. Igrali so na harmoniko. Skoraj vedno je po hišah igrala harmonika.

Še pred vojno je bila na Belem križu blizu današnje antene ena gostilna. Tam so tudi organizirali ples v dveh izmenah. En ples je bil v urah po kosilu, od štirih ali petih do sedmih ali osmih in potem še eden od osmih naprej. Se je plačalo

*Piransko pristanišče z ribiškimi čolni
(Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran).*

nekaj *čentežimov*, mogoče smo plačali petdeset *čentežimov*, pol lire. Nekdo, ki je delal na dnino, je zaslužil deset lir na dan. In tam je igral en orkesterček. Je bil Genio, ki je igral na trobento, je bil brivec, ki je igral violino, nekdo je igral ustno harmoniko, eden bobne. Vsi so imeli kakšno drugo delo, a ob nedeljah so se zbrali in so leta in leta, do vojne, igrali na teh plesih. Potem je bilo prepovedano. Prihajali so ljudje iz Pirana, Fiese, s Pacuga, iz Portoroža. Tudi tu so plesali valček, tango in polko. Moja mama je govorila, da so v njenih letih plesali tudi mazurko. Samo jaz se ne spomnim, kako je šla. V tistih časih, ko sem bila jaz mlada, smo plesali tri ali štiri ples.

Veliko je bilo fantovskih šal. Nekdo mi je pripovedoval, kako si je nekoč nekdo naredil novo barko, *kaič*, majhno barčico, s kakršnimi so ribiči ribarili in še danes z njimi ribarijo. In pokliče prijatelje: "Pridite, pridite, da vam pokažem barko." Pridejo v pristanišče in barke ni bilo več. In ti isti prijatelji so jo kot za šalo našli gor na pokopališču. Seveda, ker so mu jo tja odnesli! Isti prijatelji, ki so vedeli, da si je ta naredil novo barčico. Našli so jo in mu jo prinesli. Take domače šale so bile zelo znane.

Nekoč je bila neka družina. Spet je bila ena skupina mladih, zvečer so bili kakšno uro skupaj v družbi in potem so šli vsak na svoj dom. Dva sta bila v isti hiši, morda sta bila brata, in ko sta šla v hišo, so ti, ki so ostali zunaj, preden so se razkropili, vzeli opeke in malto in zazidali vrata in šli. Za te stvari so bili zelo dobri. Ko so se ti zjutraj

zbudili in hoteli stopit ven na ulico! To so skoraj vedno delali eni in isti.

Preden so šli v vojsko, so se kak dan prej zbrali vsi skupaj. Fantje in dekleta so veliko večerov preživeli skupaj, zdaj pri eni, zdaj pri drugi družini. Bila je kakšna družina, kjer so imeli malo več prostora, saj so bile druge hiše majhne. Ko je bila kakšna hiša večja, so vsi hodili tja. Pred odhodom v vojsko so tudi naredili praznik, vsi skupaj. Plesali so. Bili so v hiši tega, ki je odhajal v vojsko ali pa v kaki drugi.

Mladi so se včasih zbirali in so peli po ulicah. So se zbrali, so šli gor na hrib, na Pacug, na Beli križ in so hodili gor in dol in peli. To so bili stari sedemnajst, osemnajst, devetnajst let, preden so šli k vojakom. Potem so že imeli ljubico. Potem je bilo drugo. A prej, prej so peli: "Ta je punca od tega, ta je punca od onega." Tudi imenovali so jih z imenom, tako da se je slišalo v okolici. Peli so o svojih puncah, da so lepe. Takrat sem živela v Fiesi. V Fiesi so hodili po cestah, po njivah, po travnikih, po hribih gor in dol in peli. Mislim pa, da je bilo tako tudi v Piranu. Zato ker Piran je bil zelo romantičen, zelo poetičen. Peli so pesem *La mula de Parenzo*, ta je klasična. Potem *Comare Caterina*: "*Comare Caterina, veni con me cior l'acqua*", "*Non posso andare, perche ho da maritare*". Nekaj takega. "*Ciol la, ciol la, Bepi, che la xe belina, la scova la cusina, la frega el fogoler. E dopo che la ga ciolta, tu ti meti di drio, caro Bepi mio, buta la in canal*." Tako so peli puncam, *mo-rožam*.

IV.

Ples ni manjkal nikoli. Za mladino, če ni bil ples, ni bil praznik. Tri ali štiri družine so se zbrale v eno družino. So spraznili eno sobo ali *kantino* in tam so plesali ob spremljavi harmonike. To je bilo vsako nedeljo. To je bil praznik za mladino. V kino so malo hodili, tudi če je kino bil. Na plesih so se tudi spoznali in se potem poročili. Spoznavali so se tudi, ko so šli čuvat mrliča. Več ko drugo so šli mladi in mlade, da so se spoznali, in se včasih izbrali in se poročili.

Najprej so si dvorili, *corteggiarsi*. So se srečali, so se zbirali zunaj, so šli skupaj v kino. Ko so videli, da so za skupaj, so šli domov vprašat za roko, *domandare la mano*. Največkrat, po tradiciji, so vprašali očeta, sicer pa vso družino. Takrat so se oblekli malo lepše, kot za k maši ali za praznik ali ples. Potem so se dogovorili. Odvisno tudi od ekonomske situacije. Več ali manj so čakali, se pripravili, se spoznali.

Če so le mogli, so bile poroke velike. Veliko so dali na to. Takrat so tudi mislili bolj resno. Zdaj je bolj površno, danes mislijo: "Če ne bo šlo, se bomo pa ločili." Takrat, če se je kdo ločil, ga niso niti pogledali, niti pozdravili na cesti.

Veljala je samo cerkvena poroka. Civilna ni bila obvezna. Že takrat so se nekateri poročili samo civilno. Po vojni pa župnik ni smel več poročiti, če ni bilo prej civilne poroke.

Ženske so rodile doma, brez babice. Samo ena *komare*, ena žena, ki se je malo razumela na to, je prišla pomagat.

Otroke so povijali v trakove, *fascie* do vratu. Mama je otroka dala na kolena. Najprej je dala na kolena *fascie*, potem plenice, potem otroka. Najprej je povila nogice, potem še roke. Potem je dala kapico na glavo in otroka potegnila za nos, da bo imel lep nos, da ne bo širok. Potem je otroka pokrižala. To je naredila vsakokrat, ko ga je previla. To je bilo štirikrat ali petkrat na dan. Dokler niso začeli brcat, so bili tako povezani. To je skoraj eno leto. Previjali so jih na tplem.

Otroci so dobili za krst verižico ali zapestnico, nekaj zlatega je moralo biti. To so dali krstni botri. Botri so bili prijatelji ali sorodniki. Botri so ostali kot nekaki sorodniki, vedno so bili v stikih. Bili so kot teta ali bratranec. Če je bilo mogoče, so imeli radi, da je bil za birmo isti boter. Vendar so gledali tudi na denar. Če niso imeli denarja za darilo, so rajši izbrali drugega. So gledali, kdo bi kaj dal. Za birmo so darovali uro ali verižico. Postal so kakor sorodniki s tem botrom. To ni šlo v prazno. Boter je bil moški za fante in ženska za punce. Tako je bilo za birmo in najbrž tudi za krst.

Ljudje so umirali doma, redko v bolnici. Če so bili v bolnici, so celo prosili svojce, naj jih dajo domov, da bodo umrli doma, v svoji postelji. Mrliča

so čuvali ponoči, dve noči. Malo so molili, malo so se šalili, za družbo. Naredili so večerjo, najboljše, kar so mogli. Zbrala se je vsa vas, vsi znani, vsaj eno urico si moral bit tam in čuvat. To je bila *veglia*. Ko je na Punti pri Pacugu umrla mama od moje *santole*, botre, so jo čuvali vso noč. Jaz sem imela osem ali devet let. Takrat smo se šli igro s črnim loncem. Sedeli smo okrog ognjišča. Nekdo si je umazal roke s tem loncem, a tako, da ga niso videli. V krogu smo se šli *pizzico e non rido*, ščipam, pa se ne smejem. Tisti, ki je bil črn, ni vedel, zakaj se drugi smejijo.

V Piranu je šel pogrebni sprevod skozi mesto na pokopališče. Leta 1958 je umrla gospa Rotta, prva *maestrova* žena in so nesli krsto do cerkve in na pokopališče. Od takrat naprej so začeli nositi krste takoj na pokopališče, niso več naredili sprevoda čez mesto. Takrat so ljudje rekli: "Joj, še to nam bodo vzeli!" Od približno leta 1960 mrličev niso več čuvali doma. Redki danes umrejo doma.

Nagrobnike je delal en kamnosek. Tisti veliki nagrobniki so že sto in sto let tam. To se ne naredi vsako leto. Tiste velike križe pa je on delal. Pa majhne reči iz marmorja tudi. Je imel precej dela.

V.

Meni se tudi zdi, da vse to ni bilo res, pa je bilo. V Piranu so bili ali prav bogati ali prav lačni. Mi smo rekli, da so bogati tisti, ki so bili siti. Več kot polovica Pirančanov je bila revnih. Polovica je bila revnih, polovica bogatih. Polovica bogatih so bili *maritimi*, polovica jih je imela njive v Luciji, Seči, imeli so solna polja. Precej ljudi je delalo v ladjedelnici. Ladjedelnico je imel Apollonio, ki je stanoval na trgu sv. Roka. Bile so tri ladjedelnice, lastniki so bili trije bratje Apollonio. Potem je bila tudi tovarna Salvetti, kjer so delali milo, varikino, detergente. Tam je delalo precej Pirančanov, tudi precej žensk. Tam sta bila dva gospodarja te družbe, Curzolo in Salvetti.

Drugi so bili ribiči. Vsa obala, vse do konca je bila ena sama plaža. Tam so ribiči sušili mreže, sušili so jih na lesenih drogovi in na vrveh. Ko so prišli z morja, so morali dati sušiti mreže. Ko je bila plima, je morje prišlo do hiš. Tudi zdaj še pride do hiš, ampak veliko redkeje.

Ribiči so pekli *mušole*. Nekateri so jih pekli pozimi na obali, imeli so posode na *karbon*, kjer so kurili in pekli in prodajali. To so kupovali starejši, bilo je dobro spiti en kozarec vina zraven, ker to je vleklo vino, saj je bilo slano. Od doma se vzeli košček kruha, šli so na obalo, pojedli eno *skatolo mušolov* in šli v gostilno spit en ali dva *dec* vina. Pekli so jih tam, kjer danes pečejo kostanje, pod velbom pri pizzeriji. Bili so trije ali štirje, ki so pekli te školjke. To je trajalo skoraj do leta 1950. Potem so te školjke uničili. Morje jih ni dalo več,

Ladjedelci pri izdelovanju lesenih plovil v piranski ladjedelnici, začetek 20. stoletja (Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran).

Piranski ribič krpa mreže, petdeseta leta 20. stoletja (Original v Pomorskem muzeju "Sergej Mašera" Piran).

so jih izgubili. Lovili so jih ribiči. Ampak to se lovi drugače kot ribe. Neke velike mreže so vlekli gor na obalo, bilo je potrebno precej truda, da si kaj dobil. To je bilo poceni. Rekli so: "*O, ti so poveri, jejo samo mušoli!*" To je bila revna hrana, hrana za reveže.

Drugi so kupili eno vrečo teh *mušolov*, očistili so jih, pekli in prodali, da so nekaj zaslužili.

Nekateri fantje so dobili, kuhali ali pekli kostanj, da so si kaj zaslužili za šolo. Ni bilo nobene pomoči za šolo. So pekli kostanje, so si postavili en *kadin*, ga pokrili, da so kostanji ostali topli in so šli po Piranu ter kričali: "*Calde lesce, calde roste!*" "Topli kuhani, topli pečeni!"

Pekli so jih doma. Tako so nekaj zaslužili. Bili so skoraj otroci. Pekli so tudi za kos kruha, ne samo za zabavo. Za zabavo ne bi nihče tega delal, ker ni bilo lahko. Kostanj so prodajali po ulicah.

Poleti so se solinarji prav preselili na soline, cela družina. Imeli so tam tudi hišo. Nekateri, ki so imeli soline, so imeli še njive. Kjer je danes aerodrom, so bile velike njive, vinogradi. Pridelovali so grozdje in delali vino. Ponavadi so šli v soline 24. aprila, na dan sv. Jurija, za *San Giorgio*. Ne spomnim se, da bi bil kak praznik, preden so odšli.

Zbrali so vse svoje stvari, vse, kar so potrebovali. Potem so *krkali*, naložili vse na barko in se odpeljali v soline in tam so ostali do šole. Bili so potrebni tedni, da so vse pripravili, da so pripravili tiste *kavedine*, teren za pridobivanje soli. Do septembra so bili na solinah, dokler se ni začela šola. Pouk se je začel pozneje, ne prvega septembra. Vsi so imeli otroke, po dva, tri, štiri, pet otrok. Otroci so pomagali v solinah in ko se je začela šola, so se morali vrniti. Takrat je bilo mesto bolj prazno, so manjkali. Manjkali so skoraj pol leta, zaradi njiv, solin, trgatve. Moj očka pa se je vračal vsak dan. Delal je *žornade*, morda je bil plačan na mesec ali na ure, se ne spomnim.

Soline so bile v državni lasti. Tisti, ki so tako odhajali, vsa družina, so imeli prav kos svojih solin, ki so jih obdelovali zase in so pobirali sol in so jo prodajali državi. Soline pa so bile državne. Sol so pobirali vsak dan. Imeli so velike, velike kleti, kamor so shranjevali *kvintale* soli, tone soli in na koncu sezone je država kupila to sol. Država plača slabo in proda drago, bile so družine s po pet, šest otroki in vsi so delali sol. Nekaj so zaslužili.

Leta 1955 se je vse spremenilo, prišle so druge navade, do takrat pa so še hodili v soline.

Tisti, ki so imeli njive v Sečovljah, so šli tja z osličkom in vozom. Nekateri so šli s tramvajem, je bil tram. Imeli so orodje za na njivo, žaklje in vreče. Na njive so nosili gnoj, ki so ga naredili doma, saj so imeli recimo doma v Piranu osla. Prav v tisti ulici, kjer smo mi najprej živeli, je bil nasproti našega *portona* en drug *porton* in notri *štala*, kjer so imeli enega osla. In tam so vsak dan pobirali gnoj in ga nosili na njivo. Nekateri so imeli v Sečovljah, gor v Vinjolah, v Seči ali na hribu zgoraj nad Lucijo tudi majhno hišico, *casa de campagna*. Poleti so nekateri tudi tam živeli. Ampak večinoma so hodili vsak dan tja in nazaj domov. Večinoma so imeli njive tisti, ki so imeli tudi soline. Torej so delali na njivah, ki so bile tam okoli, in so delali tudi v solinah. Ob nekaterih urah so delali sol, ob drugih so delali na njivah in so tudi spali tam, ker so imeli hišice na solinah. Imeli so hišico in tam so živeli poleti, od aprila do septembra.

Ribiči, solinarji in kmetje so vreme skoraj vedno uganili. Vreme so poznali. Kakšno bo vreme, so vedeli po soncu, po oblakih, ki so prihajali in iz katere smeri, po luni, kako je osenčena po tej strani, kakšen madež ima na oni strani. Redkokdaj so se zmotili.

Moja mama je imela eno operacijo in vsake toliko je rekla: "*Me spizza la ferita*", "srbi me rana, bo dež". Niti enkrat se ni zmotila. Štirideset let je

imela to in ko je to rekla, sem lahko vedno vzela s seboj dežnik. Zato ker je bil takrat zagotovo dež. Veliko so vedeli o vremenu; tudi po tem, kako so se mravlje obnašale, po galebih, če so leteli visoko, bo takšno vreme, če nizko, bo drugačno. Malokrat so se zmotili. Razumeli so znake narave.

V Piran so kmetje pripeljali vozičke z drvni. Prišli so iz Savudrije, iz Madonna del Carso in Castel Venere. Pripeljali so se do *La piazza dei musì*, današnje avtobusne postaje. Prišli so z osličkom ali dvema. V večje vozove so bili vpreženi voli, večinoma pa so bili manjši vozički. Na *piazza dei musì* so se ustavili. Tam so privezovali osličke. Tja so v sezoni iz mesta hodili gledat drva in jih kupovat. Na *La piazza dei musì* je bila tudi vaga, tista na tleh in je šel cel voziček gor. So vagali in računali, koliko tehta voz in koliko je drv. Voz je imel ponavadi napisano, koliko je težak. Potem so prodajali drva. Če niso prodali, so težko kaj kupili.

Če ni bilo ljudi, so šli kmetje po mestu in so popoldan prodajali drva tudi po polovični ceni, samo da gre, da nesejo kaj domov. Prodajali so jeseni, po *vendemi*, trgatvi, ko ni bilo drugega dela. Drva so prodajali do februarja ali marca.

Nekaj je bilo tudi kočij. Ampak ko sem imela dvanajst, trinajst let, so že šle ven iz mode. Takrat so začeli avtomobili, *bičiklete*, kolesa in motorji. Kočije so bile za luksuz, za bogate, za gospodo. Kot zdaj, ko imajo avto tisti, ki so v boljšem stanju.

*Tartinijev trg v Piranu leta 1957
(Original v Pomorskem muzeju "Sergej Mašera" Piran).*

Tisti, ki so v slabšem stanju, pa imajo motor ali pa noge ali pa avtobus. Noge, hvala Bogu, imamo vsi, dokler ne bolijo. Tisti *benestanti*, dobro stoječi, so imeli *carozze*, kočije in konje. Ampak to je bilo še pod Avstrijo. Tudi še nekaj časa pod Italijo. Še vidim tisto reč, ko so sedeli, dve spredaj, pa tisti kočijaž in še eden zraven kočijaža.

Ko smo bili na Pacugu, smo opazovali avtomobile. Bili so redki, mogoče tri ali štiri na dan. Mogoče niti niso bili od tu. Nekoč je bil Tartinijev trg prazen. Pred kakimi štiridesetimi leti sta bila na trgu dva ali trije avtomobili, potem štiri ali pet, potem sem eno leto rekla: "Trg ima že trideset avtomobilov, le kam bomo prišli."

Nekaj turizma je bilo tudi. Če ne drugo, so prišli Tržačani, ki so imeli tu vikend ali vilo. V Fiesi je bilo precej turistov, tudi Nemci so prihajali. Imeli so privatne vile ali večjo vilo, kot hotel. Vile na hribu Mogoron so bile od bogatih, ki jih mi nismo poznali, niti nismo vedeli, od kod so, kakšni so, nič. Največ je bilo takih, ki so imeli več kot eno hišo, ki so prihajali sem samo poleti ali ki so bili iz bližine Trsta. Taka je bila večina.

Nekateri so imeli celo hišo zase, drugod se je cela družina stiskala v eni sami sobi. V Piranu je bilo veliko bogatejših družin, več kot v Izoli. Te so stanovale v hišah ob obali in ob trgih. Pri družini Braico je na primer hči, ko se je poročila, dobila eno nadstropje, mama pa je bila v drugem nadstropju.

Vse so si sami delali. Če je na primer nekdo zidal hišo, ni rabil niti arhitekta, niti inženirja, ne zidarja, ne vodovodarja, nič. Vse si je sam naredil. Načrtoval, razmislil, pripravljaj, kupil material in zgradil. Skoraj vsi so tako delali.

Včasih so bile hiše majhne. Na primer tam blizu stolnice je bilo nekaj hiš zelo majhnih, za pol te moje kuhinje in to je bila cela hiša. Ko si vstopil, si moral skloniti glavo, bil je samo en prostorček, v enem kotu je bilo ognjišče in po majhnih, majhnih in ozkih stopnicah si prišel v gornjo sobico, kjer so spali. Bilo je veliko takih hišic, potem so jih podrli. Potem so prišli drugi in vsak, ki je prišel, si je naredil večjo in boljšo hišico.

VI.

Tisto hišo, kjer je zdaj arhiv, in tiste velike hiše zraven so imeli *Piranesi facultosi*. To so velike hiše z več stanovanji. Zidali so jih, da so vložili denar. Da niso imeli denarja na banki, ampak so imeli hiše. Potem so jih oddajali. Tisti del, kjer je arhiv, ni star. To se mogoče še ti spomniš, kdaj so to zidali.

Tam je bila prej ena kovaška delavnica od ene-

ga moža, ki se je pisal Bonifacio. So delali železne stvari. Je bila prav ena delavnica. Ker enkrat smo popravili vse reči. Smo popravili štedilnik, če se je razbil, smo popravili vozove, tiste okove, s katerimi je bil voz okovan, vse orodje, ki so ga rabili, motike, so jih imeli po več doma. Vsak, tudi če je imel samo malo vrta, je imel motiko. To so nosili popraviti. Je imel polno dela! Tudi *špina*, pipa, če se je razbila, so jo nesli popraviti. Zdaj pa jo snamejo in vržejo v smeti. Kupiš novo, pa je slabša kot tista, ki si jo imel prej. Pa so popravili lonce. Aluminijastih niso nosili popraviti, emajlirane pa. Te smo največ uporabljali. Ko je bil lonec že poln lukenj, so ga skrajšali in vstavili novo dno. Vse družine so imele take lonce. So jih kupili enkrat, ko so se poročili, potem niso šli vsak mesec v trgovino za take reči. Takih delavnic je bilo več v Piranu.

Bil je en mož, ki je brusil škarje, nože in take reči. Z vozičkom je hodil po Piranu, Luciji, Portorožu. Bil je majhen in debel in kadar je imel poln voziček, se ga ni niti videlo. Stanoval je v Piranu, blizu Trubarjeve ulice. Od kod je prišel, ne vem. Še po vojni je delal. Klicali so ga *El Gua*, Brus. Vsak dan je šel od Fiese, čez Beli križ, v Portorož. Včasih se je ustavil tu, če je imel kaj več dela. Bil je pošten in simpatičen.

Takrat so vse porabili. Bil je še eden, ki je popravljaj lonce. Pravzaprav jih je bilo več. Eden je stanoval v tistem kotu na Rokovem trgu, kjer je danes slaščičarna. Pisal se je Negro. Popravljaj je lonce ali jih odrezal in jim dal novo dno. Vse se je izplačalo, ker so malo kupovali. Žena se je klicala Vittoria. Potem so šli v Trst.

Še nekdo je bil, ki je imel majhno delavnico in je popravljaj lonce, brusil škarje. To je bilo v današnji Trubarjevi ulici.

Kovač je tudi bil, samo se ne spomnim, kje. K njemu so peljali tudi konje, da jih podkuje, bil je nekje zunaj, na vasi, ne v mestu. Kjer je zdaj krojač, tam je bil Bocasin. So bili trije bratje, en je bil učitelj, en je bil trgovec, imel je trgovino z živili. Za enega pa se ne spomnim več. Tam so imeli veliko stanovanje, saj hiša sega od obale do Župančičeve ulice. In še nadstropje je. Tisti učitelj je bil prav hud fašist. Je imel tisti klobuk, s tistimi *franzami*. Vedno je bil v uniformi, kadar so bili kakšni prazniki. Fašizem se je začel v Piranu leta 1920, se mi zdi. So se morali vpisat v stranko. Od začetka ni nihče vedel, kaj bo. Tudi zdaj so novi časi in se nekateri vpišejo in bodo morda napačno naredili. Šele potem bodo videli, če je dobro ali slabo. In tudi takrat od začetka niso vedeli, kaj je, šele potem so videli, kakšna katastrofa je prišla.

*Piranska trgovina, med obema vojnama
(Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran).*

Fotograf je bil v *Casa Veneziana*, preden so naredili turistični urad. Še prej je bila tam kavarna, *Cafe Venezia*, še prej pa *Cafe Unione*. To je bilo pred 1. svetovno vojno. *Cafe Venezia* je bil po Avstriji, po letu 1918. Del je bil še v prvem delu lekarnarje, kjer pripravljajo zdravila. Tam je bila prej delavnica za *bicikle*, mož, ki je popravljaval kolesa, se je pisal Petronio. Je bil tudi fotograf Petener in njegovi nasledniki. Je prišel tudi v šolo, zadnji dan šole ali vmes. Vsako leto smo se enkrat slikali, ves razred.

Prej je bila farmacija na Trgu 1. maja, kjer je danes steklar. Približno leta 1959 so odprli to lekarno na Tartinijevem trgu. Bila je še ena lekarna, v Župančičevi ulici, kjer je bila potem trgovina Mojca. Zaprli so jo, ker so šli tisti ljudje proč, v Italijo.

Ko sem bila še majhna, je bil enkrat na teden sejem v manjši obliki. Sejmarjem se je reklo *ambulantti*, to so bili tisti, ki so prodajali en dan tu, en dan tam, ki so imeli dovoljenje, da lahko prodajajo povsod. Enkrat na teden so prišli v Piran in so imeli *plac* pred današnjo gostilno Lovec. Takrat smo temu trgu rekli *Squero vecio*. Prodajali so obleke, nogavice, *robo* na metre. To je trajalo nekaj let, potem ni bilo več.

Peči za domač kruh so bile v Piranu tri ali štiri. Peč je bila vzdana. Imela je vratca in s *šešolo* so v peč dali kruh. Ena peč je bila zadaj za kavarno Galerija. Imela jo je Nina *del forno*. Ena peč je bila v Marciani, na levi strani v *via Paradiso*. Tisto pekarico so klicali Razza.

Nina *del forno* je delala le na določene dneve. Uporabljala je samo najtanjše hrastove šibe. Prina-

šali so ji butarice in jih naložili tu v kot cele kupe, sto in sto teh *fašin*, butaric. Spravila jih je v eno veliko *kantino*, klet. Samo s temi tankimi hrastovimi šibami je ona pekla kruh. Pa tako okusen! Nina je na kruh naredila številko ali nalepila papirček. Vendar je ona poznala kruh po obliki. Mi smo ji nesli peč dolge štruce. Redkokdaj se je zmotila.

In za veliko noč so cel teden pekli *pince* v tisti peči. Doma so zamesili kruh in *pince*, naredili hlebčke, ona je vzela hlebčke s tiste tvoje deske, dala na svojo paletu in jih dala v peč.

Je bil *profumo*, vonj gor v cerkvi cel teden. Na veliki teden, ko smo šli k mašnim obredom, ki jih je precej za veliki teden. Tako je dišalo po *pinci*! Veliko stvari je imela tudi zunaj, ke ni mogla vsega držati v tistem prostoru noter. Nina je nehala delati, ko so šli vsi v Trst, med leti 1955 in 1956. Razza je tudi takrat nehala delati.

Še ena je bila tukaj zraven, vendar ta je pekla prej, jaz se je več ne spomnim. Je bila tudi v Trubarjevi ulici. Imenovala se je Sandrina. Najprej je ona opustila peko. Nina pa je šla naprej, dokler niso šli v Trst.

Kruh so tisti, ki so imeli peč, pekli tudi doma. Takrat je bilo malo peči. Elektrike ni bilo. Tisti, ki so imeli samo *plako*, so porabili preveč drv, in se jim ni izplačalo. Kruh so pekli tudi pod *črpno*. *Črpnja* je kot neka *teča*, nizka in široka. Dobro so segreli ognjišče, pometli proč pepel, na vroče *matone*, opeko, so postavili kruh, pokrili s *črpno*, posipali s pepelom, dali povrh še oglje. Tako so

"Turistična ponudba" v Portorožu, 1926
(Original v Pomorskem muzeju "Sergej Mašera" Piran).

delali, ko sem bila še majhna. Potem so pa začeli nositi kruh v *forno*, v peč. Kasneje so si nekateri peč kupili. Vendar peči niso imeli vsi.

Mestna pekarna je bila na Rokovem trgu, kjer je danes Marxova ulica. Z vozičkom so ga razvažali v trgovinice. Pekarna je bila premajhna. Še po letu 1960 so tam pekli kruh. Pekli so ga za vse meščane, potem še za turiste. To je bil *forno comunale*. V solinah so imeli družinske peči, kjer so pekli kruh za družino.

Frizer je bil na Tartinijevem trgu, kjer je bila prej bonboniera. Tam je bil zgrajen še en prizidek, ki je imel spredaj veliko teraso. Potem so ta prizidek podrli. Brivcev je bilo veliko: eden je bil, kjer je danes trgovina pri Ivotu na Tartinijevem trgu. Na vogalu, kjer prodajajo blago, je bil tudi eden.

Zraven je bila trafika, kjer so prodajali tobak in sol. Tamen zadaj je bil še nekdo, ki je delal čevlje, danes je tam trafika. Popravljali je stare čevlje in delal nove in je tudi prodajal čevlje malo bolj poceni, take cenene čevlje. Ni imel finih čevljev, ampak take za na barko, športne.

Tam, kjer je danes Lipa, je bila pa vedno knjigarna in papirnica, prodajali so knjige in zvezke. Zraven je bila tipografija, tiskarna, kjer so tiskali knjige. Ta je bila tam, kjer je danes gostilna Mario. Bil je isti gospodar, ki je imel tiskarno in knjigarno s papirnico. Bila je ista družba, *società*. Pisal se je Bartolomei. Bil je Pirančan. Bil je še nekaj časa po vojni. Potem pa se je vse postavilo na glavo, vse se je spremenilo.

Bila je tudi ena zlatarna, v *Villa Novella*, ki je v današnji Rozmanovi ulici. Tam je bil neki Fabbro, ki je delal in živel v Fabbrovi hiši, on je bil gospodar. Bili so trije sinovi. Dva ali trije so umrli med dvajsetim in osemindvajsetim letom, zaradi tuberkuloze. Eden je še ostal in imeli so trgovino z zlatom. Prodajali so zapestnice, prstane, verižice, zlato. Bila je zraven današnje banke.

Bil je eden, ki se je ukvarjal z urarstvom in je popravljali ure. Bil je na Zelenjavnem trgu, kjer je danes drogerija. Tam je imel eno majhno delavnico in trgovinico, tam je popravljali ure, veliko, veliko let. Imenoval se je Gaston.

Takrat je bilo veliko administratorjev, uradnikov, ki so hodili pobirati denar po hišah ali pa smo šli direktno na občino.

V *Villa Alma* je živel en duhovnik, in je bil vedno tam, z eno žensko, ki mu je stregla.

VII.

Tudi Ciganke so prihajale. V Fiesi so se včasih ustavljali z vozovi. To je bilo še pred vojno. Zanje se ni nikoli vedelo, ne od kod prihajajo ne kam gredo. Ostali so tri ali štiri dni, pet dni. Potem so izginili. Nato so naslednji teden prišli drugi. Bili so z vozovi, s konji. Skozi vse leto so prihajali. Prihajali so, odhajali, prihajali, odhajali, prihajali eni, prihajali drugi, menjavali so se. Ti so bili vedno v gibanju. Ti se ne morejo ustaviti, pravijo, da imajo tak gon, da se morajo gibati. Niso prihajali vedno

isti. Ustavljali so se, nekaj dali na tla, iz kamna ali kaj so si v sredini naredili ognjišče, da so lahko kuhali. Nabirali so les kje v bližini, podkurili, zakurili, skuhali in jedli. Veliko jih je imelo otroke, pri štirinajstih, petnajstih letih so ženske že imele majhne otroke, dva ali tri otroke, ki so jih nosile, ki so hodili. Zato smo vedno rekli: "*Tanti bambini come Zigani*", "toliko otrok kot Ciganov". Šli so po hišah, prosili. Prav od usmiljenja so živeli. Malo nas je bilo strah pred njimi, ker so govorili, da tudi kradejo, če morejo. Meni niso nikoli nič ukradli, toda vedno so nas svarili, naj bomo pazljivi. Zato ker gredo in ukradejo, kjer kaj najdejo, tako so pravili. Tudi po poljih smo kaj puščali in če so oni prišli mimo, so izpulili čebulo, izkopali krompir, vse, kar so lahko uporabili. V Fieso so večkrat prišli, ustavili so se tam blizu, kjer je danes avto-kamp, kjer so prikolice. Tam, blizu jezera, blizu morja.

Bili so tudi berači. Ne vem, od kod je prihajal tisti mož, nekje iz Istre, od nekod. Bil je mož, starček. Izgledal je kot starček, napram otrokom. Tudi oblečen je bil zelo revno. Igral je na violino in igral je tudi na bršljanov list, ki ga je imel med ustnicami. Z violino se je spremljal in tako igral po ulicah in po cestah in po hišah, da bi mu dali kak *čentezim*, da bi mu dali kak kozarec vina. Prav tako je živel, od usmiljenja. Spal je, kjer je bilo kaj za prespati, v kaki kleti. Toda vsi so mu hoteli dobro, bili so mu naklonjeni in so ga radi sprejemali, ker so vedeli, da ni tečen in nadležen, da je z vsem zadovoljen. Bil je srečen, da je svoboden, da lahko živi iz dneva v dan.

Bila je ena starka, Lisa, in tudi ta je prihajala na vrata in prosila. Najprej ti je povedala kakšno *štorijo*, zgodbico, kakšno poezijo, pesem, kakšno tako stvar, potem te je za kaj prosila. Spomnim se, da je prihajala leta in leta in leta ta starka, in je naredila obhod po Piranu, malo je šla sem in malo tja. Potem je šla gor, v Fieso, na Beli križ. Živela je tako. Tudi ta je spala, kjer je pač bilo kaj za prespati. Nihče ni vedel, od kod prihaja. Za te ljudi se ni vedelo, od kod prihajajo. Saj niti niso povedali po pravici, ali pa so tudi sami prav zares pozabili, od kod so, kje je njihov rojstni kraj. Pa tudi njihova domišljija je bila zelo bujna.

Bilo je v navadi, da si jim kaj dal. Če nekdo prav ni imel, no... So šli tja enkrat in potem so razumeli, da ne bodo tu dobili nič in niso več prihajali.

Dali so jim košček kruha, sadež, *čentežime*. Seveda je bilo beračenje prepovedano, ampak vseeno. Saj ni bilo tako strogo in so to vseeno počeli. Kasneje, malo pred vojno, pa je bilo malo bolj strogo, čuvaji so jih malo nadzorovali, poznali so jih, vedeli so, kdo je berač.

To je bilo tudi v samostanu, pri patrih. Se spomnim, da sem tja hodila tudi sama, ko smo še

živeli v Fiesi, ker nas je bilo veliko otrok in nismo imeli vsak dan za jest. In patri so nam dali košček kruha ali kasneje krompir. Saj bi morali imeti na kile tega kruha, če bi nam ga hoteli dati. Tako so skuhali velik lonec krompirja in zjutraj so nam razdelili ta topel krompir. Ljudje so prihajali trkat k njim na vrata. Je bila že dogovorjena ura, kdaj so prišli. Dali so enega ali dva topla krompirja in s tem smo si pogreli roke. V letih 1932 do 1935 je bilo to vsak dan. Potem ne vem, koliko časa je to še trajalo. Delali so tudi *il pane di Sant Antonio*, kruh svetega Antona. Bila je skupina žena, ki so hodile v cerkev, bile so malo bolj zagnane, goreče, in so pomagale tistim, za katere so vedele, da so potrebovali pomoč. Dale so nam eno kartico, kot eno štampljko in enkrat tedensko so nam dale kruh. Spekle so kruh, eno, dve, tri štruce. Ob torkih smo šli k njim. Kruh so delile v križnem hodniku. Tam je bila ena sobica, tam so delile kruh. Krompir pa so delili ena vrata naprej, tam, kjer se gre danes v šolo. Pozvonili smo in en pater je bil, ki je vedno rekel: "*Non c'è ne!*", "Ni krompirja!" In ko smo ga videli od daleč, smo rekli: "Pojdimo proč, je tisti *Non c'è ne!*"

Tja so hodili po krompir najbolj revni ljudje. Saj, da greš nekam prosit kruha, moraš biti že zelo lačen, tako je. Če si dobil košček kruha, si ga največkrat nesel domov za tiste, ki ga niso šli iskat.

VIII.

Bilo je precej *štrigarije*, vraževerja. Verjeli so v črno mačko. Če greš zjutraj ven iz hiše in vidiš črno obleko, se moraš obrnit. Ko gre ženska ven iz hiše, če najprej sreča moškega, ji bo tisti dan prinesel srečo; če bo srečala žensko, bo jezna, ker ne bo imela sreče. Ne vem, ali je enako veljalo tudi za moške ali je bilo zanje ravno obratno.

Ko je kakega otroka bolet trebušček ali se je slabo počutil, so ga odnesli h kaki od teh žensk. Dala je premog v eno steklenico, *il olio, il alio*, malo olja, malo česna, nekaj takega je naredila in potem je glede na tisto povedala, da je treba s tem namazati otroka. To je bilo v Piranu.

Metala je tudi karte. Po večini so bile starejše ženske, ki so metale karte. Kot se spomnim, so rekli, *buta carte, buta carte*. Ali tiste, ki ti gledajo na tisto *fjaškico* olja: stavijo olje in *karbon* v *flaško*, česen, nekaj molijo nad tabo, te prekrizajo in rečejo: "Ja, ta ti je naredila to", ali "to ti je naredila tako in tu namaži", ali kaj takega.

IX.

Kjer je danes trgovina Dom, kjer dela gospa Danica, je bil nekdo, ki je prodajal blago. Klical se je Marcelin. Bil je en *extra* tip. Ni bil poročen. Bil je *šik*. Bil je tudi igralec v gledališču, amater. Toda

ti amaterji so velikokrat naredili kakšno igro, kakšno komedijo in tudi on je igral. Bila je ena taka skupina, kjer so se vsake toliko dobivali in naredili kakšno igro.

Potem zraven je bil tisti, ki je popravljaj *bicikle*. Imel je štiri sinove, vsi so igrali violino, hčerka pa je igrala klavir. Tudi oni so bili v gledališki skupini in so pripravljali gledališke igre. En je umrl pri devetnajstih letih, ko je že študiral v Padovi. Drugi, Ottavio, je umrl kak mesec od tega.

Bilo jih je veliko, ki so igrali harmoniko. Igrali so za hobby, za zabavo. *La banda*, glasbena skupina, pa je bila vedno. Igrali so, več let so vsako nedeljo obšli Piran in igrali. Nekje so se našli, se ne spomnim, kje, potem so začeli igrati in so naredili obhod po celem Piranu in so igrali. Imeli so trobente, klarinet, činele, mi rečemo pokrovke od loncev, tamburico. Imeli so *maestra*, pisal se je Bevilacqua. Ta jih je vodil in jim dirigiral. Živel je tu blizu stolnice. Ampak ta *maestro* ni bil Pirančan. Bili so iz Barija ali nekje dol iz Sicilije, iz južne Italije, skratka. In tudi govorili so še vedno po njihovo, njihov dialekt. Kdaj so prišli, ne vem, jaz se ga spomnim, kot bi bil vedno od tu. Bil je majhen, zelo majhen po postavi, debelčkan. Imel je ženo, ki je bila čisto taka kot on in eno hčerko in vsi trije so bili nekaj posebnega.

La banda, ta skupina, je igrala še nekaj časa po vojni, potem je razpadla, ker so ljudje začeli odhajati proč. Vsi so se razšli in skupina se ni spet sestavila. Zdaj se spet sestavljajo, zdaj so spet take skupine, ki kaj delajo. Ampak takrat je bilo tako, da so začeli mladi in so šli naprej skupaj, dokler niso postali stari. Bili so tudi orkestri.

Skupaj so kaj naredili, kakšno prireditev. Večkrat so naredili tudi opero. Imeli smo Traviato, *Rigoletto*, take stvari. Zbrali so se, zbrali so vse take, ki so znali kaj igrati, ki so imeli talent, povabili so tega zaradi inštrumenta, onega zaradi talenta, drugEGA še zaradi česa in tako so počasi sestavili skupino.

Peli so tudi ljudske pesmi. Peli so za praznike, za pusta, bile so tudi skupine, ki so prepevale vsak dan, zvečer, krožile so po mestu, po ulicah, tu in tam so zapeli. Eni so peli dobro, drugi slabše. Peli so prvi in drugi glas. Največ se spomnim tega, kako so peli po ulicah, v skupinah.

X.

Moj brat Giovanin je umrl v vojni. Pridi, pokažem ti še slike. Ta brat je v Avstraliji. Še en brat je v Avstraliji. Se je tu poročil; tu sta živela štiri leta, potem sta šla v Avstralijo. En pa se je tam poročil. To je sestra. To je hčerka od sestre. Živi v Italiji. To je bratova žena, je potem prišla v družino. To sta ena moja sestrična in njena hčerka.

Moj brat in njegova žena živita v Melbourneu, Avstraliji. Tam imajo veliko *club istriani*. Imajo svoje skupine, vsake toliko priredijo svoj praznik, *fešto*. Dve leti zaporedoma so naredili *gara per le pinze*, tekmovanje v peki *pinz*. Žena od brata je dobila dvakrat prvo nagrado. Veliko istrskih družin je tam. Šli so leta 1956. Še vedno prihajajo domov na obisk. So še drugi Pirančani tam, na primer dve sestri Bontempo, ki sta se poročili z dvema bratoma Antonini. Ena se je poročila v Trst, druga je v Avstraliji.

Tu pa je moja mama, ko je dobila prvo pismo od brata iz Avstralije. Je tekla domov povedat, da je dobila pismo od sina in so jo slikali in so mu poslali sliko.

To je skupina iz stolnice, ženske, ki smo hodile k maši. Tu pa je skupina prijatelj, ki smo se dobivali pri meni, ali pa pri eni tam na Punti, blizu restavracije Tri vdove. Igrali smo karte. Je bilo več takih družb v Piranu. Tudi tombolo so šli igrati. Je bilo več takih skupinic, ki so igrali. Jih je bilo sedem, osem ali deset, ki so igrali, posebno pa ob nedeljah. So igrali za neke simbolične denarčke. Slovenke pa se ne zbirajo tako. So prišle od povsod. Tu so bili pa že rojeni, so se poznali, družine, otroci, starši...

Odzivi

1.04 Strokovni članek

UDK 950.5(497.4-17)

Prejeto: 7. 12. 2006

Katarina Keber

dr. zgodovinskih znanosti, asistentka z magisterijem, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU,
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
e-mail: katarina.keber@zrc-sazu.si

V levem devžju slovenskega zgodovinopisja – Koroška

Tedaj je Nacej pokazal na levi žep in zaklical s kislim obrazom in glasom, ki je šel na jok: "Teta, tu je še en devžej!" Materin obraz je pokril blažen smehljaj, nato je Naceju napolnila še ta žep s suhim sadjem.

(Prežihov Voranc, Solzice)

Uvod

Po razpadu Avstro-Ogrskega cesarstva so evropske države na pariški mirovni konferenci leta 1919 politično na novo preoblikovale Evropo. Nastanek novih držav in spremembe starih državnih meja so med drugim premaknile tudi meje nekaterih habsburških zgodovinskih dežel, kjer so živeli Slovenci. Gotovo je bila za Slovence ena od usodnejših sprememb ta, da je s koroškim plebiscitom 10. oktobra leta 1920 večji del zgodovinske dežele Koroške ostal v Republiki Avstriji kot ena njenih novih zveznih dežel. Vendar pa tokrat ne bo v središču pozornosti problematika o koroškem vprašanju in koroških Slovencih oziroma slovenski manjšini v Avstriji, ampak bo govora o tistem manjšem koščku Koroške, ki je ostal združen z glavnino slovenskega ozemlja najprej v okviru Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, nato Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev in ki je sra-

mežljivo ostajal v senci, bil največkrat le bežno omenjen, kadar je bilo govora o Koroški. Koroška, ki jo poznamo iz del Prežihovega Voranca, je bila namreč izvzeta iz plebiscita in priključena Državi oz. Kraljevini SHS. Južno od senžermenske meje so tako ostali Mežiška dolina s kraji Črna, Mežica, Prevalje in Guštanj (danes Ravne na Koroškem), območje Spodnjega Dravograda (danes Dravograd) v Dravski dolini s kasneje priključenimi Libeličami¹ in nenazadnje Jezersko. Ti koroški predeli so bili z določitvijo nove državne meje odrezani od svojih starih upravnih središč; Mežiška dolina in Jezersko iz okrajnega glavarstva Velikovec in sodnih okrajev Pliberk in Železna Kapla, Dravograd iz okrajnega glavarstva Volšperk in sodnega okraja St. Paul.² Območje, ki je za časa Avstro-Ogrske ležalo v južnem in jugovzhodnem delu koroške deželne meje z deželama Kranjsko in Štajersko, se je znašlo ob državni meji na severnem obrobju nove jugoslovanske države.

¹ Libeliče so bile leta 1920 dodeljene plebiscitu ni con, zato so po izidu plebiscita pripadle Avstriji. Zaradi nestrni-
njanja prebivalstva je bila vas leta 1922 v zameno za
ozemlje na levem bregu Drave priključena Kraljevini
SHS.

² Leksikon občin za Koroško, C. kr. centralna statistična
komisija, Dunaj 1905.

Spremenjena geopolitična stvarnost je za ta del Koroške v obdobju med obema svetovnim vojnama zahtevala oblikovanje nove upravne ureditve. Takoj po plebiscitu je bila občina Jezersko priključena kranjskemu okraju, za Mežiško dolino pa je bil ustanovljen začasen politični urad v Guštanju, odkoder je bil sedež ob ustanovitvi okrajnega glavarstva prenesen na Prevalje.³ Kasneje je bilo to območje upravno združeno v srezu Dravograd sprva s sedežem na Prevaljah, nato v Dravogradu.⁴ Jezersko je bilo vključeno v srez Kranj.⁵ Za obdobje po drugi svetovni vojni je značilno, da se je območje Mežiške doline in Dravograda na občinski ravni vedno bolj povezovalo z Mislinjsko dolino in mestom Slovenj Gradec ter zgornjim delom Dravske doline, ki sta bili do prve svetovne vojne večinoma del zgodovinske dežele Štajerske. Danes imajo nekoč upravno štajerski predeli koroški značaj, mesto Slovenj Gradec pa predstavlja upravno središče koroške krajine. Ali kot je leta 1965 o nekdanjih občinah Ravne, Dravograd, Slovenj Gradec in Radlje zapisal Marjan Kroflič: *Vendar moramo pri taki ali drugačni označitvi teh občin kot celote upoštevati dejstvo, da najdemo v*

Koroški deželni mejni kamen na Jezerskem (foto: Katarina Keber).

Koroški deželni mejni kamen pri Murenhofu v Vratih pri Dravogradu (foto: Katarina Keber).

navadah, narečjih, tradiciji in folklornih posebnostih prebivalcev Mislinjske in Dravske doline prvine, ki nas bolj spominjajo na Koroško kot na Štajersko...⁶ Zinka Zorko ugotavlja, da koroško narečje v Dravski dolini sega vse do Svetega Duha na Ostrem vrhu, Selnice in Ruš.⁷

Jezersko, ki so ga v novi državi od ostalega, 'tostranmejnega' dela Koroške ločevale Kamniško-Savinjske Alpe, je zaradi prometne povezanosti in večje geografske odprtosti proti Gorenjski sčasoma postalo njen del. Zanimivo je, da je kljub temu med Jezerjani koroška deželna zavest še dandanes živa.

Sodobna poimenovanja koroške regije oz. t. i. koroške krajine, če uporabimo domoznanski izraz, so različna. Enciklopedija Slovenije vsebuje dve gesli o Koroški; drugo, o kateri govorimo, opisuje kot gorato pokrajino v severni Sloveniji ob Meži, Mislinji in Dravi.⁸ Geografska termina, kot sta Zahodno Pohorsko Podravje in Jugovzhodna Koroška, označujeta ozemlje Mežiške, Mislinjske in zgornjega dela Dravske doline, odkoder izhaja popularno poimenovanje Svet treh dolin. Reliefne zna-

³ Bogataj, Uprava v Sloveniji, str. 376.

⁴ Kos, Preselitev sedeža sreza Dravograd, str. 69–81.

⁵ Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 237.

⁶ Kroflič, Regija v številkah, str. 270.

⁷ Gl. Zorko, *Narečna podoba*.

⁸ Strmčnik Gulič, Koroška, str. 283–285.

čilnosti so prav tako botrovale imenom kot sta Koroški kot in deželi med Pohorjem in Peco, iz stare koroške bajke o kralju Matjažu, ki spi pod Peco, pa izvira nekoliko poetičen izraz Dežela kralja Matjaža. Na spominski tabli ravske Gimnazije so leta 1954 zapisali, da je *svetilnik kulture slovenske Koroške* – poimenovanje, ki se sicer večinoma uporablja za avstrijski, s Slovenci poseljeni del Koroške. V domoznanski publicistiki ime regije ni vprašljivo, saj avtorji domačini pišejo bodisi o Koroški in koroški krajini bodisi o Koroški pokrajini.⁹

Koroška v zgodovinopisju

Prisotnost Koroške v slovenskem zgodovinopisju je redka in bolj naključna kot sistematična, pri čemer so določena obdobja bolj, druga pa zelo skromno zastopana. Že po površnem pregledu bibliografije dobimo občutek, da med antičnim obdobjem oziroma zgodnjim srednjim vekom na eni strani ter obdobjem med obema svetovnima vojnoma in NOB-jem na drugi strani, z nekaj izjemami, ni resnih zgodovinskih raziskav. Slednje je razvidno tudi v Enciklopediji Slovenije (geslo Koroška), nasprotno pa vsebuje Krajevni leksikon Slovenije znatno več informacij o zgodovini posameznih krajev.¹⁰ Pregled bibliografije zgodovinskih revij, kot so Zgodovinski časopis, Kronika in Časopis za zgodovino in narodopisje, pokaže po eni strani izrazito slabo zastopanost regije v Zgodovinskem časopisu in Kroniki, po drugi strani pa je člankov iz koroške zgodovine bistveno več v Časopisu za zgodovino in narodopisje. Čeprav slednji pokriva predvsem Štajersko in mesto Maribor, sta v njem že vse od začetkov izhajanja zastopani tako prekmurska kot tudi koroška regija oziroma vse območje severovzhodne Slovenije. Najpogosteje se je v omenjeni reviji koroška zgodovinska in domoznanska tematika pojavljala v obdobju med obema svetovnima vojnoma in sicer izpod peres avtorjev, kot so Jakob Soklič, Josip Mravljak, Pavel Košir, Vinko Möderndorfer, Franc in Janko Kotnik. Koroške teme so se v reviji spet pojavile šele od sedemdesetih let prejšnjega stoletja dalje s članki Mire Strmčnik Gulič, Jožeta Curka, Štefana Lednika in seveda Alojza Krivograda. Članke o zgo-

dovini našega koroškega območja je moč najti tudi v avstrijskem, koroškem zgodovinopisju, predvsem v medvojnih letnikih zgodovinske revije Carinthia I (Martin Wutte, L. Jahne).¹¹

O zgodovini koroških krajev so pisali različni domoznanski in kulturnozgodovinski zborniki. Med pomembnejšimi je gotovo trilogija *Med Peco in Pohorjem* oziroma zborniki posvečeni 20-, 30- in 40-letnici ustanovitve Gimnazije Ravne.¹² Poleg zgodovinskih, etnoloških, geografskih in gospodarskih člankov so omenjeni zborniki dragoceni predvsem zaradi objave koroške bibliografije, ki jo je v Koroški osrednji knjižnici dr. Franca Sušnika izdelala Marija Suhodolčan. Trilogijo vsebinsko nadaljuje *Koroški zbornik*, publikacija Zgodovinskega društva za Koroško, ki se osredotoča predvsem na zgodovino in umetnostno zgodovino, arheologijo, etnologijo ter domoznanstvo koroške krajine.¹³ Zbornik *Slovenj Gradec in Mislinjska dolina* je dragocen predvsem zaradi prispevkov iz antične, srednjeveške in novoveške zgodovine omenjene doline in mesta.¹⁴

Monografije, ki bi se dotikale tudi zgodovinske problematike, so v zadnjih dveh desetletjih izjemno redke. Izpostaviti je treba delo Jožeta Mlinariča *Marenberški dominikanski samostan: 1251–1782* (Celje, Mohorjeva družba 1997) in knjigo Dušana Kosa *Vitez in Grad: vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja* (Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU 2005). Omeniti velja krajevne monografije kot so *Mežica 1994, O podobi in preteklosti kraja ob njegovi 840-letnici* avtorja Štefana Lednika (samozaložba 1994), *720 let Ravne na Koroškem* (Ravne na Koroškem, mestna konferenca SZDL 1968), *Ravne na Koroškem: 750 let prve pisne omembe* (ur. Miroslav Osojnik, Ravne na Koroškem, Prevalje 1998), *Dravograd: 1185–1985: 800 let* (Dravograd, Skupščina občine 1985), *Radlje skozi čas* (ur. Ternik Marjan, Radlje: Občinska kulturna skupnost 1984), *Občina Ravne na Koroškem* (15. knjiga Etnološke topografije slovenskega etničnega ozemlja – 20. stoletje, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana 1992) Karle Oder,¹⁵ *Vuzenica z okolico do jožefinske dobe* (samozaložba 2003), *Osnovno*

⁹ Leta 1997 so se na Koroškem pričele aktivnosti za oblikovanje Koroške pokrajine. Predlog zakona o Koroški pokrajini v 4. členu definira pokrajino takole: *Koroška pokrajina temelji na ozemeljski, gospodarski, politični, kulturni in zgodovinski povezanosti prebivalcev in omogoča planiranje na prostorskem, gospodarskem, kulturnem in drugih področjih, ter uravnoteženem razvoju v koroških občinah in celotni koroški pokrajini.* (Poročevalec Državnega zbora Republike Slovenije št. 12/1999). Več v Koroška pokrajina, str. 9–11.

¹⁰ Krajevni leksikon Slovenije, IV. knjiga Podravje in Pomurje, občine Dravograd, Radlje, Ravne in Slovenj Gradec, str. 13–26, 433–459, 460–492, 493–521.

¹¹ Register der Aufsätze der Jahrgänge 101–125 (1911–1935), Carinthia I.

¹² Zborniki Med Peco in Pohorjem so izšli v letih 1965 (ur. Rajko Poberžnik), 1975 (ur. Tone Golčer) in 1986 (ur. Janez Mrdavšič).

¹³ Koroški zbornik je izšel v letih 1995 (ur. Marko Košan), 1997 (ur. Marko Košan), 2001 (ur. Alojz Krivograd) in 2005 (ur. Alojz Krivograd).

¹⁴ Zbornika sta izšla v letih 1995 in 1999 (ur. Jože Potočnik).

¹⁵ Glej članek: Oder Karla, Rudarji rudnika Mežica in njihovo delo v obdobju 1918 do 1947. *Prispevki za novejšo zgodovino*, let. 46, 2006, št. 1, str. 125–144.

šolstvo v Občini Ravne na Koroškem v letih 1945–1991 Alojza Pristavnika (Slovenj Gradec: Koroški pokrajinski muzej, enota Ravne na Koroškem 2006) in prevod disertacije ddr. Alojzija Kuharja *Pokristjanjevanje Slovencev in nemško-slovanska etnične meja v vzhodnih Alpah* (Ravne na Koroškem: Koroški muzej, Celovec: Mohorjeva družba 2001).

Tako v grobem še vedno ostajajo nepresežena dela oziroma redke sinteze, kot so na primer *Industrijska Mežiška dolina* Ivana Mohoriča iz leta 1954, zbornik *300 let Mežiški rudniki* iz leta 1965, socialno geografska raziskava *Mežiška dolina* Jakoba Medveda iz leta 1967 in do določene mere tudi oba zbornika: *Zbornik Koroške*, ki ga je leta 1959 izdal Klub koroških študentov in *Koroški zbornik* (ur. Bogo Grafenauer, Lojze Ude, Maks Veselko), ki je izšel leta 1946. Oba obravnavata celoten s Slovenci poseljeni del zgodovinske Koroške. Za zgodovino Mežiške doline je gotovo velikega pomena tudi revija Koroški fužinar, ki kratke, poljudne zgodovinske članke objavlja že vse od ustanovitve leta 1951. Med njenimi najbolj plodovitimi pisci so gotovo tudi amaterski zgodovinarji Ervin Wlodyga, Franc Gornik in Rok Gorenšek. Nenazadnje so pomembne tako sicer slabo poznane maturitetne naloge iz šestdesetih let prejšnjega stoletja, kot tudi raziskovalne naloge v okviru gibanja Mladi raziskovalci Koroške.

Koroško oziroma Slovenj Gradec je leta 1992 Zveza zgodovinskih društev izbrala za lokacijo svojega zborovanja, zgodovinarji pa so poleg glavne teme o zgodovinskem razvoju slovenske severne meje razpravljali tudi o lokalni zgodovini.¹⁶ Ker jim zbornika ni uspelo izdati, je bila večina članikov v naslednjih letih objavljena v Zgodovinskem časopisu, Kroniki, Časopisu za zgodovino in narodopisje in v Grafenauerjevem zborniku (Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU).¹⁷

Zdi se, da tiči eden od glavnih razlogov za slabo raziskanost posameznih obdobij iz zgodovine koroške krajine, poleg premajhnega števila pišočih zgodovinarjev, predvsem v dejstvu, da se vsi temeljni arhivski upravni fondi hranijo ne le izven regije, ampak nekateri tudi v drugi državi. Arhivsko gradivo je namreč razpršeno v več arhivih; za starejša obdobja ga za območje Mežiške doline, Dravograda in Jezerskega večinoma hranita Koroški deželni arhiv v Celovcu (Kärntner Landesarchiv) in Avstrijski državni arhiv na Dunaju (Österreichisches Staatsarchiv) ter Pokrajinski arhiv Maribor za Mislinjsko dolino.¹⁸ Gradivo za novejša obdobja pa je spravljeno tako v Pokrajinskem arhivu Maribor kot tudi v fondih Arhiva Republike Slovenije v Ljubljani.

Alojz Krivograd: Prispevki k zgodovini koroške krajine, Ravne na Koroškem: Koroški pokrajinski muzej, enota Ravne na Koroškem, 2004

Z izidom Krivogradovih *Prispevkov k zgodovini koroške krajine* leta 2004 je koroško zgodovinsko po dolgem času spet dobilo monografijo, ki jo bo zagotovo kar nekaj časa težko preseči. Knjiga je pravzaprav zbirka najpomembnejših člankov Alojza Krivograda, ki jo je ob njegovi sedemdesetletnici izdala ravska enota Koroškega pokrajinskega muzeja. Alojz Krivograd, že skoraj legendarni profesor zgodovine na ravnem gimnaziju in dolgoletni direktor in kustos (v pokoju) Koroškega muzeja na Ravnah na Koroškem,¹⁹ je namreč tudi plodovit raziskovalni zgodovinar.

članek z naslovom Prometne razmere med 11. in 18. stoletjem na nekdanjem koroškem ozemlju je izšel v ČZN, 65, 1994, št. 1, str. 13–19.; Andrej Hozjan, Slovenjgraško meščanstvo 16. stoletja v knjigah izdatkov dežele Štajerske, ZČ, 47, 1993, št. 1, str. 53–56; Marjetica Simoniti, Pohorsko steklarstvo; Alojz Krivograd, Industrijska Mežiška dolina do prve svetovne vojne; Žarko Lazarevič, Kmečki dolgovci ob severni meji 1918–1941, Kronika, let. 42, 1994, št. 2, str. 41–48; Marijan Žnidarič, Nemški živelj v Podravski regiji med obema vojnama do leta 1945.

¹⁸ Klasinc, Arhivsko gradivo za Slovenj Gradec in Mislinjsko dolino ..., *Slovenj Gradec in Mislinjska dolina I*, str. 335–348.

¹⁹ Koroški muzej na Ravnah na Koroškem je bil ustanovljen leta 1953 (Delavski muzej Ravne na Koroškem) z namenom, da varuje kulturno dediščino Mežiške, Dravske in Mislinjske doline. Zaradi svojih bogatih zbirk iz gospodarskega in kulturnega razvoja vseh treh dolin (zbirke: rudarska, železarska, gozdarska in lesarska ter etnološka; skansen, lapidarij, forma viva, Prežihova bajta) je leta 2000 prejel Valvasorjevo nagrado Slovenskega muzejskega društva za popularizacijo premične in nepremične kulturne dediščine na Koroškem. Začuda je Ministrstvo za kulturo Koroškemu muzeju še istega leta odvzelo samostojnost in ga priključilo kot enoto h Koroškemu pokrajinskemu muzeju v Slovenj Gradcu.

¹⁶ Melik, 26. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Slovenj Gradcu ..., *Zgodovinski časopis*, 47, 1993, št. 4, str. 581–585.

¹⁷ Prispevki o lokalni zgodovini: Stane Berzelak, Pomembni ljudje iz Mislinjske, Mežiške in zgornjega dela Dravske doline, ZČ, 47, 1993, št. 2, str. 295–298; Mira Strmčnik Gulič, Pregled pomembnih arheoloških najdb na področju Slovenj Gradca, ČZN, 64, 1993, št. 1, str. 10–19; Sergej Vrišer, Umetnostno zgodovinski spomeniki slovenjgraške kotline; Jože Koropec, Ob naši meji med Dravogradom in Svečino v prvi polovici 16. stoletja, Grafenauerjev zbornik (ur. Vincenc Rajšp et al.), ZRC SAZU, Ljubljana 1996, str. 421–429; Janez Cvirn, Volilne mahinacije ob slovenski severni meji pred prvo svetovno vojno, ČZN, 64, 1993, št. 1, str. 93–99; Jože Mlinarič, Cerkevna organizacija ob današnji slovensko-avstrijski meji do jožefinskih reform; France M. Dolinar, Cerkevna organizacija ob današnji slovensko-avstrijski meji od jožefinskih reform do danes, ZČ, 46, 1992, št. 4, str. 429–435; Janez Marolt, Problematika cestnih povezav med Celjsko kotlino in Koroško; Jože Curk, Prometnice med 16. in 18. stoletjem na slovenskem Koroškem –

Njegov raziskovalni opus obsega poleg gospodarske zgodovine od 18. do 20. stoletja tudi zgodovino delavskega gibanja, kulturno zgodovino, politično zgodovino med obema vojnama in problematiko NOB. V knjigi so zbrani članki smiselno razvrščeni v tematska poglavja oziroma posamezne vsebine. Prvo poglavje *V zavetju spomina* je posvečeno predvsem vprašanju muzejske dejavnosti (zbiranje materialnih, pisnih in ustnih virov ter fotografskega gradiva) in njenemu kulturnem vplivu oziroma kot pravi sam: *Kadar govorimo o muzejski dejavnosti, se nikoli ne smemo zapirati v občinske ali lokalne meje, kajti življenje, družbena dogajanja in procesi niso nikdar preveč upoštevali političnih in administrativnih mej, zlasti se ne smemo držati tistih, ki so nastale pozneje.*²⁰ V naslednjih treh poglavjih so razvrščeni članki o posamezni zgodovinski problematiki, ki večinoma temelji na preučevanju primarnih arhivskih virov (fond okraja Dravograd v Pokrajinskem arhivu v Mariboru in fond mislinjske železarne v Koroškem muzeju na Ravnah na Koroškem). V poglavju *Od rude do jekla* je obravnavana gospodarska zgodovina s poudarkom na tematiki, kot je industrializacija Mežiške doline do prve svetovne vojne, vzpon in padec svetovno znane železarne Prevalje v 19. stoletju, Zoisova železarna v Mislinji in s tem povezano oglarjenje in izkoriščanje golosekov za njive in travnike in gorskih travnikov na posestvih železarne v letih 1799 do 1809 ter kopanje železove rude v okolici Ribnice na Pohorju in Vitanju v letih od 1807 do 1810. Naslednje poglavje z naslovom *Družbeno življenje med vojnama* vsebuje prispevke predvsem o delavskem gibanju in delavskih kulturnih društvih Svoboda v Mežiški dolini, o amaterski gledališki dejavnosti v Mežiški in Dravski dolini, o političnem delovanju Prežihovega Voranca med letoma 1920–1930, o parlamentarnih volitvah leta 1931, stavki kamnosekov v Josipdolu in Hudem kotu leta 1938 in nenazadnje o narodnoobrambnih delovnih taborih v zadnjih letih pred izbruhom druge svetovne vojne. Zadnji sklop člankov *Za svobodo* je posvečen narodnoosvobodilnemu boju v Mežiški dolini (članek med drugim opisuje okupatorjevo raznarodovalno politiko) in spominu žrtev iz Mežiške doline v obdobju 1941–1945.

Na koncu sta dodani še knjižni recenziji (že omenjeni Etnološka topografija Raven na Koroškem Karle Oder in Mežica 1994 Štefana Lednika) in dve oceni muzejskih razstav (Koroške deželne razstave v Heftu pri Hüttenbergu leta 1995 in razstave 'Med kljukastim križem in rdečo zvezdo' leta 2002 v Slovenj Gradcu); vse štiri po svoji izčrpnosti presegajo svoj žanr in odsevajo Krivogra-

dovo zdravorazumsko kritičnost in široko poznavanje in razumevanje zgodovinske problematike tega območja. Poudariti je treba, da vse članke odlikuje avtorjeva jasna dikcija in premišljen, mestoma že kar špartansko izčiščen jezik.

Alojz Krivograd je kot kustos in raziskovalni zgodovinar zaznal slabo raziskanost zgodovine koroškega območja in večkrat opozoril na manjka-joča, še skoraj docela neraziskana obdobja in teme. Na njegovem programu zgodovinopisnih belih lis iz leta 1980²¹ so med drugim tudi sinteza pred-rimskega in rimskega obdobja, obdobje srednjega veka, gospodarstvo v novem veku, razvoj kmetijstva, gozdarstva, obrti, prometa, začetki rudarstva in fužin, trgovina, razvoj meščanskih strank: *O njih pri nas ne vemo nič, niti njihovih imen ne poznamo. Brez poznavanja meščanskega tabora pa ni mogoče pravilno razumeti delavskega gibanja niti razvoja komunistične partije niti NOB in revolucije.*²² Opozoril je na pomanjkljivo védenje o obdobju 1848–1918, o prebujanju in razvoju narodne in politične zavesti, in nenazadnje na germanizacijo tega dela Koroške, ki se je končala z ustanovitvijo Države SHS.

Zaključek

Da se bodo bele lise v poznavanju zgodovine naše Koroške zmanjšale, bo moralo preteči še veliko vode v dolinah Meže, Drave in Mislinje. Občutek večne odrinjenosti in izoliranosti Koroške, če karikiramo Nacejev *levi devžej* iz Prežihove črtice, se do neke mere čuti tudi v slovenskem zgodovinopisju. K temu, da pa bo beseda meso postala in da bo nekaj suhih hrušk le kanilo v skriti koroški žep, bo doprinesla tudi revija Kronika, ki v letu 2008 načrtuje izid tematske številke o zgodovini Koroške tostran meje.

LITERATURA

- Bogataj, Lovro: Uprava v Sloveniji od prevrata 1918 do izvršitve vidovdanske ustave. *Slovenci v desetletju 1918–1928, Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine* (ur. Josip Mal). Ljubljana : Leonova družba v Ljubljani, 1928, str. 373–388.
- Klasinc, Peter Pavel: Arhivsko gradivo za Slovenj Gradec in Mislinjsko dolino v Pokrajinskem arhivu v Mariboru. *Slovenj Gradec in Mislinjska dolina I* (ur. Jože Potočnik). Slovenj Gradec : Občina Slovenj Gradec, 1995, str. 335–348.
- Koroška pokrajina*, (ur. Vojko Močnik). Ravne na Koroškem: Voranc, 2001.

²⁰ Krivograd, *Prispevki k zgodovini koroške krajine*, str. 19.

²¹ Prav tam, str. 22–26.

²² Prav tam, str. 23.

- Kos, Marjan: Preselitev sedeža sreza Dravograd s Prevalj v Dravograd. *Koroški zbornik 4*. Ravne na Koroškem in Slovenj Gradec : Zgodovinsko društvo za Koroško, 2005, str. 69–81.
- Krajevni leksikon Dravske banovine*. Ljubljana : Zveza za tujski promet za Slovenijo v Ljubljani, 1937.
- Krajevni leksikon Slovenije*, IV. knjiga, Podravje in Pomurje. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980.
- Krivograd, Alojz: *Prispevki k zgodovini koroške krajine*. Ravne na Koroškem : Koroški pokrajinski muzej, enota Ravne na Koroškem, 2004.
- Kroflič, Marjan: Regija v številkah. *Med Peco in Pohorjem* (ur. Rajko Poberžnik). Maribor : Založba obzorja Maribor, 1965.
- Leksikon občin za Koroško*. Dunaj : C. kr. centralna statistična komisija, 1905.
- Melik, Vasilij: 26. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Slovenjem Gradcu 28.–30. september 1992 z občnim zborom Zveze zgodovinskih društev Slovenije. *Zgodovinski časopis*, 47, 1993, št. 4, str. 581–585.
- Prežihov, Voranc: Levi devžej. *Solzice*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 2002, str. 76–85.
- Register der Aufsätze der Jahrgänge 101–125 (1911–1935). *Carinthia I, Geschichtliche Beiträge zur Heimatkunde Kärntens, Mitteilungen des Geschichtsvereins für Kärnten*. Klagenfurt : Geschichtsverein für Kärnten, 1936.
- Strmčnik Gulič, Mira: Koroška. *Enciklopedija Slovenije*, zvezek 5. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1991, str. 283–285.
- Zorko, Zinka: *Narečna podoba Dravske doline*. Maribor : Pedagoška fakulteta, 1995.

Po razstavah

Pozdrav iz Bele krajine, Kočevske, osrednje Dolenjske in Posavja. Gospodarske dejavnosti na razglednicah do sredine 20. stoletja

Sodelujoči muzeji in galerija: Belokranjski muzej Metlika, Pokrajinski muzej Kočevje, Dolenjski muzej Novo mesto, Posavski muzej Brežice in Galerija Božidar Jakac Kostanjevica na Krki.

Koordinator projekta: Ivan Kordiš.

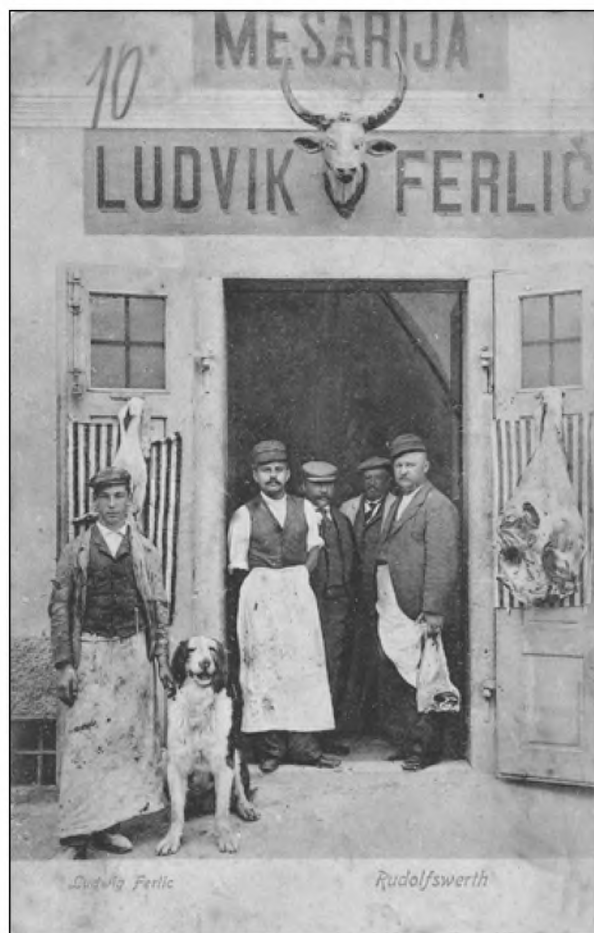
Avtorji razstave in kataloga: Leon Gregorčič, Vesna Jerbič Perko, Majda Pungerčar, Vlasta Dejak.

Pedagoški program: Helena Rožman.

Življenje se razvija predvsem v sozvočju z naravnimi danostmi. Ljudje pa smo tisti del živih bitij, ki si krčevito prizadevamo vse stvari postaviti v nekakšne meje, predale, razdelke itd. Te nas prejo, kot pa pripomorejo k logičnemu razumevanju življenja. Z mejami se srečujemo tudi na muzejskem področju, vendar je pokrajina in dediščina ena in edina, težko deljiva. Zato se tudi muzealci jugovzhodne Slovenije povezujemo in smo skupaj pripravili razstavo in katalog razglednic, ki govorijo o gospodarskih dejavnostih na tem območju.

Razglednice so namreč tisto muzejsko gradivo, ki ga hranimo v vseh sodelujočih muzejih, sodelavka iz galerije pa je pripravila pedagoški program. Zaradi razširjenosti razglednic v obravnavanem obdobju smo tudi lahko enakomerno predstavili vso pokrajino in ne le posamezna večja naselja, kot se pogosto dogaja na podobnih razstavah. Založniki razglednic manjših naselij so bili v glavnem nosilci gospodarskih dejavnosti, pogosto gostilničarji in trgovci. Njim gre zasluga, da so se tako številne podobe naših vasi ohranile tudi na razglednicah. Prav zaradi tega smo se odločili za izbor razglednic, ki prikazujejo gospodarske dejavnosti. Njihovi nosilci so s pridom izkoriščali prednosti, ki jih je nudila razglednica. Bila je prodajno blago v času, ko je bilo zelo razširjeno in moderno pisanje razglednic, istočasno pa je tudi oglaševala vsebino slikovnega dela razglednice.

Razglednice, ki prikazujejo gospodarske dejavnosti, imajo določene posebnosti. Do druge svetovne vojne je imela skoraj vsaka vas svojo razglednico, če je le imela v vasi gostilno, trgovino, mlin, kmetijski ali industrijski obrat, zdravilišče ali romarsko cerkev. Praviloma so bile razdeljene v več polj. Na osrednjem polju je splošen pogled na kraj, v manjših poljih pa so pokazane stavbe, kjer je bil sedež gospodarske dejavnosti. Če vzamemo take razglednice pod drobnogled, nas preseneti, kaj vse nam nudijo. Seznanimo se z arhitekturno

Novo mesto, mesarija Ludvik Ferlič (Založnik: Ludwig Ferlic, Novo mesto; izdana: okoli leta 1900; napisana: 4. april 1905; hrani: Dolenjski muzej Novo mesto, R 3333).

podobo naselij in posameznih stavb. Našo pozornost pritegnejo fasade, zlasti pa različni izveski in napisi, ker je bilo pogosto pod eno streho združenih več dejavnosti (trgovina, gostilna, pošta). Pred lokali so ponavadi fotografirani ljudje in živali z vprego, kar je dobrodošel podatek o noši in prevoznih sredstvih. Imena naselij so napisana bodisi v slovenskem ali nemškem jeziku ali pa dvojezično. Pogosto je pošiljatelj določil, katera jezikovna varianta mu je bližje enostavno tako, da je eno prečrtal. S pomočjo razglednic se poučimo tudi o spremembi imen nekaterih naselij pred drugo svetovno vojno in po njej. Tudi založniki so pogosto izpisani v različnih jezikovnih variantah, čeprav gre za eno in isto osebo.

Obstaja razlika med razglednicami mest in trgov (Brežice, Črnomelj, Kočevje, Kostanjevica, Krško, Metlika, Mokronog, Novo mesto, Sevnica in Žužemberk) in vasm. Mesta so imela bistveno več razglednic s pogledi na mesto ali na pomembne javne pridobitve (železnica, mostovi, kopališča itd), ki so jih ravno v tem času gradili. Glede na število trgovcev in obrtnikov v mestih bi pričakovali, da so se ti odločali za zalogo lastnih razglednic, vendar so se očitno zadovoljili s splošnimi posnetki mesta iz zaloge poklicnih založnikov. Lastniki lokalov so občasno kar s pisalom ročno na razglednici označili svoj lokal. Vasi pa niso bile vedno dovolj zanimive za poklicne založnike, zato so razglednice izdajali sami vaščani, praviloma gostilničarji in trgovci. Ti so se pogosto zadovoljili s foto razglednicami, ki jih sploh ni bilo treba tiskati,

pač pa so fotografi razvili fotografije na fotografski papir v formatu razglednic. Tako so se tudi fotografi prilagodili povpraševanju na trgu. Foto razglednice so bile narejene v manjših nakladah in zato primernejše za nepoklicne založnike.

Gostilne in trgovine so najpogostejše zastopane dejavnosti na naših razglednicah, ker je pač bila v prvi polovici 20. stoletja skoraj v vsaki vasi gostilna in pogosto tudi trgovina. V večjih naseljih se je število gostiln in trgovin ustrezno povečalo. Tudi ostale obrti so bile bolj zastopane v trgih in mestih, saj sta ravno obrt in trgovina ločevali ta naselja od agrarnega podeželja. Vendar pa je obrt predvsem zadovoljevala potrebe domačega prebivalstva. Morda bi kot posebnost lahko izpostavili krošnjarstvo na Kočevskem, ki pa je v 20. stoletju že izgubljalo svoj pomen.

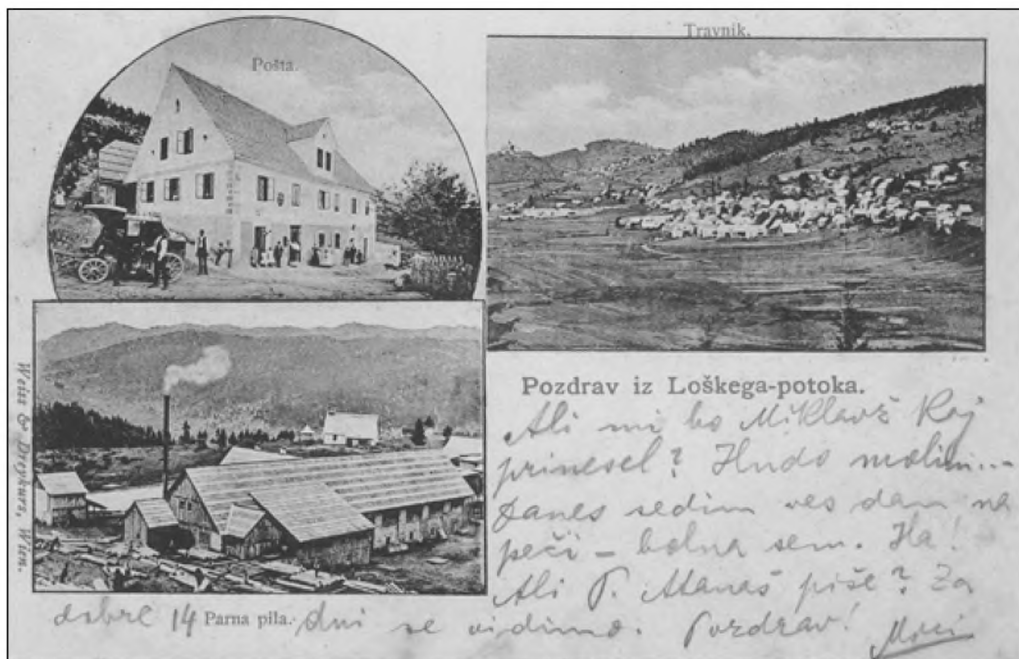
Razvoj industrijskih obratov so pogojevale naravne danosti našega okolja: gozdovi oziroma les ter nahajališča železove rude in premoga. Najobsežnejši gozdovi so na Kočevskem, zato je tu delovalo večje število vodnih in parnih žag. Železarstvo, ki je vključevalo kopanje železove rude v manjših rudnikih, taljenje rude in izdelovanje končnih izdelkov, je v času pojava razglednic doživljalo hudo krizo, zato so se železarne zapirale. Pa vendar nam razglednice še prinašajo podobe, v 19. stoletju pomembnih železarn na Dvoru in v Gradcu. Na delovanje fužine pri Zagradcu pa spominja le še ime. Večjo srečo so imeli premogovniki, kjer so si služili kruh številni domačini in so večinoma vsi delovali še v prvi polovici 20.

Črnomelj, trije mostovi na sotočju Lahinje in Dobličice (Založnik: Janko Puhek, Črnomelj; izdana: okoli leta 1912; odposlana: 15. januar 1927; hrani: Belokranjski muzej Metlika, R 004).

Bretnica, tovarna čokolade in likerjev (Založnik: B. Arnaud, Lyon-Pariz; izdana: okoli leta 1904; odposlana: 27. junij 1926; hrani: Posavski muzej Brežice, Z3: 1474).

Loški Potok, pošta, vas Travnik in parna žaga (Založnik: Weiss & Dreykurs, Dunaj; izdana: okoli leta 1901; odposlana: 6. december 1901; hrani: Pokrajinski muzej Kočevje, R 597).

stoletja, nekateri tudi dlje. Premog so kopali v Gorenji vasi pri Mirni, Globokem, Kanižarici, Kočevju, Krmelju in Senovem. Premogovniki so pospeševali priseljevanje delavcev in s tem razvoj naštetih krajev, kar je seveda tudi pripomoglo k izdaji nekaj novih razglednic.

Vendar pa naravne danosti niso bile dovolj za uspešen gospodarski razvoj. Ravno v tem času so vsi kraji monarhije težko pričakovali prihod prvih vlakov in železnica je postala hvaležen motiv izdajatelj razglednic tudi pri nas.

Presenetljivo malo razglednic se nanaša na

kmetijstvo, čeprav je bilo prevladujoča gospodarska dejavnost na obravnavanem območju. Res pa je, da je prevladovala razdrobljena individualna posest, kjer so pridelovali pridelke predvsem za lastne potrebe in so bili le manjši presežki namenjeni za maloprodajo. Veleposestniki pa očitno niso pričakovali, da bi njihove razglednice pritegnile pozornost.

Letovišča, zdravilišča in romarski kraji so privabliali večje število obiskovalcev, zato je bila v teh krajih tudi ponudba razglednic bistveno večja. Kot sodobna turistična zdravilišča kraja izstopata Dolenjske in Čateške Toplice. Pred sto leti je postajal tudi v naših krajih turizem nova gospodarska dejavnost, ki vse do današnjih dni pridobiva na pomenu.

Veseli smo, če je na razglednici podatek o založniku in fotografu. Pogosto založniki niso navedeni, še redkeje pa fotografi. Splošna ugotovitev je, da so bili založniki razglednic večjih krajev poklicni založniki, v manjših krajih pa so bili založniki ponavadi domačini sami. Motiv na razglednicah nas pogosto napeljuje na misel, kdo je založnik, a vendar ne moremo biti povsem prepričani, če ni napisan. V mislih imamo razglednice, ki prikazujejo le eno gostilno, trgovino ali hišo, morda celo portret lastnika in podobne. Težko si predstavljamo, da bi take razglednice založil poklicni založnik ali kdorkoli drugi.

Prijetno se je pomuditi ob podobah naših krajev in ljudi. Še prijetneje se nas dotaknejo misli,

napisane na razglednicah in poslane na vse konce sveta prijateljem, znancem in sorodnikom. Podobe in misli so bile tako dragocene, da so jih ljudje hranili tudi sto let. In spet so se mnoge razglednice vrnile nazaj v naše kraje, kjer jih 254 nudimo na ogled po sledečih vsebinskih sklopih: kmetijstvo, obrt, trgovina, gostilne, industrija in rudarstvo, promet in prosti čas.

Vse razglednice so razstavljene tako, da je možen ogled slikovne in naslovne strani, kar je zelo dobrodošlo za vse, ki jih zanimajo znamke, poštni žigi in sporočila. Prav tako so vse objavljene v razstavnem katalogu, kjer so tudi krajši orisi gospodarstva na obravnavanem območju. Za pomoč pri branju bo poskrbel bralni trak. Razstavo spremlja igra spomin z naslovom *Pozdrav iz ...*, ki bo didaktični pripomoček našim najmlajšim obiskovalcem, pa tudi vsem ostalim, ki se bodo želeli malo dlje pomuditi ob razstavljenih razglednicah. Ob tej priložnosti smo izdali tudi novo razglednico. Na dan vsake otvoritve bo na voljo tudi priložnostni poštni žig.

Razstava bo na ogled v Dolenjskem muzeju Novo mesto od 24. novembra 2006 do 25. marca 2007, v letu 2007 v Brežicah in Kočevju, v letu 2008 pa v Kostanjevici na Krki in Metliki.

Majda Pungerčar

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Ocene

Matjaž Bizjak: Urbarji briksenske škofije (Die Urbare des Hochstifts Brixen) 1253–1464 (Srednjeveški urbarji za Slovenijo, 5), izd. Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU (Thesaurus memoriae. Fontes, 3). Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006, 265 strani.

"Bolje pozno kot nikoli," je na predstavitvi knjige 7. decembra 2006 dejal njen avtor, in hip zatem pristavil: "Kar še kako drži za zgodovinopisje." Od prve zamisli do izida dela, o katerem bo tekla beseda, je v resnici minilo skoraj osem desetletij. Z najzgodnejšimi načrti in opravili je povezano ime Milka Kosa, snovalca serije "Viri za zgodovino Slovencev" in v okviru te "Srednjeveških urbarjev za Slovenijo". Med srednjeveške urbarje, ki jih je od srede tridesetih let 20. stoletja Kos intenzivneje evidentiral po tujih arhivih, sodijo kajpak tudi briksenski urbarji, natančneje urbarji škofije v Briksnu (Brixen/Bressanone) za gospostvo Bled. A medtem ko je v letih 1939–1954 uspelo Kosu objaviti urbarje salzburške nadškofije in Slovenskega Primorja – leta 1963 so v tem sklopu izšli še urbarji freisinske škofije Pavla Blaznika – so briksenski urbarji kljub Blaznikovemu angažmaju in angažmaju Boga Grafenauerja ostali neobjavljeni. Tako bi bilo bržkone še dandanašnji, ko se ne bi bil s pripravo gradiva in spremne študije pred nekaj leti tako nepopustljivo spoprijel mladi sodelavec Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRC SAZU Matjaž Bizjak.

Kar zadeva zasnovu objave, sledi Bizjakova v osnovi konceptu, ki se je uveljavil v izdajah Milka Kosa in Pavla Blaznika ter Dušana Kosa, objavitelja urbarjev za Belo krajino in Žumberk (1991). V skladu s tem posveča avtor prvi del uvoda natančni predstavitvi rokopisov, ki jih v izvirniku ali prepisu hranijo štiri arhivske ustanove: Bavarski glavni državni arhiv (Bayerisches Hauptstaatsarchiv) v Münchnu, Hišni, dvorni in državni arhiv (Haus- Hof- und Staatsarchiv) na Dunaju, Arhiv Republike Slovenije v Ljubljani¹ in Škofijski arhiv

(Diözesanarchiv) v Briksnu. Prav tako namenja večino preostalega uvoda prikazu okoliščin ob nastanku urbarjev, spremembam v razvoju posesti, vprašanju mer in denarja ter tistemu, kar je bistvo vsakega urbarja: podložniškim obveznostim in dohodkom gospostva. Specifična je pri Bizjaku uvrstitev razdelka "Edicijska načela", ki mu za uvodom v slovenščini in nemščini ter petimi tabeličnimi prikazi gosposčinskih prihodkov sledi objava tekstov. Postavitev edicijskih načel (neposredno) pred objavljena besedila se zdi dejansko najbolj smiselna, kar se je, denimo, pokazalo pri ediciji dveh zgodnjenovoveških urbarjev gospostva Lupoglav Danijele Juričič Čargo (1999). Temeljno členitev na uvodno razpravo in samo objavo s tekstnokritičnimi, s črkami označenimi, in vsebinskimi, s številkami nakazanimi opombami dopolnjujejo – poleg predgovora in kratic – bogat seznam virov in literature v začetku ter osebno oziroma krajevno in stvarno kazalo ter zemljevid na koncu knjige. Delo pozivljajo kronološko razvrščeni posnetki vzorčno izbranih strani iz posameznih urbarjev. Velika prednost monografije je njena dvojezičnost, saj ji ta odpira vrata v nemški jezikovni prostor, znotraj katerega ji bo zanj bržčas posebej hvaležno avstrijsko in južnotirolsko strokovno bralstvo.

Urbarjev ali, ustrežneje, urbarialnih rokopisov, ki jih prinaša knjiga, je skupaj 10. Nekateri so ohranjeni v več različicah, zajemajo pa čas med letoma 1253 in 1464, torej čas od "najzgodnejše dobe nastajanja urbarialnih zapisov na slovenskem ozemlju" do poznega srednjega veka. Po zamisli Milka Kosa, naj posamezna izdaja "obseže urbarje o posesti enega ali pa tudi več zemljiških gospodov (podčrtala L. Ž. G.), v kolikor se da taka združitev opravičiti iz teritorialnih in drugih vidikov", so v monografijo vključeni takó urbarji škofijskega gospostva Bled kakor urbarji proštije na Blejskem otoku. Prvo seme posesti obeh blejskih zemljiških gospodov, briksenskega škofa in tamkajšnjega prošta oziroma kapitlja, je bilo posejano v začetku 11. stoletja, v letu 1004. Tega leta je kralj Henrik II. škofu Albuinu podelil nekaj vasi v neposredni okolici Blejskega jezera, dohodek od desetine pa na namenil kapitlju, kateremu naj bi po Al-

¹ ARS, AS 721, Gospostvo Bled, fasc. 13: Sumarij urbarja blejskega (škofijskega) gospostva 1464. Prim. Vodnik po urbarjih Arhiva Republike Slovenije, 1. zvezek (Urbarji

v Zbirki urbarjev in fondih zemljiških gospostev). Ljubljana 2005, 29–30.

buinovi smrti pripadla tudi tretjina prihodkov od škofu podeljene posesti. Vendar se to ni zgodilo; v zameno je kapitelj prejemal rento, ki je bila vse do osemdesetih let 15. stoletja zvezana s službo rektorja cerkve sv. Marije na Blejskem otoku, od leta 1185 naprej izpričanega z nazivom proš.

V zgodovinskem prikazu razvoja blejskega škofijskega gospostva in proštijeke posesti – pa tudi deželskega sodišča, na katerega se je vezala odvetščina, ki je sredi 13. stoletja prešla v roke Goriških grofov (str. 47–64) – avtor ne upošteva le dozdejšnjih spoznanj iz literature, marveč jih nadgrajuje z viri prve roke. Pri tem imajo kot nosilci dragocenih informacij pomembno mesto prav objavljene urbarji. Ker je iz kazala jasno vidno, za katerih 10 različnih urbarialnih tekstov gre, je tu v tej zvezi primernejše opozoriti na to, da je avtor pri pripravi objave na novo odkril priročni urbar prošije na Blejskem otoku iz leta 1422 in za celih 100 let korigiral datacijo pri še enem proštijem urbarju. Za leto nastanka tega urbarja je vse do Bizjakove vnovične kodikološke in tekstne analize veljalo leto 1430, zdaj pa po njegovi zaslugi vemo, da urbar datira v leto okrog 1330.

In kaj utegne v knjigi pritegniti pozornost širšega kroga bralcev, posebno tistih, ki jih na Blejsko in Bohinjsko vežejo tesnejše, tudi "s pogledom nazaj" prepredene vezi? V takšen vsebinski sklop sodijo nedvomno izsledki s področja gospodarske in družbene zgodovine, med katerimi kaže omeniti vsaj nekatere. Za območje blejskega škofijskega gospostva avtor, denimo, ugotavlja, da se je tam že v 13. stoletju opuščalo vinogradništvo in da so briksenski škofje tisti čas kazali več zanimanja za pivovarstvo. Toda tudi proizvodnja piva se je začela kmalu zmanjševati, dokler ni sredi 15. stoletja očitno povsem zamrla (str. 75–76). V istem stoletju se je med dajatvami pojavil sir, a le na območju Bohinja (str. 78; 176–177). Skozi ves pozni srednji vek, pravzaprav nekako od leta 1300 naprej, je osnovni gospodarski pridelek obeh gospostev ostajalo žito: pšenica, t. i. mešano žito in oves (str. 75, 82; 172 sl.). Glede na to, da nam o kulturah, ki so jih kmetje gojili, in domačih živalih, ki so jih redili, govorijo prav urbarialni popisi dajatev, kaže na tem mestu izpostaviti še Bizjakovo dognanje, da so v (naj)starejših ohranjenih blejskih urbarjih z izrazom "Frischling" – izraz je bil v zgodovinski literaturi izpred nekaj desetletij interpretiran kot "dajatev prašičev" – "verjetno mišljena jagnjeta oziroma ovce" (str. 76–77).

V času najstarejšega urbarja, torej sredi 13. stoletja, je glavnina (škofijskih) podložnikov živela na manjših kmetijah in obenem so-obdelovala pridvorna zemljišča. Vendar so, kar zadeva tip obveznosti, med podložniki hkrati obstajale dokajšnje razlike. Tako so morali nekateri predvsem oddajati pridelke in bili nekateri dolžni opravljati izključno

tlako. Že v začetku 14. stoletja pa se je s končanjem reorganizacije gospostev socialni položaj podložniškega stanu vsaj v grobem poenotil (str. 82–83). Na podlagi zbranih podatkov avtor poleg tega prihaja do sklepa, da "se blejski gospostvi /.../ uvrščata med tiste z nižjo povprečno obremenitvijo hub" (str. 83 in posebej op. 31). Z vidika krajevne družbene zgodovine – in v tem okviru personalne strukture v upravi zemljiških gospostev – zasluži izrecno omembo Bizjakov prikaz uradov kastelana in oficiala ter nalóg (nekaterih) nižjih nameščencev na obeh gospostvih (str. 85 sl.). Navedena urada, "odločilna" za vodenje uprave blejskega gospostva, je briksenski škof Janez leta 1369 podelil Konradu II. Kraigu. S tem se je začela več kakor stoletje in pol dolga doba, ko škofijskega gospostva niso neposredno upravljali škofje, ampak vse do smrti zadnjega moškega zastavnega imetnika leta 1547 pl. Kraigi (str. 56 sl.).

Dogodek, ob katerem se krajevna zgodovina na specifičen način preplete s širšo (zahodno oziroma srednje) evropsko, je brez dvoma prihod briksenskega škofa Nikolaja Kuzanskega na Bled spomladi leta 1458. Ta véliki cerkveni dostojanstvenik in plodoviti humanist je leta 1450 skupaj s škofijo Briksen prejel tudi kardinalski klobuk, osem let pozneje pa se je v vlogi škofa odpravil na Bled z namenom, da bi blejsko gospostvo rešil iz zastave Kraigov. Z nastankom najmlajšega, v monografiji objavljenega urbarialnega zapisa – sumarnega popisa urbarialnih prihodkov škofijskega gospostva iz leta 1464 – naj bi bil povrh tega povezan zadnji pisni dokument izpod peresa Kuzanskega. Gre za glavnino sicer nepodpisane pisma z dne 2. aprila 1464, ki je v izvirniku shranjen na Slovenskem, natančneje v Arhivu Republike Slovenije, v fondu AS 721, Gospostvo Bled, fasc. 51 (str. 38, 56–57). Ožje lokalne okvire presega še več drugih segmentov v knjigi, med temi na primer izraziteje pretres vprašanja, kateri denar je bil od 13. do 15. stoletja v obtoku na Gorenjskem oziroma Kranjskem (str. 71–73).

Pri orientaciji po bodisi spremni študiji (str. 25–91 / 95–169 oz. 179) bodisi objavljenih besedilih (str. 183–228) so v izdatno pomoč skrbno sestavljena kazala. Posebno poučen je t. i. stvarni seznam, kjer je mogoče najti izraze in predvsem prevodne rešitve, ki utegnejo biti za povprečnega poznavalca srednjeveških urbarjev še kako koristne. Nepogrešljiv orientacijski pripomoček in nazoren vir poznanja teritorialnega obsega briksenske urbarialne posesti na Gorenjskem je brez dvoma pregledni zemljevid z ločenimi oznakami za škofijsko in proštijesko gospostvo ter mešano posest in izrisom meja blejskega deželskega sodišča (str. 265). Izrecno pohvalo, ki pa velja v prvi vrsti za del, odmerjen objavljenim tekstom, zasluži prostor. Če se zdi prazen, nepopisan prostor na ne-

katerih mestih v uvodu, zlasti med posameznimi podpoglavji ali razdelki, odveč, pušča nasproten vtis "edicijski" del. Ravnavesje med popisanim in nepopisanim se tu kaže kot ravno pravšnje in nadvse dobrodošlo, omogoča namreč preglednost in jasnost. Pač pa se na ta del nanaša neki drugi pomislek, tj. ali ne bi bilo tekstno-kritičnih opomb – tistih, ki so pojasnjevalne narave in izražene narativno – morda primerneje navesti tudi v nemškem in ne zgolj v latinskem jeziku. Urbarji sami so sicer pisani pretežno latinsko, a je v nekaterih delež nemščine vendarle zelo opazen.

Drobna zadržka, bolj tehnična kot vsebinska, kajpak niti malo ne krniti dejstva, da je Matjaž Bizjak, med kolegi poznan po garaštvu in preudarnosti, zastavljeno nalogo opravil z vso tisto skrbnostjo in potrpežljivostjo, ki sta pri kakovostnih podvigih te vrste še kako potrebni. V spodbudo k nadaljevanju podobno premišljenega izdajanja zgodovinskih virov – tako urbarjev kakor vsega drugega relevantnega gradiva – naj ob koncu nekoliko priredim poziv humanistov s prehoda iz srednjega v (zgodnji) novi vek: še naprej "ad fontes", še naprej "nazaj k virom". Posebna serija in znotraj nje štirje doslej objavljeni zvezki Zgodovinskega inštituta Milka Kosa so zagotovo eden pravih odzivov na ta klic. In, kot rečeno, "bolje pozno kot nikoli".

Lilijana Žnidaršič Golec

Lilijana Žnidaršič Golec: Kapitelski arhiv Ljubljana. Inventar fonda. Zvezek 1: fasc. 1–60. Ljubljana : Stolni kapitelj, 2006 (Priročniki / Nadškofijski arhiv Ljubljana; 3), 304 strani.

Uporabniki gradiva v slovenskih arhivih smo dobili na mizo še eno darilo: prvi zvezek inventarja fonda, ki je nastajal pri ljubljanskem stolnem kapitelju od dneva njegove ustanovitve v daljnem letu 1462. Avtorici se zanj iskreno zahvaljujemo in si seveda želimo, da bi ljubljanski Nadškofijski arhiv v doglednem času poskrbel za dokončanje tega pomembnega projekta. Čisto nekaj drugega je namreč listati po rokopisnih repertorijih in indeksih, za kar se je treba vsakokrat potruditi v arhiv, ali pa v domačem udobju lepo v miru prebirati kratke vsebine listin in spisov ter uživati v razkošju kazal krajevnih in še bolj osebnih imen. Pri tem človeku pade v oči marsikateri problem ali dejstvo, ki ga sicer ne bi opazil.

Ljubljanski stolni kapitelj, obsegajoč deset ka-

nonikov, prošta, dekana in štiri vikarje, je modro ustanovil cesar Friderik III. hkrati z ljubljansko škofijo, da bi bil v pomoč škofu pri vodenju škofije in bi skrbel za slovesnejše bogoslužje v stolni cerkvi. V uvodnem poglavju z naslovom Zgodovinska skica ljubljanskega stolnega kapitlja je avtorica pregledno opisala, kako so kapitulariji v več kot pol tisočletja dolgem obdobju izpolnjevali ti dve osnovni in še mnoge druge naloge. Ob tem je vseskozi nastajalo pisno gradivo, ki so ga skrbno hranili, od tridesetih let devetnajstega stoletja pa so ga začeli sistematično popisovati in urejati. Med zgodnejšimi izvrševalci tega dela je treba omeniti vsaj prvega med njimi, častnega kanonika Jožefa Keka, čigar pripomočki so še danes v rabi, ter dva ugledna zgodovinarja iz vrst duhovnikov, Viktorja Stesko in Maksa Miklavčiča.

V čem je posebna dragocenost arhivov cerkvenih ustanov? Do sredine osemnajstega stoletja, ko se je v življenje ljudi začela občutneje vtikati država, je bila tako rekoč vsa človekova zasebnost pod okriljem cerkve, kajti vsi, od najmanjšega do najmogočnejšega, so bili formalno verniki in jih je ta ustanova spremljala od rojstva do smrti. Cerkev je stoletja beležila krste, poroke in smrti svojih ovčic, skrbela za njihovo vzgojo in izobraževanje, reševala zakonske spore, pod njenimi budnimi očmi so delovali špitali, bratovščine, cehi, z vladarjem je sodelovala pri poskusih izboljšanja npravi in zatiranju njemu nevšečnih družbenih pojavov.

Ljubljanski stolni kapitelj je bil zlasti dejaven na področju sodstva in šolstva. Nekdanje škofijsko sodišče, v katerem so vedno sedeli tudi kapitulariji, je bilo v preteklih stoletjih pristojno za skoraj vse prebivalstvo škofije, klerike in laike. V zvezi z laiki so posebno dragoceni zapisi o njihovih zakonskih zadevah, vir, ki je še vse premalo izkoriščen, saj so ob konkretnih sporih pogosto na široko in presemetljivo nepristransko opisane okoliščine. Neprecenljiv pogled v intimo medsebojnih odnosov! Kapitelski duhovniki pa so imeli posebne pravice in dolžnosti tudi pri starodavni stolni šoli sv. Nikolaja, poučevali so seveda tudi verouk in bili od devetnajstega stoletja šolski nadzorniki in člani šolskih svetov. Njihova posebna skrb pa sta bili vzgoja in izobraževanje duhovnikov v škofijskem semenišču in tako je še danes: kanoniki so lahko nosilci služb tako v bogoslovnem semenišču kot tudi na Teološki fakulteti.

Nemogoče je in tudi ni smiselno na dolgo in široko opisovati, kaj vse ponuja popis kapitelskega fonda: v njem so listine in spisi, ki se nanašajo na nosilce cerkvenih služb, delovanje samostanov, spore, povezane s kleriki in laiki, tam so poročila o stanju na župnijah in opremljanju cerkva, zapisniki v zvezi s cerkvenimi sinodami, najrazličnejša priporočila, prošnje, npravnstvena spričevala in poročila o rojstvu za klerike, finančne zadeve, različne

korespondence in podobno. Njihova vsebina je podana, kot je običajno, sicer čisto na kratko, vendar zagretega zgodovinarja kar vabi k podrobnejši branju originala. Vsako listino ali sklop spisov seveda spremlja datum oziroma časovni obseg nastanka, smiselno pa tudi podatek, ali je napisana na pergamentu in ali je opremljena s pečatom ali pečati. Na koncu vsakega fascikla je podatek o jeziku oziroma jezikih spisov v njem; vsakokrat je točno navedeno, kateri od njih je napisan v slovenščini.

Jasno je torej, da gradivo, ki je nastalo in še nastaja pri tej častitljivi ustanovi, pomembno pripomore pri rekonstruiranju preteklosti na območju nekdanj močno razdrobljene, danes pa zaokrožene ljubljanske (nad)škofije, a tudi širše. Nekateri člani ljubljanskega stolnega kapitlja so se še posebej zapisali v zgodovino Slovenije in Evrope: Jurij Slatkonja, Primož Trubar, Janez Ludvik Schönleben, Janez Krstnik Prešern, Janez Anton Dolničar, pa tudi Evgen Lampe, Josip Gruden, Andrej Kalan, Jakob Šolar ter škofa Anton Vovk in Jožef Pogačnik.

Posebej se bralec razveseli fotografij imenitnega kapitelskega pečata iz leta 1494, insignije kanonika, hiše kanonikata na Ciril-Metodovem trgu, nekaterih pomembnih listin o delovanju kapitlja, ter seveda zbora duhovnikov, članov sedanjega kapitlja, ki so omogočili ureditev arhiva in izid tega priročnika.

Maja Žvanut

Primož Kuret: Ljubljanska filharmonična družba : 1794–1919 : kronika ljubljanskega glasbenega življenja v stoletju meščanov in revolucij. Ljubljana : Nova revija, 2006, 794 strani.

Dr. Primož Kuret, zaslužni profesor Akademije za glasbo Univerze v Ljubljani, je v knjižni zbirki Nove revije Korenine izdal svoje najnovejše delo o ljubljanski filharmonični družbi. Zajetna knjiga je pravzaprav sestavljena iz dveh delov. V prvem delu je monografsko obdelana zgodovina Filharmonične družbe in okolja, v katerem je delovala, nato pa je na tristoletnih straneh dodan še seznam rekonstruiranih programov koncertov Filharmonične družbe v letih 1811 do 1862 in sporedov koncertov za obdobje 1862 do 1919, ko je bila v spremenjenih političnih okoliščinah družba prisiljena utihniti.

Monografski del knjige je razdeljen na štiri poglavja. Prvi obsega obdobje od ustanovitve leta

1794 do prihoda Antona Nedvéda na vodilno mesto v Filharmonični družbi. Že v tem času se srečujemo s sezonami manjših ali večjih uspehov. Med prve lahko uvrstimo leta Ilirskih provinc, ko je blagajnik družbe zagrenjeno ugotovil: "Francoska vlada, popoln zastoj družbinega dela", med druge pa kongresno leto 1821, ko je bila družba med prvimi poklicana, da poskrbi za kulturno sprostitev kronanih glav in njihovega spremstva v Ljubljani. V drugem poglavju avtor obravnava Nedvédovo dobo (1856–1883), ko se je program od dobre stare klasike bolj pogumno širil k novim obzorjem, pa tudi na slovanska dela češki mož na čelu ljubljanske Filharmonične družbe ni pozabljal. V tem času je prve korake naredila slovenska Glasbena matica, ki so jo ustanavljali tudi številni glasbeniki iz Filharmonične družbe, tako da napetosti med njima tedaj še ni bilo.

Te so dozorevale v dobi, opisani v tretjem poglavju Kuretove knjige in naslovljenem kot Zöhrerjeva doba (1883–1912). Filharmonična družba je bila v tem času že častitljiva in ugledna družba, ki si je z zgraditvijo Tonhalle (današnje Slovenske filharmonije) precej izboljšala pogoje za delo. Avtor je gradnji in otvoritvi novega ljubljanskega kulturnega hrama upravičeno posvetil posebno pozornost – koliko tovrstnih stavb je Ljubljana dobila v stoletju po razpadu rajne Avstrije? V Tonhalle so gostovali nekateri najbolj ugledni sodobni glasbeniki, npr. Berlinska filharmonija in Richard Strauss, program pa je sledil okusu publike in sodobnim zahtevam. Na dejavnost družbe je v vse večji meri vplivalo stopnjevanje nacionalne napetosti med Slovenci in Nemci v mestu, deželi in državi, kar je bilo vidno tudi pri "polarizaciji" sporeda, ki pa le ni bila tako ostra kot pri drugih zvrsteh umetnosti, saj se notni zapisi skladateljev različnih narodov pač ne ločujejo med sabo (tako kot npr. napisane ali izgovorjene besede) in je nacionalni predznak stal ali pa bil pripisan ustvarjalcu glasbenega dela. Huga Wolfa so npr. šteli za "nemškega skladatelja" in so njegova dela uvrščali v program Filharmonične družbe, medtem ko ga Glasbena matica ni imela na sporedu. Odnosom med ljubljanskima glasbenima društva je avtor odmeril veliko prostora, kar je razumljivo, saj sta ob koncu stoletja meščanov družno oblikovali podobno glasbenega in družabnega življenja kranjske prestolnice.

V zadnjem, najkrajšem poglavju je Primož Kuret orisal zadnje sezone pred prvo svetovno vojno, delo v vojnih razmerah in konec delovanja Filharmonične družbe. Ta je bila postavljena pod državni nadzor, nadzornik pa je postal skladatelj Anton Lajovic, ki je družbo pretvoril v privesek Glasbene matice. Način, kako so si Slovenci v prvih letih Kraljevine SHS prilastili nekdanje nemške kulturne ustanove, se ni dosti razlikoval. Nem-

ci so tedaj in kasneje opozarjali na pravno spornost postopkov, pri tem pa pozabljali, da pri naraščanju nacionalne nestrpnosti v prejšnjih letih nikakor niso imeli čistih rok. Vsekakor pa način izrinjanja častitljivih kulturnih ustanov in odnos do nemške kulture Slovincem ni bil v čast, saj se je težko strinjati s takšnimi ocenami, kot jih je Lajovic izrekel v zanosu zmagovalca slovenstva nad nemštvom na naših tleh, da sta "Beethovnova in Bachova glasba za Slovence strup".

Nacionalnim preprirom je nasploh posvečene precej pozornosti, pri tem pa avtor eno ob drugo postavlja videnje Slovencev in Nemcev. Da nikakor ni šlo za dva povsem nasprotujoča si in monolitna bloka, je deloma vidno že iz dejstva, da so pri vseh glasbenih dejavnostih pomembno vlogo igrali Čehi. Ob likvidaciji Filharmonične družbe so se tudi nekateri njeni vodilni soočili z dejstvom, "da družba sama deli isto usodo z Glasbeno matico, ki jo je bila pred časom razpustila avstrijska vlada", po drugi strani pa so umirjeni sogovorniki z obeh bregov del krivde iskali tudi na lastni strani, saj je bil npr. Zöhrer zadržan do sodelovanja s pevci nemškega telovadnega društva (turnerji), češ da pri njih prevladuje "vsenemška struja", pri kateri on ne misli sodelovati.

Monografija Primoža Kureta je odličen pregled dela ene najbolj uglednih kulturnih ustanov iz Ljubljane, o kateri smo sicer že lahko nekaj prebrali ali slišali, vendar doslej nikoli tako detajlno, sistematično in obširno kot v pričujočem delu. Knjiga je obsežna, temeljita in nabita s podatki, ki omogočajo širši vpogled ne le v delovanje Filharmonične družbe ali morda glasbene ponudbe v Ljubljani, pač pa tudi v širše kulturno in družabno dogajanje "v stoletju meščanov". Prebiranje dela nam omogoča sprehod od amaterskih začetkov društva, ko je delovanje temeljilo na nekaj entuziastih, do široko zastavljenega poklicnega dela, ko so nekateri gostje zahtevali že tako visoke honorarje, ki si jih sicer ugledno glasbeno društvo ni moglo privoščiti. Sledimo lahko sprehodu po zgodovini glasbene kritike na naših tleh od njenih prvih korakov, ko je bila ocena bolj ali manj še vedno spoštljivo naklonjena kakršnikoli prireditvi in ki ne pove dosti o (ne)kvaliteti prireditve, pa do resne in stroge kritike, ki se ne ustavi niti pred (že tedaj ali malce kasneje) v glasbenem svetu zvenečimi in priznanimi imeni.

Prav tako se v sprehodu skozi delo srečujemo z vlogo in vstopanjem nežnejšega spola v svet umetnosti. V začetku 19. stoletja se srečamo s posameznimi redkimi amaterkami in celo kakšno poklicno glasbenico, kot je bila npr. Zofija Heuschöber Linhart, hči Antona Tomaža Linharta, ob koncu stoletja pa je v Ljubljani že nastopal tudi Prvi avstrijski damski kvartet, v katerem so bile tri članice nečakinje znanih slovenskih skladateljev

Benamina in Gustava Ipavca; do vodilnih mest v kulturnih ustanovah ženske tedaj seveda še niso prišle in do teh sprememb je bilo preigranih še veliko not. Sprehod skozi delo nas vodi tudi do spoznanja, kako se je bistril in kalil okus meščanov. Številni so v začetku 19. stoletja s prisotnostjo na koncertu dokazovali svojo pomembnost, v začetku 20. stoletja pa je kritik zadovoljno ugotavljal, da obiskovalci že ne prihajajo več zato, da "bi se gledali in bili videni, ampak predvsem zaradi poslušanja samega".

Kuretovo delo nas natančno vodi skozi čas uspehov in neuspehov, boljše ali slabše zasnovanih in obiskanih sezon, pa tudi skozi nekatere stalnice v delovanju Filharmonične družbe. Ubadanje s težavami, kako zapolniti praznino pri pihalih ali trobilih (medtem ko z godali ni bilo večjih težav), je bilo precej redno na dnevnem redu pogovorov v vodstvu družbe, prav tako kot vprašanje, v kolikšni meri se pri zapolnjevanju praznine naslanjati na vojaško godbo. Nesporna stalnica dela je tudi opozarjanje na dejstvo, da je bilo ljubljansko glasbeno društvo med najstarejšimi in najbolj znanimi v tem delu Evrope, kar nam slikovito ponazarjajo tudi ocene od zunaj, npr. telegram vsem navdušencem nad klasično glasbo dobro znane Družbe prijateljev glasbe iz Dunaja ob 25-letnici Nedvidovega dela: "Umetniškemu ravnatelju najstarejšega glasbenega društva v Avstriji s čestitkami ob jubileju." Ob samopašni zagledanosti samih vase, ki je vse prepogosto prisotna pri marsikateri slovenski kulturni ustvarjalnosti, so laskave ocene od zunaj dosti bolj merodajen kriterij presojanja ugleda in uspehov. Zato so še posebej dobrodošla tista poglavja, v katerih je Kuret pozornost namenil ocenam izven domačih logov in tudi s tem potrdil, da ocene o pomembnosti Filharmonične družbe v Ljubljani v glasbenem svetu stoletja meščanov niso zgolj produkt domačega pretiravanja.

Avtor poskuša delovanje družbe prikazati v širšem družbenem okolju, kar nam sugerira že s podnaslovom dela. Včasih je oris političnega, kulturnega ali družbenega trenutka obsežnejši, drugod nekoliko skromnejši. Vsekakor je npr. ob omembi izvedbe loterije leta 1873, s katero naj bi zbrali denar za rešitev prostorskih težav, dobrodošlo, da je avtor bralce spomnil oziroma opozoril na gospodarsko krizo v Avstriji, zaradi česar rezultati zbiranja denarja niso prinesli trenutnega uspeha; so ga pa prinesli na daljši rok, saj je bila to ena od osnov, s katerimi je Filharmonična družba kupila pogorišče deželnega gledališča in na njem zgradila novo poslopje filharmonije. Pri orisih sprejemanja in spreminjanja statutov ne bi bil odveč kakšen podatek več o tedaj veljavni društveni zakonodaji, saj je tudi ta diktirala način organiziranja in delovanja tovrstnih kulturnih ustanov. Vsekakor delo odpira možnost široke palete pri-

merjav z delovanjem sorodnih in sočasnih kulturnih ustanov na naših tleh in v naši bližnji okolici.

Bolj zahtevnega bralca nekoliko zmotijo nekatere nedoslednosti v knjigi. Pri daljših citatih je slovensko besedilo običajno v tekstu, nemški original pa v opombi. Predvsem v uvodnem delu knjige najdemo tudi mesta, kjer je slovenski prevod verjetno pomotoma izostal in lahko naletimo le na tujejezično besedilo. To npr. velja za pismo Ludwiga van Beethovna družbi iz leta 1819, ki je navedeno le v nemščini, ali pa za diplomu Niccolòju Paganiniju iz leta 1824, s katero je bil sprejet v častno članstvo družbe, ki je v knjigi navedena le v italijanščini. Tudi spisek virov in literature bi moral biti bolj popoln, saj ni smiselno, da je omejen zgolj na nekaj temeljne literature. Nekaterih virov, iz katerih je avtor črpal bogato gradivo in ki so najbolj pogosto citirani v opombah, v spisku virov in literature ne najdemo; to velja za vse arhivsko gradivo in za ljubljansko časopisje, začenši z Laibacher Zeitung. Tudi seznam častnih članov Filharmonične družbe (v prilogi) ne omenja vseh imen, za katere je v besedilu navedeno, da so bili sprejeti v častno članstvo, temveč se omejuje zgolj na imena glasbenikov. Že pri prebiranju dosedanjih del o Filharmonični družbi smo kot častne člane družbe spoznali nekatere od teh, npr. Beethoven, Haydna, Paganinija, Brahmsa in neutrudne sodelavce družbe, v Kuretovi knjigi pa lahko izvemo, da so častni člani družbe postali tudi nekateri politiki, med njimi denimo Klemens Metternich in Alexander Bach.

Monografija o Filharmonični družbi predstavlja eno najpopolnejših del o posamezni kulturni ustanovi na naših tleh v preteklosti. Upoštevajoč njeno vlogo in ugled v širšem avstrijskem in srednjeevropskem prostoru se lahko zamislimo, da bi bila velika škoda, če bi njena temeljna spoznanja ostala dosegljiva zgolj slovenščine veščim bralcem. Med iskanjem sledi naše kulturne preteklosti bomo redko naleteli na delo o ustanovi na slovenskih tleh, v kateri bi bila najpogostejše omenjena večini kulturno razgledanega sveta zelo znana imena; v Kuretovem delu so to npr. Ludwig van Beethoven, Johannes Brahms, Wolfgang Amadeus Mozart, Franz Schubert, Frédéric Chopin, Peter Iljič Čajkovski ali Felix Mendelssohn. Kdor je doslej morda sumil, da gre pri visokoletečih ocenah o Filharmonični družbi, kranjskem kulturnem ambasadorju iz stoletja meščanov, za preveč napihnjena in na domačem zeljniku zrasla pretiravanja, bo moral po izdaji Kuretovega dela pošteno premisliti o svojih sodbah.

Aleš Gabric

Hedvika Zdovc: Sejmi na Celjskem v 19. in prvi polovici 20. stoletja. Celje : Zgodovinski arhiv Celje, 2006, 220 strani.

Zgodovinski arhiv Celje je izdal novo publikacijo, tokrat predelano in nekoliko dopolnjeno magistrsko nalogo, ki jo je Hedvika Zdovc zavarjala decembra 2005 na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete. Ker je avtorica zaposlena v celjskem arhivu, je za pričujočo študijo uporabila kar gradivo, ki ji je bilo najbolj pri roki, in se pri svoji nalogi omejila na prostor južnega dela slovenske Štajerske. Raziskovala je sejme, sejemsko dejavnost in vse vzporedne dejavnosti, ki so se razvile ob prirejanju ali za prirejanje sejmov.

Kot je zapisala, sejme poleg konferenčnih in kongresnih dejavnosti še dandanes uvrščamo med najpomembnejše storitvene dejavnosti v razvitih tržnih ekonomijah, saj pospešujejo prosto gibanje ljudi, blaga, kapitala in storitev. Sejemsko dejavnost ne koristi samo razstavljalcem in obiskovalcem, temveč tudi zaledju sejemskega mesta (drugim uslužnim dejavnostim, kot sta npr. gostinstvo in hotelirstvo).

V svoji raziskavi je avtorica zajela dolgo časovno obdobje, in sicer od konca 18. stoletja pa vse do začetka druge svetovne vojne oz. do razpada Kraljevine Jugoslavije, ki je tako ali drugače spreminil utečen način življenja na vseh področjih bivanja.

Sejmi pa so imeli pomembno vlogo pri trgovanju že v preteklosti. Razna praznovanja, kjer se je zbralo večje število ljudi, so že od nekdaj pritegovala zanimanje trgovcev. Ljudi so oskrbovali s hrano in pijačo, kramarji pa so prodajali različne spominke. Poleg gospodarskega pomena so bili sejmi tudi velik družabni dogodek, saj so nanje prihajali prodajalci in kupci od blizu in daleč in tako omogočali srečevanje ljudi, pogovore in izmenjavo mnenj. Množica, ki se je zbirala na sejmi, je posamezniku dajala občutek samozaupanja in družbene moči. Dogajanje so običajno dodatno popestrili akrobati, žonglerji, požiralci ognja, kasneje celo sodniki, ki so javno reševali spore. Nekoliko modificirani sejmski rituali so ostali živi ves srednji vek in ponekod so se nekatere navade obdržale celo do danes.

Želja po novih manufakturnih izdelkih je kmečko prebivalstvo pravzaprav prisilila, da se je začelo aktivneje vključevati v trženje. Avtorica se je med drugim osredotočila tudi na nastanek trgovanja in miselni preskok od kmečke samozadostne pridelave do ponujanja presežkov pridelave na tržišču, saj je bilo do 18. stoletja množičnega povpraševanja po prodajnih artiklih zelo malo. Tako merkantilisti kot fiziokrati tistega časa so skupaj

težili k izboljšanju trgovinskega prometa in povečevanju tržišč. Prvi pomemben korak k temu je bila odprava notranjih carin leta 1775, nadaljnjo liberalizacijo trgovine pa so ovirali še nekateri drugi zakoni, katerih povezava s sprostitvijo trgovine se nam danes zdi popolnoma nelogična (npr. oblačilni red), v 18. stoletju pa je določala družbene norme.

Z gospodarskega stališča je nakupovanje na sejmi kupcem olajšalo izbiro, saj so sejmci nudili dober pregled ponudbe blaga in njegove kakovosti, konkurenca blaga na sejmih pa je uravnavala višino cen. Sejme je v državi regulirala deželna oblast z izdajanjem odredb in zakonov, natančna navodila pa so objavljali v obrtnih redih od 30. let 18. stoletja dalje. Za obravnavano območje je bil do srede 19. stoletja to štajerski gubernij v Gradcu, v začetku leta 1850 pa je na njegovo mesto stopilo graško deželno namestništvo. Vloge in pomena sejmov se je deželna oblast v Gradcu dobro zavedala, saj je skušala s številnimi koncesijami povečati gospodarski razvoj tistih območij, kjer so prirejali sejme. Pravi razcvet sejemске dejavnosti pa je prinesla zemljiška odveza in leto 1848 ter nov, liberalno zasnovan, leta 1859 izdan obrtni red. V času med obema svetovnima vojnama je privolitev za organizacijo sejmov odobril ban po posvetu s trgovsko zbornico.

Sejmi so spremljali številna cerkvena prošenja, ki so jih prirejali navadno na god zavetnika kraja, običajno patrona farne ali podružnične cerkve. Izvajanje sejmov ob prošenjih je bilo v začetku pravzaprav nezakonito, saj za izvedbo sejma ni bila izdana koncesija. Ker pa so imeli taki sejmi že dolgoletno tradicijo, so oblasti zamižale in so se mnogi od praznikov spremenili v redne sejme, kjer so ob določenih dnevih, navadno ob sobotah ali sredah kupovali in prodajali prebivalci iz domačega in oddaljenejših krajev. Če so se sejmi odvijali časovno ali krajevno preblizu, so si konkurirali. Praviloma se sejmi niso smeli odvijati v krajih, ki so bili manj kot dve uri hoje oddaljeni drug od drugega, v zelo kratkem časovnem razmaku. To je povzročalo težave tako kraju, kjer se je sejem odvijal časovno prej, ker so nekateri kupci in prodajalci čakali na "svoj" sejem, in kraju, kjer se je sejem odvijal časovno kasneje, saj je bila ponudba blaga zaradi čakanja na sejem ali zaradi že opravljenih poslov na pravkar prirejenem sejmju slabša. Po določilih je moralo med dvema bližnjima sejmoma preteči dva do tri tedne. Med obema svetovnima vojnama je bila razdalja med sejemskima krajema v kratkem časovnem obdobju določena na 20 kilometrov.

V posebnem poglavju je avtorica v preglednicah navedla sejme na obravnavanem področju po dnevih, ko se je sejem v kraju odvijal, v naslednjem poglavju pa je opisala pot, kako je neka

pravna oseba, običajno občina ali gospostvo, sploh dobila koncesijo za pripravo sejma. Po letu 1836 pa je bila lahko prireditelj sejma le občina.

Za priredbo sejma je bilo treba prositi za pridobitev privilegija in plačati privilegijsko takso. Roki za plačilo so bili omejeni in v kolikor zainteresirana stran ni pravočasno ali sploh ni poravnala stroška, sejemскеga privilegija ni dobila. Pri tem je morala dati v potrditev tudi tarife stojnin, ki so jih nameravali zaračunavati. Stojnino je moral pristojni blagajni plačati vsak prodajalec kot povračilo stroškov za eventuelno povzročeno škodo na sejmšču. Včasih so si zainteresirani predpise in pogodbe različno razlagali, kar je navadno pripeljalo do sporov. Predvsem so si stojnino lastile občine in deželskosodne gosposke na dotičnem področju. Kadar so imele sprte strani vso dokumentacijo, ki je argumentirano potrjevala njihovo zahtevo, je bil spor dokaj hitro razrešen, če pa temu ni bilo tako, se je prepir vlekel dolgo in postal drag tako zaradi plačevanja taks kot zaradi izpada predvidenega dohodka zaradi neorganiziranja sejmov.

V 60. letih 19. stoletja je bilo že bolj ali manj jasno določeno, da stojnine pripadajo občinam, saj pobrani denar za stojnino ni bil predviden kot poplačilo privilegijske takse, pač pa kot odškodnina za nastalo škodo pri oddaji zemljišča za pripravo sejemскеga prostora. Ob težavah pri pobiranju stojnine, ker so se nekateri udeleženci sejma upirali plačevanju, so prireditelji pričakovali pomoč vojaških enot, vendar oblast nad tem ni bila vedno navdušena in jo je redko podeljevala, saj je vojsko potrebovala za reševanje drugih težav. Problem je predstavljala tudi poraba denarja, ki se je v blagajno natekel od stojnine. Nekaj so ga res porabili za popravilo škode, nastale ob priredbi sejma, včasih pa je bila škoda majhna ali pa je sploh ni bilo, želje glede porabe pobranega denarja pa so bile različne. V času od 20. do 40. let 20. stoletja so sejemski prostor brezplačno poleg nekaterih občin ponujali tudi gostilničarji, saj so si s tem zagotovili večji promet v lastni dejavnosti.

Trgovina ne more potekati brez cen prodajnih artiklov, zato se avtorica ni mogla izogniti poglavju o politiki oblikovanja cen, posebno pozornost pa je namenila trgovanju z živino, ki je bila glavni kmečki prekupčevalni artikel. Kot skrajni ukrep proti pretiranemu naraščanju cen v času gospodarske krize v tridesetih letih 20. stoletja pa je omenila administrativno določanje cen, katerega namen je bilo uravnavanje višine cen po različnih krajih obravnavanega območja. Kot pomembno obsejemsko dejavnost, posebej vezano na prodajo živine, je avtorica omenila mešetarjenje, ki je za izvajalca pomenilo bolj ali manj priložnostni zaslužek. Mešetarji so posredovali pri nakupu in prodaji živine, najemali gonjače, nekatere mešeterske

družine pa so bile znane daleč naokoli, vendar vse niso bile na dobrem glasu.

Krošnjarijenje, ki se je prav tako odvijalo na sejmi in ob njih, je po pojmovanju trgovcev predstavljalo nelojalno trgovanje, po prepričanju trgovcev pa so se s tem poslom ukvarjali mladi delomrzneži, ki so izkoriščali privilegij patenta z dne 5. maja 1811. S pritiskanjem na oblasti so trgovci krošnjarijenje poizkušali omejevati v čim večji meri. Sprva velikega uspeha niti niso dosegali, ker pa so bili krošnjariji zelo mobilni, se jih je oblast začela bati, saj so poleg trgovskega blaga prinašali tudi letake z nezaželeno in nevarno revolucionarno vsebino. V 30. letih 20. stoletja pa je bilo krošnjarijenje dokončno prepovedano.

Velikokrat sta kramarski in živinski sejem potekala istočasno, območje, kjer sta se odvijala, pa je bilo navadno isto, vendar sta morala biti prostora strogo ločena. Predpisi so namreč za živinski sejem zahtevali primerno lego izven kraja, določali velikost prostora upoštevajoč število pripeljane živine in ureditev terena. Prostor je moral biti ograjen, opremljen z enim vhodom in izhodom ter razdeljen za posamezne vrste živine, v bližini je morala biti voda in lahko dostopna tehnična, za konje pa je moralo biti pripravljeno tekališče. Živina iz tujih dežel, ki ni bila podvržena zakonu o živinski kugi, je morala biti razstavljena na popolnoma ločenem prostoru, v bližini sejemskega prostora pa je moral biti postavljen lahko dostopen in od drugih hlevov popolnoma ločen dezinfekcijski izolirni hlev. Sejemski prostor je moral biti dobro označen, prodajo živine na velikih izvoznih sejmi pa je moral nadzorovati živinozdravnik. Na sejmi lokalnega pomena je lahko tak nadzor opravljala tudi katera druga, od okrajnega glavarstva potrjena oseba.

Prostor so morali urediti izvajalci sejma. V kolikor sejmšče ni bilo pripravljeno v skladu s predpisi, je lahko minister za poljedelstvo in vode prirejanje sejmov ustavil, dokler izvajalci sejmšča niso uredili. Tako v 19. kot tudi v 20. stoletju so se nekateri sejmski prostori izkazali za neprimerne, zato so morali prireditelji sejmov iskati nove rešitve. Sicer pa je v času sejma vladal tako imenovani sejmski mir, ki je skozi čas oblikoval posebna pravila za ohranjanje reda in varnosti ljudi in blaga.

Za primer večjega mesta, ki je intenzivno žive- lo v vrvežu sejmov in se še danes postavlja z bo- gato tovrstno tradicijo, je avtorica izbrala Celje, ki je dobilo pravico za prirejanje sejmov že okoli leta 1300, ko je bila naselbina povzdignjena v trg. V kraju je v drugi polovici 14. stoletja živel tudi nekaj židovskih bankirjev, ki so s svojim delova- njem dajali zagon gospodarskemu razvoju območ- ja. Ko je Friderik II. kraju podelil mestne pravice, Ulrik II. pa je listini dodal še nove določbe, ki jih je s privilegijsko listino potrdil tudi cesar Friderik

III., je Celje doživelo pravi gospodarski razcvet. Mesto je dobilo pravico do prirejanja dveh letnih sejmov in tržnega dneva ob sobotah. V drugi po- lovici 15. stoletja je dobilo tudi pravico obveznega skladiščenja tranzitnega blaga, razen pšenice, vina in soli.

Nekateri trgovci so se kljub predpisanim kra- jem in postopkom po stranskih poteh uspevali iz- ogibati mitnicam in plačevanju mitnin. Zato je bila v času vladanja cesarja Ferdinanda I. ponovno po- trjena pot, po kateri mora potovati trgovsko blago. Glavna trgovska cesta je potekala skozi Bistrico, Vojnik, Celje, Vransko, Kampilje, Kamnik, Ljub- ljano in naprej proti Italiji. Celje se je v prvi po- lovici 16. stoletja potegovalo za dodatni sejem, saj bi ta po mnenju Celjanov ugodno vplival na razvoj kraja in povečanje števila meščanov. Dobili so pravico do prirejanja sejma na god sv. Andreja, pravico do petega letnega sejma pa so Celjani dobili v 17. stoletju kot zahvalo za pomoč vojski v času tridesetletne vojne in v času splošnega kmečkega upora. Vendar so se meščani pritoževali zaradi po njihovem mnenju prenizkega zaslužka, ki ga je delno zmanjševala tudi nelojalna kon- kurenca razvite kmečke trgovine.

Leta 1811 je cesar Franc I. ponovno potrdil celjske sejemske pravice in s koncesijsko listino mestnemu magistratu še naprej dovolil izvajanje petih letnih, treh živinskih in tedenskega sejma ob sobotah. V kolikor so prišli sejmi na dela prost dan ali na zapovedan praznik, so ga organizirali prvi naslednji delovni dan. Sredi 19. stoletja pa se je mesto potegovalo še za en tedenski sejem.

Sejmski promet na sobotnih sejmi v Celju je bil do 19. stoletja nepomemben, sredi 19. stoletja pa so se lokalne razmere v mestu močno spre- menile. Po izdaji novega sejemskega reda in re- klami v okoliških krajih, ki je povečala konkurenco proizvajalcev, je prostor na celjskem Glavnem trgu, kjer se je sejem odvijal, postal premajhen. Leta 1847 je Celje dobilo pravico do organiziranja še drugega tedenskega sejma. Za nov tržni dan je bila poleg sobote določena sredo, določila glede tržnega prostora, pobiranja stojnine itd. pa so bila enaka kot za sobotni sejem.

V posameznih poglavjih se je avtorica posvetila še posameznim obrtnim redom, ki so urejali sejmarjenje v Celju in pripravi ter odvijanju po- sameznih sejmov, kot so živinski in posebej svinj- ski sejmi, letni, tedenski in kramarski sejmi. Ob- ravnavala je še tržne pristojbine, možnosti rezer- vacije sejemskega prostora, mestno tržno upravo, ki je bdela nad sejmskim dogajanjem po prvi svetovni vojni, prodajni čas sadjarjev in kmetov na tedenskih sejmi. Pri postopanju policije pri nad- zorovanju trgovanja omenja, da naj bi ta po ne- katerih navedbah predvsem z okoliškimi branjev- kami slabo postopala, nekatere pa celo pretepala.

Poseben problem je predstavljala ureditev sejemskega prostora. Kupci in mestna uprava so menili, da je nehygienično, da so zlasti branjevke na sejmu v košarah prinesena živila, npr. mleko, sir, smetano, jajca in drugo, mesarji pa meso in mesne izdelke, razstavili kar na tla, zato so od prodajalcev sprva kot podlago zahtevali čist prt. Vendar nekateri tudi te najmanjše zahteve niso izpolnjevali. Po nekaj neuspehih so kritiki le dosegli, da so prodajalci na trgu za nakup in prodajo živil najemali stojnice. Zlasti mesarji so pri prodaji mesa na trgu želeli umetno zviševati cene, mestna oblast pa je z lastno prodajo želela cene znižati ali vsaj obdržati v mejah še sprejemljivega. Mesarji so tako zaradi lastnega zaslužka odhajali po nakup klavne živine na Hrvaško in v Bosno, kjer so bile cene pri kmetih bistveno nižje, s prodajo na celjski tržnici pa se je njihov zaslužek povečal.

Pred božičem so na celjskem sejmu prodajali tudi smrečice za božična drevesca, katerih prodaja je bila dovoljena le pod posebnimi pogoji. Smrečice so morale imeti posebno spričevalo o izvoru, saj je nekontrolirano in nestrokovno sekanje najlepših mladih smrek siromašilo pomladitvene nase v gozdovih. Za božična drevesa je bilo dovoljeno sekati le v rasti zaostala ali deloma oz. v celoti posušena drevesca, ki pa so bila le redko primerna za božična drevesa, za katera se je zahtevala lepa oblika in lepo rase veje. Kmetje in gozdarji v okolici mest in večjih krajev so v božičnem času opazali več kraj drevesc v okoliških gozdovih.

Sejmi so najprej pomenili napredek (omogočanje trgovanja), zato jih je oblast vzpodbujala, skozi čas pa so iz različnih vzrokov postali coka razvoju kot mnoge zgodovinsko pogojene institucije, npr. cehi, zato za prirejanje novih sejmov oblast ni več potrjevala koncesij. Tudi na celjskih sejmih je bilo podobno. Statistični pregled kramarskih sejmov v začetku 20. stoletja navaja postopno zmanjševanje povpraševanja in prodaje, saj je bilo sejmov preveč, meščani pa so imeli možnost vsakodnevne nabave v vedno številnejših trgovinah meščanskih trgovcev. Organiziranje kramarskih sejmov se je tako izkazalo za nepotrebno. Živinski sejmi so kljub temu, da nikoli niso bili prav uspešni, živeli še naprej. Kmetje so prekupevali v glavnem z govejo živino, redkeje s konji, zelo malo pa so na sejmi prodali koz in ovac. Še najdlje so živeli svinjski sejmi.

Iz statističnega pregleda sejmov, ki ga je avtorica pripravila ob koncu svoje razprave, lahko razberemo, kaj so pridelovali na kmečkih posestvih, kdaj v letnem času so imeli viške za prodajo, iz podatkov pa je s sklepanjem možno izluščiti tudi, kakšno je bilo tisto leto vreme in posledično letina. Vsekakor je več kot dobrodošla tudi primerjava s cenami pridelkov na sejmi v Mariboru in Ljubljani.

V nasprotju z zmanjševanjem zanimanja za kramarske in živinske sejme je med obiskovalci raslo zanimanje za gospodarske in obrtne razstave, katerih nasledniki so današnji sodobni sejmi.

Kakor pri vseh drugih bi lahko avtorica tudi pri tej raziskavi nekatera poglavja razširila z dodatnimi podatki, vendar se ob tem vedno postavlja vprašanje, ali ne bi ob tem zastavljena naloga izgubila rdeče niti, vsebina dela pa bi zvođenela. Obširnejše delo bi tako tudi preraslo okvir zastavljenega cilja. Kljub drobnim napakam, ki jih lahko najdemo v še tako dodelanih publikacijah in ustanovah, ki premorejo neprimerno več denarja za izdajanje knjig, kot je Zgodovinski arhiv Celje, je izdana razprava, zasnovana pretežno na arhivskem gradivu, dragocen prispevek k poznavanju krajevnih zgodovine, vpete v krog dogajanj na širšem področju.

Alenka Kačičnik Gabrič

Drago Medved in dr. (ur.): Zreški zbornik 2006. Zreče : Občina Zreče, 2006, 432 strani.

V zadnjih letih ni malo slovenskih, predvsem mlajših občin, ki se odločajo za izdajo zbornika. Navadno se to zgodi ob posebni priložnosti in s posebnim namenom. Zreška občina je z izdajo zbornika počastila 800-letnico prve pisne omembe kraja, hkrati pa zbornik služi za utrditev krajevnih identifikacij in predstavitev kraja širšemu krogu ljudi, ter tako prevzema vlogo trajne vizitke.

Občina je prevzela nase celotno financiranje zbornika, saj nikjer ne zasledimo omemb sponzorjev. Uredniška vloga je pripadla Dragu Medvedu, ki je to delo opravil skupaj z uredniškim odborom. Zbornik skupaj s kratkim uvodnim in zaključnim delom prinaša šestnajst prispevkov, ki posegajo na polje interdisciplinarnosti, torej na različna področja raziskovanja in bi jih lahko po svoji vsebini in kvaliteti nekako razdelili med bolj znanstvene in tiste z bolj poljudno pisano besedo. Vsekakor pa vsebuje pomembno bogastvo podatkov o zgodovinskih, kulturnih in naravoslovnih vrednotah zreškega prostora.

Pomembna popestritev zbornika se mi zdi izbor fotografskega gradiva in priložena zgoščenka, na kateri so posneti zvočni zapisi gradiva iz članka Petra Kosa, in originalni ohranjeni posnetki prvih nastopov ansambla Zreški kovači.

S prijazno besedo in uvodno mislijo "Drevo potrebuje korenine, človekove korenine pa so v nje-

govi zgodovini" nas Jože Košir, dolgoletni župan Občine Zreče, povabi k prijetnemu in poučnemu branju zanimivih in raznolikih prispevkov. Sam pa se jim pridruži s kratkim sprehodom skozi pomembne zgodovinske prelomnice konca 19. in 20. stoletja, kjer opozori, da se je tudi v dolini reke Dravinje ob vznožju Pohorja dogajala zgodovina, katere pomemben dokument je listina iz leta 1206, ki priča o prvi pisni omembi kraja. Izgled same listine nam ponudi prva stran, kjer je med drugim zapisano, da je bila listina izdana v Žičah, hranjena pa je v Štajerskem deželni arhivu v Gradcu.

Vesna Koprivnik nas popelje daleč nazaj v čas prazgodovine in antične naselitve z opisom najpomembnejših arheoloških najdišč tega prostora, med katerimi prav gotovo izstopa Brinjeva gora nad Zrečami. Avtorica je pregledno obdelala to arheološko območje, nam postregla z navajanjem arheoloških krajev, s ponazoritvijo življenja prvih naseljencev, naselitvenih sistemov, prehrane...

Nekaj drobcev iz zreške župnije nam naniza nadžupnik v Rogatcu Andrej Grobelnik. Seznani nas, da zreška župnija obstaja kot samostojna zadnjih 250 let (točni datum ustanovitve ni poznan). Na kratko poskuša prikazati okoliščine, ki so omogočile nastanek zreške župnije. Poudari, da je imela velik vpliv na tem področju Žička kartuzija. V posameznih poglavjih nam predstavi 250-letno zgodovino župnije, pri čemer se opira na župnijsko kroniko.

Vito Hazler je pripravil študijo o kulturni dediščini in naravnih vrednot zreškega območja. Poda stanje njihove ohranjenosti in hkrati pravilno podučiti, da je to zelo pomembna kategorija, saj prostorsko in vsebinsko bogati prepoznavnost zreške občine, ter je izjemna priložnost za turistični in gospodarski razvoj. Kot uspešen primer navaja Ošlakovo domačijo in Skomarsko hišo, ki sta ne le dvignili prepoznavnost svojih vasi, temveč tudi pokazali, kako se lahko z dediščino gradi prihodnost. Navede nekaj najpomembnejših spomeniškovarstvenih dokumentov, pomembnih za zreško občino in poda podroben seznam njenih pomembnejših kulturnozgodovinskih spomenikov in naravnih vrednot, od prazgodovine do danes. Vse pa za boljše razumevanje varstvene problematike ponazori v, po mojem mnenju, precej dobrodošli tabelarni obliki s pojasnili, kjer izvemo, da je na obravnavanem območju kar nekaj spomenikov državnega pomena.

Mojca Kovačič je pogledala, od kod izvira uspešen gospodarski razvoj zreške občine. Tako nas popelje na pot od skromnih začetkov obrtne dejavnosti (glažutarstvo, fužinarstvo, furmanstvo, kovaštvo), preko delujočih rudnikov in železnice vse do današnjih najpomembnejših gospodarskih dejavnikov občine tovarne orodja Unior in tovarne umetnih brusov Comet. Ker so skupaj z njima

rasle tudi Zreče, dobimo preko avtoričinega pripovedovanja, predvsem pa po mojem mnenju preko osvežilnega vložka citatov prebivalcev Zreč in zreške občine, ki s precej slikovitim in čustvenim pripovedovanjem potrjujejo pomen obeh tovarn in njunega vpliva na razvoj kraja, predstavo o pomenu simbioze med naravnimi danostmi in človeškim faktorjem.

Tatjana Hren na kratko obravnava demografsko podobo zreške občine. Poudari, da sta prehodnost območja in gospodarski vzpon vplivala tudi na porast prebivalstva občine, ki v obdobju od 1969 do 2004 naraste od 3.343 na 6.379 prebivalcev. To je razvidno tudi iz priložene tabele in grafikona, kjer dobimo v pogled še starostno in izobrazbeno strukturo občine, v nadaljevanju pa tudi nekaj malega o zaposlitveni sestavi prebivalstva.

Za tiste, ki ste že od nekdaj želeli vedeti kaj več o heraldiki, predvsem pa o izvoru in pomenu simbola Občine Zreče – zelenega srca – priporočam v branje zanimiv prispevek Valta Jurečiča. Med drugim namreč izvemo, da je zreški grb zasnoval dr. Božo Otorepec in da je plod informacijske dobe, torej nastal po osamosvojitvi Slovenije. Grb ima sicer izvor v 13. stoletju, ko naj bi Zreče tolmačili s pomenom sreča, nemško Freude. Otorepec je vsebino grba povzel po pečatu takratnega zreškega graščaka Jurija Freudenberga, kjer je glavni atribut srce. V končni fazi nastane grb z zelenim srcem na rumeni podlagi, ki utemeljuje geslo zreške občine "Zeleno srce Pohorja".

Prispevek o razvoju šolstva v Zrečah avtorice Jolande Lorgar bo najverjetneje pritegnil tiste, ki so kdajkoli obiskovali OŠ v Zrečah. V osrednjem delu prispevka lahko kronološko sledimo 190-letnemu razvoju osnovne šole, kar ni naključje, saj je avtorica večino vsebine črpala iz Šolske kronike. Med drugim je opisala razvoj šolskega poslopja, učbenikov, predmetnikov, šolskih proslav, obšolskih dejavnosti, navajala prisotnost pri pouku itd.

Razvoju pomembne gospodarske panoge v Zrečah – turizmu sledimo v prispevku Zdenke Kejžar, vodji lokalne turistične organizacije Zreče-Rogla. Poda nam podroben pregled današnje lokalne turistične ponudbe (od nastanitvenih kapacitet, do prehrane, rekreacijskih možnosti, medicinske ponudbe itd.), katere načrten razvoj se v teh krajih začne leta 1976 z izgradnjo prvega hotela na Rogli in 1978 v Zrečah. Avtorica poudari, da sta danes smučarsko središče na Rogli in Terme Zreče znana ne samo doma, temveč tudi v svetu, zanemariti pa ne smemo niti pestre ponudbe kmečkega turizma.

Iztok Vršaj nam v precej obširnem in izčrpnem članku, opiše naravne razmere območja, rastlinstvo in živalstvo, zgodovinski razvoj gozda in gozdarstva, ter predstavi pravilno in načrtno ravnanje z gozdovi nekoč, danes in v bodoče. Tako dobimo

podrobno sliko o pomenu gozda in gozdarstva v teh krajih.

Da rek "vsaka vas ima svoj glas" drži, izpostavi Peter Kos, ki razgrinja značilnosti in specifičnosti zreškega govora. Avtor se omeji na govor v samem mestu Zreče, čeprav se ta od okoliškega govora ne razlikuje bistveno. Skozi prispevek sledimo natančnejši analizi govora in besedišča s pomočjo fonetičnih zapisov, pridobljenih z intervjuji treh domačinov.

Anton Gričnik prispeva esejistično pripoved o družbenem dogajanju v Zrečah vse od svojega otroštva do danes, z etnografsko in osebnostno noto, na kar uvodoma opozori avtor sam. V zanimivem prepletu različnih osebnih zgodb in dogodivščin, ki jih obogati z množico osebnih zgodb posameznikov, ki so na različne načine zaznamovali življenje v zreški dolini, sledi dogajanju in spremembam tega prostora.

Preskok od življenjskih zgodb k sodobni umetnosti naredi urednik zbornika Drago Medved. Prikaže nam zapuščino nekajletnega delovanja "forme vive" v Zrečah v sedemdesetih letih 20. stol. Pod idejnim vodjo Vasilijem Četkovičem Vaskom so izpod ustvarjalnih in ambicioznih rok takrat priznanih kiparjev, tudi iz tujine, ob uporabi lokalnih materialov nastale posamezne skulpture, ki kljub zobu časa pestrijo podobo kraja.

Kratek in na trenutke precej faktografski pregled bogate in raznolike športne dejavnosti v občini prispeva Ivan Olup. Seznani nas z nastankom, razvojem, doseženimi rezultati posameznikov in klubov, ki večji razmah doživijo šele po osamosvojitvi Slovenije, v času, kateremu avtor posveča tudi največ pozornosti.

Za konec Martin Mrzdovnik oriše še kulturni razvoj kraja, pri čemer osrednjo pozornost nameni sicer petletnemu, a intenzivnemu in širše priznanemu delovanju prvega zreškega ansambla "Štirje kovači". Tej zgodbi doda še kratek opis manjših zgodb posameznikov, društev, združenj in ansamblov, ki tvorijo mozaik umetniško-kulturne ustvarjalnosti občine.

Zbornik ima bogato, raznoliko, zanimivo in lahko berljivo vsebino in bo pritegnil vsakogar, ki ga zanima lokalna zgodovina. Pomanjkljivost zbornika je morda le ta, da nima tujejezičnih povzetkov, s čimer bi lahko predstavljal še večje propagandno gradivo za tako turistično občino. Sicer lahko zasledimo še nekaj majhnih napak, ki se navadno vtihotapijo v tako obsežno publikacijo, a je nekatere napake uredniški odbor že našel in dal v ponatis popravljeno verzijo. Kljub temu je zbornik poln dragocenih podatkov, zaradi česar njegova vrednost prav gotovo ne bo kratkotrajna.

Jasmina Litrop

Jožko Kragelj: Modrejce in Modrejčani. Gorica, 2006, 61 str.

Avtor Jožko Kragelj se je v zborniku z naslovom *Modrejce in Modrejčani* na svoj način poklonil svojemu rodnemu kraju Modrejcem. Osrednja tema zbornika so same Modrejce, ki ležijo v Posočju ob akumulacijskem jezeru reke Soče in se stiskajo pod pobočjema Bučenice in Selskega vrha, ter tam živeči ljudje.

Gradivo, ki tvori knjigo, je pretežno literarne narave, saj knjiga vsebuje pesmi in besedila nekaterih najbolj znanih slovenskih literatov Simona Gregorčiča in Ivana Preglja. Ivan Pregelj je dve svoji stvaritvi posvetil prav Modrejcem, in sicer *Poslanica v Modrejce* (izšla je v Koledarju goriške Mohorjeve družbe leta 1924) in *Modrejce* (tekst je izšel v Domu in svetu leta 1935). Poleg tega je v knjigi objavljen tudi izsek iz opusa domačina Andreja Kraglja, ki je bil znani, vendar po besedah avtorja sedaj že skoraj pozabljen klasični filolog in prevajalec, ki je v slovenski jezik prevedel *Iliado* in *Odisejo*. Njemu v spomin sta se ob njegovi smrti poklonila tudi Simon Gregorčič in Ivan Pregelj z dvema pesmima, ki ju je Jožko Kragelj, poleg naslovnice prevoda *Iliade* in odlomka *Odiseje*, vključil v svoj zbornik. Svoj poklon znanim Modrejčanom urednik nadaljuje s kratkimi biografijami Franca Štruklja, Lucijana Krajnika, Jožka Kraglja in Cirila Kraglja – Lukovega, ki je napisal dolgo pesnitev o zgodovini svojega rojstnega kraja Modrejc z naslovom *Epopeja*. Tudi slednjo je urednik v celoti vključil v zbornik.

Avtorski prispevek urednika zbornika predstavljajo (poleg uvoda in zbiranja gradiva) kratka zgodovina Modrejc, črtica *Iskra veselja*, ki jo je avtor prvič objavil v celjskem Mohorjevem koledarju leta 1949, predstavitev posameznih znanih Modrejčanov in rodovnik Žnidarjeve hiše. Predvsem iz kratke zgodovine in črtice veje avtorjev velik odpor do italijanske okupacije in vsiljevanja italijanskega jezika. Črtica opisuje boj protagonista Slavka, ki se po opravljeni maturi vrne iz šole v mestu, proti poitalijančenju Modrejčanov, in njegovo skrb za negovanje slovenskega jezika. V tekstu pred črtico nam avtor razloži, da so opisani dogodki pravzaprav avtobiografski.

V delu, kjer avtor na kratko predstavi zgodovino Modrejc, pogrešamo točno navedbo virov, iz katerih je avtor črpal podatke za svoj kratki opis zgodovinskega dogajanja, ki je tudi preohlapen, da bi ga lahko označili kot temeljito zgodovinsko analizo zgodovine Modrejc. Pohvaliti pa gre avtorja, da je zbral domača imena hiš, po katerih so se, kot sam pravi, ljudje poznali. Nadgradnjo seznamu

predstavljajo slike nekdanjih gospodarjev hiš in družin, ki sledijo seznamu imen. Tega dela knjige so gotovo veseli domačini, današnji prebivalci Modrejca, saj njihova imena in slike prednikov ne bodo utonile v pozabo in se izgubile za vedno. Še več, svoj spomenik preteklosti bodo imeli v knjigi Jožka Kraglja *Modrejce in Modrejčani*, ki predstavlja kljub ne toliko znanstveni podlagi zanimiv košček mozaika v preučevanju zgodovine Tolminske.

Boštjan Lužnik

Kronika Rihemberka – Branika II: zbornik strokovnih prispevkov s področja arheologije, zgodovine in umetnostne zgodovine, ki dopolnjujejo Kroniko Rihemberka – Branika iz leta 1994 ter članki domačih avtorjev o sodobnem dogajanju v kraju. Ur. odbor Zalka Jereb, Savin Jogan, Cvetko Vidmar, Polona Abram in Erna Kolenc. **Branik : Krajevna skupnost, Kulturno prosvetno društvo Franc Zgonik Branik, 2006. 395 str.**

Zbornik je, kot sporoča podnaslov, nadaljevanje leta 1994 izdane *Kronike Rihemberka – Branika*, ki govori v prvih dveh delih o zemljepisnih značilnostih in preteklosti Braniškega območja, v tretjem, najboljše delu pa predloča braniški letopis od leta 1914 do 1994 (Rihemberk je bil preimenovan v Branik po uredbi o spremembi imena naselja, objavljeni v Uradnem listu LRS št. 24, 17. 7. 1951). Za razliko od kronike iz leta 1994 pa so tokrat snovalci k sodelovanju pritegnili tudi strokovnjake: arheologe, zgodovinarje in umetnostne zgodovinarje. V nadaljevanju se strokovnim razpravam pridružujejo spomini in zanimivosti iz braniške preteklosti različnih piscev. Drugi del zbornika pa sestavljajo prispevki, ki opisujejo življenje v kraju v zadnjem desetletju, spod peresa domačinov, aktivnih udeležencev ali sopotnikov družbenega dogajanja v Braniku.

Zbornik uvaja arheološki prispevek Petra Turka in Mojce Jereb o poselitvi Braniške doline v prazgodovini in rimskem obdobju, ki poleg omemb posameznih najdišč predstavi tudi najbolj monumentalni spomenik prazgodovinskega obdobja z obrobja Braniške doline – vrsto sedmih kamnitih gomil na severnem kraškem robu, med Ostrim vrhom pri Štanjelu in Voučnjakom nad Škrbino. Na gomili na Ostrem vrhu, za katero so glede na pisne vire predpostavljali, da gre za grobno gomilo, so ob arheoloških izkopavanjih odkrili ruše-

vine prazgodovinskega stolpa, ki so ga naravoslovne analize datirale v starejšo železno dobo [9–18]. Sledi Stoparjev opis in predstavitev stavbnega razvoja gradu Rihemberk od romanske faze konec 12. stoletja pa do povojne prenove v 60. letih 20. stoletja [19–42]. Prispevek Branka Marušiča oriše življenjsko pot rihemberškega rojaka, publicista in prevajalca Ljudevita Furlanija (1864–1913) [43–50]. Z dogodki v Rihemberku in neposredni okolici med prvo svetovno vojno, z usodo mobiliziranih Rihemberčanov, s prihodom beguncev iz Gorice in bližnjih krajev, s topniškim obstreljevanjem in bombardiranjem kraja, z odhodom, bivanjem in vračanjem Rihemberčanov iz begunstva, s podporo majniški deklaraciji in z razočaranjem po prihodu italijanskih enot konec leta 1918 seznani bralca Drago Sedmak [51–101]. Obdobje med vojnama in italijanizacijo skozi vzgojno-izobraževalni državni aparat temeljito predstavi Vlasta Tul v prispevku o zgodovini šol in vrtcev na območju nekdanje občine Rihemberk. Razmere v šolstvu so se začele spreminjati oktobra 1922 s prihodom fašizma na oblast, ključne spremembe pa je prinesla Gentilejeva šolska reforma oktobra 1923, po kateri so na slovenske šole med drugim pričeli nameščati italijanske učitelje. Poleg šole je bila v Rihemberku tudi podeželska šola za kmetovalce družbe Faina in otroški vrtec [103–152]. O delovanju nasprotnikov partizanstva na območju Rihemberka pripoveduje prispevek Borisa Mlakarja [153–164]. Umetnostnozgodovinski oris braniških cerkva, župnijske cerkve sv. Urha in podružnice sv. Antona Padoanskega v Taboru, sv. Duha v Pedrovem, sv. Katarine v istoimenskem zaselku, sv. Martina v Brjah in sv. Lenarta v Spodnji Branici predloča Magda Miklavčič Pintarič [165–180]. Historiat razvoja in gradnjo druge železniške zveze s Trstom, ki v kompromisni realizirani enačici preči tudi Rihemberk, in temeljit opis proge skozi Branik, premostitvenih objektov, obvoznice skozi sotesko Pekel med prvo svetovno vojno, čuvajnic, uprave, prometa, oskrbe z vodo in železničarjev je podan v prispevku Karla Rustje [181–212]. O rihemberški/braniški pošti in spremembah poštnega žiga piše Branko Morenčič [213–220]. Sledi delna objava prevoda in povzetkov vizitacijskih zapisnikov ljubljanskega škofa Tavčarja v Rihemberku iz leta 1582 in prvega goriškega nadškofa Karla Mihaela Attemsja iz druge polovice 18. stoletja, ki jo je pripravil Sandro Pečenko [221–237]. Dušan Križman pa je zapisal pogovore z Rihemberčani Francem Bandljem, Pavlico Bizjak, Otilijo Ličen, Marijo Sever, Valerijo Karer in spomine Andreja Križmana na grad Rihemberk in člane grofovske družine Levetzow Lanthieri [239–250]. Sledijo spomini Oskara Jogana na graščino Dolnji grad, ki je do požiga vasi februarja 1944 stala na južnem robu Rihemberka, in na kratke dneve svobode med kapi-

tulacijo Italije in nemško okupacijo septembra 1943 [251–258]. Prvi del zaključuje objava odlomka iz dnevnika interniranca, protifašista in borca v osvobodilnem boju Grčije Slavka Lična, ki ga je pripravil Cvetko Vidmar [259–263].

Drugi del zbornika, ki ga sestavljajo prispevki iz življenja kraja v zadnjem desetletju, pa je pravzaprav nadaljevanje vsebine iz prve kronike. V razdelku o lokalni samoupravi in političnem življenju predstavi Cvetko Vidmar Rihemberk kot občinsko središče skozi celotno 19. stoletje in prvo polovico 20. stoletja, vse do vključitve v občino Šempeter pri Novi Gorici leta 1955, ki je leta 1960 pridružena občini Nova Gorica, ter tri propadle poskuse ustanovitve nove občine Branik po osamosvojitvi Slovenije [267–290]. V nadaljevanju je opisano delovanje krajevne skupnosti Branik v obdobju 1994–2005 [290–295] in strankarsko življenje [295–298]. Sledeči razdelek prinaša pregled razvoja gospodarskih dejavnosti s posebnim poudarkom na kmetijstvu in vrnitvi premoženja agrarni skupnosti Branik [299–311]. O pomembnih dogodkih na braniški osnovni šoli med letoma 1993–2005 pišejo Nevenka Rojc, Marina Pintar in Nada Pičulin, v vrtcu Rastja pa Dragica Vidmar [313–326]. V razdelku o kulturi je predstavljena ustanovitev in delovanje Kulturno prosvetnega društva Franc Zgonik Branik, predvsem inštrumentalne skupine, pevskih sestavov (Moškega pevskega zbora Franc Zgonik, Okteta Vrh, Vokalne skupine Rihemberk) in dramske skupine [327–345]. Sledi samopredstavitve oživljanja gradu Rihemberk najemnika gradu Aleša Vidiča in Martine Trampuž [346–352] ter predstavitev društev: lokalne organizacije Društva izgnancev Slovenije 1941–1945, Zveze borcev NOV Branik, Društva upokojencev Branik, Športnega društva Branik, Turističnega društva Branik in Lovski družine "Tabor" Dornberk – Branik [353–364]. V nadaljevanju se zvrstijo portreti domačih ustvarjalcev: kiparja, slikarja in grafika Petra Abrama, pesnika Nevina Birse in pesnice Alje Furlan [365–372]. O župniji svetega Urha v Braniku, skrbi za sakralne objekte in življenju župnije piše tamkajšnji župnik Janko Krkoč [373–386]. Knjigo zaključujejo statistični podatki, ki jih je pripravila Zalka Jereb [387–390], pridani so še popravki kronike iz leta 1994.

Špela Ledinek Lozej

Tina Bahovec in Teodor Domej (ur.): Das österreichisch-italienisch-slovenische Dreiländereck : Ursachen und Folgen der nationalstaatlichen Dreiteilung einer Region. Klagenfurt, Laibach, Wien : Hermagoras, = Celovec, Ljubljana, Dunaj : Mohorjeva, 2006, 572 str.

Delo je nastalo na podlagi raziskovalnega projekta, ki se je začel sredi 90ih let prejšnjega stoletja pod vodstvom Andreasa Moritscha, njegov namen pa je bil raziskati procese narodne diferenciacije in tudi homogenizacije kot tudi posledice nacionalno teritorialne delitve na posebnem področju – tromeji med Avstrijo, Italijo in Slovenijo.

Območje tromeje je bilo skozi stoletja dokaj homogeno, v drugi polovici 19. stoletja pa se je tudi tu pričel proces nacionalizacije. Po prvi svetovni vojni je prišlo do delitve območja med tri nacionalne države, kar je imelo za regijo globoke posledice, ki so vidne še danes.

Področje raziskovanja lahko geografsko razdelimo na spodnjo Ziljsko dolino (Avstrija), Kanalsko dolino (Italija) ter Zgornjesavsko in Soško dolino (Slovenija). Med raziskovalci poleg zgodovinarjev najdemo tudi raziskovalca političnih znanosti, humane geografije, gospodarskih ved, literarnih ved kot tudi socialnega antropologa. Smrt vodje Andreasa Moritscha leta 2001 je upočasnila potek projekta, ni pa ga prekinila.

V geografskem uvodu nam Andreas Moritsch predstavi lego tromeje. Po njegovem gre za območje, ki je "v prepihu zgodovine", preko katerega vodijo pomembne prometne poti, ima slabe pogoje za razvoj kmetijstva, najti pa je rudno bogastvo. Ti trije dejavniki so močno vplivali na razvoj regije. Od kmetijstva je prevladovala živinoreja, med rudninami je treba omeniti svinco in cink v Plajberku in Rablju, tovarna verig v Beli peči pa je edini preostali obrat, ki se je ukvarjala s predelavo železove rude. Na razvoj prebivalstva so vplivale tudi številne ekonomske krize in politične razmejitve, a ima regija vse predpogoje za razvoj turizma. Gre za območje razmejitev, migracij, etničnih čistk, ki pa jih lahko prebivalstvo v združenih Evropi premaga.

V članku Procesi integracije in dezintegracije v zrcalu institucionalnega razvoja nam skuša avtor Günther Guggenberger ob pomoči različnih vrst institucij orisati razvoj institucionalnega sistema od sredine 18. stoletja do danes ter ugotoviti mero integracije ali dezintegracije v različnih časovnih obdobjih. Na podlagi svojih raziskovanj je prišel do sklepov, da je bila raznolikost institucij vse večja in da so v hierarhiji višje institucije postajale bolj pomembne. V 18. stoletju so bile maloštevilne

institucije z močno lokalno zakoreninjenostjo pomembne za pripadnost prebivalstva, a se je po letu 1848 pod vplivom razvijajočih se državnih in političnih sistemov, katerih institucije so prekrile regionalne in so imele deloma dezintegracijski učinek, pričel zmanjševati pomen lokalnih ustanov, kajti prišlo je do razdelitev, še zlasti po prvi svetovni vojni, ko je delitev med tri nacionalne države uničila institucionalno mrežo. Posledica je bil različen razvoj na vseh področjih, območje je bilo odrinjeno na rob, popolnoma neupoštevani so ostali lokalni vidiki. Vse to je doseglo višek po koncu druge svetovne vojne, ko je tromeja postala področje različnih družbenopolitičnih, gospodarskopoliitičnih in nacionalnopolitičnih ter vojaških taborov. Razvoj je šel v tri različne smeri. Od petdesetih let 20. stoletja dalje so skušali to omiliti, po osamosvojitvi Slovenije leta 1991 pa so se institucionalni sistemi vseh treh držav zopet zblížali. Postopoma se bodo ustvarile ugodne razmere za stabilno povezovanje na področju tromeje.

Zgodovinski razvoj do leta 1848 avtorja Andreasa Moritscha nam podrobno predstavi območje tromeje vse od prvih naselitev iz bronaste in halštatske dobe preko naselitev Keltov, Rimljanov, Langobardov, Slovanov in v 8. stoletju Frankov. V srednjem veku je regijo močno prizadel podor Dobrača, potresi, epidemije kuge, svoje so dodali še turški vpadi. V 16. stoletju je bila regija razdeljena med habsburške dežele Koroško, Kranjsko in Goriško ter beneško Furlanijo. Po obdobju Ilirskih provinc je leta 1815 regija v celoti prešla pod Habsburžane, leta 1866 pa je ponovno prišlo do vzpostavitve avstrijsko-italijanske meje. Živinoreja je še vedno prevladovala med kmetijskimi panogami, dobro pa so se razvile prometne poti in s tem povezan razcvet trgovine in metalurgije. V Kanalski dolini je rudarstvo samo še povečevalo diferenciacijo prebivalstva, prebivalstvo zgornjega Posočja je moralo zaslužek iskati drugje, v zgornjem Posavju je bila situacija zaradi bogastva z lesom, razvite živinoreje in prevoznitstva boljša. Poleg konjereje je k ekonomskemu razvoju spodnje Ziljske doline pripomoglo tudi rudarstvo in predelava kovin. Prav tako kot na socialno-ekonomskem področju je bila tudi jezikovno in etnično tromeja v veliki meri diferencirana.

V članku Etnična struktura, uporaba jezika in politizacija etnosa na področju tromeje nam Theodor Domej predstavi tromejo kot stičišče treh jezikovnih skupin; slovanske, romanske in germanške, na tem področju so doma štirje jeziki, slovensščina, nemščina, italijanščina in furlanščina. Konec 18. stoletja sledi začetek nacionalne dobe, a šele z obdobjem razsvetljenega absolutizma se je država pričela ukvarjati z jezikovno politiko. Nekje se je jezikovna raznolikost zmanjšala, prišlo je do asimilacije, na primer slovensščine na avstrijskem

Koroškem in v italijanski Kanalski dolini. Leta 1774 je stopila v veljavo Splošna šolska uredba, tako je opismenjevanje v veliki meri vplivalo na nacionalizacijo prebivalstva. Šolstvo je bilo najbolj razvito v nemško govorečih predelih Koroške, sledili sta Ziljska in Kanalska dolina, v kranjskem in primorskem delu področja pa so bili le zametki. Ne samo, da so bile različne usmeritve nacionalnih gibanj, različne so bile tudi ideološke. Na Koroškem so bile skoraj identične, slovensko narodno gibanje je bilo klerikalno usmerjeno, nemško pa precej liberalno. Na Kranjskem in Primorskem sta obe svetovnonazorski usmeritvi sodelovali. Do strankarske diferenciacije na Kranjskem je prišlo šele po 1891, kar pa ni ogrozilo narodne emancipacije. Na Primorskem je bilo prisotnih več nacionalnih gibanj, a nobeno ni moglo dobiti večine. Volilni okraj, pod katerega je spadala zgornja Soška dolina, narodnostno ni bil sporen. V povezavi z demokratizacijo in nacionalizacijo družbenega življenja je prišlo po letu 1848 do razvoja društev tudi na političnem področju. Pod Bachovim absolutizmom niso mogla delovati, a po letu 1867 so prišla pod vpliv nacionalnih gibanj. Utrditi so se želela tudi društva za narodnostni boj, ki so delovala na šolskem področju. Narodnostni boj je bil zlasti opazen v koroškem predelu, kjer so bila v večinsko slovenskem področju nemška društva precej bolj organizirana od slovenskih. Italijansko nacionalno gibanje do konca prve svetovne vojne ni bilo prisotno.

Že takoj na začetku članka Nacionalna diferenciacija in politične razmere na območju ob tromeji (1848–1918) Janez Cvirn poudari, da so bili do srede 19. stoletja Slovenci zmeraj podeželsko, Nemci pa mestno oziroma trško prebivalstvo. Nemški občevalni jezik v mestih je bil simbol meščanstva proti okoliškemu slovensko govorečemu prebivalstvu, ki pa se je ob selitvi v mesto hitro navzelo nemških navad. Moderna nacionalna zavest med Slovenci se je le počasi uveljavljala, po marčni revoluciji in še zlasti po obnovi ustavne ureditve 1860/61 se je moderna slovenska narodna zavest močno okrepila, še zlasti v zgornjem Posočju, kar je velika zasluga slovenske duhovščine. Šolstvo je bilo slovensko, število članov Mohorjeve družbe se je večalo, postopoma pa se je razširilo tudi slovensko uradovanje občin, nekoliko počasneje se je slovenska zavest uveljavila le v trgu Bovec. V koroški Ziljski in Kanalski dolini po obnovi ustavnega življenja razvoj slovenskega nacionalnega gibanja ni bil tako močan, obvladovala ga je slovenska duhovščina, a je bilo omejeno zgolj na agrarna področja. Vse večji je bil vpliv nemškega nacionalnega gibanja. Na Koroškem je šel razvoj v prid germanizacije. S koncem dolgoletne liberalne vladavine nemških liberalcev v Avstriji so se tudi na območju tromeje nacionalna nasprotja zaostila

do skrajnosti, še najmanj opazna so bila v zgornjem Posočju. Na Goriškem je do konca stoletja slovenska stranka nastopala s skupnimi kandidati, medtem ko so v Kanalski in Ziljski dolini prevladovala popolnoma drugačne razmere. Katoliško konservativno vodstvo slovenske politike na Koroškem v svojem delovanju ni bilo uspešno, zastavljali sta ga tako nemška liberalna kot tudi socialdemokratska stranka. Kmečka zveza, ki je bila v resnici privesek nemškega gibanja na Koroškem, je vse do prve vojne uspešno zavirala vpliv slovenske politike na podeželju, njene uspehe je še olajšal nastop slovenskega konservativnega vodstva, ki je obsojalo že najmanjši pojav liberalnih idej. Delež prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom se je zmanjšal v vseh območjih Ziljske doline, prav tako tudi v občinah Kanalske doline, zlasti v občinah Žabnica in Ukve, ki so bile po rezultatih ljudskih štetij po občevalnem jeziku vseskozi slovenske.

Z obdobjem po prvi svetovni vojni, ko je bilo ozemlje tromeje razdeljeno med Italijo, Avstrijo in Kraljevino SHS (Jugoslavijo), nas v svojem članku Integralni nacionalizem na območju ob tromeji (1919–1945) seznani Tina Bahovec. Vsaka izmed držav je skušala svoje ozemlje čim bolj narodno poenotiti. V Italiji so se z vzponom fašizma razmere zaostrele že v dvajsetih letih, v tridesetih v Jugoslaviji ter po letu 1933 še v Avstriji. Državni jezik so propagirali na vseh področjih, uporabo manjšinskih jezikov pa omejevali. Društva so se lahko razvijala samo v dvajsetih letih, a sta fašizem in nacionalsocializem prepovedala vse organizacije, ki režimu niso ustrezale. Pritisk so zlasti izvajali skozi šolstvo, premeščali so domače učitelje, učna snov je bila ideološko obarvana, prišlo pa je tudi do ekonomskih pritiskov, kar je, zlasti na področju Italije, povečalo emigracijo. Svoje zaveznike je ljudstvo našlo edino med duhovniki v cerkvi. Med drugo svetovno vojno pa je proces etničnega čiščenja dosegel višek s preseljevanjem in nasilnim preganjanjem prebivalcev Kanalske doline in južne Koroške.

Johann Strutz v prispevku Alpsko-jadranski prostor, tromeja in nacionalnodržavna trodelnost v ogledalu literature obravnava razmerje med literaturo in tematiko nacionalne jezikovne, kulturne in politične situacije na področju tromeje s poudarkom na besedilih v nemškem, italijanskem, slovenskem in delno istrsko-hrvaškem jeziku, še zlasti pa obravnava slovensko literaturo, ki zaradi manjšinskega značaja zrcali nadregionalne konflikte in trenja dominantnih nacionalnih centrov, gre za območje prehodov, cirkulacije in izmenjave med sosednjimi kulturami. V obdobju 1848–1918 gre za prve nastavke slovenskega razvoja literature v okviru regionalnih centrov Ljubljane, Maribora, Trsta in Celovca, pa tudi za zgodnje zametke kulturnopolitičnega funkcionaliziranja ljudskega slov-

stva, umetnostne literature kot tudi založništva leposlovja. V drugem obdobju (1918–1945) pride do razvoja konceptov in programov v nacionalno-politične, naletimo tudi na medkulturne nastavke. Po drugi svetovni vojni se začne tretja faza, ki se v zadnjih treh desetletjih 20. stoletja kaže kot večjezičnost oziroma jezikovna mešanica, gre za tuj pogled na lastno kulturo, v nekaterih primerih celo za poskus čezkulturne perspektive.

Članek Prebivalci obmejne regije – individualne poti do samoodločanja Roberta Garyja Minnichja obravnava posledice razmejnitve tromeje na podlagi primerjave življenjskih zgodb štirih posameznikov; starejše ženske, para srednjih let in mladega samcega moškega, ki bivajo v Sloveniji, Avstriji oziroma Italiji. Državljanstvo se smatra ne le kot pravica in dolžnost, temveč tudi kot praksa v življenju posameznika kot uporabnika javnih storitev. Zgodbe pričajo o raznolikosti življenja znotraj današnje tromeje, prikazujejo pa tudi skupno dediščino, ki so jo posamezniki nasledili. Zgodovinske procese nastajanja držav spremljamo skozi sodelovanje posameznikov pri lokalnih prireditvah in v ustanovah, vsak posameznik skozi svojo zgodbo zrcali izkušnje s spreminjajočimi se političnimi režimi, danes pa so vsi povezani kot državljani Evropske unije.

Prispevek Gospodarski učinki nacionalizma na področju tromeje Avstrija, Italija in Slovenija Aleša Lokarja osvetli povezave med pojavom nacij in nacionalizma ter ekonomijo. Avtor se osredotoči na welfare-politiko države. Najprej primerja državne proračune glede na delež izdatkov za socialne storitve, ki je najvišji v Avstriji, najnižji pa v Sloveniji. V drugem koraku oriše gospodarsko situacijo in welfare-politiko v posameznih občinah ob tromeji, v zaključku pa ugotovi, da gre v italijanskem delu raziskovalnega področja so institucije dokaj učinkovite izvajalke welfare-funkcije nacionalne države, v slovenskem delu so welfare-funkcije še bolj razvite, samo razpoložljiva sredstva so nižja, v avstrijskem delu pa welfare-politika nudi pomoč potrebnim.

Tromeja kot obmejno področje Slovenije, Italije in Avstrije se je spreminjala glede na obdobje, zaprta meja je prevladovala od dvajsetih do sedemdesetih let 20. stoletja, kar je dodobra preoblikovalo prostor. Italija je bila med ustanoviteljicami NATA in Evropske zveze, Avstrija je bila nevtralna, Slovenija pa v okviru Jugoslavije socialistična/komunistična dežela. Na prehodu v 21. stoletje sta najprej Italija in Avstrija odstranili meje v okviru EU, 2004 je sledila še Slovenija. V 14 občinah ob tromeji je povsod razen v Kranjski Gori in Podkloštru opaziti negativno rast prebivalstva. Obetavna gospodarska podoba območja, ki je obetala napredek, je sčasoma zamrla, k temu so pripomogli tudi nesmisli v administrativnem ukre-

panju, še posebej v Sloveniji. Celotno območje si od vključitve v EU veliko obeta od ponovne spojitve v enovit gospodarski prostor ter vključevanje v vseevropske tokove, še posebej na področju turizma. Poudarek je na nedotaknjenosti Triglavskega in drugih narodnih parkov, zgodovinski dediščini ter dediščini prve svetovne vojne. Med problemi pa Anton Gosar izpostavi nepoznavanje jezika in kulture sosednjega naroda ter gojene stereotipe o sosedih.

Za konec Robert Gary Minnich poudari pomen teoretičnih raziskav o alpski regiji kot posebni kulturni sferi znotraj Evrope. Zlasti pomembni so vidiki socialne evolucije in kulturne integracije, ki so jih razvili socialni geografi in kulturni ekologi. Metodologija, ki so jo avtorji publikacije uporabili, vodi v primerjalno fenomenološko raziskovanje obmejnih območij.

Publikacija predstavlja rezultate dolgoletne raziskave, podprte s strani Zveznega ministrstva za znanost, raziskave in umetnost Republike Avstrije, ki je v središče postavila območje tromeje, danes razdeljeno med Avstrijo, Italijo in Slovenijo, regijo, ki je bila v preteklosti tesno povezana, a jo je v 19. in 20. stoletju prizadela nacionalna diferenciacija in homogenizacija, vojne in nove državne meje, ki pa se z zblizevanjem držav v Evropski uniji ponovno rahljajo.

Polona Mlakar

Vigenjc. Glasilo Kovaškega muzeja v Kropi, let. I–VI, Kropa 2001–2006: Muzeji radovljiske občine.

Vigenjc kot tehnični spomenik, zgodovinski in muzejski objekt ter turistična atrakcija zaznamuje kroparsko preteklost in sedanjost, zato ni nič nenavadnega, če so v Kovaškem muzeju, ki deluje v okviru Javnega zavoda Muzeji radovljiske občine, svoje glasilo poimenovali po njem. Kot je navedeno v uvodniku prvega letnika, je bila Kropa v vseh preteklih obdobjih v slovenski strokovni literaturi kar zadovoljivo obravnavana, pa vendar se vedno znova porajajo nove potrebe po raziskovanju, novih načinih interpretacije virov in njihovem beleženju. Glasilo, ki je začelo izhajati leta 2001, je namenjeno vsem, ki jih zanima vse, kar je povezano s Kropo in z njeno širšo okolico, in hkrati priložnost za tiste, ki bi radi temu svojevrstnemu gorenjskemu kraju z odkrivanjem identitete podarili nove možnosti za razvoj. Uredništvo, ki ga vodi direktorica Verena Štekar-Vidic v sodelovanju s sourednico, višjo kustosinjo Sašo

Florjančič, je v prvi številki skromno napovedalo, da bo glasilo izhajalo občasno, vendar so do sedaj uspeli vsako leto izdati eno številko. To je svojevrsten uspeh za muzej, ki ne razpolaga z velikim številom lastnih strokovnjakov; njegova gonilna sila so znanje, volja in podpora okolja, v katerem muzej deluje.

Velika odlika uredniške politike glasila so tematske številke. Torej *Vigenjc* ni lokalno glasilo, v katerem bi objavljali vsevprek, ampak je vsebinsko skrbno zasnovan, tako da vsaka številka osvetljuje določeno temo s kar največ strokovnih zornih kotov. Priprava tematskih števil je izredno zahtevno delo, kajti urednik mora dobro poznati vsebinske vrzeli v obravnavani temi, literaturo, strokovne in znanstvene žanre besedil in strokovnjake, ki so sposobni podajati nove vsebine. Že v prvih šestih letnikih je sodelovalo preko 30 različnih priznanih slovenskih znanstvenih in kulturnih sodelavcev s področja humanistike, družboslovja in naravoslovja. Prispevki so opremljeni z znanstvenim aparatom, s povzetki v nemškem jeziku in z bogatim slikovnim in dokumentarnim gradivom. Prav tako so bibliografsko obdelani v vzajemni bazi podatkov COBISS. Glasilo si lahko ogledamo tudi v html obliki na spletni strani Muzejev radovljiske občine http://www.muzeji-radovljica.si/1muzej_kovaski/.

Morda v glasilu pogrešamo sumarne podatke o sodelavcih, na katere bi se bralci lahko obrnili tudi osebno, kadar bi o prispevku radi diskutirali ali posredovali dodatne oz. drugačne informacije. Prav tako bi diskusijo morda vzbudili z objavo recenzij in odmevov na posamezne letnike v drugih medijih.

Vsebinsko se je uredništvo v prvih šestih letnikih lotilo praznovanja 100-letnice rojstva znamenitega umetniškega kovača Jože Bertonclja (let. I, 2001), 50-letnice Kovaškega muzeja (let. II, 2002), odkrivanja zemeljskega bogastva Lipniške doline (let. III, 2003), nato pa širše predstavitve novejših zgodovine, torej 20. stoletja, ki ga je zaznamovala industrijska zadruga (let. IV, 2004), in vplivala na življenje v Kropi in Kamni gorici (let. V, 2005) ter na podobo domačega znanja umetnega kovaštva, graverstva in cizelerstva. Izdajanje glasila finančno omogočata Ministrstvo RS za kulturo in Občina Radovljica.

Kroparji so upravičeno ponosni na svoje dosežke in sposobnost domačih ljudi, ki so svoje znanje znali posredovati tudi zunaj domačega kraja. Eden takih znanih Kroparjev je tudi Joža Bertoncelj, umetniški kovač in pripovednik. *Vigenjc* I prinaša informacije o njegovem življenju in delu in ga umesča v zgodovino kroparskega umetnega kovaštva, izobraževanja in tehničnega imenoslovja. Podatke za tovrstne prispevke so pod mentorstvom muzejske svetovalke, mag. Tatjane Dolžan Eržen, zbirali člani študijskega krožka umetnega kovaštva.

Vigenjc je na ta način že v prvi številki zgradil trden most med zainteresirano javnostjo in strokovnjaki, kar prav gotovo sodi med temeljno poslanstvo regionalnih kulturnih javnih zavodov.

Petdeseta leta 20. stoletja je v zgodovini ohranjanja slovenske tehniške dediščine nedvomno najbolj vidno zaznamoval prof. Franjo Baš, ki si je prizadeval povezati centre s tovrstno dediščino in zasnovati enotno strategijo njenega varovanja. Med take centre je spadala tudi kovaška Kropa, Baševe zamisli pa je v sodelovanju z domačini uspešno izpolnjeval prav Kovaški muzej, ustanovljen leta 1952. Drugi letnik *Vigenjca* je bil zato posvečen visokemu jubileju muzeja, njegovi prehojeni strokovni poti, obiskovalcem, težavam in uspehom, nadaljnjim načrtom in možnostim za delo. Kolega, mag. Vladimir Vilman in dr. Orest Jarh iz Tehniškega muzeja Slovenije, sta umestila pomen muzeja v doktrini ohranjanja tehniške dediščine pred 50 leti in v skladu s sedanjimi strokovnimi pristopi. Med tehniško dediščino pa spadata tudi nepremična dediščina – o ohranjanju kroparske piše sodelavec Območne enote Kranj Zavoda za varstvo kulturne dediščine, Vladimir Knific – in dediščina znanja, ki je privlačila ljubiteljskega raziskovalca, domačina Janeza Šmitka.

"Temelječ na načelih snovalcev je muzej ostal sebi zvest s tisto mero konservativnosti, ki mu daje žlahtnost in značilnost muzeja v muzeju. V nenehnem stiku s krajem in krajani ni poniknil v samozadostnost ali navideznost svojega dela ... zato dosega spoštovanje svojega okolja, tujih in domačih obiskovalcev, pa tudi strokovne javnosti" (str. 7), povzema v svoji uvodni besedi urednica drugega letnika Verena Štekar-Vidic. Ob 50-letnici muzeja je bila postavljena tudi razstava. Bogato razstavno gradivo je objavljeno tudi v slikovni prilogi *Vigenjca*.

Kropa, ki leži pod vznožjem mogočne planote Jelovice, je skoraj 500 let dihala s svojim rudnim in gozdnim bogastvom. Ker o življenju in delu nekdanjih rudarjev, "ki so na Jelovici in njenem podgorju preiskali vsako kraško razpoko, se mnogokrat prav po pionirsko spuščali v globoka brezna in kopali rudarske rove", vemo prav malo, si je tretji letnik *Vigenjca*, 120 let po tem, ko je zadnji kroparski rudar pisno preklical svoje pravice do rudarjenja, zadal nalogo, da razišče zemeljska bogastva Lipniške doline. Njegova vsebina povezuje dediščino rudarstva z naravnimi danostmi v zgodovini in v današnjem času in je pravi izziv za nova spoznanja o pogojih in postopkih pridobivanja železa v preteklosti, k čemur tako zgodovinarje kot geologe in metalurge spodbujajo ne samo pisni, ampak tudi naravni in tehniški viri in spomeniki.

S četrtnim letnikom *Vigenjc* začenja niz izdaj, ki bodo opisovale razvoj Kroke v 20. stoletju; začeli bodo z gospodarsko zgodovino, ki je vplivala na

vsa druga področja. Doba liberalizma in industrializacije ob koncu 19. in v prvi polovici 20. stoletja je segla tudi v Lipniško dolino. Nove zakonitosti preživetja so podobno kot drugje zahtevale povezovanje – združništvo in vizionarsko moč posameznikov. Tudi v Kropi so ustanovili svojo industrijsko zadrugo, katero četrti letnik *Vigenjca* s pomočjo gospodarskih zgodovinarjev (dr. Žarka Lazarevića, dr. Jožeta Prinčiča, mag. Tadeja Brateta in Tonija Bogožalca) spremlja skozi celotno 20. stoletje in jo skuša umestiti v slovensko združniško in gospodarsko zgodovino.

Za muzejsko zbirko so prav gotovo bistvenega pomena predmeti, zato Saša Florjančič in mag. Tatjana Dolžan Eržen v svojem prispevku natančno predstavljata tudi proizvodni program industrijske zadruge in njene naslednice, tovarne Plamen. Letnik zaključuje Damjan Mulej, ki je zbral obsežno bibliografijo Kroke in Kamne Gorice.

Peta številka *Vigenjca* prinaša devet prispevkov o življenju v Kropi in Kamni Gorici od konca 19. stoletja do začetka druge svetovne vojne. To je obdobje fužinarske dobe, za katero so značilne spremembe v načinu življenja domačinov po propadu železarstva. Osrednja nit večine člankov ostaja industrijska zadruga in njeni vplivi na življenje delavskih skupnosti v Kropi in Kamni Gorici. Uredništvo je za prvi del številke "vpreglo" predvsem sodelavce etnologe. Osrednja tema, ki ji je posvečena tudi slikovna priloga, je raziskava društvenega življenja v Kropi in Kamni Gorici od konca 19. stoletja do 2. svetovne vojne, ki jo je obdelala Saša Poljak Istenič z ISN ZRC SAZU. Etnološke teme dopolnjujejo prispevki zgodovinarjev o socialni politiki industrijske zadruge in političnih spopadih po 1. svetovni vojni, imenoslovna in narečjeslovna razprava o Kropi in kroparskem govoru izpod peresa znanstvene sodelavke Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, in anekdotično gradivo. Številka prvič objavlja številne do sedaj neraziskane arhivske vire, ki jim bo uredništvo v prihodnje namenilo še nekaj prostora, in se s tem zahvalilo številnim donatorjem in vsem, ki so na različne načine povezani s krajem in Kovaškim muzejem.

Zadnji, šesti letnik *Vigenjca* je izšel ob 50-letnici samostojne poti podjetja UKO Kropa in je nadaljevanje prve številke o mojstru kovaštva Joži Bertonclju. Tudi ta številka je posvečena muzejskim raziskavam Kroke v 20. stoletju, tokrat obrtnim veščinam, kot so umetno kovaštvo, graverstvo in cizelerstvo. O tem, kaj pravzaprav ti pojmi pomenijo in kako so svoje znanje ohranjali tovrstni mojstri, govori prispevek stalne sodelavke glasila, mag. Tatjane Dolžan Eržen. Prof. dr. Janez Bogataj, dr. Matija Žargi in Saša Florjančič so v procesu raziskovanja umetnega kovaštva obdelovali različne vire, kot so arhivski dokumenti, fotografije in

risbe. Obdelavo virov dopolnjuje bogata slikovna priloga izdelkov, izdelanih po posameznih tehnoloških postopkih. Tudi to številko zaključuje objava spominskega gradiva, ki ga zbira in urejuje še en dolgoletni sodelavec Kovaškega muzeja v Kropi, vodič in skrbnik Joža Eržen.

Vigenjc se v šestih letnikih ni razvijal samo kot strokovno glasilo, ki pojasnjuje kroparsko zgodovino na poljudno-strokoven način, ampak je postal tudi ogledalo skrbno načrtovanega muzejskega dela in scenarija prihodnje prenovljene muzejske postavitve o Kropi. Pa še nekaj je opaziti: vsaka številka *Vigenjca* je bolj obsežna, torej je uredništvo na pravi poti. Želimo mu torej, da bi njegovim načrtom sledili tudi tisti, ki mu s finančno podporo omogočajo vsestranski razvoj.

Tita Porenta

Godešič skozi tisočletje 1006–2006 (ur. Judita Šega). Godešič : Odbor za pripravo tisočletnice Godešiča, 2006, 546 strani.

V Godešiču pri Škofji Loki so se v letu 2006 z različnimi dogodki spomnili tisočletnega obstoja kraja. Med drugim so izdali tudi obsežen zbornik s šestintridesetimi prispevki.

Po priložnostni pesmi Godeški zvon, ki jo je napisal domačin Andrej Rant, sledijo uvodne besede škofjeloškega župana Igorja Drakslerja, predsednika sveta KS Godešič Ivana Lagondra, predsednika uprave in generalnega direktorja družbe Merkur d. d. mag. Bineta Kordeža in predsednika uprave Mercator d. d. mag. Žige Debeljaka, ki so izid zbornika izdatno finančno podprli. Spremnno besedo zborniku je napisala urednica Judita Šega. Že iz uvodnih stavkov in hitrega listanja po obsežni knjigi je čutiti, da to ni le še eden od mnogih popisov preteklosti nekega kraja. Na eni strani je namreč čutiti spoštljiv odnos do domačega kraja, na drugi pa trdno zavezanost pisnim zgodovinskim virom, ki jih dopolnjujeta zgodovinski spomin in ljudsko izročilo. Vse to je uspelo urednici Juditi Šega združiti z odliko. Nastal je obsežen zbornik, ki ga bodo prebirali tako strokovnjaki posameznih strok kot domačini, ki bodo v širšem zgodovinskem dogajanju našli bogato lastno zgodovino, ki so jo zaznamovali njihovi predniki.

Na začetku vsebinskega dela zbornika je Klemen Križaj pojasnil elemente godeškega simbola. Prvo poglavje zbornika, ki ga je napisala Andreja Uršič, je namenjeno geografskemu pregledu katastrske občine Godešič. Opisom lege, geoloških značilnosti, podnebja, vodovja, prsti in rastja, sledi opis družbeno-geografskih značilnosti (prebival-

stva, industrializacije, kmetijstva, obrti, trgovine in osebnih storitev). Prispevek, ki ga dopolnjujejo čudovite fotografije, zaključuje s pregledom območij, stavb in obeležij naravne in kulturne dediščine v vasi in bližnji okolici.

Tisočletno zgodovino Godešiča spoznamo v obširnem poglavju Sprehod skozi zgodovino. Jože Štukl je v članku Halštatsko gomilno grobišče v Godeških Dobravah predstavil arheološko najdišče v bližini vasi. Seznani nas s podobnimi grobišči na Gorenjskem, z zgodovino arheoloških raziskav godeških gomil in z rezultati le-teh. Še vedno pa ostaja nedorečen obstoj gomilam pripadajoče naselbine.

Prispevek Matjaža Bizjaka z naslovom Commutatio Diotmari in prvo pričevanje o obstoju Godešiča v pisnem viru nas popelje v dogajanje 10. stoletja, ko je bila v zgodovinskih virih prvič izpričana širša okolica Škofje Loke. Leta 973 je freisinški škof Abraham od cesarja Otona II. med drugim prejel tudi del Sorškega polja, ki je veljalo v gospodarskem smislu za prednostno območje. Prostor je bil vsekakor že naseljen, z načrtno notranjo kolonizacijo pa je najverjetneje nastala tudi vas Godešič (Niusazinhun, Nivsaze). Kasneje je bil središče freisinškega zemljiškega urada Godešič. Zemljiški gospod je posest organiziral v sklopu dvora, kateremu so bile podrejene hube. Podložniki so morali oddajati naturalne dajatve in obdelovati pridvorno godeško posest. Takšne so bile razmere tudi v času, ko je nastal prvi zapis (notica, menjalni akt) o obstoju Godešiča. To nam izpričuje listina z začetka 11. stoletja, s katero je freisinški škof Egilbert z nekim Diotmarjem zamenjal posest na Godešiču za ravno toliko kos zemlje v Tagernbachu na Bavarskem, a je to odtujeno posest kmalu kupil nazaj. Listina je ohranjena le v prepisu, ki ga hranijo v Münchenskem državnem arhivu. V nadaljevanju je avtor želel, kot je sam zapisal: *"... nekoliko obširneje osvetliti omenjeni dokument, ljudi, ki so povzročili njegov nastanek ali bili pri njem udeleženi in okoliščine, v katerih je nastal."* Ob koncu jasno razloži problematiko datiranja notic oz. menjalnih aktov. Prvi zapis o Godešiču je tako uvrščen med letoma 1006 in 1039.

Prispevek z naslovom Pod freisinškimi gospodi avtorja Franceta Štukla umešča vas Godešič v dogajanja, ki jih je pogojevalo freisinško gospodstvo. Izvemo, kako je deloval godeški dvor, ki ga je v škofovem imenu obdeloval oskrbnik. Stal je v bližini sedanje cerkve sv. Miklavža. Ob koncu 13. stoletja so ga ukinili in ga nadomestili z županijami ali uradi. Takrat so izvedli tudi prvi popis godeške županije. Imena njenih podložnikov pa so zapisana v urbarju iz leta 1501. Prispevek nadrobno razkriva, kako se je do konca obstoja freisinškega gospodstva delila zemljiška posest in kakšne so bile obveznosti Godešanov do njihovih zem-

ljiških gospodov. Omenja sodelovanje Godešanov v kmečkih uporih v letih 1491, 1515 in v tolminskem kmečkem puntu leta 1635. Dotika se cerkvene zgodovine kraja ter stavbnega razvoja naselja do konca 18. stoletja.

Zgodbo skozi tisočletje nadaljuje Judita Šega, ki predstavi vas Godešič v 19. stoletju. Leta 1803 se je končalo 830 let trajajoče obdobje freisinškega loškega gospostva, ki se je preimenovalo v komorno (državno) loško gospostvo. Le-to je bilo odpravljeno leta 1848. V prvem obdobju po revoluciji je Godešič postal samostojna krajevna občina, po letu 1866 pa so kraj vključili v teritorialno preoblikovano občino Stara Loka, v čigar mejah je ostal do konca druge svetovne vojne. Avtorici so upravno-politična dejstva služila le kot časovni okvir, v katerega je na podlagi različnih zgodovinskih virov vnesla segmente o načinu življenja Godešanov. To prispevek posebno odlikuje.

V 20. stoletje nas popelje Petra Svoljšak s prispevkom Vloga Antona Hafnerja v judenburškem uporu. Hafnerjeva vloga dobi v očeh bralca še večji pomen, saj avtorica dogajanja prve svetovne vojne zgodovinsko umesti in prikaže vzroke za upor slovenskih vojakov 17. pehotnega polka v Judenburgu. Spoznamo Hafnerjevo sodelovanje na fronti v Galiciji, kjer je bil dvakrat ranjen in njegovo delovanje v Judenburgu, potem ko je bil ponovno vpoklican v vojaško službo. Po zadušitvi vojaškega upora slovenskih vojakov, ki je trajal med 12. in 15. majem 1918, je bil kot glavni voditelj aretiran in postavljen pred naglo vojaško sodišče. Skupaj s tremi tovariši je bil obsojen na smrt in ustreljen. Dneve upora, njegovo zadušitev in posledice avtorica opiše zelo avtentično, kar bralca pritegne. V sklepni misli pa aktualizira problematiko uporov in Antona Hafnerja označi za zgodovinsko osebnost.

Prispevek z naslovom Vojaki v petih državah in žrtve svetovnih vojn, ki ga je napisal Andrej Jenko, se spominja posameznikov, ki so morali zaradi različnih vzrokov vstopiti v vojaške vrste. V ospredje postavlja njihove življenjske zgodbe in usode. Obravnava čas Avstro-Ogrske do konca socialistične Jugoslavije, glavnina prispevka pa zajema čas druge svetovne vojne.

Tudi naslednji prispevek (Zaklonišča, bunkerji, zaporji ...) istega avtorja se dotika druge svetovne vojne. Spominja se preletov vojaških letal in posledic le-teh ter odkriva vaške bunkerje in zaklonišča. Vrača se v leto 1945, ko so se vozniki vozov s konjsko vprego umikali na Koroško in so jih domobranci mobilizirali. Spominja se vaščanov, ki so bili zaprti v Begunjah in v različnih zaporih v prvih povojnih letih.

Povojno zgodovino Godešiča razkriva Jože Hafner v prispevku Krajevna skupnost Godešič v zadnjih treh desetletjih. To je čas od sredine sedem-

desetih let 20. stoletja do danes. Opisuje pa tudi pomembne pridobitve za vas, ki so bile zgrajene že pred tem. To sta vodovod, ki so ga gradili v letih 1958–1961, in trgovina, ki so jo gradili v šestdesetih letih. Od sedemdesetih let naprej pa je bil čas, ko so s samopriskrbi urejali cestno in komunalno infrastrukturo, javno razsvetljavo, avtobusne postaje, športna igrišča in družbene prostore. Leta 1980 so začeli izdajati glasilo Dobrave. Po osamosvojitvi so ostale naloge krajevne skupnosti enake. Med dogodki pa avtor izpostavlja odkritje spominskega obeležja žrtvam obeh svetovnih vojn in tradicionalno praznovanje samostojnosti Slovenije.

Sprehod skozi zgodovino zaključujejo Aleksander Igličar, ki se spominja dogodkov ob osamosvojitvi Slovenije, ter Maja Bertonec, Alenka Starman in Uroš Alič, ki so predstavili rezultate popisa prebivalstva na Godešiču leta 2004.

Urednica Judita Šega je v povzetku zapisala: *"Zaradi zunanjih vplivov, ki so posledica izobraževanja in preseljevanja, avtohtoni godeški govor vse bolj izginja. Prav tako kakor razna ledinska imena, ki jih z izjemo nekaterih splošno znanih uporabljajo v glavnem le še kmetje. Njim so že od nekdaj pomagala pri lažjem medsebojnem sporazumevanju in orientaciji v naravi. Ledinska imena zaradi svoje majhnosti redko najdejo prostor na običajnih zemljevidih in kartah in živijo le še v vedno bolj usihajočem ustnem izročilu. Zato je njihovo zbiranje in zapisovanje nujno, preden dokončno izginejo v pozabo. V boljšem položaju so domača hišna imena, vezana v glavnem na stare historične kmetije."* Po zaslugi treh izčrpnih prispevkov v poglavju Govor, domača in ledinska imena je raziskana omenjena nesnovna dediščina Godešiča. Francka Benedik je s primerjalnimi tabelami, s primeri njihovega govora in s slovarčkom starejših in domačih besed predstavila godeški govor. Polona Roblek in Judita Šega sta popisali stara hišna imena na Godešiču. Iz analize lahko razberemo, da najstarejša hišna imena izhajajo iz osebnih imen in priimkov. Izoblikovala so se tudi iz krajevnih imen za lego ter iz ledinskih imen. Osnova preostalim so bile razne upravne in cerkvene funkcije ali obrtne dejavnosti. Polona Roblek pa je raziskala tudi ledinska imena katastrske občine Godešič. Ugotavlja, da so vsa ledinska imena iz začetka 19. stoletja živa še danes, zapisana pa so v mapi franciscejskega katastra iz leta 1826. Sodobna ledinska imena je razdelila v več skupin: na ledinska imena, ki izražajo naravno stanje (Dolga njiva), na ledinska imena, ki izražajo človeško dejavnost (Pri kozolcu), na vodna ledinska imena (Struga) in na nepojasnjena.

Etnološki prispevek z naslovom Vsakdanjik in praznik je na podlagi razgovorov s številnimi informatorji napisala Andreja Hafner. Tako govori o načinu življenja Godešanov v 20. stoletju. Preživ-

ljali so se s poljedelstvom, živinorejo in sadjarstvom. Težka kmečka opravila pa so ljudi družila in tudi zabavala. Vsakdanjik in praznik sta bila neločljivo povezana. Razlikovala sta se le pri prehrani in noši, ki sta bili za praznike skrbno izbrani. Avtorica nam predstavi še dediščino godeškega stavbarstva in zdravilstva, otroške igre in zabave odraslih, različne dogodke in dejavnosti, ki so poleg skrbi za preživetje družile odrasle. Zaključuje s predstavitvijo letnih in koledarskih šeg ter šeg življenjskega cikla.

Kmetijstvo, ki je bila osnovna dejavnost Godešanov, sta dopolnjevali obrt in trgovina, ki ju prav tako predstavi Andreja Hafner. Obrtniki z Godešiča, med katerimi najdemo krojače, čevljarje, pleatarje, škafarje, kolarje, sedlarje, izdelovalce metel, izdelovalke narodnih noš ter druge, so z izdelki zalagali sovaščane kot tudi druge. Prva trgovina na Godešiču pa je delovala pred letom 1900. Etnološko poglavje zaključuje zapis prerokbe sv. Šembilje.

Posebno poglavje je posvečeno podružnični cerkvi sv. Miklavža (Nikolaja), ki je največja kulturna znamenitost vasi. Njena preteklost je povezana z najstarejšo zgodovino vasi, saj se omenja leta 1291. Takratna cerkva je bila manjša od današnje, imela je pravokotno ladjo in s polkrožno apsido zaključen prezbiterij. V naslednjih stoletjih so jo večkrat povečali in predelali. Danes ima cerkev gotski prezbiterij, freske furlanskih mojstrov iz začetka 15. stoletja, freske mojstra Jerneja iz Loke iz 16. stoletja, baročno kapelo sv. Frančiška Ksaverja, glavni oltar poznega zlatega tipa iz okoli leta 1700 in križev pot kranjskega podobarja Gašperja Götzla iz prve polovice 19. stoletja. Prispevek je napisal France Štukl. Že na naslednji strani, v novem prispevku izpod peresa Alojza Igličarja, dobimo jasno potrditev, da so bili Godešani skozi preteklost do današnjih dni na domačo cerkev zelo navezani. Bila je središče njihovega duhovnega sveta in zakladnica vrednot, iz katerih so živeli. Zato so se v jubilejnem letu 2006 odločili za veliko investicijo – za zamenjavo starih železnih zvonov s štirimi bronastimi. Besedilo opisuje zgodovino godeških zvonov in prizadevanja za nabavo novih.

V poglavju o naravnih znamenitostih bralca najbolj prepričajo izvrstne fotografije Franca Steleta, Primoža Jakopina, Aleksandra Igličarja in fotoarhiva Rant. Pri celostni predstavitvi loke pod Godešičem (sestava tal, drevje, živalski in rastlinski svet, ekologija) izstopa opis povezave med naravnim biserom in vsakdanjim življenjem Godešanov. Prispevek je pripravila Urša Kovač Mrak.

Naslednja poglavja zaznamujejo čas 20. stoletja. Kulturna dejavnost v župniji Reteče, kamor spada Godešič, je zaživela po letu 1908, ko je župnik Janez Meršolj ustanovil Katoliško prosvetno društvo. Ukvarjalo se je z gledališko dejavnostjo in knjižnico. V društvu so sodelovali tudi Godešani. Leta

1913 pa je gledališče zaživelo v domači vasi v okviru gasilskega društva. Začetno zagnanost je prekinila prva svetovna vojna. Po njej so gradili gasilski dom, leta 1934 pa so ustanovili dramski odsek pri gasilskem društvu. Razen v času druge svetovne vojne je deloval do leta 1950, ko so ustanovili KUD brata Križnar Godešič, ki deluje še danes. Obsežen prispevek Janeza Hostnika in Ivanke Igličar predstavi tudi Alojza Novinca (1910–1984), ki je bil gonilna sila kulturnega življenja na Godešiču. Sledi še zapis o domačem narodno-zabavnem ansamblu Jaz pa ti, avtorjev Matije Ranta in Ivana Igličarja.

Štefan Križaj je za zbornik izbral nekaj pomembnih dogodkov iz več kot devetdesetletnega delovanja godeškega gasilskega društva, ki je bilo ustanovljeno leta 1911. Prav tako zanimiv je članek Šport na vasi, ki ga je napisal Jože Hafner. Športno dejavnost je popisal kronološko – od orlovskih in sokolskih časov do danes, ko je godeški šport okronala plavalka Anja Čarman. Poglavje zaključuje zapis o delovanju Rdečega križa (Tončka Bobnar, Nika Krajnik).

Slavica Pavlič v poglavju Šolstvo pod zanimivim naslovom Šolska spričevala godeških učencev skozi čas razkriva preteklost različnih izobraževalnih sistemov, ki so jih bili deležni godeški otroci. Od leta 1893 so obiskovali šolo v Retečah.

Promet, telefonija in elektrifikacija je posebno poglavje, ki ga sestavljajo trije prispevki. Po zaslugi Andreja Jenka so ostale zapisane drobne zanimivosti iz cestnega in železniškega prometa. Pod skrivnostnim naslovom Tok, tok, tok, tok, ... avtorja Janeza Bertoncija izvemo zgodbo o prvi "javni telefonski govorilnici" v vasi, ki je bila v zasebni hiši od leta 1957 do 1988. Drago Papler pa je predstavil razvoj elektrifikacije Godešiča od leta 1927 naprej, ko je zasvetila prva luč na Godešiču.

Zadnja poglavja so posvečena Godešanom. Najprej prof. dr. Jožetu Rantu (1896–1972), ki je bil pionir slovenskega zobozdravstva, ustanovitelj Stomatološke klinike, zdravnik, lovec, kinolog ..., in ljubitelj rojstnega kraja. Predstavil ga je Andrej Rant. Dušan Koman je popisal življenjsko in umetniško pot akademskega slikarja Franceta Novinca – Godešana, ki mu je domači kraj navdih za ustvarjanje. Godešiču zvesti so ostali tudi izseljenci. Prispevka Aleksa Avgušтина in Alojza Jenka razkrivata usodo političnih emigrantov in novo življenje ekonomskih emigrantov. Antonija Habjan Križaj in Andrej Rant pa sta s svojim pisanjem na prvo mesto postavila družino, njene prednike in njen vsakdanjik, ki je mineval skozi čas in bo še naprej ..., ki je ustvarjal zgodovino Godešiča v prvem tisočletju ..., in že piše prvo poglavje drugega tisočletja.

Marjana Žibert

Navodila avtorjem

* **Kronika** – časopis za slovensko krajevno zgodovino – je osrednja slovenska revija za lokalno zgodovino. Izdaja jo Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

* **Prispevki**, ki jih objavlja Kronika, so v slovenskem jeziku. Njihov obseg je praviloma ena avtorska polna in pol, to je do 24 strani običajnega tipkopisa. Članek naj bo lektoriran. Avtorji morajo poslati:

članek – vsebinska razčlenitev naj bo pregledna in logična;

podatke o avtorju – ime in priimek, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, in njen naslov, naslov elektronske pošte in telefonsko številko, kjer je avtor dosegljiv;

povzetek – predstavi naj glavne rezultate prispevka in naj, razen v izjemnih primerih, ne presega ene strani (30 vrstic);

izvleček – kratek opis prispevka (do 10 vrstic);

spisek uporabljenih virov in literature

priloge – slikovno gradivo, kopije dokumentov, zemljevidov ipd. Fotografije naj bodo označene z legendo. Na iztisu članka označite, kje naj bi bila posamezna priloga objavljena.

* **Opombe** – morajo biti pisane enotno. Avtorji naj uporabljajo opombe pod črto (footnote) in ne opombe med tekstem (v oklepaju) ali na koncu (endnote). V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo uveljavljene kratice za arhiv, nato navedemo kratiko fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšani naslov (ne letnice izdaje) in številke strani.

* Poglavje **Viri in literatura** – v njem morajo biti sistematično navedeni vsi viri in vsa literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne izjave ipd. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu. Najprej navedemo skrajšano navedbo, ki smo jo uporabljali v opombah, in nato celotno navedbo vira ali literature.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številke fasciklov ali škatel.

Primer: AS 231 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945–1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi zadostuje, če navedemo: AS 231, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Primer: ZAP, MOP (kot navajamo v opombah) – Zgodovinski arhiv Ptuj, Fond Mestna občina Ptuj (po potrebi še številke škatel ali fasciklov). V opombi zadostuje, če navedemo: ZAP, MOP, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Literatura – monografije – navedemo: priimek in ime avtorja: *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj: založba in leto izida.

Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.

Literatura – članki – navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.

Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48, 2000, št. 1–2, str. 20–41.

Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848–1991. *Slovenija 1848–1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15–20.

* Prispevke naj avtorji pošljejo na sedež uredništva Kronicke (Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana) ali odgovornemu uredniku Kronicke (Miha Preinfalk, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, p.p. 306, 1000 Ljubljana). Prispevke lahko pošljete tudi po elektronski pošti na naslova odgovornega urednika (mpreinfalk@zrc-sazu.si) ali tehnične urednice Barbare Šterbenc Svetina (barbara.svetina@zrc-sazu.si).

* Članki naj bodo napisani v običajnih računalniških programih. Na poslanem gradivu naj bodo upoštevane zgoraj navedene zahteve. Ime besedila (file) naj bo ime avtorja članka. Priporoča se oddaja slikovnega gradiva v obliki fotografij, diasov ali podobno, če pa je skenirano, mora imeti ločljivost najmanj 300 dpi. Biti mora v približni velikosti objave v reviji ter shranjeno v tif formatu brez kompresije.

* Za prevode povzetkov in izvlečkov v tuje jezike (v nemščino in angleščino) poskrbi uredništvo revije. Slikovno gradivo vrnemo po izidu prispevka.

* Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

Uredništvo Kronicke